

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 5. BINDS 1.—2. HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS FORLAG, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1956

Den danske historiske Forenings bestyrelse

består af

professor, dr. phil. POVL BAGGE, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Århus, professor, dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, professor, dr. phil. ASTRID FRIIS og overarkivar, dr. phil. H. HJELHOLT.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd. 1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.)
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856. (Udsolgt.)
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921.
- Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.

Studier over Povl Helgesen.

I. Nogle Skibykrønike-problemer.

AF

C. O. BØGGILD-ANDERSEN

Indledning.

Der gik i det 16. aarh.s tre første aartier et aandens vejr over Europa som aldrig siden. Det var forberedt ved ældre bevægelser og brydninger af baade aandskulturel, politisk og social natur. Blandt de førstnævnte indtager renæssance, humanisme og devotio moderna en fremtrædende plads. Martin Luthers forudsætninger er endnu langtfra udredet til bunds. Men det blev hans indre og ydre kamp, som definitivt søndrede det gamle vesterlandske kulturfællesskab, samlet om og næret af romerkirkens overleveringer, tænkeformer og livssædvaner.

I den store omvæltningstid, som kaldes reformationen, staar i Danmark karmeliteren, den af Erasmus af Rotterdam stærkt paavirkede bibelhumanist og reformkatolik lektor Povl Helgesen — eller, som han oftest selv kaldte sig: Paulus Helie — fra Varberg i Halland som den mest karakterfulde aandspersonlighed. Ingen anden samtidig dansk ejede lektor Povls etos, aand og ild. Ingen saa i vort land skarpere den senmiddelalderlige kirkes og universitetslærdoms brøst. Ingen følte samtidig det voldsomme brud med den kristendom i tro og gerninger, som old- og middelalderkirkens ædleste aander paa bibelsk grundlag havde stræbt at indpasse i jordelivet, saa smerteligt. Ingen var saa lidenskabelig i forsvaret for, hvad der for ham var en umistelig, af helligaanden gennemstrømmet overlevering, ingen saa lidenskabelig i angrebet paa det i det nye, hvori han kun saa

udslag af onde drifter. Ingen dømte ud fra en brændende overbevisning saa suverænt levende og døde. Ingen blev saa miskendt af dem, der paa godt og ondt fulgte lyset fra Wittenberg.

Det er berettiget, naar en moderne amerikansk universitetslærebog blandt »prominent exponents of 'the new learning'« in Europe« nævner Povl Helgesen paa linie med Reuchlin, Melancthon, Colet, More og Budé, og som fælles maal for disse angiver »a moral internal reform of the existing church«. Om reformationen i Danmark hedder det siden i bogen: »Many peasants as well as high churchmen resented the changes, and Helgesen, the foremost Scandinavian scholar and humanist of the time protested vigorously against the new order«¹.

Bag dette forsøg paa korteligt at stille P. H. ind i en universalhistorisk sammenhæng ligger vel i første linie den tyske katolske historiker L. Schmitt's bog »Der Karmeliter Paulus Heliä« (1893). En hovedandel i den rigtigere vurdering og placering af den store danske karmeliter har dog danske forskere. Chr. Olivarius begyndte, omend hildet i ældre vildfarelser, saa smaat at bryde grunden i sin latinske biografi af P. H. fra 1741². Langt dybere naaede C. T. Engelstoft i sit omfattende værk »Paulus Eliæ, en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformations-tid«³. Med rette kaldte C. Paludan-Müller dette arbejde af nyere dansk kritisk kirkehistories foregangsmand »en af de skjønneste kritiske Undersøgelser, der pryde den danske historiske Litteratur«⁴. Engelstoft naaede ved sine indtrængende, ofte endnu forbilledlige analyser vel saa dybt ind i forstaaelsen af karmeliteren, som det er muligt for en protestantisk teolog — dybere end Paludan-Müller. Meget stærkt i gæld til Engelstofts afhandling og dens problemstillinger staar J. Osk. Andersen i de arbej-

¹ Carlton J. H. Hayes: *Modern Europe to 1870*, New York (1953), 104, 105, 146.

² *De vita et scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ*, vulgo Povel Vendekaabe, Hafniæ 1741.

³ *Nyt hist. Tidsskr.* II (1848), 1—174, 415—554. I det følgende forkortet: Engelstoft.

⁴ *Hist. Tidsskr.* 3. r. VI (1867—69), 300 f.

der, han har viet P. H. Det betydeligste er »Paulus Helie I« (1936), som følger P. H. frem til hans flugt fra København i 1522¹.

Det er kun rimeligt, at ingen dansk fra hine tider har tiltrukket sig forskningen saa stærkt som P. H. — ene med undtagelse af kong Christiern 2., som karmeliteren med sine forudsætninger førtes til at dømme saa haardt, i øvrigt maaske i flere henseender rigtigere end denne problematiske kongeskikkelses forsvarere i 19. og 20. aarh. P. H. ejede jo, ved siden af sit psykologiske skarpsyn, den utvivlsomme fordel, at han kendte manden personlig. P. H.s personlighed, liv, virke og forfatterskab myldrer af problemer. Det tør vist siges, at flere af de mest betydningsfulde endnu ingenlunde er tilfredsstillende løst.

I denne studie er opgaven at optage til drøftelse nogle spørgsmaal vedrørende P. H.s hovedværk som historiker »Skibykrøniken« (Chronicon Skibyense) — det betydeligste danske historieværk mellem Saxo's »Gesta Danorum« og Arild Huitfeldts »Danmarks Riges Krønike« og som aands- og tidshistorisk dokument ved forfatterens etiske, religiøse og politiske lidenskab og dybt personlige fortællestil i en klasse helt for sig selv.

Som bekendt har vi krøniken, der, indledet med en genealogisk paavisning af Christiern 1.s nedstamning fra Erik den hellige, omfatter tiden 1448—slutn. af 1534, i P. H.s egenhændige renskrift i den Arnamagnæanske Samling som nr. 858, 4to. Siden manuskriptet i midten af 17. aarh. fandtes indemuret bag alteret i Skiby kirke i Hornsherred, er det flittigt benyttet af danske historikere fra Ludvig Holberg og Hans Gram og fremover. Ogsaa før sin indemuring brugtes det af flere end én historieskriver, som vi skal se. Det udgaves første gang i sin helhed 1773 af Jacob Langebek, der som den første efter fundet formodede, at P. H. var forfatteren². Saa nær til vished, som indre kriterier kan naa, hævdedes denne formodning af C. T. En-

¹ Hertil føjer sig omtalen af P. H. i »Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation« (1934), og ridset i Dansk biografisk Leksikon IX (1936), 630—36.

² *Scriptores Rerum Danicarum* II (1773), 554—599.

gelstoft¹. Først siden fik man saa megen kendskab til P. H.s haand, at H. F. Rørdam i sin udgave 1873 kunde fastslaa, at A. M. 858 var egenhændigt nedskrevet af karmeliteren².

Engelstoft mente i sin skarpsindige undersøgelse at kunne sandsynliggøre, at krøniketexten var blevet til paa forskellige tidspunkter og havde været underkastet bearbejdelser og tilføjelser fra forfatterens haand. C. Paludan-Müller modificerede paa punkter Engelstofts resultater³. Hans opfattelse er siden almindeligt accepteret.

1943 forsøgte imidlertid Paul-Erik Hansen radikalt at kuld-kaste det Engelstoft-Paludan-Müllerske syn⁴.

Hansen inddrog i sin undersøgelse en kortfattet aarbogsagtig krønike, der er bevaret, som A. M. 108, 8vo, i renskrift af den sidste apostoliske Aarhusbiskop Ove Billes »svorne sekretær«, kanniken Hans Henriksen, og som nu foreligger indbundet sammen med optegnelser, ogsaa i H. Henriksens haand, om begivenheder 1535—55, der følger sig som en fortsættelse til den første og største del af haandskriftet. De to dele betegnes i det følgende H I og H II, Skibykrøniketexten S. For en umiddelbar betragtning fremtræder H I som udtog eller udpluk af S. Saaledes er forholdet da ogsaa blevet opfattet af Engelstoft⁵, Paludan-Müller⁶, H. F. Rørdam⁷, A. D. Jørgensen⁸, A. Heise⁹, Ellen

¹ Engelstoft, 527 ff.

² H. F. Rørdam: *Monumenta Historiæ Danicæ* I (1873), 3—10. Text-udg. sst. 11—107. Dette værk citeres i det følgende: Mon. — Endnu i sin fortjenstfulde disputats »Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen« I (1867), 50 vendte Rørdam sig imod Paludan-Müllers antagelse (*Hist. Tidsskr.* 3. r. I (1858), 12—13), at haanden i A. M. 858 var P. H.s, og mente, at den var Peder Olsens.

³ Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie. 1. Den skibyske Krønike, *Hist. Tidsskr.* 3. r. I, 1—54.

⁴ Paul-Erik Hansen: *Povl Helgesens historiske Forfatterskab* (1943). I det følgende citeret: Hansen.

⁵ Engelstoft, 544.

⁶ *Hist. Tidsskr.* 3. r. I, 2—7.

⁷ Mon. I, 387, 397—402. Jvf. *Historieskrivningen* osv. 54 ff.

⁸ *Historiske Afhandlinger* III (1898), 134 f. (1886).

⁹ Lektor Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet

Jørgensen¹ og (til 1943) J. Osk. Andersen². Mest eftertrykkeligt fastsloges denne opfattelse af Rørdam, der 1873 udgav H. Henriksens manuskript som »Udtog og Fortsættelse indtil 1555 af den skibyske Krønike«³.

Hansens konstruktion gaar, kort udtrykt, ud paa følgende: H I er forfattet af H. Henriksen selv, ligesom han — hvad der er evident og ikke bestridt af nogen — er forfatter til H II. Sidstnævnte del maa efter Hansens syn »nærmest betegnes som en Billeslægtens Krønike«. Men Ove Billes synspunkter spores ogsaa i H I. Han har været sin sekretærs hjemmelsmand og spiritus rector. Tilfreds med den lille krønike var han imidlertid ikke, hvorfor han overgav den til lektor Povl »med det Paalæg at udvide og bearbejde den«. Bearbejdelsen, hvis resultat blev S, fandt antagelig sted »omkring Slutningen af 1534«, saaledes at biskoppen forsynede karmeliteren med baade synsmaader og nyt stof. Hansen maa dog indrømme, at det ikke lykkedes at faa P. H. til »at skjule sine egne Meninger«⁴.

Om dette er den løsest underbyggede teori, som paa tryk er fremsat indenfor dansk historieforskning, kan næppe med sikkerhed konstateres. Men en af de allerløseste er den. Det har sin interesse, at Hansens afhandling, da den nogle aar før trykningen indleveredes som besvarelse af en af Københavns Universitet udsat prisopgave om Skibykrønikens kilder, belønnedes med et »accessit«. De to bedømmere, professorerne Erik Arup og Knud Fabricius fandt dog formodningen om, at S i sin helhed er forfattet c. 1534—35, uantagelig og Hansens opfattelse af forholdet mellem de to skrifter mindre sandsynlig⁵.

En gendrivelse af Hansens konstruktion er her unødvendig.

Skibykrøniken. Paa Dansk ved A. Heise (1890—91), 15. Dette værk citeres i det følgende: Heise.

¹ Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931), 81, n. 2.

² Dansk biografisk Leksikon X (1936), 121 (art. om Hans Henriksen).

³ Mon. I, 385—435.

⁴ Hansen: kapp. 6—8, spec. s. 100, 103, 136, 138, 145, 182—84.

⁵ Festskrift, udg. af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest Nov. 1940, 175—79.

Den er allerede overbevisende foretaget af J. Osk. Andersen i hans afhandling »Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid«¹. At det formelt set kunde være gjort adskilligt bedre, og at det — for at anvende et af lektor Povl yndet udtryk — var noget »umildt« at belaste Hist. Tidsskr. med en afhandling paa 262 sider, skal blot i forbigaaende bemærkes².

J. Osk. Andersen gaar imidlertid i denne kæmpeafhandling paa afgørende punkter ikke frem paa en maade, som stemmer med sund og forsvarlig kildekritik. Det gælder saavel omtalen af P. H.s politiske virksomhed som det fremsatte syn paa forholdet mellem S og H I.

Her skal kun det sidste problem gennemdrøftes.

I modsætning til Arup og Fabricius har Andersen ladet sig overbevise af Hansen om, at H I er kilde for S, ikke udtog af denne, saaledes som den ovennævnte anseelige række historikere mente. H I er blot ikke forfattet af Hans Henriksen, men af lektor Povl selv som en kortfattet »aarbog« eller »optegnelsesbog«. Det er denne mere eller mindre kladdeagtige udarbejdelse, som Henriksen har fundet og afskrevet. *Resultat: et hiatil uidentificeret værk af den store karmeliter er føjet ind i rækken af dennes bevarede skrifter.*

Andersen finder flere træk, som peger i denne retning. Han finder endog, inspireret af Hansen, i et enkelt afsnit — listen over klageposter mod Christiern 2., som den findes i S — »saavel et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Aarbogen ikke er et Uddrag af Krøniken, som om, at P. H. i 1524 allerede har haft Aarbogen i Hænde og kunnet benyttet den, nemlig til en Bearbejdelse af Indledningen til Frederik I's Haandfæstning«³.

¹ Hist. Tidsskr. 11. r. I, 1944—45 1—149 334—447 passim.

² Et enkelt sted gør Andersen Hansen uret. Denne skriver (s. 103) — efter Rørdam (Mon. I, 432) — at Hans Henriksen (i H II) »under 1545 nævner sig selv«. Det gør han faktisk ved omtalen af Ove Billes boggave til Aarhuskirken 1545, »presente domino Joanne Henrici, canonico ibidem« (Mon. I, 432). Men Andersen tror, at der sigtes til omtalen af den haarde vinter 1545, der varede »ad dominicam Esto mihi« (Mon. I, 433), og er ikke lidt rystet (Hist. Tidsskr. 11. r. I, 360, n. 1).

³ Andersen — saaledes citeres i det følgende den store afhandling — s. 65. Udhævelserne er J. Osk. Andersens.

Hertil skal der senere vendes tilbage.

Den af Andersen opstillede teori er: P. H. begyndte sin aar- eller optegnelsesbog i slutningen af Christiern 2.s regeringstid som en slags udkast til en fortsættelse af hans »Compendiosa et succincta Regum Daniæ Historia«¹. Maaske tilskyndedes han hertil ved udarbejdelsen — vel i forbindelse med Christiern 2.s tog til Sverige 1520 — af det slægtsregister, som indleder baade S og H I. Aarbogen fortsattes med afbrydelser frem til 1526—27, da P. H. formentlig skrev den foreliggende titelindledning dertil². Samtidig begyndte han S som en udvidet bearbejdelse af aarbogen, men fortsatte alligevel denne, som til slut blev en slags kladde for S. De to skrifers skildring af begivenhederne 1533—34 er omtrent ordret ens.

»Aarbogen« blev afskrevet af Hans Henriksen, formentlig i Roskilde c. 1535—36, men muligvis paany renskrevet af samme 1555.

Andersens konstruktion har helt overbevist nuværende dr. theol. Niels-Knud Andersen. Det fremgaar af hans kommentar til S i »Skrifter« VII (1948), 154—79. Alt det meget, som S har mere end H I betegnes her passage for passage som »senere Tilføjeelse«. Blandt teologer synes konstruktionen nu at være almindeligt kanoniseret.

Hos forf. af nærværende afhandling vakte den fra første færd baade skepsis og harme. H I er, selv som optegnelsesbog betragtet, helt uværdig lektor Povl baade som aand og stilist.

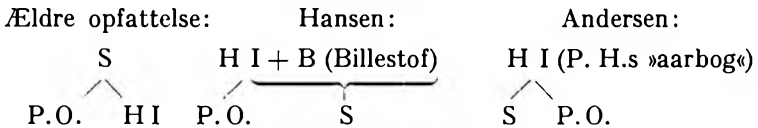
Det andet hovedpunkt, hvor Andersen træder i elevforhold til Hansen, er: Den roskildensiske minoritermunk og historiker Peder Olsen (Petrus Olai Saneropijs) (d. c. 1570) og hans medarbejderkreds har i deres aarbogs- og krønikeværker ikke benyttet S. De har, som H. Henriksen, kun kendt den korte

¹ Trykt i: Skrifter af Paulus Helie. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab VI, ved Marius Kristensen og Hans Ræder (1937), 1—50. Denne udgave, hvori S i Ræders edition er tr. VI, 51—149, citeres i det følgende: Skrifter. Det var A. D. Jørgensen, som i Hist. Tidsskr. 5. r. VI (1886), 323—38 (optr. Hist. Afhandlinger III (1898), 133—43) meget smukt paaviste P. H.s forfatterskab til dette historieværk.

² Denne titelindledning vil senere blive behandlet. Se ndfr. s. 67—70.

»aarbog«, som Andersen tilskriver P. H. Hansen og Andersen kaster her handsken til baade C. Paludan-Müller¹, H. F. Rørdam², A. Heise³ og Ellen Jørgensen⁴.

Hvor radikalt Hansen og Andersen afviger fra ældre historikers syn paa forholdet mellem S, H I og P. O. (Peder Olsens »Danorum Gesta«), anskueliggøres ved følgende skema:

Maaske kan det være hensigtsmæssigt som første led i vor undersøgelse at behandle Peder Olsens forhold til Skibymanuskriptet. Muligvis vil der ad denne vej findes oplysninger som kan være nyttige ogsaa ved drøftelsen af forholdet mellem S og H I.

Peder Olsen og Skibykrøniken. Povl Helgesens død.

Ellen Jørgensen fremfører for sit med Paludan-Müllers, Rørdams og Heises overensstemmende syn paa Peder Olsens kendskab til S et argument ud fra skriftsammenligning: »Franciskaneren Peder Olsen tog [fra S] Stof til sine Samlinger; hans Haand (eller nøjere sagt: en af de Hænder, der er repræsenterede i hans Collectanea AM. 107 8vo) ses i Povl Helgesens Manuscript S. 21 og 33«⁵.

Forf. af denne afhandling har efterprøvet denne iagttagelse. Der kan ikke herske tvivl om, at den afdøde fine kender af nordiske haandskrifter fra middelalderen og 16. aarh. her saa rigtigt.

¹ Hist. Tidsskr. 3. r. I (1858—59), 3: »Minoriten Peder Olsen (Petrus Olai) . . . har kjendt og benyttet Krøniken . . .«.

² Historieskrivningen osv., 53; Mon. I, 300; 2. r. II, 10.

³ Heise, 15.

⁴ Historieforskning osv. (1931), 81, n. 2.

⁵ Ibid., 81 n. 2. Jvf. Skrifter VI, 65, l. 1; 73, l. 24 og »Tekstkritik« i samme bind, 310, 311.

Paul-Erik Hansens bevisførelse for sit syn paa S, P. O. og H I grænser til det utrolige. Han nævner uden citater nogle steder fra Peder Olsens »Danorum Gesta«, lader læseren om at efterlæse dem i manuskripterne og sammenligne dem med henholdsvis H I og S og erklærer derpaa »Alle disse Eksempler godtgør tilfulde, at ikke Skibykrøniken, men Hans Henriksens Aarvog, har været Kilde for Peder Olsen«¹. Næsten endnu mere utroligt er det dog, naar J. Osk. Andersen i en i Hist. Tidsskr. optaget afhandling emfatisk slutter sig til Hansens opfattelse, dog naturligvis i den form, at efter hans mening »har . . . saavel P. Olai som H. Henriksen benyttet P. H.s Aarbogs-Manuskript . . . Krøniken [d. e. Skibymanuskriptet] havde vel en forsigtig Ven af den afdøde Karmeliter (Hans Laurentsen?) taget til sig og gemt.« Senere i sin afhandling taler han om: »Det Faktum, P.-E. H. har paavist, at Petrus Olai har benyttet Aarbogen (og ikke Krøniken) som Kilde . . .«².

Andersens tillid til Hansens mesterskab i kildekritisk metode har været saa stor, at han ikke følte mindste trang til her at efterprøve hans »bevisførelse«; dens resultat godkendes som et »faktum«.

At Peder Olsen³ har kendt mangefold mere af S, end der

¹ Hansen, 107—09.

² Andersen, 362—63, 394.

³ »Peder Olsen« anvendes her og siden synonymt med de fra minoriterens værksted udgaaede historiske arbejder. Selvom der i »Collectanea« (A. M. 107, 8vo) forekommer medhjælperhænder ved siden af P. O.s egen haand, er det givetvis i det hele ham, som er redaktøren. Ikke mindst er dette naturligvis tilfældet ved »Danorum Gesta«, hvor resultaterne af den megen samler- og afskrivningslid bragtes i den store sammenhængende krønikes form. Her er primært benyttet ms. D.G. 37, Uppsala Universitetsbibliotek (Don. De la Gard. 37, fol.). Jeg takker Uppsalabiblioteket for venligt laan af dette kostbare haandskrift til benyttelse paa Statsbiblioteket, Aarhus. Ms., som rummer 86 tæt beskrevne foliosider, har tilhørt Stephan Johannis Stephanius, som har øget titelen »Danorum Gesta post Cronica Saxonis facta, scripta à D:Petro Olaj« med ordene »Minorita Roeschildensi« og i marginen har tilføjet nogle kongenavne, aarstal og korte indholdsangivelser samt paa de første 4 blade nogle henvisninger til Huitfeldt. Afskriverhaanden synes fra 2. halvdel af 16. aarh. Den er ret sirlig,

rummes i den magre H I, vil til evidens gaa op allerede for den, som søger den korteste vej til problemets løsning, nemlig en sammenligning mellem de nævnte to skrifter og det skrift, som Rørdam gav navnet »Roskilde-Aarbogen fra 1448 til 1548« og udgav paa tryk¹. Dette er rigtigt karakteriseret af Rørdam som »væsentlig kun et dansk Uddrag af Peder Olufsens . . . større latinske Værk, Danorum Gesta eller Paralipomena, men affattet ti Aar, inden dette Værk afsluttedes af Forfatteren, uden at vi kunne afgjøre, om Peder Olufsen selv eller nogen anden har gjort Udtoget. Kun det skjønnes, at Aarbogen er forfattet i Roskilde, og det af en Mand, som kjendelig nok endnu har været en Tilhænger af Romerkirken, samt endvidere at mange Efter-

men meget lille og ofte noget gnidret; der er nogle, men dog næppe overvættede mange sproglige og andre fejl. Maaske lader haanden sig ved indgaende sammenlignende undersøgelser identificere; men det er et spørgsmaal, om det er umagen værd. Til bestemmelse af tiden for forfatterredaktionen af D.G. tjener omtalen af Chr. 3.s fødsel under 1503, uden angivelse af, at han er død (1. jan. 1559) (jvf. fol. 52 r), ordene under 1534 om den senere kong Fred. 2.s fødsel, »nunc Daniæ & Noruegiæ Rex electus« (fol. 75 r), der maa være skrevne efter Fred.s hyldning i Norge 1548, samt skriftets afsluttende indførsler om Chr. 3.s død 1. jan. 1559, Fred. 2.s tronbestigelse og (kort) Ditmarskertoget 1559. Sml. Mon. 2. r. II, 13—33, hvor partierne 1241—1320 og 1552—59 er trykt, men desværre ikke det mellem-liggende historiografisk saa interessante parti. — Den afskrift af partiet 1319—1559, Gl. kgl. Saml. 2461, 4to, som har været i A. S. Vedels eje (jvf. Mon. 2. r. II, 10—11), er ulykkeligvis bortkommet paa vejen fra Kgl. Bibliotek, København, til Statsbiblioteket, Aarhus, og har trods flere maaneders eftersøgning ikke kunnet findes [skrevet i slutn. af dec. 1956]. Som erstatning er benyttet A. M. 850, 4to, i haand fra beg. af 18. aarh., der i haand fra 19. aarh.s midte betegnes som »Afskrift af Gl. kgl. Saml. 2461, 4«. Afskriften svarer, bortset fra nogle læse- og skrivfejl, helt til partiet 1320—1559 i D.G. 37. Sml. i øvrigt Rørdam: Historieskrivningen osv., 51—54; Mon. 2. r. II, 9—12 og om P. O.s forfatterskab i almindelighed: Rørdam: Historieskrivningen osv. 24—29, 47—54; Mon. I, 299—305; 2. r. II, 3—12; D. Schäfer: Dänische Annalen und Chroniken von der Mitte des 13. bis zum Ende des 15. Jahrhunderts (1872), 121—23 og Ellen Jørgensen: Annales Danici Medii Ævi (1920), 3, 202—05. En samlet undersøgelse af, hvilke kilder P. O. har brugt, ligger uden for formaalet med denne afhandling; ligeledes, i hvilket omfang hans værker er udnyttet af andre.

¹ Mon. I, 306—81.

retninger i Aarbøgen stamme fra den skibyske Krønike, dog med Peder Olufsens ovennævnte Værk som Mellemed¹.

Endnu tydeligere bliver dog forholdet, naar man ved sammenligningen benytter Peder Olsens »Danorum Gesta«.

At behandle alle Hansens »exempler« er her unødvendigt. Lad os tage det første: »1) Torben Oxelader Hans Skrivers hæng«².

S	D.G. 37, fol. 57 r—v:	H I
(Skrifter VI, 74, l. 17—24 til og med »Martini«):		(Mon. I, 412):
Anno domini. 1516. suspensus est ob furti suspicionem quidam Ioannes scriba, regi Christierno olim charissimus, qui cum nimia libertate sua, ac uana regij fauoris p̄sumptione, multos offendisset, precipue uero Torbernum Oxelader arcis Haffnensis prefectum, regis concubine, nomine Columba, uehementer charum, eiusdem concubine odio periclitatus est, in profesto diui Martini. . .	Annus erat 16 post 1500, quo suspensus est (etc. som S til og med »Martini«; »ac« mgl. dog foran »uana«).	Anno domini 1516 suspensus est ob furti suspentionem(!) quidam Joannes scriba, regi Christierno olim charissimus.
	Jvf. Roskildearb. (Mon. I, 342):	
	MDxvj Torbern Oxelader slotz foget paa Kiøbmenhaffns slott lod hengge Hans schriffuere sanctj Martinij afften, huilcken koning Christiern haffde meget kiær.	

Forholdet mellem de 4 skrifter karakteriseres fortræffeligt ved dette ene exempel. Men lad os tage Hansens næste: »2) Ade-

¹ Mon. I, 299—300. Jvf. Mon. 2. r. II, 11, hvor bearbejdelsen siges »ventelig« at være af P. O. selv. At den benytter P. O.s krønikeværk, saaledes som det forelaa, da den danske »popularisering« i 1549 blev til (jvf. Mon. I, 300—301), er givet, men det kan ikke anses for usandsynligt, at den er forfattet af en af P. O.s medarbejdere. At den borger i Roskilde Oluf Mikkelsen, som 1551 ejede en afskrift af aarbøgen, kan være fordanskeren, afviser Rørdam ud fra skriftsammenligning. Roskildearb. har paa steder passager, som D. G. 37 ikke har, ogsaa hvor den ikke supplerer nævnte værk med Rimkrøniken.

² Hansen, 108.

liges Monopol paa Bispeembeder ved 1519 mangler hos Peder Olsen ligesom hos Hans Henriksen¹.

S
(Skrifter VI, 79, l. 14—30):
Ab huius [o: Birgeri archiepi-
scopi] obitu decretum est a
magistratu regni, ut posthac
nullus sit futurus in hoc regno
episcopus, nisi qui fuerit claro
genere natus. Qui huic decreto
subscripturunt (etc. Herpaa
følger 14 linier fordømmende
betragtninger over nævnte rigs-
raadsbeslutning, sluttende med
ordet »presidia«).

D.G. 37, fol. 59 r:
Passagen er ordret
enslydende med tex-
ten i S til og med
»præsidia«; de eneste
afvigelser er af orto-
grafisk art.

Roskildearb.
(Mon. I, 344)
udelader denne pas-
sus.

H I
(Mon. I, 413):
Passagen udeladt.

Hansens eksempel 3 er »1520 Dr. Peder Skottes Død«². S har en nekrolog over Petrus de Scotia paa 33 linier i Skrifter (VI, 81, l. 18—82, l. 18). D.G. 37, fol. 60 v—61 r optager det allermeste af denne nekrolog med de tilføjede betragtninger over »den gamle teologi«s svagheder; udeladt er kun et stykke paa c. 6 linier (Skrifter VI, 81, l. 27—82, l. 2: Qui cum esset . . . annum septuagesimum).

Roskildearb.
(Mon. I, 348):

»Vdj samme aar y Kiobmenhaffn
Sanctj Jacobj apostolj afften dode
Docter Peder Skotte, som wor then
første, ther læsde ther samme sted
y then høye skole eller wniuersitet«
(Dette er en meget sammentrængt
gengivelse af de første 10 linier i S,
som D.G. 37 har enslydende med
P. H.s skrift).

H I
(Mon. I, 413):

Anno 1520 in profesto feriarum diui
Jacobi Haffnie peste mortuus est
vir eximia probitate adeoque longa
vita dignissimus, magister Petrus
de Scotia sacre theologie doctor, 42
annis præfuit academie Haffnensi.
(Dette er uddrag af de første 10
linier i S, der er enslydende med
D.G. 37).

En sammenligning giver for de andre af Hansen anførte eksempler et tilsvarende resultat. De bidrager samtidig til at øge en uhyggelig mistanke hos læseren om, at Hansen, skønt han opregner de forskellige afskrifter af »Danorum Gesta«, som

¹ Hansen, 108.

² Ibid.

findes i Uppsala og København (se hans bog s. 106), i det hele har nøjedes med at bruge Roskildeaarbogen. Denne har han imidlertid ingenlunde studeret, som den fortjener. Bevidst har han jo sikkert ikke her villet vildlede sine læsere. Een læser, en »sacræ theologiæ doctor«, som tillidsfuldt gav sig i hans hænder, har han dog skammeligt ledet vild.

Det fremgaar af »Danorum Gesta« til evidens, at Peder Olsen har haft et meget fyldigt kendskab til S fra begyndelsen af Christiern 1.s historie til, hvor P. H.s skrift slutter. Parallelstederne er legio, ti de er mange, og Heise har fuldstændigt ret, naar han skriver, at minoriteren »i en efterladt Krønike (har) ordret afskrevet store Partier af Skibykrøniken«¹. Det hænder nogle gange, at D.G. udelader et gejstligt dødsfald, som H I har ment at burde medtage². Men alt i alt er der langt, langt mere stof fra S i D.G. end i H I.

¹ Heise, 15. Udhævelsen er Heises. Som eksempler paa steder, hvor D.G. afskriver S helt eller for store partiers vedkommende, medens H I kun giver faa linier eller slet intet, kan, foruden de i teksten nævnte, anføres: Anders Skrivers hængning 1494 (Skrifter VI, 62, l. 31—63, l. 7; D. G. 37, fol. 44 v; Roskildearb., Mon. I, 321; Mon. I, 408); Ditmarskertoget 1500 (Skrifter VI, 65, l. 1—66, l. 4; D.G. 37, fol. 46 r—v (med enkelte ændringer; D.G. benytter desuden Alb. Krantz); Roskildearb., Mon. I, 325 f.; Mon. I, 409 f.); Didrik Slaghecks nekrolog og baalfærd (Skrifter VI, 84, l. 2—28, l. 30—85, l. 4; D.G. 37, fol. 62 r; Roskildearb., Mon. I, 349 (c. 3 linier); Mon. I, 414 (2½ linie); Christiern 2.s indkaldelse af herremøder til Kalundborg og Aarhus 1522—23 (Skrifter VI, 96, l. 3—5, 7—30; D.G. 37, fol. 62 v (med enkelte mindre ændringer); Roskildearb., Mon. I, 350 (med udeladelser); Mon. I, 415 (meget forkortet); den skaanske rejsning under Soren Norby 1525 (Skrifter VI, 102, l. 8—105, l. 23; D.G. 37, fol. 65 r—66 r (med enkelte udeladelser og ændringer); Roskildearb., Mon. I, 355 f. (en del forkortet); Mon. I, 416 f. (meget stærkt forkortet)); Vor Frue Kirkes plyndring 27. dec. 1530 (Skrifter VI, 120, l. 15—31; 122, l. 12—28; D.G. 37, fol. 71 r—v (om udeladelserne se nedenfor s. 22); Roskildearb., Mon. I, 363 f. (sml. nedenfor s. 22, n. 4); Mon. I, 420 f. (meget stærkt forkortet)). Denne liste kan uden vanskelighed øges.

² Næstvedkarmeliteren dr. Morten Pedersens død 1515 (Skrifter VI, 74, l. 1—15; Mon. I, 412 (knap 2½ linie)); Roskildeprovsten Kønike Jepsens død 1531 (Skrifter VI, 128, l. 19—28; Mon. I, 422); Roskildekanniken Lars Olsens død 1532 (Skrifter VI, 129, l. 3—23; Mon. I, 422 (knap 4 linier)); Lundærkedegnen Niels Kortsens død 1534 (Skrifter VI, 144, l. 4—12;

Før vi forlader Peder Olsens værk, er der grund til at berøre visse forhold.

Udfor omtalen i Skibymanuskriptet af Christiern 2.s frillelevned, hvori han overgik Salomo med hans 300 konkubiner — med henvisning til den lærde Peder Svaves forsvarsskrift for Frederik 1. (fra sommeren 1526) — har P. Olsen (eller maaske en af de andre hænder i hans *Collectanea*) skrevet: »Dette kan man ingenlunde skænke tiltro, lige saa lidt som meget andet, her er skrevet om kong Christiern«¹. Heise har næppe ret i, at der med »her« (hic) sigtes til Svaves skrift. Ordene gælder efter al sandsynlighed S.

Hertil svarer godt, at P. Olsen baade her og andre steder har stræbt at neddæmpe, hvad ondt P. H. har at sige om tyrankongen. Hans sammenfattende karakteristik af denne er i sammenligning med P. H.s højst maadeholden². Minoriteren tør vel ikke benægte, at — som S har og han optager — kongen, »mens Dyveke, en frille fra tidligere tid, endnu levede, ikke elskede sin hustru med fuld hengivenhed³«. Dyveke nævnes senere kun i forbindelse med Hans Skrivners hængning, hvor der med S.s ord siges, at Københavns slots høvedsmand Torbern Oxe var hende »overmaade kær« (vehementer charum)⁴. T. Oxes hen-

ogsaa udeladt i H I). Alle disse passager er udeladt i Roskildearb., naturligt nok, da dette skrift jo er en popularisering til lægmandsbrug.

¹ Skrifter VI, 74, jvf. 311; Heise, 52. Oversættelsen af stykker i S har ofte gjort brug af Heises kyndige fordanskning. Enkelte steder er dog denne ændret til en formentlig mere dækkende version. Peder Svave og hans »Responsio«: Astrid Friis i *Dansk biogr. Leks. XXIII* (1942), 184—87 og de der givne henvisninger.

² D.G. 37, fol. 56 v—57 r: Christiernus secundus filius Johannis regis patre mortuo regnat, vir alioquin industrius, sed vna in re incolis suis perniciosus, præcipue nobilibus quibusdam, quos propter vim & violentiam seruatorum subditorum & ignominiosam seruitutem illatam arguere solebat, & vita priuare, quod sibi ipsi detrimento, damno & confusio fuit. Her som andet steds i afhandlingen er abbreviationerne i D.G. 37 opløst. *Sml. Skrifter VI*, 50 (*Regum Daniæ Historia*), 85 ff. (S); med sidstnævnte stykke viser D.G.s karakteristik enkelte verballigheder.

³ D.G. 37, fol. 57 r, *Skrifter VI*, 73.

⁴ D.G. 37, fol. 57 v; *Skrifter VI*, 74.

rettelse tilskrives, at han havde ladet skriveren hænge, »og ogsaa andre aarsager«, som ikke specificeres¹. I øvrigt udelades S.s haarde domme om baade Hans Skriver og T. Oxe, og det samme gælder ordet »crudelissimum« om kongen i det fra S tagne stykke om legaten Arcimboldus', dronningens og andres forbøn for Torberns liv². Overhovedet er saa godt som alle S.s nedsættende epitheta om Christiern 2. (*crudelissimus, famosus m. v.*) udgaaet.

Der lægges dog ikke skjul paa, at kongen behandlede Lunde-kirken skammeligt — herom har D.G. en del mere end S³ — og at han »vendte sin sejr« over Sverige 1520 »til grusomhed« og ved Stockholmbloedbadet »rasede mere grusomt, end rimeligt var«⁴. Men D.G. fremhæver ved samme lejlighed langt stærkere end S og med flere enkeltheder Sturepartiets rænker og forbrydelser mod Hans, Christiern 2. og ærkebiskop Gustav Trolle. Den skriver ogsaa, hvad S ikke har, at de udtagne ofre blev ført til rettersted og baal »som bandlyste, menedere og kættere« (*excommunicatos, perfidos & schismaticos*)⁵.

Drukningen af cisterciensermunkene i Nydala 1521 gengives omtrent uændret med S.s ord, ogsaa at kongen handlede »grusomt« (*crudeliter*) og »uden al dom, ret og miskundhed« (*sine iudicio, iure et misericordia*)⁶. Allerede ved omtalen af Lundekirkens trængsler omtales Didrik Slagheck som »et forbryderisk menneske og værdig til galgen« (*virum sceleratum & furca dignum* -- ord som i let ændret form er hentet fra S.s nekrolog over ham), og i skildringen af hans exekution 1522, med

¹ D.G. 37, fol. 57 v; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 342.

² Skrifter VI, 76; D.G. 37, fol. 57 v; Roskildeaarb. har intet derom, saa lidt som H I.

³ D.G. 37, fol. 58 v—59 v; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 344 f.; Skrifter VI, 88 f.

⁴ D.G. 37, fol. 59 v (*Quam victoriam idem rex in crudelitate vertit*), fol. 60 r (in hos [d. e. Gustav Trolles fjender] *crudelius quam par erat desæuit*). Roskildeaarb. (Mon. I, 345—47) afholder sig fra enhver vurdering af kongens handlemaade.

⁵ D.G. 37, fol. 59 v—60 r. Sml. Skrifter VI, 82—84, 91—92.

⁶ D.G. 37, fol. 60 v; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 348; Skrifter VI, 87.

karakteristik, følges S, ogsaa hvad de haarde ord om Sigbrit — der ellers ikke nævnes i D.G. — angaar¹.

Forbigaaet er imidlertid S.s forsvar for biskop Jens Andersen Beldenak i anledning af hans fængsling 1517², kongens adfærd mod Arcimboldus og hans broder Antonellus 1518³ og de i S.s lange »synderegister« nævnte poster, med undtagelse af Stockholm- og Nydalamordene, den slette behandling af biskop Jens Andersen, Sturepartiets forsyndelser mod Gustav Trolle og Lundekirkens lidelser — skønt det er evident, at Peder Olsen har kendt dette parti af S⁴.

At »klagelisten« ikke yderligere er udnyttet i D.G., skyldes vel dels denne krønikes tendens til ikke at fare alt for haardt frem mod Christiern 2., men sikkert ogsaa, at de fleste af listens punkter ikke er daterede paa aar og derfor vanskeligt lod sig

¹ D.G. 37, fol. 59 v, 62 r (*homo sceleratissimus furca et tartaro dignus* — efter de samme ord i S: Skrifter VI, 84); Skrifter VI, 84—85. Roskildeaarb. (Mon. I, 349) fortæller Didriks eksekution kort og helt objektivt; om Sigbrit har den intet. Derimod gengiver den paa sit dansk ordene i D.G. 37 (fol. 60 r) om Didriks og hans medregenters brug i Sverige af »stort tyrannij oc mange slemme oc whorlige støcke eblant almugen . . .« (Mon. I, 347).

² D.G. 37, fol. 58 r; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 342; Skrifter VI, 76—78.

³ Skrifter VI, 78. Ogsaa Roskildeaarb. udelader dette stykke.

⁴ Dette viser følgende parallelsteder: D.G. 37, fol. 60 r: *Sturetilhænger- nes forbrydelser mod ærkebiskop Gustav Trolle (qui Danis fidem seruasset). Nempe primo grauissimam obsidionem, letifera vulnera, omnium rerum suarum & ecclesiæ Vpsalensis direptionem, parentis etiam sui & amicorum duram captiuitatem, rerumque omnium depopulationem, insignis etiam castris euersionem exercuissent. Disse ord findes ikke i S.s skildring af blodbadets forhistorie; her tales kun om: demolitam arcem archiepiscopi Wpsalensis ac uiolentam inuasionem eidem archiepiscopo factam . . .* (Skrifter VI, 82—83). Men i »klagelisten« hedder det (Skrifter VI, 89—90): *Is [Archiepiscopus] enim cum Christierni regis causa ac Danorum fauore sustinisset in Suetia grauissimam obsidionem, letifera vulnera, omnium rerum ecclesie Vpsalensis direptionem, parentis etiam sui, ac amicorum duram captiuitatem, rerumque omnium depopulationem, insignis etiam castris euersionem* — Sml. Roskildeaarb. (Mon. I, 346), der udvider skildringen af overgrebene mod G. Trolle og indfører navnet paa hans fader hr. Erik Trolle. — Fortællingen om Nydala-drukningen 1521 i D.G. 37, fol. 60 v stemmer saa godt som helt verbalt overens med Skrifter VI, 87, l. 8—26

bruge i en strengt annalistisk opbygget krønike. Her frembyder D.G., som det siden skal vises, en interessant parallel til H I¹.

I D.G.s omtale af Christiern 2.s indkaldelse af herremøde til Kalundborg 1522 udelades S.s ord: »Ja, for at befæste sit voldsherredømme for evig tid [lod han alle rigets raader . . . kalde til Kalundborg osv.], men i virkeligheden i den hensigt at dræbe dem alle paa en gang«. Ligesaa ordene i S i skildringen af indkaldelsen til Aarhusmødet, efter omtalen af de i forvejen sendte angrebsvaaben: »hvormed han vilde tage straf over dem, dersom de flygtede til deres borge«. I stedet indsættes: »de frygtede for, at han vilde tage straf over dem alle, paa samme vis som der blev taget over svenskerne«². Altsaa: kongens hensigt ændres til, hvad de jyske stormænd frygtede.

(fra: triumphata Suetia til og med: militum copiis). Kun er l. 10 mellem ordinis og Nydall indsat: Nouavallis og l. 25 eius satellitio ændret til: satellitio eius. — Sammenlignes kan: Skrifter VI, 92: Nam biennio ante fugam exegit perpetuo iure duos aureos nummos singulis annis recipiendos a singulis tocius regni agricolis, ad quorumquaque siue ecclesiasticorum siue procerum prophanorum ius uiderentur pertinere. — Roskildearb., Mon. I, 348: Ffor^{ne} aar, som wor MDxx, skattede koning Christiern suarlige kiøbstæderne, bønder oc riidderskabet, een whørlig skath. Roskildearb. er et for lægfolk beregnet skrift; det er maaske derfor, at beskatningen af gejstligheden er udeladt.

¹ Se nedenfor s. 61 f.

² Skrifter VI, 96, l. 2—6: Imo ut suam tyrannidem perpetuo stabiliret, uocari iussit omnes regni consules, precipue Iutos, ad Calundeburgam, ueluti ab illis postulaturus consilium aduersus rebellantes Suecos, sed reuera animo perdendi omnes uno supplicio. D.G. 37, fol. 62 v: Eodem anno Rex Christiernus uocari iussit (etc. som S til og med: Suecos). Verum priusquam illo (etc. som S til og med: globos, Skrifter VI, l. 7—18, dog med udeladelse af ordene l. 9—10: domino de illis hac ratione melius disponente). — Skrifter VI, 18—23: . . . globos, quibus erat de illis supplicium sumpturus, si ad sua presidia confugissent, preuenientes illum fecerunt et ipsi Wibergie conuentum, ubi ualida conspiratio facta est aduersus intolerabilem Christierni regis tyrannidem, creuitque quotidie conspirantium numerus. D.G. 37, fol. 62 v: . . . globos formidauerunt, ne de omnibus illis supplicium sumpturus esset, quemadmodum de Suecis actum est. Præuenientes (etc. som S til og med: creuitque conspirantium numerus quotidie, dog med udeladelse af l. 21—22: intolerabilem). — Roskildearb. (Mon. I, 350) for-

D.G. gengiver S.s ord om, at de sammensvorne i Viborg i deres fællesbrev »tilkendegav« kongen »deres højst retfærdige grunde til frafaldet og oprøret« (iustissimas defectionis atque rebellionis causas). Men der indskydes efter »iustissimas« i parentes: »som det forekom dem« (pro vt eis visum est)¹. Bemærkelsesværdigt er ogsaa, at D.G. indføjer en ikke fra S hentet beretning om, at kongen efter sin flugt fra Jylland og Fyn paa Ringsted landsting fik sjællænderne til at sværge sig troskabsed »mod de oprørske jyder«, hvem han havde lovet at »ville forbedre sig i alt, hvad de anklagede ham for«². Men alligevel: da kongens beslutning om flugt fra riget skildres, citeres S.s ord: »Ti han havde en ond samvittighed paa grund af sit tyranni og den grusomme maade, hvorpaa han havde ført sin regering«³. Og tidligere, i stykket om Lundekirken, var der med en vending fra S, hentet fra »synderegisteret«s indledning, skrevet: »Men kong Christiern, som nu var blevet tyrann . . .« (Christernus autem rex tyrannus iam factus. . .)⁴.

korter, men har: . . . bysse lodt, befructede the thønnum, att [hand] skulde fare mett them, som hand lod fare mett the Suenske herrer. —

¹ Skrifter, 96, l. 24—25: iustissimas defectionis atque rebellionis causas. D.G., fol. 62 v: iustissimas [pro vt eis visum est] (etc. som S).

² D.G. 37, fol. 63 r: Christiernus autem Rex conuocata multitudo populi totius terrae Sialandensis ad forum generale Ringstadi conquerebatur miserabiliter de iniusta ac irrationabili defectione atque conspiratione Jutorum contra se, quippe cum ipse solennibus nunciis missis cum literis præcabatur veniam promittendo se in omnibus efficaciter emendaturum pro quibus cum incusabant. Quod Sialandenses audientes iurauerunt illj denuo se fideliter stare a parte eius vsque ad sanguinis effusionem & mortem contra rebellantes Jutos. Jvf. Roskildearb., Mon. I, 350 f.

³ D.G. 37, fol. 63 v (hvor dog pessime conscius i S (Skrifter VI, 97, l. 15) er ændret til: male conscius); Skrifter VI, 97. Roskildearb. (Mon. I, 351) har intet hertil svarende.

⁴ D.G. 37, fol. 59 v: (Den efter Christiern 2.s postulatio af Lundekapitlet valgte kgl. vicekansler Jørgen Skodborg vilde ikke afstaa kongen Bornholm og flygtede i minoriterdragt til Rom, hvor han blev indviet af paven som ærkebiskop og gjort til suffragan i Köln). Christiernus autem rex tyrannus iam factus vocatos ad se Lundensis ecclesie prælatos . . . carceri mancipavit . . . Skrifter VI, 85, l. 9. Jvf. Roskildearb. (Mon. I, 344), hvor »tyrannus iam factus« udelades, skønt kongens overgreb ikke skjules.

Denne linie skal ikke her følges længere. Den skeptiske randnote, som Peder Olsen skrev i Skibymanuskriptet om dettes lidenskabelige angreb paa kong Christiern, udtrykker en tendens, som, omend ikke fuldt konsekvent, fulgtes i D.G.s bearbejdelse af S. Ogsaa for minoriteren rummede dog P. H.s vurdering af tyrankongen saa store sandheder, at det ofte ikke var til at komme uden om karmeliterens ord.

Peder Olsen, den myreflittige samler og annalist, som — uden alt for megen indre sammenhæng — sammenfattede essensen af sin fædrelandshistoriske viden, suppleret med verdenshistoriske notitser, i sit hovedværk »Danorum Gesta«, var en »sagtmodig graabroder« (Ellen Jørgensen), i sind meget ulig lynildsmanden lektor Povl. Hvad han har af udtryksfulde vendinger i sin krønike, stammer oftest fra S. Men dennes vurderinger af personer og tidsstrømninger gaar han i regelen uden om.

Fælles for begge var dog fædrelandssindet. Og saa var de trosfæller. Franciskaneren oplevede at se den hellige almindelige kirke, som han fra sin barndom tilhørte, afløst af protestantiske statskirker eller sekter i Norden og rundt om i det øvrige Europa. I sit hjerte vedblev han — herom vidner hans krønike tilstrækkeligt — at være den gamle kirke og dens tro hengiven. Men han maatte, saa godt det gik, affinde sig med de ændrede kirke- og statsforhold, hvis hans værker skulde finde velvillige læsere i lutherdommens Norden. Derfor og fordi han ikke ejede karmelbroderens stejle og passionerede sjæl, forbigik han en række af S.s voldsomme angreb paa det nye kætteri, dets prædikanter og dets verdslige haandlangere, saavel som de fleste af P. H.s udfald mod mangler indenfor pavekirken og hos dens prælater.

Væsentligt afdæmpet er i D.G. den kritik, som i S rettes mod Roskildebisperne Johan Jepsen Ravensberg og Joachim Rønnow, selvom den førstes »ødsle og unyttige liv« (S) ikke forties, og det med S indrømmes, at den sidste med rette havde vakt Guds vrede ved sine mangfoldige ufromme gerninger — dog med parenteser: »som der nu bør ties om« (nunc tacendas). Helt fjernet er P. H.s ord om »skinbisperne« (pseudepiscopi) og hans

vidunderligt livfulde portræt af den frivole Børglumbiskop Niels Styggesen, synderen, som dog angrede til sidst¹.

Blandt de rettelser, som af andre end P. H. selv er foretagne i Skibymanuskriptet, knytter to sig til det sted, hvor der fortælles, at den ved herredagsdom 1533 forviste Hans Tausen snart fik lov til at vende tilbage til København gennem de forestillinger, som gjordes biskop Joachim Rønnow af rigshofmester Mogens Gøye og dennes datter »Sophia, hvem biskoppen havde fattet kærlighed til« (Sophiæ ab episcopo adamatæ), og som lektor Povl strax efter skælder ud for »skøge« (meretricis). Baade navnet Sophia (som vist er historisk ukorrekt) og det sidstnævnte ord mangler i D.G. Er det minoriteren, som har slettet eller ladet slette i P. H.s haandskrift? Lektor Povl er det i alt fald ikke².

S fortæller, at kong Hans i begyndelsen af sin regering efter verdslige stormænds raad tog noget haardt paa de gejstlige. Dette er gaaet over i D.G. i let ændret form³. Til det før sagte om Christiern 2.s forhold til kirken i Peder Olsens værk kan

¹ D.G. 37, fol. 55 r, 69 r, 74 v, 76 r; Skrifter VI, 70—71, 117—18, 122—23, 136—39, 147. D.G. 37, fol. 76 r (om J. Rønnow): ob multiplices impietates suas [nunc tacendas]; jvf. Skrifter VI, 147, l. 9—12: Et quoniam D. Joachimus Rønnow . . . iram dei ob heresim et impietatem contra se iuste prouocauerat . . . Jvf. Roskildearb., Mon. I, 336, 359, 369. — pseudopiscopi: Skrifte VI, 134, l. 7. — Niels Styggesen: Skrifter VI, 140—41. Ogsaa Roskildearb. udelader dette stykke, men synes i sit afsnit om Johan Jepsen (Mon. I, 336) at have optaget træk fra S.s skildring af Børglumbispen. S.s nekrolog over biskop Lage Urne (Skrifter VI, 116—17) er i D.G. 37, fol. 68 v—69 r optaget i dens helhed. Men den er jo ogsaa overvejende rosende. Jvf. Roskildearb., Mon. I, 359.

² Skrifter VI, 136; D.G. 37, fol. 74 v; jvf. Roskildearb., Mon. I, 366. Heise (165, n. 1 og 2) anser med Rørdam (Mon. I, 423) »Sophiæ« for at være slettet af en anden end P. H., »meretricis« derimod af denne. H. Ræder har i sin »Tekstkritik« ved begge rettelser skrevet: »af P. H.?« (Skrifter VI, 311). Efter at have sammenlignet disse overstregninger i Skibymanuskriptet med de af P. H. selv foretagne, anser jeg det for ganske utvivlsomt, at de begge er foretagne med en anden, tyndere blæktype end den af P. H. anvendte og mindre sirligt. Sml. nedenfor s. 48, noten.

³ Skrifter VI, 71; D.G. 37, fol. 50 r—v.

føjes, at det vel ikke har optaget »klagelisten«s stykke om kongens indkaldelse af kættere til København. Men det har om den af Lundekapitlet valgte ærkebiskop Aage Sparre, at han »nærede had mod de nu af kongen fremdragne lutheranere« (Lutheranos iam a rege prouctos exosos haberet)¹. Efter sammenhængen maa »kongen« her være Christiern 2., selvom Roskildeaarbogen i sin tilsvarende passus nævner Frederik 1.²

Luthers fremtræden skildres ret objektivt³, lutheranismens andel i den tyske bonderejsning 1525 og gendøberrøret i Münster 1534 derimod med P. H.s ublide vendinger⁴. Skarpt tages der siden afstand fra Oecolampadius', Zwingli's og Karlstadt's nadverlærer (som P. H. ikke nævner)⁵. Bittert lastes Gustav Vasas kirke- og klosterplyndring⁶.

I fremstillingen af Frederik 1.s kirkepolitik udelades P. H.s invektiver mod kongen personlig (sacrilegus, prophanus m. v.). Ligesaa omtalen af kongens og Mogens Gøyes fastebrud og den sidstes nydelse af nadveren paa luthersk vis i 1526 og af lektor Povls Sankthansdagsprædiken paa Københavns slot samme aar og den overløst, som karmeliteren led i den anledning⁷. P. H. nævnes overhovedet ikke i D.G. eller Roskildeaarbogen. Men beretningen om den betydningsfulde Odenseherredag 1527 følger helt S, blot med udeladelse af »sacrilegus[rex]« og et par mindre væsentlige ændringer⁸. Det samme gælder de vilkaar, paa hvilke

¹ D.G. 37, fol. 59 v. Klageposten i S: Skrifter VI, 85 f.

² Mon. I, 345.

³ D.G. 37, fol. 58 r: Ipso anno [1517] sub Leone Papa 10 Martinus Lutherus primum aduersus indulgentias pontificias scripsit & inde plures postea disputationes natae sunt, quae res non vulgarem vicissitudinem peperit in ecclesia apud Germanos. Fol. 58 v: Quo tempore [1518] primus rumor Martini Lutheri ad Daniam venit. Jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 343.

⁴ D.G. 37, fol. 66 v, 75 r; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 357 (bondekrigen), 367 (Münsterrøret; her nævnes lutheranerne ikke); Skrifter VI, 106, 141 f.

⁵ D.G. 37, fol. 66 v. Populariseringen i Roskildeaarb. har intet herom.

⁶ D.G. 37, fol. 60 v; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 347 f. S.s bitre ord om Gustav I. (Skrifter VI, 100) nævner ikke specielt hans kirkepolitik, selvom denne naturligvis maa underforstås.

⁷ Skrifter VI, 108—11.

⁸ D.G. 37, fol. 68 r—v; Skrifter VI, 111 f.

Joachim Rønnow opnaede stillingen som Roskildebiskop¹. Kong Frederiks kaldelse af Hans Tausen fra Viborg til København 1529 skildres kort og ret neutralt, med stærk beskæring af P. H.s harmfulde ord i denne forbindelse². Skildringen af herredagen i København 1530 forkorter stærkt S og er nogenlunde objektiv³.

Stykket om plyndringen af Frue Kirke 27. dec. 1530 citerer S.s ophidsede skildring af selve hærværket, men udelader navnene paa pøbelens anførere og den rolle, P. H. tilskriver Tausen som helligbrødens bagmand, samt karmeliterens rasende udfald mod prædikanterne og andre luthersksindede i København. Her er Roskildeaarbogen mindre tilbageholdende⁴. Peder Olsens historikerværksted har øjensynligt mellem 1549 og 1559, de aar, da henholdsvis den danske og den latinske krønike slutter, stedvis bestræbt sig for at give en konfessionelt mere neutral skildring. Stræben efter en saadan spores ogsaa i det paa S byggede afsnit om Christiern 2.s tilfangetagelse i Norge 1532 og fængsling paa Sønderborg. Vel bruges i D.G. stærke ord mod electus Knud Gyldenstjerne som ordbryder overfor den overlistede konge, men P. H.s udfald mod hans og Christierns kætteri udelades⁵. Betegnende er ogsaa, at hvad der i D.G. benyttes af S.s galdebitre nekrolog over Frederik 1., er redegørelsen for de overgreb, kirken maatte lide i hans tid, ikke karakteristiken af kongens person⁶.

¹ D.G. 37, fol. 69 r; Skrifter VI, 117 f.

² D.G. 37, fol. 69 v: Et illo anno [1529] eisdemque temporibus princeps transtulit ex Viberga civitate Jutiæ in Hassniam quendam Johannem Taussøn [etc. som Skrifter VI, 118, l. 11—14 til og med: vt] ipsam civitatem, quemadmodum Vibergam aliasque Jutiæ vrbes Lutheranismo subderet, quod & factum est. Roskildeaarb. (Mon. I, 359) har her mere af P. H.s antilutherske glød.

³ D.G. 37, fol. 71 r—v; Skrifter VI, 118—20. Roskildeaarb. udelader helt dette stykke.

⁴ D.G. 37, fol. 71 v; Skrifter VI, 120—22. Roskildeaarb., Mon. I, 363—64: Bl. a. Ambrosius Borgmester osv. »haffde theris hemelige raadt mett nogre andre skalcke aff almugens folck besordne tiill hobe, mester Hans Taussen witterliigt oc mett hans vilge«.

⁵ D.G. 37, fol. 73 r; jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 365 (afdæmpet); Skrifter VI, 124—28.

⁶ D.G. 37, fol. 73 v, svarende til Skrifter VI, 129, l. 24—26; 131, l. 4—

Ogsaa D.G.s skildring af herredagen 1533 bestaar af uddrag af S. Disse uddrag skaaner hverken stormændenes selvskhed og uenighed eller lutherdommen, og anklagerne mod Hans Tausen gengives. Bl. a. den for at have »hævet den kirkeforbryderske vanhelligelse af Vor Frue Kirke til skyerne«. P. H.s ord: »Hvorfor han med den største ret anklagedes« er medtaget¹. Her blotter minoriteren sit katolske hjerte uden dækning. Men i beretningen om grevefejden, hvor hans kilde næsten alene er S, indtil den standser, trækker han sig atter tilbage i en mere reserveret position, med udeladelse af lektor Povls invektiver mod Malmøboere og Københavnere, Joachim Rønnow, Christiern 2. og lutheriet og af de værste smædeord om borgmester Jørgen Kock. Kun grev Christoffer og den svenske ex-ærkebiskop Gustav Trolle faar her karmeliterens ild at føle².

De følgende sider af D.G. frem til 1559 viser flere steder, at Peder Olsen bevarede sit katolske sind, men at han med resigneret sorg bøjede sig for udviklingens gang i Danmark, hvor Gud havde ladet lutheriet sejre — i alt fald for en tid.

Den eneste af den danske reformations førende skikkelser, som han mere direkte angriber, er Hans Tausen — i de ovennævnte fra S.s hentede ord om anklagerne mod prædikanten paa herredagen i 1533. Han har vel under 1528 ordene i S om Malmøs frafald »fra kirkens enhed« og følger sin kildes karakteristik af Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Olufsen Spandemager som »ulærde og helt udannede i de gode videnskaber«³. Men S.s videre udmaling af Malmøreformationen og dens udskejelser optages ikke. Udeladt er ogsaa P. H.s bitre ord om Peder Laurentsen, Frans Vormordsen og de andre karme-

20. Roskildearb. (Mon. I, 366) nøjes med at notere kongens død og gravlæggelse.

¹ D.G. 37, fol. 74 r—v; Skrifter VI, 133—36. Roskildearb. (Mon. I, 366—67) er her i sin korthed mere neutral.

² D.G. 37, fol. 75 r—v, 77 v; Skrifter VI, 141—49. Jvf. Roskildearb. (Mon. I, 369—71), hvor det især er Joachim Rønnow og Knud Gyldenstjerne (s. 369), som maa holde for.

³ D.G. 37, fol. 68 v; Skrifter VI, 112—13. Roskildearb. har intet om Malmøreformationen.

litere, som faldt i kætteri som følge af kødets lyst¹. Det samme er tilfældet med afsnittet i S om lutheriets begyndelse og udbredelse i Jylland og de dér nævnte navne paa frafaldne sønner af gejstlige, bl. a. Jørgen Jensen Sadolin². Der lod sig, da graa-broderen gav sin krønike endelig form, bruge kritiske ord om mænd af de 1536 afsatte bispers kreds (Joachim Rønnow, Knud Gyldenstjerne). Langt farligere var det, hvis krøniken skulde vinde udbredelse blandt andre historikere og dannede lægfolk, at sige noget ondt om de prædikanter, som nu sad i den nye statskirkes højeste stillinger. Hans Tausen, 1542—61 superintendent i Ribe, maa staa for skud én gang, og da maaske i halv distraktion fra forfatterens side. Odensebiskoppen 1537—59 Jørgen Sadolin slipper helt. Det samme gør Frans Vormordsen, biskop i Lund 1537—51, og overhovedet de nye superintendenter, med den ene undtagelse. Hertil svarer, at minoriteren er yderst forsigtig i sin omtale af Christian 3.s fader, Frederik 1. Lige saa forsigtigt undgaar han at nævne den store brydningstids største danske aand, hvis værk var hans krønikes hovedkilde for denne tid. —

At Peder Olsen — trods P.-E. Hansens og J. Osk. Andersens paa ingenting byggede paastand om det modsatte — har kendt og brugt Skibymanuskriptet, før det muredes inde i landsbykirken nord for den gamle domkirkestad, turde efter de her fremlagte forskningsresultater være hævet over tvivl.

Nogle af de her fremførte argumenter er hentet fra et studium af randnoter og textrettelser i det længe for menneskeøjne gemte haandskrift. Endnu en iagttagelse skal i denne forbindelse nævnes.

I Skibymanuskriptets højre- eller venstremargen er med en blæktype, som uden tvivl er fra 16. aarh., men som afviger fra den af P. H. brugte, udfor visse afsnit i teksten draget en tynd streg. Disse afsnit er: lutheriets begyndelse og udbredelse i Jylland 1526, Frederik 1.s og Mogens Gøyes faste- og nadver-

¹ Skrifter VI, 80—81, 112, 115—16.

² Ibid., 107—08. Ogsaa Roskildeaarb. udelader dette stykke.

forseelser samme aar, Frederik 1.s datters afsejling i juni 1526 for at ægte den fra pavekirken frafaldne ex-stormester Albrecht af Preussen, lektor Povls Sankthandsdagsprædiken 1526 og dens følger, de fleste af karmeliterens betragtninger over beslutningen om begrænsning af bispernes kanoniske beføjelser paa herredagen i Odense 1527, lektor Peder Laurentsens frafald, skildringen af Malmøreformationens følger, Joachim Rønnows bevæggrunde til at blive electus i Roskilde paa Frederik 1.s vilkaar og vurderingen af dem, Hans Tausens kaldelse til og virksomhed som prædikant i København, herredagen i samme by 1530, navnene paa førerne i kirkestormen 3. juledag 1530 og P. H.s betragtninger over og fremhævelse af Hans Tausens indirekte andel i hærværket, lutheranernes harme over, at Frue Kirke 1531 kun aabnedes igen for katolsk gudstjeneste, Frederik 1.s erastianske motiver til at faa J. Rønnow indtrængt som biskop i Roskilde, stykket om electus i Odense Knud Gyldenstiernes tredobbelte forræderi, mod Gud, mod sin forgænger, biskop Jens Andersen og mod Christiern 2. og de dertil knyttede betragtninger, nekrologen over Frederik 1., med undtagelse af det meste af stykket om, hvilke overgreb kirken led under hans regering¹.

Med undtagelse af kun ganske faa og korte stykker — prinsessens brudfærd 1526, men med udeladelse af P. H.s dertil føjede ord om Albrecht af Hohenzollerns skændige frafald fra romerkirken, den korte notits om Frederik 1.s overflyttelse af Hans Tausen fra Viborg til København, den summariske beretning om herredagen 1530 — er alt det indstregede udeladt i D.G.

Det er svært at befri sig for formodningen om, at vi her staar over for andet og mere end et tilfældigt sammenfald. Staar vi

¹ Skrifter VI, 107, l. 17—108, l. 7; 108, l. 23—109, l. 21; 109, l. 22—29; 109, l. 30—111, l. 6; 111, l. 28—112, l. 14; 112, l. 15—26; 113, l. 8—116, l. 14; 117, l. 31—118, l. 7; 118, l. 8—31; 118, l. 32—120, l. 14; 121, l. 2—32; 122, l. 23—30; 122, l. 31—123, l. 18; 126, l. 18—128, l. 16; 129, l. 28—131, l. 4; 131, l. 15—132, l. 32. Selve haandskriftets paginering er angivet i udgaven i Skrifter VI.

ikke i minoriterhistorikerens celle og ser ham ved sit arbejde med Skibymanuskriptet liggende foran sig paa pulten eller bordet?

Hvornaar og under hvilke omstændigheder er lektor Povls manuskript kommet i hænderne paa Peder Olsen Minorita? Dette spørgsmaal leder til et andet, som helst skulde besvares først: Hvornaar og hvorledes gled manuskriptet P. H. af hænde?

De sidste i S omtalte begivenheder er de svenske troppers indtagelse af Halmstad og deres indeslutning af Varberg — karmeliterens fødeby — hvorom det siges, at angrebene var »længe forgæves, da alle svenskernes forsøg ikke førte til noget, ti de var nok overlegne i styrke, men i held stod de langt tilbage, om ellers sagens udfald vil svare til begyndelsen«¹.

Halmstad kapitulerede 31. okt. 1534. I begyndelsen af januar 1535 sluttede den danske befalingsmand paa Varberg Truid Ulfstand en vaabenhvile til paaske paa betingelse af borgens neutralitet. 11. eller 12. marts 1535 satte lübeckeren Marcus Meier sig med borgernes hjælp i besiddelse af fæstningen².

Nærmest før har P. H. fortalt om grev Christoffers krigsfolks erobring af Nyborg, der fandt sted i begyndelsen af august 1534, og om jydernes valg af hertug Christian (3.) til konge, hvorved der kan sigtes til de jyske og nogle fynske adelsmænds kongevalg i Ry kirke 4. juli 1534, men maaske tillige til den jyske almues hylding af Christian ved Horsens 18. august 1534³. S tilføjer, at der derpaa »sendes udsendinge til kongen af Sverige for at overtale denne til at gøre indfald i Skaane«. Da der i direkte tilknytning dertil siges, at svenskekongen »strax derpaa, efter at have samlet en stor hær, tog Halmstad«, er den sendelse, hvorom der var kommet tidende til lektor Povl, vel snarest hertug Christians sekretær Franz Trebau's. Denne sendtes af sin

¹ Skrifter VI, 149; Heise, 189. Med Engelstoft, Rordam og Heise er den øjensynlige skrivfejl »respondebant« rettet til »respondebunt«.

² C. Paludan-Müller: Grevens Feide I (1853), 295 f., 346, 353 f.

³ Skrifter VI, 149; Paludan-Müller: anf. v., 250 f., 239, 252.

herre 15. juli 1534 fra Travemünde til kong Gustav, som han traf i Kalmar 10. august. Vil man hænge sig i flertalsformen (legati), maa man frem til den instrux, som Christian 3. 18. dec. 1534 udstedte i Kolding for Ove Lunge og Iver Juel, og som bl. a. befalede dem at formaa den svenske konge til indfald i de østdanske landskaber. De modtog Gustav Vasas svar, dateret Gökhemms præstegaard (Viske herred, Västergötland) 21. febr. 1535¹.

Skibymanuskriptets sidste beskrevne side (p. 136) rummer kun — øverst paa siden — to linier i lektor Povls haand. De slutter med et punktum, som før nævnt. Saa følger tre ord, ogsaa i P. H.s haand: Dum hec aguntur (Mens dette gik for sig), ikke efterfulgt af noget interpunktionstegn. The rest is silence.

Hvad P. H. videre agtede at skrive om som fortsættelse af det foregaaende, lader sig jo ikke sige. Nærmest ligger det at tænke paa den store jyske rejsning, der begyndte med skipper Clements erobring af Aalborg 14. sept. 1534 og som viste sin styrke i den jyske adelshærs nederlag ved Svenstrup 16. okt. s. a., Christian 3.s belejring af Lübeck fra 3. sept., hans 10. okt. fuldførte spærrebro over Trave og hans erobring af 8 lybske skibe 16. okt.²

16. okt. 1534 kunde grev Christoffer fra København skrive til det norske rigsraad, at Vendsyssel, Viborg stift og det meste af Nørrejylland var indtaget af hans krigsfolk³. 16. august vidste han, at Nyborg slot var i hans folks besiddelse⁴. 17. november kunde borgmester Jørgen Kock fra Malmø skrive til hertug Albrecht af Mecklenburg om slaget ved Svenstrup en maaned før og om den svenske erobring af Halmstad knap tre uger før⁵. Trods krig og oprør løb tidender om vigtige begivenheder fra landsdel til landsdel i Danmark uden alt for stor forsinkelse.

P. H. maa i efteraaret 1534 have boet i Roskilde. Her udkom

¹ Skrifter VI, 149; C. Paludan-Müller: Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid II (1853), 48—58; I, 115—18, 158—59.

² Paludan-Müller: Grevens Feide I, 258—62, 277—79.

³ Paludan-Müller: Aktstykker I (1852), 266 f.

⁴ Anf. v., 159 f.

⁵ Anf. v., 224—26.

paa Hans Barths prenteri med trykkerdatoerne 12. august og 29. okt. 1534 hans Erasmus-oversættelse med tilføjelser »Een Christen Furstis Wnderwiisning oc Lære« og hans »Een kortt Vnderwiisning til een christelig Foreening och Forligelse«. I samme prenteri tryktes ogsaa 1534 »Scholia Marginalia« til Paulus' breve i Erasmus' oversættelse¹. Nogle af de i eksemplarer af sidstnævnte skrift bevarede haandskrevne randnoter peger mod lektor Povl som deres forfatter. Adskillig sandsynlighed taler, som Engelstoft har vist, for, at P. H. allerede fra 1533 har virket som lektor i teologi ved Roskilde domskole².

De sidste begivenheder, hvorom S med sikkerhed kan siges at røbe viden, er erobringen af Halmstad 31. okt. 1534 og den

¹ Skrifter V, 256, 322; VI, 213—90, 316—17; VII, 189—96.

² Skrifter VI, 316 ff.; Engelstoft, 500—02. I afskrifter fra 18. aarh. tillægges et af Roskilde domkapitel til grev Christoffer stilet brev af 28. okt. 1534 (Skrifter VI, 291—96, 318) P. H. Engelstoft anførte stærke argumenter mod rigtigheden af denne tilskrivning og fulgtes af Rordam (Engelstoft, 509; Mon. I, 108; jvf. Andersen, 344, n. 1). Baade stil og indhold udelukker, at P. H. kan have forfattet dette brev. — Der tryktes i Malmø et skrift »Warhafftich bericht an alle stende Deutzscher nation«, hvori borgerne i København og Malmø motiver til rejsning mod rigsraadsregimentet fremføres; en bevaret højtysk oversættelse er dateret som »Getruckt 24. Nouembris. 1535« (Danske Samlinger I (1865—66), 369—86). Hansen (s. 196 f.) mener, at P. H. har benyttet dette skrift som kilde i S. Hans eneste argument er, at skriftet omtaler de svenskes erobring af Halmstad og adelens opkøb af øxne hos bønderne til saa høje priser, at borgerne hverken kunde købe øxne eller kød. Begge dele var naturligvis almindelig viden. S nævner blandt rejsningens aarsager »adelens handel med øxne«, der »var til stor skade for købstæderne«, men tillige — hvad Malmøskriftet intet har om — at »fodringen« af øxnene »var en lige saa ny som utaalelig byrde for bønderne« (Skrifter VI, 146). Om verballigheder af nogen art er der ikke tale. Skriftet skildrer til slut Tyge Krabbes overrumpling af Marcus Meier og hans landsknægte og skaanske borgere i Helsingborg »sanct Agneten tag« (21. januar) 1535, hvad der er fejl for 13. januar (Paludan-Müller: Aktstykker I, 329 f.), og belejringen af Malmø, som tidligst fra marts 1535 blev mere effektiv (Pal.-Müller: Grevens Feide I, 406; II, 162). Da det siges, at Chr. 3. og adelen havde »gantz Schonland eingenomen, vnd die lobliche Stat Elbagen belegert« (Danske Saml. I, 381), synes det forfattet efter Landskrones kapitulation 11. okt. 1535 (Pal.-Müller: Grevens Feide II, 177).

paafølgende belejring af Varberg, som siges at have varet længe, mens udfaldet betegnes som uvist. Dette kan vanskeligt være skrevet, efter at tidender om den i beg. af jan. 1535 mellem Varbergbefalingsmanden og de svenske sluttede vaabenstilstand var naaet til København-Roskilde, og det maa afgjort være skrevet, før Marcus Meiers erobring af fæstningen 11. eller 12. marts blev kendt hernede. Alt for langt ind i aaret 1535 kan de paagældende linier altsaa ikke være skrevet.

Biskop Hans Povlsen Resen mente c. 1624 at vide, at lektor Povl var endt med at slutte sig til lutherdommen og derpaa havde virket som evangelisk lektor og prædikant i Roskilde¹. Her er uden tvivl tale om konstruktion eller overlevering uden virkelighedsgrundlag. Lige saa løs er den 1890 optegnede tradition om, at P. H. var kirkeværge for Skiby kirke².

Vi ejer imidlertid til belysning af omstændighederne ved P. H.s udgang af denne verden en samtidig kilde af stor værdi.

Kilden, som det er C. E. Sechers fortjeneste at have fremdraget, er det »sørgedigt«, som en jyskfødt lærd skrev over den store bibelhumanist: »Incomparabiliter sacrosanctæ theologiæ professoris D: Lectoris Pauli Heliæ Halandj Epitaphium per Christiernum Vmbram Cimbrum«³. En Christiernus Umbra Cymber sad 24. marts 1535 i det strengt katolske Louvain i det derværende universitets højtansete græsk-professor Rutger Rescius' hus og skrev et latinsk brev til den lærde ungarsk-

¹ J. P. Resenius: *Lutherus triumphans* (c. 1624), fol. D; Engelstoft, 545—50 og de der givne henvisninger.

² Heise, 10—11; H. F. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier I* (1891), 320—30.

³ Sørgedigtet er med en haand fra vistnok c. 1550 afskrevet paa bladet foran 1. side af en renskrift (K 44, 4to, Kungl. Bibl. Stockholm) af P. H.s Svar paa Malmøbogen (1530). Renskriften er forsynet med egenhændige ændringer af P. H. C. E. Secher i *Kirkehist. Saml. II*, 589 f.; *Skrifter III*, 291—92. Over fortalen er tilskrevet et ejernavn: Severinus Martini p.Ao 159(3?) og, med samme haand som nogle af randnoterne i teksten: est manus fratris Antonij pueri Pauli Heliæ nati in Hollandia vixit aliquando Soræ, mortuus Roschildiæ. 15. *Skrifter III*, 291. Ordene fra »nati« maa vel referere sig til P. H.s »dreng« (medhjælper) broder Antonius, selvom det vistnok ikke kan udelukkes, at »Hollandia« kan være fejl for »Hallandia«.

fødte kleriker Nicolaus Olahus (Oláh Miklós), sekretær hos Nederlandenes regentinde, enkedronning Maria af Ungarn, kejser Karl 5.s søster. Olahus blev senere ærkebiskop af Gran og Ungarns kansler og statholder. Brevets forfatter søger at vinde dronningesekretærens gunst og nævner bl. a. sit venskab med Cornelis de Schepper, den begavede nederlandske humanist, som tidligere havde virket som den landflygtige Christiern 2.s vicekansler¹.

Hvem er den lærde humanist og poet Christiernus Umbra fra Jylland? C. F. Bricka har gættet paa Christiern Torkelsen Morsing (c. 1485—1560), men tvivlede stærkt om sin gætningens rigtighed, hvad der dog ikke holdt ham tilbage for at fremsætte den paa tryk. Adskilligt taler for, at gætningen alligevel kan være rigtig, bl. a. at Chr. Torkelsen (tilnavnet Morsianus synes han ikke at have lagt saa stærkt vægt paa) fra tidligere tid havde nær tilknytning til Louvain-universitetet, og at han i København havde været universitetskollega af den store karmeliter, hvis reformkatolske tankegang han synes at have staaet nær. Det sidste behøver ikke at staa i modstrid med, at han, efter at have taget den medicinske doktorgrad i det reformerte Basel, 1537 lod sig ansætte som professor i lægevidenskab ved det genoprettede københavnske universitet².

¹ C. F. Bricka i Hist. Tidsskr. 5. r. IV (1883—84), 315. Brevet er trykt i: Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. XXV. Oláh Miklós levelezése, közli Ipolyi Arnold (Budapest 1875), 549—50.

² Bricka l. c., n. 4. Chr. Torkelsen (Torchilli) Morsing (Morsianus) immatrikuleredes i Louvain 1514 og virkede dér 1529 som docent i aritmetik og astronomi. 1519 nævnes han som rektor ved Vor Frue skole i København, kort efter som professor ved Kbh.s universitet, hvis rektor han var 1522—23. Efter mange aars ophold i udlandet var han 1529—c. 1531 paa ny professor i Kbh., men var c. 1531—37 atter i udlandet som hovmester for den unge Peder Oxe, den senere rigshovmester. Det er bemærkelsesværdigt, at han, før han 1537 eller ikke længe før blev dr. med. i Basel, kun vides at have studeret og forelæst ved katolske universiteter. P. H. virkede som lektor ved Kbh.s universitet senest 1519—22 og paany fra senest 1525 til c. 1530—31. Engelstoft, 20 f., 63, 120, 458; J. Osk. Andersen: Paulus Helie I, 31, 130 ff. Andersen kritiserer med rette (Overfor Kirkebruddet (1917), 73) Svanings beretning om Chr. Morsings sendelse til Wittenberg 1520. Chr. Torkelsen besvarede de rosende strofer om ham selv i Matthias Gablers

»Epitafiet« viser, at forfatteren har kendt og højt værdsat P. H. Han tænker sig læseren staaende ved karmeliterens grav og skriver:

»Vend, vandringsmand, dit blik mod denne grav, og stands et øjeblik dit skælvende fjed: maaske vil din vandrings møje blive dig lettere, naar du læser om den ædle mands beklagelsesværdige skæbne. Ti her hviler, dækket af den kolde jord, Povl, som var det til Maria helligede Karmelbjergs største hæder, og en endnu større for dig, vort fædreland Danmark. Ham har nu du, fjendske død, ombragt med dit sværd. . . Næppe har det folkerige Europa set en mere fremragende mand, fra hvis mund den hjertegribende gudindes ord har strømmet. Som den vandrige elv styrter ned fra den bjergfødte kilde, saaledes havde din spaadomsgudinde skænket dig, Povl, ordets gave. Men du har ikke formaaet at afbøje den dødbringende skæbne; parcen har ikke skaanet dig for din veltalenheds skyld. Ingen dødelig har spundet skæbnetraadene tilbage; ens sidste dag kommer netop,

æredigt til Christiern 2. 1521 med et overstrømmende rosende latinsk digt. *Scriptores Rerum Danicarum VIII*, 488. Jvf. Hans Gram: *Vidensk. Selskabs Skrifter IV* (1750), 273 f. Dets humaniststil minder om »epitafiet« over P. H. I øvrigt synger Gabler i sit poem ogsaa P. H.s pris (Gram: *anf. v.*, 258), umiddelbart før stroferne om »Torchillus«. — Chr. Torkelsen kalder sig »Christiano Torchillo Morsiano« i et 1529 i Antwerpen udgivet skrift (Ehrencron-Müller: *Forfatterleksikon V*, 428) og i en approbation 1556 (Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie IV*, 74), men synes ellers mest at have kaldt sig Christen Torkelsen (Christiernus Torchilli eller Torchillus) (Jvf. Rørdam: *anf. v. I*, 432—46; *IV*, 34, 106). Bricka (*anf. afh.*, 315, n. 4) gisner, at han i brevet fra Louvain af 24. marts 1535 »har betegnet sig der som Gjenganger (umbra)«. Det synes ikke utænkeligt. I øvrigt er jo grundbetydningen af »umbra«: »skygge«, og man kunde da, hvis Chr. T. ikke er født paa Mors, men har gaaet i Dueholm klosteskole dér, tænke paa byen Skygge (Ingesvang sogn, Hids herred); hvis han er morsingbo, eventuelt paa gaarden Nebel i Lørslev sogn (Trap: *Danmark V* (1924), 457 (1430: Nebel)) eller gaarden Krogsgaard i Skallerup sogn (sst., 473, nævnt 1469) (»umbra« bruges ogsaa i betydningen »skjul«). I udenlandske øren vilde »Morsianus« vel altid paa en ubehagelig maade minde om »mors« (død) eller »morsus« (bid). Men bevist er identiteten mellem Chr. T. og »Christiernus Umbra Cimber« naturligvis ikke. Om Chr. T. henvises i øvrigt til Bjørn Kornerups art. i *Dansk biografisk Leksikon XVI* (1939), 129—31 og den dér *anf. litt.*

som den er fastsat. Nu hviler han i rolig fred hos de himmelske; hvorfor ophører da du, læser, at skride frem ad den vej, du er slaaet ind paa?¹.

Af disse ord kan sikkert sluttet, at den tidende, som i Louvain eller andet steds naaede forfatteren om P. H.s død, intet har indeholdt om, at karmeliteren var død som følge af vold eller som landflygtig. Det synes utænkeligt, at der i modsat fald i digtet ikke skulde være mindste hentydning til noget saadant. Tydeligt er det ogsaa, at »epitafiet« er digtet af en katolik over en katolik.

Vi vender os herefter til Skibymanuskriptet.

Om dette har Ellen Jørgensen skrevet: »Mens den første Part af Manuscriptet tydeligt er en Forfatterrenskrift efter Kladde, bærer sidste Part Præg af at være kastet umiddelbart paa Papiret. Lige mod Slutningen bliver den før saa faste og stærke Haandskrift udglidende — vi ser, hvorledes den, der fører Pennen ikke mere har sin vante Kraft«².

Det er næppe rigtigt at kalde haandskriftets sidste sider kladde. P. H. har ikke her rettet meget. Men iagttagelsen af skriftprægets skiften er fin og uden tvivl rigtig. Skriften har paa manuskriptets første 134 sider til og med de første linier paa s. 134³ overalt nogenlunde samme præg. Teksten paa den re-

¹ Benyttet er, med ændringer, saa langt den gaar, H. F. Rørdams oversættelse: Historiske Samlinger og Studier I, 334 f., i øvrigt Skrifter III, 291—92. At den »fjendske død med dit sværd« (gladio mors inimica tuo) er ren metafor, er naturligvis indlysende, som ogsaa Rørdam har set. Rørdam skriver (anf. v., 336): »... disse højstemte Gravvers vilde passe ulige bedre i en anseelig Klosterkirke i Lowen eller andensteds . . . end til en lille sjællandsk Landsbykirke. Og for mig staar det derfor som meget sandsynligt, at Povl Helgesen efter at have forladt Fædrelandet har søgt til Nederlandene . . . og at han her er død . . .« Det er fantasi. I denne forbindelse bør bemærkes, at grundbetydningen af »epitaphium« (græsk: »epitaphion«) er »sørgetales« eller »ligtale«. Endvidere, at digtet, modsat »epitafier« i senere forstand, intet giver om dødssted og -dato (se til sammenligning bl. a. Mon. I, 395: indskriften paa ligstenen over Hans Henriksen).

² Historieforskning osv., 80.

³ sluttende med ordet »malicia«, hvorefter der begyndes paa ny linie med ordene »Schaniensibus interim tumultuantibus . . .« Skrifter VI, 148.

sterende del af s. 134, s. 135 og de afsluttende to linier øverst paa s. 136 er uden al tvivl skrevet af P. H., men haanden er lige saa utvivlsomt mindre fast end før, har et lidt rystende og stedvis gnidret præg¹.

Øverst paa s. 136 staar, som nævnt, i to linier: *longe inferiores, si rerum exitus prohemii respondebant*. Det sidste ord maa være P. H.s fejlskrift for det »respondebunt«, som meningen kræver. Derpaa følger, stadig i samme haand, men med en væsentligt mørkere blæknuance end paa de nærmest foregaaende tre sider: *Dum hec aguntur* (de kursiverede bogstaver er kun antydet ved abbreviationstegn): »Mens dette gik for sig, ikke fulgt af noget skilletegn.

P. H. er, da han havde dyppet sin pen i blækhornet og havde skrevet de tre ord, brat blevet kaldt bort af noget, som ikke tillod ham siden at vende tilbage til sit manuskript.

Christiernus Umbra's sørgedigt synes at udelukke død ved vold eller flugt ud af landet.

Roskilde var i de første maaneder af 1535 i grev Christoffers og hans tilhængeres magt. Electus Joachim Rønnow — over hvem lektor Povl i sin celles skjul paa papiret udøste sin harmes skaaler — var under den sjællandske »adelsjagt« i januar med mellemlandning paa bispeborgen Dragsholm flygtet til det af Johan Rantzau og Christian 3. tæmmede Jylland². Men der er intet overleveret om, at de i Roskilde levende katolske gejstlige var genstand for nogen alvorlig legemlig overlast, saa lidt som det var tilfældet andet steds i landet i grevefejdens urolige aar. P. H. og de lutherske prædikanter havde polemiseret indbyrdes med drøje ord. Men ingen af parterne havde lagt haand paa hinanden; det forbød det evangelium, som for begge var Guds og Christus' dyrebare ord. Og blandt lægfolk af alle klasser i by og paa land maa den højtannede karmeliter i den hvide kaabe, alle konfessionelle stridspunkter til trods, have været agtet for sin kristelige livsvandel, sin caritas-religiøsitet og sin brændende medfølelse med alle, som led uret.

¹ Skrifter VI, 148, l. 15—149, l. 28.

² Paludan-Müller: Grevens Feide I, 371 f.

P. H. havde imidlertid længe levet i en til det yderste bevæget sindstilstand. Baade S og hans danske skrifter vidner derom. I okt. 1534 havde han udsendt i trykken sin »Undervisning til en kristelig Forening og Forligelse«, hvori en oversættelse af hans læremester Erasmus' »De amabili ecclesiae concordia« forbandtes med hans egne tanker om vilkaarene for en »forligelse«. I dette skrifs slutord minder han om, hvor meget kristeligt hans landsmænd havde til fælles. »Kunne vi og ikke røres til enighed af disse enigheds vilkaar og af en kristen kærlighed, da lader naturens baand røre os dertil. Vi ere danske folk, ét kød og blod, og i mange stykker af ens sæder og vilkaar. Dersom vi ikke snarlige gøre ét, men herefter bide og slide hver andre, som vi begyndt have, da er det befrygtendes, som Paulus siger, at vi med tiden af hver andre ogsaa fortæres og tilintetgøres. . .«¹. Engelstoft skrev rigtigt: »Det var ligesom et Fortvivlelsens Tilraab, som Øieblikkets Nød afpressede en Mand, der selv nylig havde tilstaaet, at Troens enende Baand var brustet. . .« I slutningen af fortalen til sit skrift skriver P. H.: »Den hellige apostolorum kirke følger jeg endnu, saa længe [d. e. indtil] jeg ser en anden, der bedre er, saa maa hun og fordrage mig, saa længe jeg kan vorde bedre, der mig haabes med Guds hjælp at kunne ske med det aller snarest«. Saaledes taler en mand, som er træt til døden².

Rundt om donkirke-staden ved fjorden rasede fejde og oprørskhed. Hvorledes vilde de kommende tider forme sig for det almindelige kristne kirke- og kultursamfund, som karmeliteren ikke kunde og vilde slippe, i det religiøst, politisk og socialt splittede og kæmpende Danmark, som han elskede saa varmt?

Bundet til de gamle prøvede værdier, til aandens aabenbaring i kirkens hellige stirrede han ind i jordelivets fremtid med følelser, som steg til gru, og som vor egen tid skulde give betingelser for at forstaa.

¹ Skrifter V, 321—22.

² Engelstoft, 526; Skrifter V, 261; jvf. Ellen Jørgensen: Historieforskning osv., 77.

Han var en mand godt op i halvtredserne¹. Og han led af korpulence².

Var det et hjerteslag eller en hjerneblødning?

Hvor P. H. blev jordfæstet, ved vi intet om. Ejheller, hvorledes hans ufuldendte krønike havnede hos Peder Olsen. Er, som alt tyder paa, P. H. død pludseligt i Roskilde i begyndelsen af 1535, maa stiftstadens gejstlige have taget sig af hans efterladenskaber, som væsentlig bestod i hans manuskripter og bøger. Maaske bistodes de af den »broder Antonius«, som et sted kaldes hand »dreng« (puer)³. Joachim Rønnow var i juli 1535 med kong Christians tropper vendt tilbage til sit stift⁴. Men i alt fald krønikemanuskriptet egnede sig mindst af alt til at komme ham for øje. Det maa have staaet klart for den afdødes venner. Med større tryghed kunde man vise det til den almindeligt agtede Aarhusbiskop Ove Bille, der som medlem af den midlertidige regering residerede i Roskilde fra senest 1. dec. 1535 til kort efter 19. marts 1536 og derpaa atter i maj—juni samme aar⁵. Han nævnes ikke med et ord i S, men var vel den da levende apostoliske biskop, som karmeliteren stod nærmest i aandelig henseende. 1531—33 havde P. H. været knyttet til Aarhus, hvor den orden, hvis danske provincial han fra 1522 var, ejede et anseligt kloster, som konventsbrødrene i nov. 1531 »for nogle mærkelige aarsagers skyld« oplod til biskoppen og hans efter-

¹ Engelstofts bestemmelse af hans fødselsaar til o. 1480 synes overbevisende. Engelstoft, 4 og note 9. J. Osk. Andersens argumenter for et senere fødselstidspunkt (Paulus Helic I, 7 f.) har ingen beviskraft.

² Frans Vormordsen 1531: »hin fedbugede skalk ... lector Povel«. Jvf. Hist. Tidsskr. 3. r. I, 26.

³ Se s. 29 n. 3.

⁴ H. Knudsen: Joachim Ronnow (1840), 124 f.; I. v. Bohlen-Bohendorf: Der Bischofs-Roggen und die Güter des Bisthums Roskild auf Rügen (1850), 44—52.

⁵ De i Roskilde daterede breve fra Ove Bille 1. dec. 1535—19. marts 1563, 24. maj—28. juni 1536, tr. Mon. I, 445—67.

følger¹. Maaske har i 1536 en Ove Bille nærstaaende mand faaet adgang til P. H.s krønike-manuskript². Til mere varigt at udnytte, hvad der fandtes i dette af oplysninger om Danmarks og den danske kirkes historie, var dog sikkert ingen nærmere end minoriterhistorikeren Peder Olsen.

Denne, der vistnok var født i Sonnerup et par mil vest for Roskilde, var uden tvivl sin tids lærdeste historiker i Danmark. Han har, skriver Ellen Jørgensen, »været i Besiddelse af en mærkelig Sporsans, thi næsten alle de Aarbøger, som endnu kendes, har han haft i Hænde, og muligvis nogle faa Stykker til«. Desuden Saxo, Compendium Saxonis, Chronica Jutensis, Chronicon Roskildense, Ælnoth, Chronica Archiepiscoporum Lundensium, Liber Daticus Roskildensis (Obituarium Roskildense), optegnelser om munkeordener, Albert Krantz's Vandalia (1519) og Saxonia (1520), Rimkrøniken og endnu mere³. H. F. Rørdam har paavist, at han allerede 1533 »var i fuld historisk Forfatter-virksomhed«⁴. Sandsynligvis var han det endnu før, ti det falder svært at tænke sig den »Chronica«, som Langebek udgav efter minoriterens »Collectanea« (A.M. 107, 8vo), og hvis sidste indførsel handler om dronning Christines død i Odense 8. dec. 1521

¹ Engelstoft, 463—496. Om karmeliterklostret (Jomfru Marie kloster) paa Brobjerg i Aarhus og dets opladelse til bispem se Erslev og Møllerup: Kong Frederik den Førstes danske Registranter (1879), 292—93 og Ejler Haugsted: Karmeliterklostret i Aarhus, Aarhus Stifts Aarbøger 1931, 201—29, jvf. samme i: Aarhus gennem Tiderne I (1939), 183—87. Forf. haaber i en senere afhandling at komme ind paa forholdet mellem P. H. og Aarhusbispens under oprøret mod Christiern 2. 1522—23.

² Se nedenfor s. 66 f.

³ Ellen Jørgensen: *Annales Danici Medii Ævi* (1920), 3, 23 f., 26—28, 30, 33, 36, 203—11; Rørdam: *Historieskrivningen osv.*, 47—54; M. Cl. Gertz: *Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi I* (1917—18), 9, 11 f., 14 ff., 41, 44 ff., 150, 161 ff., 202, 214, 362, 440 ff., 460 ff.; II (1918—20), 19, 72 ff., 77, 83 ff., 97 ff., 280 ff., 370; samme: *Vitæ Sanctorum Danorum* (1908—12), 4, 14 ff., 33, 51 ff., 60 ff., 289, 297, 422 ff.; Alfred Otto S. J.: *Liber Daticus Roskildensis* (1933), 23, 178 ff., 191 ff. og passim; jvf. Ellen Jørgensen: *Historieforskning osv.*, 82—85; Johs. Lindbæk: *De danske Franciskanerklostre* (1914), 258 ff.

⁴ *Historieskrivningen osv.*, 50, n. 1; *Scriptores Rer. Dan. I*, 120.

og gravlæggelse dér, afsluttet alt for længe efter nævnte tidspunkt¹. Den note i det lille, men tykke og tæt beskrevne »Collectanea«-bind, det som han paa sit dødsleje efterlod Anders Sørensen Vedel, som fører længst ned i tiden, stammer fra 1546 (A.M. 107, 8vo, p. 7)². Men sin »Danorum Gesta« fortsatte han, som tidligere nævnt, til ind i 1559. Efter Roskildegraabrødreklostrets opløsning (1537) har han altsaa længe trofast vedblevet at virke i sit historikerkald, en tid med økonomisk bistand af admiral Herluf Trolle, 1557—61 lensmand paa Roskildegaard³.

En udtømmende undersøgelse af Peder Olsens livsværk, der, selv om han ikke hørte til de store aander, aftvinger dyb respekt, skal ikke her foretages. Et bidrag til hans karakteristik som historiker er givet ovenfor i gennemgangen af partier af hans hovedværk. Hvad angaar hans forhold til den store karmeliter, som levede sine sidste aar i den by, hvor franciskaneren samlede og skrev, tør det vel kaldes utænkeligt, at de to munke, som begge var historikere, omend af højst forskellig støbning, ikke skulde have kendt og have haft berøring med hinanden. Der er steder i S, som stærkt ser ud til at være bygget paa oplysninger fra Peder Olsens værksted⁴. Men ulige større betydning fik, som vist, P. H.s krønike som kilde for minoriteren.

¹ Scriptores I, 148.

² Ellen Jørgensen: Historieforskning osv., 83, n. 2.

³ Mon. 2. r. II, 6—8; franciskanerklostrenes opløsning 1537: D.G. 37, fol. 79 v.

⁴ Til sammenligning foreslaas: Collectanea (Annales Danici, 211; Scriptores I, 195): 1475. *Expulsi sunt monachi sancti Benedicti de Othenia, et canonici obtinuerunt locum . . . 1489: Expulsi sunt canonici et monachi reintroducti.* — Skrifter VI, 59: Anno 1476. *eiectis monachis ordinis diui Benedicti Monasterij Oltoniensis, introducti sunt seculares canonici, magna monachorum iactura et iniuria. Vtrisque igitur de iure loci atque reddituum certantibus, tandem post quatuordecim annos victoribus monachis restitutum est monasterium.* — (D.G. 37, fol. 40 r har overarbejdet Collectanea-indførslerne efter S; begyndelsen lyder: Anno hinc proximo [ɔ: 1476] secundum autem alios septuagesimo quinto eiectis monachis etc.). — Collectanea (Scriptores I, 145): Postea, *tertio anno post reversionem* [d. e. fra Rom 1474], Rex Christiernus, *missis solennibus nunciis ad illustrissimum Marchionem Misnensem & Ducem Saxonie Ernestum, egit, ut filia ejus Christina . . .*

Før Peder Olsen og andre havde skrevet randnoter, foretaget rettelser og indstregt partier i P. H.s manuskript, fik en person

desponderetur filio suo Johanni. Quam etiam Albertus, Dux Saxonie & Marchio Misnensis, germanus Ernesti, insigni agmine duxit . . . in Daniam . . . multi fuere cum eo Comites & Pontifices . . . In Hassnia regia regum nuptie sunt peracte Anno Domini 1478. VIII. Idus Septembris. — Skrifter VI, 59: Anno. 1477. Missi sunt ad Ernestum ducem Mysnie a rege Christierno paranympi, eiusdem Ernesti filiam Christinam nomine, sponsam ducturi D. Joanni electo regi Danorum primogenito filio regis Christierni . . . Anno. 1478. celebrate sunt nuptie inter Joannem regem et Christinam filiam Ernesti supradicti in ciuitate Hassnensi, presentibus ibidem nullis principibus viris. — D.G. 37, fol. 40 r udmaler yderligere end Collectanea brudfærdspragten. P. H. interesserer sig, som bekendt, meget lidt for datocr og for begivenhedernes ydre detaillier. Naar han medtager dette stykke, maa aarsagen sikkert være, at dermed indleddedes den ikke mindst i konfessionel henseende vigtige forbindelse mellem det danske kongehus og Kursachsen. — Collectanea (Scriptores I, 146): Demum ex hac vita ad celi fastigia migravit Anno Domini 1481. 22. die mensis Maji, ☉: altera die Bernardini confessoris, in castro Hassnensi, sepultus Roskildis in capella sua regia. Regnavit laudabiliter annis 33. (34.). — Skrifter VI, 59—60: Anno ab orbe redempto. 1481. Christiernus Gotorum rex inter pascha et pentecosten, cum iam regnasset annis ferme triginta tribus, diem clausit extremum, . . . fide uero ac religione pius, sepultusque est Roschildie in sacello quodam a se extructo et fundalo . . . Collectanea (Scriptores I, 196): 1523 feria secunda post Qvasimodogeniti ☉: die Tiburcii. Christiernus 2dus Rex Datie, Svetie & Norvegie, cum Regina Elizabet & liberis, & auri ac argenti multitudine cessit regnis & petiit exilium. — Skrifter VI, 97: Anno domini. 1523. uigesima die Aprilis fugit ex hoc Datie regno . . . Christiernus eius nominis secundus, rex Datie, Svetie et Noruagie, una cum uxore ac liberis, compilatis prius potioribus regni thesauris. — D.G. 37, fol. 63 v: Anno 1523. Eodem die Tiburtii martiris hoc est vigesimo die Aprilis quæ erat feria secunda post quasi modo genitj, fugit (etc. som Skrifter VI, 97, 12—15 til og med: thesauris). Jvf. Roskildeaarb., Mon. I, 351—52. — Af betydelig interesse er her de forskellige dateringer af flugtdagen. S. Tiburtii dag er 14. april og faldt i 1523 paa en tirsdag. P. H. (der, som anført, ikke lagde stor vægt paa datoer) har aabenbart læst sit forlæg i skyndingen som: mandag (feria secunda) efter Tiburtii dag, d. e. 20. april. Den rigtige dato: mandagen efter qvasimodo geniti, d. e. 13. april, er han hoppet over. Siden har S gjort Peder Olsen yderligere forvirret i dateringen. Paludan-Müller (Hist. Tidsskr. 3. r. I, 17—18, hvor der spekuleres over aarsagen til den gale datering) er ikke klar over denne sammenhæng. Fra D.G. vandrede P. H.s gale regnestykke videre til Svaning og Huitfeldt.

lejlighed til at forfatte et udtog af dettes text, som er højst forskelligt fra det, vi har mødt i »Danorum Gesta«, selv om der ogsaa er visse ligheder i behandlingsmaaden.

Hans Henriksen og Skibykrøniken.

Som tidligere nævnt, har baade Paul-Erik Hansen og J. Osk. Andersen bestridt, at skriftet H I er et udtog af S, og Andersen har stræbt at bevise, at H I er afskrift efter en af lektor Povl selv forfattet aar- eller optegnelsesbog.

H I er, med en lakune, bevaret i ms. A.M. 108, 8vo. Efter dette er det udgivet af H. F. Rørdam i »Monumenta« I, 403—31, saaledes at det manglende blad tilføjes paa grundlag af en af Stephanus Johannis Stephanius (1599—1650) taget afskrift. Det sidste blad i A.M. 108, 8vo indeholder en kortfattet beretning om grevefejdens afsluttende begivenheder til og med Københavns overgivelse til Christian 3. i juli 1536 og kongens indridt i byen. Beretningen standser midt i et punktum. De afsluttende ord, den paafølgende skildring af de katolske bispers fængsling og en række spredte notitser om begivenheder 1537—55, sluttende med biskop Ove Billes død og begravelse, udgav Rørdam efter Stephanius-afskriften¹.

Der er ingen tvivl om, at den renskrift, som foreligger i A.M. 108, 8vo, saaledes som Rørdam har paavist, er nedskrevet af kanniken Hans Henriksen, Ove Billes sekretær, og at denne ogsaa er forfatter til de stykker, som kun kendes fra Stephanius-afskriften².

Det meget lille haandskrift A.M. 108, 8vo (12,2 × 9,5 cm) bestaar af forskellige dele. Det begynder med 3 ubeskrevne, helt hvide blade, aabenbart indsat ved ind- eller ombinding paa samme maade, som de 2 ubeskrevne blade, som er indsat mellem

¹ A.M. 108, 8vo; Mon. I, 397—402, hvor der ogsaa redegøres for ældre udgaver (af J. P. von Ludewig og Langebek); jvf. Rørdam: *Historieskrivningen osv.*, 54—56 og Ellen Jørgensen: *Historieforskning osv.*, 81, n. 2.

² Se de steder, hvortil der henvises i forrige note.

fol. 1—67 og fol. 68 og de derefter følgende afsluttende ubeskrevne 5 blade, der er af en anden og yngre papirtype end de beskrevne og med blyant folierede blade. Paa de første 67 af disse har H. Henriksen nedskrevet, hvad de fleste historikere har opfattet som et kortfattet udtog af S. I denne findes dog ikke den titelindledning, som fylder fol. 1 r og 4 linier paa fol. 1 v, som i øvrigt er ubeskrevet, saaledes at udtoget først begynder fol. 2 r med ordret samme slægtsregister til og med Christiern 1., som S.s første blade indeholder¹. Fol. 67 v slutter nederst med en ufuldendt passage om Johan Rantzaus og Peder Ebbesens flugt fra Nyborg, før grev Christoffers folks sejr over de kongelige tropper dér (aug. 1534). Stephanius-afskriften har det resterende til og med det fjerdesidste ord i S (respondebant); den passus paa tre ord (Dum hec aguntur), som det ikke timedes P. H. at fortsætte, mangler. Men der følger, nu adskilt fra fol. 67 ved to yngre og tomme blade, et fol. 68 r—v. Her opridser H. Henriksen i stor knaphed, hvorledes grevefejden sluttede og København overgav sig. Texten slutter dog nederst paa fol. 68 v, uden at det paabegyndte punktum er ført til ende. Resten maa, som nævnt, hentes fra Stephanius-afskriften².

Skønt haanden paa fol. 68 er den samme som paa fol. 1—67, er skriftpræget mindre sirligt. Ogsaa papiret er kendeligt blødere og mindre ru at føle paa. Hertil kommer, at fol. 1—67 i gennemsnit kun har 15 linier pr. side (sjældent 16, ofte kun 14), mens fol. 68 r og v har henholdsvis 17 og 18 linier; texten paa det levner desuden slet ingen højremargen, hvad fol. 1—67 altid har, og har en 1—2 mm smallere venstremargen. Bemærkelsesværdigt er desuden, at rigsmarsken i den første gruppe blade kaldes først Tucho Krabbe, dernæst Tuco og endelig Tucho Crabbe — den i S konsekvent anvendte form — mens fol. 68 har først Tigo Krabbe og derpaa Tiggo; endelig at C-typen her i navnet Christiernus er væsentligt forskellig fra de fol. 1—67 forekommende C'er.

Der lader sig næppe drage nogen anden slutning, end at der

¹ Skrifter VI, 53—56; Mon. I, 402; A.M. 108, 8vo.

² A.M. 108, 8vo; Mon. I, 430—31.

ligger et mellemrum mellem de tidspunkter, da Henriksen nedskrev henholdsvis fol. 1—67 og fol. 68. Fol. 2—67 staar i et intimt forhold til S. Fol. 68 har, i lighed med Henriksens notitser om begivenheder 1536—55, som vi kender dem fra Stephanius' afskrift, ingen forbindelse med S. Hele partiet fra fol. 68 r og skriftet ud — her betegnet H II — er øjensynligt Henriksens eget fabrikat. Det indledes (fol. 68 r) med ordene: »Dernæst (eller: Derefter: Deinde), da Oldenborgerens soldater var kastet ud af Skaane, ved hr. Tyge Krabbes raadsnildhed, forbundet med handlekraft . . .«¹.

Det er altsaa en fortsættelse af en forudgaaende beretning. Men vi har ingen sikkerhed for, at denne oprindelig var identisk med det med S nærtbeslægtede stykke H I.

Hans Henriksen (c. 1500—1562), en borgersøn fra Svendborg, hvor han nød sin første skoleundervisning, kan fra 1531 paavises som sekretær hos biskop Ove Bille af Aarhus. Uvist, hvornaar blev han kannik i Aarhus domkapitel. Senest 1539 omtales han som præst. Han kaldes bispens »svorne sekretær« og udførte flere hverv af vægt for sin herre og medlemmer af dennes slægt. 1537, efter den ved reformationens sejr afsatte biskops frigivelse, betegnes han som hans kansler. 1541 nævnes han som indehaver af et vikardømme ved Helligtrefoldigheds alter i København. Uvist, hvornaar blev han kannik i Roskilde, 1557 forstander for byens Duebrødrekloster. I et kongebrev fra 1556 kaldes han superintendenten Peder Palladius' »substitutus«. Der er fra samme tid flere vidnesbyrd om hans venskabelige forhold til Sjællands første lutherske biskop; at han sluttede sig til den ny observans, fremgaa ogsaa af, at han i slutindførselen i H II om Ove Billes død 10. april 1555 skriver, at ex-bispen »i sin alderdom blev omvendt til den sande og rene evangeliets lære«, og at han 1556 giftede sig².

¹ Mon. I, 431: Deinde ei[e]tis Oldenburgensis militibus ex Schania prudenti quodam consilio cum vi coniuncto ipsius domini Tigonis Krabbe . . . Er »Oldenburgensis« fejlskrift for »Oldenburgensibus«?

² Rørdam i Mon. I, 387—97; sst. 435—96; Kanc. Brevb. 1556—1560, 1561—65 (se reg. under Hans Henriksen).

H. Henriksen gav sig af med at samle historiske oplysninger baade fra sin egen og ældre tider, hvoraf nogle er bevaret, dels paa dansk, dels paa latin. Blandt dem, som behandler begivenheder i 16. aarh., kan anføres:

Paulus Laxmandius occisus in ponte Haffniensi 1502.

1513 20 Februarii obiit Rex Johannes.

Anno quo Regis Christierni [o: Secundi] nuptiæ celebratæ Haffniæ die Claræ, maxima et horrendissima tempestas fuit in dominica Oculi.

Konning Friderich døde Langfredag A^o 1533.

...

Greve Christopher belagde Søholm Mandagen efter St. Hans Dag Midsommer.

Vor Frue Dag Visitationis blev Søholm opgiven dernest efter.

Konning Christiern, Kong Friderichs Søn, belagde Greve Christopher i Kiøbenhavn A^o 1535.

A^o 1536 var Kiøbenhavn opgiven 30 Julii.

Samme Kong Christiern i samme Aar afsette alle Biskoper i Danmark og Norge og tog alle Kirkens Gaarde og Gods og lagde til Kronen.

Samme Kong Christiern blev kronet i Kiøbenhavn St. Lauridz Dag A^o 1537.

Herpaa følger tre notitser om hovedsmanden paa Gotland, hr. Henrik Nielsens [Rosenkrantz] død 1537, hr. Anders Billes bryllup s. a. og det store jordskælv 1541¹. Ingen af disse, saa lidt som de om Søholms belejring og indtagelse, belejringen af København 1535 og Christian 3.s kroning 1537 er optaget i H II. Og dette skrift har vel et stykke om bispernes fængsling 1536, men dels er det udstyret med adskilligt flere detalier end ovennævnte notits, dels har det intet om godsinddragelsen². H. Henriksen har øjensynligt ved udarbejdelsen af H II valgt og vraget

¹ Mon. I, 496—98 efter afskrift af præsten mag. P. J. Lucoppidan (1651—1717) «ex Autographo D. Johannis H., qui fuit Avonis Bilde Episcopi Arhusiensis Cancellarius», og optegnelser af A. S. Vedel i Add. 120, 4to, nu Kgl. Bibl., Kbh.

² Mon. I, 431—35; bispefængslingen: sst. 431—32.

blandt sine optegnelser — uden at der af den grund er kommet større sammenhæng i skriftet, der bedst karakteriseres som en notitssamling i annalistisk form.

Der bestaar dog stadig den mulighed, at H II oprindeligt har fortsat en af hr. Hans fabriceret aarbog, ikke H I.

En sammenligning mellem H II og Peder Olsens »Danorum Gesta« giver negativt resultat; der er intet vidnesbyrd om, at H. Henriksen har kendt D.G.¹. Fremtrædende i H II som ogsaa i de andre fra H. Henriksen bevarede notitser er derimod hans interesse for Ove Bille og hans slægtninge, selvom det er misvisende, naar P.-E. Hansen taler om en »Billekrønike« i denne forbindelse.

Som historiesamler, stilist og aand staar Henriksen ubetinget under den lærde og brave minoriter Peder Olsen. Hans noget naive psyke fremgaar bl. a. af hans omtale af Martin Luthers død 1545. Reformatoren betegnes her som »fader til hele religionen« (parens totius religionis), »som arbejdede meget i Herrens vingaard« (qui multum in vinea Domini laborabat), og der tilføjes: »Denne udtalelse var altid Luther i munden: Levende har jeg været en pest, død vil jeg være din død, Pave« (Hoc dictum Luthero semper in ore fuit: Vivens fui pestis, mortuus ero mors tua, Papa)². Latinen i H II rummer ikke saa grove sprog-bommerter, at udgiveren Rørdam her har følt sig foranlediget til de udraabstegn i parentes, som han saa hyppigt anvender i udgaven af H I. Men det er ganske vist usikkert, hvor meget Stephanius har rettet i sin afskrift. De sprogføjl, som H. Henrik-

¹ Der er real-, men ikke verballighed mellem stykket i H II (Mon. I, 433) om den haarde vinter 1545—46 og skildringen af samme D.G. 37, fol. 81 v, navnlig ved omtalen af dyrtidspriserne: Mon. I, 433: . . . et in illa ipsa hyeme lastum hordei aut siliginis xl daleris venundaretur etc. — D.G. 37, fol. 81 v: Hoc etiam anno erant Charissima tempora circa carnisprevium[!] talentum hordei 8 marcj, talentum Brasii 9 marcj, talentum siliginis 10 marcj vendebatur, sed in æstate, modius hordej 12 solidis, modius farrinæ 20 solidis, modius siliginis 14 solidis, Modius Brasii vna marca Danicæ monetæ emebatur. Ligheden skyldes dog sikkert ikke kilde-slægtskab.

² Mon. I, 433.

sen gør sig skyldig i paa de blade, som rummer hans egenhændige renskrift af H I, er af og til helt absurde¹. Man faar det indtryk, at kanniken, da han foretog renskriften (som skriftmæssigt har et kontinuerligt præg, altsaa foretoges i ét træk og, skønt skriften ikke mangler sirlighed, ret hastigt, med mange abbreviationer) har været aldrende og til tider har kæmpet med søvnen. Alt for mange aar før H. Henriksens død (1562) har arbejdet vel ikke fundet sted.

P.-E. Hansens opfattelse: H I er H. Henriksens renskrift af en af ham selv forfattet aarbog, som af biskop Ove Bille overgaves lektor Povl til bearbejdelse, hvoraf S fremgik, er til evidens modbevist af J. Osk. Andersen. Men kan Andersen have ret i sin opfattelse, som af elever af ham er præget med genialitetens stempel: H I er renskrift af afskrift af en aar- eller optegnelserbog af P. H. selv, begyndt før S, siden fortsat samtidig med denne krønike, men fra først til sidst kilde for det større værk?

Alene tanken om en slags »dobbelt bogholderi« forekommer lidet sandsynlig. Og hvad er det ikke for en dobbelthed, som her skydes karmeliteren i skoene!

¹ Se især Mon. I, 412, 415, 417, 425, 426, 428, 429, 430. Blandt de af Rørdam med «(!)» udhævede fejl er her ikke medtaget dem, som er af saglig, ikke sproglig karakter. Paa det af H. H. egenhændigt skrevne blad 68 er der i alt fald én sproglig sjuskefejl: »eictis« for »iectis« (Mon. I, 431). Ogsaa Rørdam siger om udtoget, at det »gjennemgaaende bærer Præg af at være et Hastværksarbejde og ikke at have været underkastet noget senere rettende Gjennemsyn« (Mon. I, 401). Dette fremgaar bl. a. ogsaa af, at der i indførselen under 1513 om biskop Iver Munks første messe i Ribe er udeladt de for meningen nødvendige ord, som baade S og D.G. har: *episcopus Ripensis, consecratus* (Mon. I, 411, jvf. 401, n. 1; Skrifter VI, 71: D.G. 37, fol. 56 r). Sml. Hansen 107, Andersen 362. H. H. var ingen stor latinist, men H II vidner dog i det hele om, at han, naar han var tilstrækkeligt vaagen, var i stand til at udtrykke sig forstaaeligt og nogenlunde sprogrigtigt paa romersproget. Andersen har fundet et vidnesbyrd om hans manglende latinkundskab i hans paategning paa kopi af Ove Billes brev til Peder Ebbesen (Galt) 1538(?), november (Mon. I, 475): *Copie aff Peder Ebissens breff Andersen 344, n. 1*. Men det drejer sig vel her enten om et fordanskningsforsøg (jvf. den senere danske form »Copie« i ental) eller om, at H. H. underskyder »breff« den latinske pluralisform »litteræ«.

C. Paludan-Müller bemærkede om H I, at det indeholder »Uddrag« af S, »der kjendelig ere gjorte i Retning af at mildne den virkelige Krønikes Ilterhed imod Kong Frederik den Første og de Evangeliske i Danmark. . . « Paludan-Müller — der i det hele viste P. H. mindre forstaaelse end C. T. Engelstoft — kan tænke sig, at H I »indeholder . . . et maaskee af Krønikens egen Forfatter gjort Udtog, der til Nød turde vove sig ud i Dagslyset i det evangeliske Danmark, medens Hovedværket selv omhyggeligt maatte skjules og i det høieste kunde meddeles enkelte lige-sindede Venner af Forfatteren«¹.

Hvad den store historiker her siger om S og dens forhold til dagslyset er rigtigt nok. Nu taler, som før vist, imidlertid al sandsynlighed for, at karmeliteren døde, før »evangeliet« sejrede i form af en dansk-luthersk statskirke. Andersen, som om tidspunktet for P. H.s død hælder til samme mening som den her fremsatte², er imidlertid naaet til den antagelse, som han anser for uigendrivelig, at P. H., samtidig med at han i S nedskrev sine af harme glødende bemærkninger om Frederik 1. og de til lutheriet frafaldne, sad og førte en mere summarisk aarbog, i hvilken saa godt som al konfessionel polemik er fjernet, og som desuden gaar endnu videre end Peder Olsen i forsøget paa at skrive objektivt om Christiern 2., selvom hans »tyranni« ikke forties³. De eneste steder, hvor det omtales, at lutheranerne begik overgreb, er i stykkerne om P. H.s prædiken paa slottet St. Hansdag 1526, Odenseherredagen 1527, Peder Laurentsens frafald og Malmøreformationen, Joachim Rønnows overtagelse af Roskilde bispestol 1529, herredagen i København 1530, hærgningen af Frue Kirke dec. s. a., biskop Knud Gyldenstiernes forræderi mod Gud, Rønnows fritagelse af Tausen for rigsraadsdommen 1533 og hans strid med Roskildekapitlet om rettigheden til Københavns slot⁴. Der bruges disse steder overalt ord, som ogsaa findes i S, men de bitreste invektiver i denne mod baade

¹ Hist. Tidsskr. 3. r. I, 4, 7.

² Dansk biografisk Leksikon IX (1936), 635.

³ Mon. I, 412—15.

⁴ Mon. I, 418—19, 420—21, 423—24.

kongerne Christiern 2. og Frederik 1. og mod lutheranerne er udeladt — ene undtaget tre Malmøreformatorer.

P. H. fremtræder i alt, hvad der er bevaret fra hans haand, og i alt, hvad hans konfessionelle modstandere skrev om ham, i sjælden grad som en mand, der besad sine meningers mod. Det er psykologisk uhyrligt at ville beskyldte ham for en dobbelt bogføring af den anførte art. Og saa er jo desuden »aarbogen«, ved siden af, at den stilistisk bærer præg af makværket, flere steder ret kluntet i sit forsøg paa at give en konfessionelt neutral fremstilling. Hverken Paludan-Müller eller J. Osk. Andersen staar i forstaaelse af P. H. som aand og skribent paa højde med C. T. Engelstoft. Her er ubetinget tale om tilbageskridt i sjælelig indtrængen.

Nu bevæger man sig, hvor det drejer sig om psykologiske indicier, mere eller mindre paa intuitionens felt. Det samme gælder ogsaa i nogen grad de fra stilistiske iagttagelser hentede.

Vi ejer imidlertid til problemets løsning en anden vej, som hverken Hansen eller Andersen har ment at burde tage i betragtning, og som heller ikke Rørdam kommer ind paa, vel bl. a. fordi han opfattede udtogs karakteren af H I som uden videre indlysende¹.

Først en summarisk indholdsbeskrivelse af H I. Det er et skrift, som tilstræber streng annalform og en gennemgaaende kort udtryksmaade. Det har som regel alle de kortere aarsindførsler i S ordret, en sjælden gang med helt ubetydelige verbalændringer. Ved de længere partier — naar undtages grevefejdens begivenheder, der dels er saa spændende, dels saa vanskelige at gøre udpluk af, at omtrent alt i S kommer med — plejer det at have de første linier ordret enslydende med S. Undertiden kan det hertil føje en eller flere passager, plukket ud af det øvrige stof i S, ikke sjældent i mere eller mindre forkortet form, men saa godt som aldrig med anvendelse af ord,

¹ Rørdam har dog benyttet visse af textrettelserne i Skibymanuskriptet til at fastslaa, at H I-epitomatoren, der for ham er identisk med Hans Henriksen, har benyttet manuskriptet, for disse rettelser indførtes — en smuk iagttagelse. Mon. I, 404, n. 1; 408, n. 1; 409, n. 1; 423, n. 1.

der ikke findes i S. Det er et skrift, som rummer c. 35.000 bogstavpladser i Rørdams udgave i »Monumenta I« (medregnet slægtregistret paa de første blade af A.M. 108, 8vo, som Rørdam har udeladt, da det er helt identisk med den paagældende del af S). S rummer i Hans Ræders udgave i »Skrifter VI« c. 145.000 bogstavpladser. Den er altsaa over 4 gange saa omfattende som H I.

Skibymanuskriptet er lektor Povls egenhændige renskrift. Dette faktum maa dog forstaas saaledes, at karmeliteren fra næstførste til næstsidste side i sit manuskript har foretaget en del overstregninger, rettelser og tilføjelser over linier eller i marginen, nogenlunde jævnt fordelt over hele skriftet.

Rørdam noterede i sin udgave (Monumenta I) nogle af P. H.s egenhændige textændringer. Hans Ræder føjede hertil i sin til udgaven i Skrifter VI knyttede »Tekstkritik« (s. 310—12) yderligere nogle stykker, men forbigik paa en besynderlig maade en del andre og var for lidt skriftkyndig til overalt at kunne bestemme med sikkerhed, hvor lektor Povls haand var paa spil, og hvor Peder Olsens og andres. P. H.s højst karakterfulde og særprægede haandskrift og den sirlige maade, paa hvilken han foretager overstregninger — ved rektangulære »barrer« med faste konturer — gør en nøje sondring mellem, hvad der er hans og andres, mulig. Resultatet af et studium af Skibymanuskriptet (A.M. 858, 4to) paa grundlag af de nævnte kriterier bliver, at 28 større eller mindre tilføjelser stammer fra P. H. selv, og at det samme er tilfældet med 60 overstregninger af ord eller bogstavforbindelser. Én marginalbemærkning, og én ordrettelse kan, som Ellen Jørgensen har vist, ud fra en sammenligning med minoriterens Collectanea-manuskript (A.M. 107, 8vo) bestemmes som Peder Olsens værk; det samme gælder, som en sammenligning med »Danorum Gesta« viser, mindst 4 overstregninger, hvoraf 2 ledsages af aastalsrettelser. Hertil kommer 13 tilføjelser og rettelser, hvis proveniens ikke sikkert kan udledes; de stammer dog uden tvivl alle fra 16. aarh.¹

¹ Til Ræders »Tekstkritik« (Skrifter VI, 310—12) maa føjes: 54, l. 8: foran *ac* er overstreget en ret lang (nu næppe med blotte øjne læselig)

Hvorledes forholder nu de uddrag og mere eller mindre forkortede passager af S, som udgør H I, sig til rettelserne og tilføjelserne i Skibymanuskriptet?

bogstavforbindelse. — 58, l. 22: foran *mare* er overstreget *lotum*. — 59, l. 15: foran *ictum* er overstreget et ord, muligvis *ictus*. — 60, l. 29: foran *principibus* er overstreget en ret lang (nu næppe læselig) bogstavforbindelse. — 65, l. 17: efter *atque* er overstreget en (næppe nu læselig) kort bogstavforbindelse. — 69, l. 16: efter *huiusmodi* er overstreget *de*. — 70, l. 12: efter *principatu* er overstreget *regis*(?). — 71, l. 23: efter *primi* er overstreget *filius*. — 74, l. 12: efter *puero* er overstreget en kort (nu næppe læselig) bogstavforbindelse. — 75, l. 11: foran *nimio* er overstreget *abu*. — 77, l. 7: foran *coactus* er overstreget en ret lang bogstavforbindelse, rimeligvis *resoluiss*. — 84, l. 9: udfor *patro* (cinio) er i venstre margen af senere haand (16. aarh.) skrevet *patrocin*. — 85, l. 23: over *irritare* har en senere haand (16. aarh.) skrevet *irritare*. — 100, l. 23: det foran *procuracione* overstregede ord synes at være *prodicione*. — 106, l. 7: efter *heresi, que ob* er en ganske kort bogstavforbindelse, begyndende med f, overstreget. — 108, l. 28: over *temporibus* har en sen. haand (16. aarh.) skrevet *lemp*. — 111, l. 2: foran *donationem* er en kort bogstavforbindelse overstreget. — 114, l. 30: efter *etiam* er en ret lang bogstavforbindelse overstreget, rimeligvis *adulleriis*. — 118, l. 21: over *abominationis* har en sen. haand (16. aarh.) skrevet *abominationis*. — 123, l. 15: efter *indoluil* er en ret kort (nu næppe læselig) bogstavforbindelse overstreget. — 126, l. 14: efter *sil* er overstreget to bogstaver, rimeligvis *ep*. — 126, l. 27: efter *sacrilegus* er overstreget en kort bogstavforbindelse, muligvis *rel*. — 129, l. 28: efter *electus* er overstreget 4—5 bogstaver (nu næppe læselige). — 132, l. 4: efter *extortum* er overstreget en kort bogstavforbindelse, muligvis *est*. — 136, l. 17: det overstregede ord, som Ræder (VI, 311) læser *continentie*(?), har utvivlsomt haft flere bogstaver end dette ord. — 139, l. 6: *pertulit* er overstreget med en sen. haand. — 143, l. 17: efter *intercepta* har i højre margen en sen. haand (16. aarh.) tilføjet *multiss[imi?]*. — Hvor ikke andet er anført, er alle de her nævnte overstregninger P. H.s Det samme gælder de overstregninger og tilføjelser, hvor Ræder har undladt at bemærke, om de stammer fra P. H. eller senere hænder. Sikre P. H.-rettelser er desuden: 62, l. 32: tilføjelsen [qui]dam. — 70, l. 7: tilføjelsen *Pwthorss* (bogstavformer og blæktype er uden al tvivl P. H.s; ordet er mod slutningen noget præget af, at marginen gav for lille spatium, saaledes at P. H. maatte skrive det vanskelige navn varsomt). — 72, l. 15: rettelsen af *que* til *quo*. — 136, l. 4: *Sophiæ* og 136, l. 7: *meretricis* er uden al tvivl rettede af senere haand, sandsynligvis Peder Olsens; jvf. ovenfor s. 20. Fra ham stammer ogsaa marginaltilføjelsen 73, 24: *Fides his minime danda est, quemadmodum nec multis alijs hic de Christierno rege scriptis*; jvf. ovenfor s. 14. Desuden aarstalrettel-

Svaret er enkelt. *H I* giver overalt *texten i S* i den af lektor Povl selv rettede form. Hvor en passage fra *S* overtages ordret eller nogenlunde ordret, optræder altid i *H I* de i Skibyhaandskriftet af P. H. — men ikke af nogen senere haand — foretagne tilføjelser, og de af ham overstregede ord eller bogstavforbindelser mangler dér, men de senere textændringer i *S* spores ikke i *H I*. Det drejer sig om 11 tilføjelser, undertiden forbundne med overstregninger, og om 14 overstregninger, nogle gange forbundne med tilføjede rettelser.

En paavisning i enkeltheder skal her ikke foretages. Enhver kan overbevise sig om forholdet ved at sammenligne det større og det mindre skrift i henholdsvis Ræders og Rørdams udgaver.

Nogle af de i Skibyhaandskriftet foretagne textændringer i lektor Povls haand lod sig vel forklare paa den maade, at han foran sig havde en af ham forfattet kortere aar- eller optegnelsesbog, som han bearbejdede og udvidede, og at han derved kom til at afskrive sit forlæg galt og derefter rettede tilbage til forlæggets form¹. Men det kan umuligt gælde dem alle.

serne 62, l. 26 (1494, rettet til 1495) og 62, l. 31 (tilføjelsen: 1494); jvf. D.G. 37, fol. 44 v; sml. Roskildeaarb., Mon. I, 321—22; samt 65, l. 1: rettelser af *ipso* til *postera*. Jvf. Ellen Jørgensen: Historieforskning osv., 81, n. 2. — Naar Ræder skriver (s. 311—12), at der mellem pp. 104 og 105 og mellem pp. 122 og 123 (Skrifter VI, 128, 141) er henholdsvis ét og to blade »udreune«, er verbet galt. De nævnte blade er med stor omhu *udskaarne*, saaledes at der bliver en overalt saa godt som lige bred margen tilbage, c. 1/2 cm bred for det førstes, c. 1 cm bred for de to sidste blades vedkommende. Om papirtype i A.M. 858, 4to oplyser Ræder intet. Her skal ikke gaas i enkeltheder, blot bemærkes, at de 68 beskrevne blade viser en papirtype fra 1520—30'erne; »forsatsbladet« og de 12 tomme blade, som afslutter ms., er af en c. 1650—80 almindeligt i regeringskontorer og af andre anvendt papirtype med let skelnelige vandmærker. Jvf. nedenfor s. 68, n. 3. Af Skibymanuskriptets p. 91 er der givet et smukt faksimiletryk i: Fra Rigsarkivets Samlinger I, 1936, nr. 6. Burde ikke hele det dyrebare haandskrift udgives i faksimile?

¹ Til eksempel kan nævnes det sted, hvor P. H. oprindeligt skrev, under omtalen af karmeliternes provinskapitel i Landskrone 1519, at ordenens kollegium i København nys var opført »a Reuerendo uiro tunc magistro prouintiali sacre Theologie, multi fratres« og derpaa senere i nedre margen tilføjede mellem »Theologie« og »multi«: »doctore magistro Andrea Chri-

Nogle eksempler vil vise dette.

H I: »Aar 1486 blev kong Hans' førstefødte søn Christiern, skønt han endnu kun var en dreng paa en 5 eller 6 aar, taget til konge ved offentlig hylding (homagio) paa Viborg landsting.« Stykket er ordret enslydende i H I og S. Men i Skibymanuskriptet skrev P. H. oprindelig »iuramento« (ed, edsallæggelse), stregede siden dette ord over og tilføjede i marginen det historisk bedre »homagio« (hylding, mandsed)¹.

H I: »Samme aar [1482] døde den værdige fader i Christus, hr. Jens [Iversen Lange], biskop i Aarhus, der da han var en mand i stort ry for sin alvorlige karakter og sin myndighed og ligeledes i høj grad yndet af kong Christiern, fra ærkedegn i Aarhus var blevet udvalgt til bispestillingen, dels for sin retskaffenheds, dels for sin sjældne lærdoms skyld; han var nemlig højlærd licentiat i baade gejstlig og verdslig ret, og før overtagelsen af bispeembedet var han sendt som legat til Basalkonciliet, tillige med biskoppen af Ribe, paa kongens og hele rigets vegne, og sammen med hr. Nils Ragvaldsson, ærkebiskop i Uppsala«².

Ogsaa her er stykkets sproglige identitet fuldstændig i de to skrifter. Men i Skibymanuskriptet er ordene »est [mortuus]« og »simulque domino Nicolao Raualdi archiepiscopo Vpsalensie« tilføjelser af P. H.; den sidste begynder over en linie og fortsættes i højre margen.

Et større indskud af P. H. forekommer lidt længere fremme i hans haandskrift. Det er tilføjet i højre margen og lyder saaledes: »Aar 1485 døde den værdige fader i Christus, hr. Oluf Mortensen, biskop i Roskilde, ingen ædling (ignobilis), hvad an-

stierni« (Skrifter VI, 80, l. 3—4; 311; jvf. Mon. I, 413. Et eksempel er muligvis ogsaa tilføjelsen under 1478 efter »magister Tilemannus Slect Gelrensis de Ruremunda«: »legum baccalaureus« (Skrifter VI, 59, l. 26—27), ord, som er tilskrevne over siden. Sikkert er det dog ikke. Ogsaa her har H I de tilføjede ord (Mon. I, 405).

¹ Skrifter VI, 61, 310; Mon. I, 406. Jvf. Heise, 31.

² Skrifter VI, 60, 310; Mon. I, 406; Heise 28—29. Om de historiske fejl i stykket se P. G. Lindhardt: Danmark og Reformkoncilierne (1942), 75 og Andersen, 282—83.

gaar hovmod og pragt, i højeste grad en ædling (nobilis) ved fromhed og miskundhed; efter hvis bortgang efterfølgerne i embedet blev stedse ringere og ringere«.

Dette indskud optræder uden ændringer i H I¹.

Det samme er tilfældet med størsteparten af en længere tilføjelse af P. H. i hans manuskript, hvor det fylder 21 linier i højre margen af pag. 21, ud for det textafsnit, som omhandler kong Hans' Ditmarskertog 1500.

Tilføjelsen lyder: »Dette samme aar [1500] døde den værdige fader hr. Niels Skave, biskop af Roskilde, en mand af stort ry, ædel af byrd og af dyd, som, skønt han erhvervede bispestillingen mere ved kongelig indflydelse end ved kapitlets valg, dog intet lod tilbage at ønske i fromhed. Ti ligesom han havde et ydre, værdigt hans herredømme, saaledes ejede han et sind, rigtprydet med miskundhed og mildhed«².

I H I er midtpartiet i dette stykke udskudt, det, som i originalen staar mellem »nobilis« og »misericordia« (i oversættelsen mellem »dyd« og »rigtprydet«). Ellers er der fuld overensstemmelse.

I det under aar 1507 indførte stykke om de »fribyttere« (pirate), som virkede og hærgede i kong Hans krig med Lübeck, er der saa stor verbaloverensstemmelse mellem S og H I, at det sidstnævnte skrift, trods visse forkortelser, intet ord har, som ikke findes i S³.

Nogle linier i stykket nedskrev P. H. oprindeligt saaledes: »Og ikke blot omkom disse her nævnte fribyttere⁴ paa en ond maade, der fordem under kong Hans' regimente havde øvet fribytteri mod spaniere og englændere, blandt hvilke af mange disse faa navne falder mig i hu: Pijning, Rutbeck, Ræmmekatt, Ioannes cocus, Ieorgius cocus, Andreas Maurus, Tile Giitzill, Andreas Barton Scotus«. Men senere tilføjede lektor Povl i højre

¹ Skrifter VI, 61, 310; Mon. I, 407; Heise, 30.

² Skrifter VI, 66, 310; Mon. I, 410; Heise, 37—38.

³ Skrifter VI, 69, l. 26—70, l. 16 (til og med: truncatus); Mon. I, 411; Heise, 44—45.

⁴ pirate — d. e. Søren Norby, Otte Rud, Jens Holgersen (Ulfstand) »og pirater, ligeartede med dem«.

margen paa pag. 28 efter og udfor »Rutbeck« (sidste ord i en linie): Pwthorss¹.

H I.s opstilling ser saaledes ud:

»Andre af kong Hans' fribyttere

{	Pyning
	Rutbeck
	Puthors
	Remerkat
	Joannes cocus

{	Georgius cocus
	Andreas Maurus
	Tyle Giidzell
	Andreas Barton
	Scotus

Disse omkom alle paa en ond maade . . .².

Man mærke sig her ogsaa H I.s upersonlige form, modsat P. H.s personlige: »blandt hvilke af mange disse faa navne falder mig ind« (*quorum e multis hec pauca nomina succurrunt*).

Fremdrages kan endnu i denne forbindelse et par steder af megen interesse.

Da P. H. skrev om Karl Knutssons hærgninger over en stor del af Skaane i 1452, mens Christiern 1. ikke kunde sende hjælp fra den øvrige del af Danmark, »fordi Østersøen var saa opfyldt af is, at man intetsteds kunde sætte over til Skaane«, havde han

¹ Jvf. s. 48, noten. Om »Pwthorss« — d. e. Hans Pothast (Pothorst o. l.), der sammen med Didrik Pining c. 1472 ledede Christiern 1.s berømte Ishavsexpedition — se Kaj Birket-Smith i Dansk biogr. Leksikon XVIII (1940), 494 og de dér anførte kilder.

² Mon. I, 411; A.M. 108, 8vo, fol. 25 r: *Alii pirate Joannis regis (etc.)*. Tilføjes kan, at P. H. i sit ms. har ændret det oprindelige »pyrate« til »pirate«, mens han beholder formen »pyraticam« (Skrifter VI, 70, 311). H I har formerne »piratē«, »pirate« og »piraticam«. I sin senere beretning om Lübeckernes fribyttervirksomhed under 1533 har P. H. atter »pyraticam« (Skrifter VI, 137, l. 3), men bruger senere »piraticam« (sst. 140, l. 3); H I følger her begge steder sit forlæg (Mon. I, 423, 424).

først foran »Østersøen« (mare Balticum) ordet »hele« (totum), men stregede det siden over. H I mangler »totum«¹.

I sit afsnit om grevefejden fortæller P. H., efter at have skildret Malmøborgernes rejsning og den sjællandske adels underkastelse under grev Christoffer, at ogsaa staden København gjorde sig berygtet ved mange forræderske handlinger . . ., »da de ved hemmelige raadslagninger og lønlige rænkespil traf foranstaltninger til at sætte det samme i værk, som de troløse Malmøboere havde gjort«. Saaledes lød stedet til at begynde med. Siden tilføjede P. H., syntaktisk mere tilfredsstillende, som subjekt i hovedsætningen »Københavnerne« (Haffnenses) i venstre margen. H I har »Haffnenses«².

Under 1533 giver P. H. en nekrolog over den angrende synder Biskop Niels Styggesen af Børglum. Han skrev til at begynde med for Børglumkloster denne latinske form »monasterio Børlamensi«, paavirket af tidens danske udtale. Senere rettede han til den mere gængse form »Burglanensi«. Denne form har H I³.

Et enkelt sted, ikke behandlet af J. Osk. Andersen, bør til slut omtales. Paa et af Skibyhaandskriftets sidste blade beretter P. H. om grev Christoffers fremmarsj til Køge (24. juni 1534), hvor han begyndte at genopføre de gamle fæstningsværker, samtidig med at adelens gaarde og ejendomme plyndredes. »Som følge heraf strømmede nu adelige og gejstlige sammen fra alle kanter af Sjælland« (ex omnibus Sialandię angulis). I stedet for de sidstnævnte ord har H I: »fra alle egne (eller snarere kanter) af Sjælland (ex omnibus Sialandie partibus (seu potius angulis))«⁴. Ved første blik kunde man maaske være fristet til følgende slutning: Lektor Povls »aarbog« har haft et »partibus«, rettet til »angulis«. Skibymanuskriptet, som ellers overalt er fulgt i H I,

¹ Skrifter VI, 58, l. 22; Mon. I, 404; A.M. 858, 4to, 11, l. 7; og ovenfor s. 48, noten.

² Skrifter VI, 147, l. 25—26; 312; Mon. I, 428.

³ Skrifter VI, 140, 312 (hvor Ræder, vistnok urigtigt, læser: Børlamensi); Mon. I, 424.

⁴ Skrifter VI, 146; Mon. I, 428.

har imidlertid ingen saadan rettelse. Den naturlige løsning er, at udtogsforfatteren i sit hastværk har ment at læse det mere tilvante ord »partibus«, men ved nærmere eftersyn har set, at der i hans forlæg stod det mere malende »angulis«, og derpaa har tilsat sin parentes. At denne parentes leder tanken hen paa salig Per Degn — ti der er jo tale om en rent stilistisk, ikke en saglig ændring — er det vel næsten overflødigt at minde om. Efter det, vi kender til Hans Henriksens psyke, synes det ret nærliggende at forsyne den med hans fabriksmærke.

Man kunde være fristet til at afslutte undersøgelsen af forholdet mellem S og H I her. Ti der er vel ført et bindende bevis for rigtigheden af den opfattelse, som var alle historikeres, før Hansen og Andersen tog fat: H I er et — ret kummerligt — udtog af S i den form, hvori P. H. renskrev sin krønike. Det kan dog have sin interesse at fortsætte lidt endnu, idet der derved bl. a. ydes, hvad man kunde kalde et bidrag til belysning af de menneskelige vildfarelsers historie og metodik.

Det for begge de to kildekritikere fælles hovedargument er: H I kan ikke være udtog af S, da skriftet udelader en del oplysninger i denne krønike, som en epitomator ikke kunde gaa uden om. Det ses let, at en saadan form for bevisførelse er i høj grad subjektivt præget. En udtogsskriver maa dog virkelig selv være herre over, hvad han vil tage med eller ikke i sit meget kortfattede annalværk. Her har senere historikere ingen ret til at optræde som diktatorer.

Et stort lys vilde formentlig være gaaet op for Hansen og Andersen, hvis de havde inddraget Peder Olsens udtog af Skibykrøniken i hans »Danorum Gesta« i deres undersøgelse. Ti, selvom Peder Olsen forblev katolik, mens Hans Henriksen endte med at slutte sig til statskirken, er det mange steder de samme passager, de udelader — ganske uafhængigt af hinanden, men ikke uafhængigt af den luthersk-statskirkelige situation, som forelaa, da de forfattede deres skrifter.

Kun de steder, som de to forfattere betegner som mere afgørende for deres »bevisførelse«, skal her behandles.

H I udelader S.s omtale af grev Gerhard af Oldenburgs

stridigheder med nordvesttyske prælater i 1483¹. Andersen indrømmer dog her, at udeladelsen »meget vel kan forstaas ud fra Udtogsforklaringen«. Epitomator »kan simpelthen have fundet det interesseløst for dansk Historie«². Dette er rigtigt set og sagt.

Derimod er Andersen enig med Hansen i, at ikke-omtalen i H I af ærkedegn i Lund Niels Kortsens død 1534 taler mod udtogsopfattelsen, da H I ellers viser stor interesse for gejstlige dødsfald³. Hertil tør bemærkes, at nævnte dødsfald af lektor Povl noteres midt inde i hans store dramatiske grevefejdefafsnit. Hvad betød en ærkedegns død i denne slagtetid? Tilføjes kan, at epitomator havde sin hyre med i dette afsnit at korte P. H.s skildring af de politiske hovedbegivenheder ned; det var her hensigtsmæssigt at udelade mindre vigtige ting. Endelig kan henvises til, at ogsaa D.G. udelader Niels Kortsens-stykket⁴.

Et vægtigt indicium mod Rørdam finder hans to angribere i, at H I helt forbigaar S.s omtale af lutheriets begyndelse og udbredelse i Jylland 1526⁵. Som vi har set, udelod en anden epitomator, der ellers var god katolik, Peder Olsen, ogsaa dette afsnit i S⁶. Hans Henriksen blev i sine ældre aar, maaske mest tvunget af de ydre omstændigheder, en mere eller mindre god lutheraner⁷. Det mod lutheriets »virus« af harme dirrende afsnit i S skildrer bl. a. alle de nævnte lutherske prædikanter som vanartede præste- eller kannikesønner, med undtagelse af Hans

¹ Skrifter VI, 61.

² Hansen, 97; Andersen, 352.

³ Skrifter VI, 144; Hansen, 97; Andersen, 352, jvf. 144, 387.

⁴ Se ovenfor s. 13, n. 2.

⁵ Skrifter VI, 107—08; Hansen, 97—98; Andersen, 85—87. J. Osk. Andersens ord om den slutning, som maa drages af udeladelsen af dette parti i H I, fortjener — til eftertanke for unge historikere — at anføres verbatim: »Det følgende Afsnit i Kroniken mangler ganske Forlæg i Aarbogen, et klart Vidnesbyrd om, at denne ikke kan være et Udtog af hin. Det handler om den lutherske Bevægelse i Jylland . . .«. Andersen, 85.

⁶ Se ovenfor s. 24 f.

⁷ Naar Rørdam skriver (Mon. I, 391), at »det er ikke usandsynligt, at han i den Henseende har været fremmeligere end sin gamle Herre og vel endog kan have haft en heldig Indflydelse paa ham«, er det ganske uden kildegrundlag.

Tausen, som imidlertid »var den første gejstlige mand her i Danmark, som af kødelig lyst gik hen og giftede sig«. H. Henriksen var selv kannik og præst; han endte 1556 med at lade sig smede i hymens lænker. Han havde visselig personlige grunde til i sit udtog at udelade dette stykke i karmeliterens glødende krønike. Blandt disse grunde var ogsaa, at hr. Hans, da han nogle aar før sin død 1562 renskrev udtoget, stod i venskabeligt forhold til superintendenten Peder Palladius. En af de i S-stykket nævnte sønner af gejstlige Jørgen Sadolin sad da siden 1537 som statskirkebiskop i Odense, en anden, hans hel- eller halvsvoger Hans Tausen siden 1542 i samme stilling i Ribe. Det var mænd, om hvem der ikke turde tales ondt i et skrift, der, som titelindledningen viser, var beregnet paa at benyttes af andre historikere.

Selvom det — hvad Rørdam ikke unnlader at bemærke¹ — kan overgaa hr. Hans, lidt kluntet og hastig, som han var, og vel ikke helt staalsat i sin lutherdom, at gengive nogle af P. H.s haarde ord om Malmø, »de helligbrydende apostaters hule og alle kætters asyl« og om Malmøprædikanterne Peder Laurentsen og Claus Mortensen Tøndebinder², er hans text ellers nogenlunde fri — langt mere end Peder Olsens — for karmeliterens lidenskabelige udfald mod lutheranismens forkyndere og deres beskyttere med kong Frederik 1. i spidsen. Han gaar saa vidt, at naar S taler om »lutheranernes« overgreb ved billedstormen i København dec. 1530, gendøbervæsenet i Münster 1534 og omtalen af Christiern 2.s tilhængere i København under grevefejden, bruger H. Henriksen i stedet ordet »Suermerii« (»sværmere«) — altsaa de spiritualistisk-radikale »Schwarmgeister«, som ingen angreb skarpere end Martin Luther selv³.

¹ Mon. I, 399.

² Mon. I, 419, jvf. 418 (Frederik 1.s og Mogens Gøyes faste- og nadverforsyndelser); Skrifter VI, 111—16, jvf. 108—09 og 80—81. De nævnte Malmøprædikanter sad senere i mindre høje kirkeembeder og var derfor mindre farlige at skyde paa. Se deres biografier i D.B.L. Behandlingen af Hans Spandemager er i øvrigt meget lempelig. Om H. Henriksen kan have haft noget personligt udestaaende med de nævnte, ved vi ikke.

³ Skrifter VI, 120—22, 142, 145—46; Mon. I, 420, 425, 427.

P.-E. Hansen skriver morsomt nok: »P. Helgesen har med Væmmelse forkastet dette vage Udtryk og skriver i Stedet det præcise: »Lutherani« — han var ikke de vaklende Standpunkters Mand«¹. Denne tolkning gaar Andersen med sin mere overlegne viden imod: »Naar han« — d. e. lektor Povl — »her stryger Udtrykket »Sværmeri [!], er det aldeles ikke, fordi han finder det for vagt; men fordi han vil have Ansvar for Vanhelligelsen lagt paa Lutheranerne . . . man skal nemlig ikke kunne undskylde sig med, at det var nogle forvildede Hoveder, som selv Luthers Venner tog afgjort Afstand fra!«².

Ja, hvor kan der ikke fabuleres. . .

Som altid i den historiske kritik, lønner det sig ogsaa her at tage filologien til hjælp.

Et dyberegaaende studium af P. H.s latinitet er ikke foretaget. C. T. Engelstofts karakteristik synes dog rammende: »Hvad Erasmus af Rotterdam havde indskærpet, at man skulde efterligne Classikerne og dyrke realia i Videnskaberne, havde fundet Anvendelse her. Hans [P. H.s] latinske Sprog er ikke det, som Disciplen lærte af Klosterskolernes doctrinale; men det bærer Præg af Humanismens Indflydelse, af Bekiendtskab med de classiske Mønstre, hvis Ord let kom ham paa Læberne«³. »Arbeidets hele Beskaffenhed«, skrev Paludan-Müller om S, »viser Forfatteren som en dannet Stilist«⁴. P. H. bruger i sine danske skrifter et par gange ordet »sværmere« eller afledninger

¹ Hansen, 102.

² Andersen, 112.

³ Engelstoft, 7.

⁴ Hist. Tidsskr. 3. r. I, 8. Jvf. Marius Kristensens noget aforistiske bemærkninger i Skrifter VII, 212—14. Naar det her (s. 213) siges, at »i hele Skibykroniken er der næsten ikke en eneste klassisk Floskel«, er der dermed jo intet sagt om de klassiske latinske forfatteres, kirkefædrenes og Erasmus' almindelige indflydelse paa P. H.s latin, som han i øvrigt gav en personlig udformning i retning af fasthed, kraft og fynd. Den ligner hans smukke karakterfulde skrift. Mindes bør den store danske prosaist A. D. Jørgensens ord om P. H.s »Regum Daniæ historia«: »Fortællingen er sammentrængt, men i høj grad livlig og anskuelig . . .«. Hist. Afhandlinger III, 141.

deraf¹. Men der vil næppe i hans latinske værker findes noget eksempel paa, at han nedlader sig til at bruge et germansk ord — bortset naturligvis fra egennavne — med latinsk bøjningsendelse, i lighed med Henriksens »Suermerii«.

Som tidligere berørt vil J. Osk. Andersen have sine læsere til at tro, at P. H., samtidig med at han i S og i sine danske skrifter rasede mod lutheriet og dets tilhængere, i sin »aar«- eller »optegnelsesbog« gav en i det hele neutral skildring af de i S saa passioneret angrebne personer og begivenheder. Bl. a. ved saa stor skaansomhed overfor Hans Tausen, at han i »aarbogen« udelader enhver omtale af prædikantens andel i billedstormen i Vor Frue Kirke 1530, mens denne andel i S er et ledemotiv, og at han efter at have skrevet, at Tausen paa herredagen i København 1533 blev »overbevist om kætteri« i parentes tilføjer et »ut fertur« — »som der fortælles«, dvs. det fortjener ikke større tiltro². Selv Peder Olsen, som ogsaa maatte passe paa, hvad han skrev i sin krønike, kunde dog ikke strække sig saa vidt i disculpering af Tausen³.

Svarende til den næsten gennemførte konfessionelle neutralitet i H I staar den nationale. P. H. skjuler ikke i S sin uvilje mod svenskere og holstenere. H I er her langt mere tilbageholdende. Hvad de svenske angaar, naturligt nok. Efter forbundet mellem Christian 3. og Gustav Vasa 1535 lød parolen paa fred og venskab mellem Nordens to protestantiske riger. Man maatte ogsaa affinde sig med, at holstenere havde store embeder og gode len i Danmark⁴. Ogsaa om fyrster i almindelighed og de danske

¹ Andersen, 112, n. 1.

² Skrifter VI, 119—20, 134—35; Mon. I, 420—21, 423. Jvf. Andersen, 111 ff., 128 f. Andersen nævner her »det plausible« i den formodning, at Henriksen kan have gjort tilføjelsen, men mener dog, at lektor Povl er forfatteren, men ordene »maa opfattes som en Spydighed til Dommerne, som, skont de i Dommen erklærede Tausen skyldig, faktisk ved Straffen desavouerede, hvad de mente og endda siden ogsaa sagde om ham«. Hvorfor denne trang til — helt i modstrid med hans psyke — at tillægge karmelite-ren en saa prokuratoragtig tænkemaade?

³ Se ovenfor s. 23.

⁴ Optaget i H I er ganske vist S.s »ob Suetici populi perfidiam . . .

konger i særdeleshed udtrykker det lille udtog sig forsigtigt; kun Christiern 2. maa taale et par fordømmende ord¹.

Før der gaas over til det argument, som Andersen — i Hansens fodspor — flnder absolut afgørende for sin konstruktions rigtighed, skal endnu et par steder i de to skrifter sammenlignes. Der udplukkes blot nogle eksempler blandt flere af beslægtet art.

Juni 1524 brændte det meste af byen Vejle i Nørrejylland. Branden opstod i en borger Engelberts hus »ved uforsigtig omgang med lys«. Saa vidt er S og H I enslydende. Men mens det sidste skrift ikke har mere om sagen, følger der i S et udførligt forsvar for Engelbert, hvem nogle havde beskyldt for at have doblet natten lang, hvorfor Guds vrede ramte ham. Nej, betoner lektor Povl, det var nogle fremmede hestepassere, han gav husly, som ikke tog sig i agt med et brændende lys ude i stalden; anklagen mod Engelbert var uretfærdig. Herefter følger nogle fordømmende ord om terningspil og dobbel².

For P. H. er hovedformaalet med fortællingen tydeligt at rense Engelbert, som han sikkert har kendt. H I giver et afkortet og derfor forvansket udtog af S. Det samme gælder Peder Olsen, hvis kilde ogsaa er S³.

sustineat« (Skrifter VI, 57; Mon. I, 404). Men udeladt er andre antisvenske passager: Skrifter VI, 58 (*magna Succorum perfidorum admiratione*), 66—67 (*populo barbaro . . . Succorum gens tam est barbara, etc.*), 67 (*Succi quidam proditores*, i Mon. I, 410 ændret til: *Sueci quidam proceres*; kommentaren hos Hansen (s. 99) er læseværdig). Skrifter VI, 110 nævnes blandt kong Frederiks lutheranske omgivelser »*multis Holsatis*«, hvad Mon. I, 418 udelader. Det samme gælder ordene (Skrifter VI, 131—32) om det gamle danske len Slesvigs underkastelse under holstenerne.

¹ Mon. I, 414—15.

² Skrifter VI, 101—02; Heise, 101; Mon. I, 416.

³ D.G. 37, fol. 65 r: *Atque eodem anno mense Junio igne consumpta est maior & potior pars ciuitatis Veylensis: quæ est Jutix aquilonaris, irumpente subito incendio ex domo cuiusdam ciuis ex incauta luminis custodia. Hvert ord, undtagen »Atque«, er hentet fra S. Ogsaa her fortjener Andersens kommentar at anføres: »Men naar allerede Aarbogen nævner Engelberts Navn, turde det være et nyt Vink om, at denne har samme Forfatter som Krøniken«. Andersen, 81. Ogsaa Hansens kommentar (Hansen, 179) er artig.*

Til vor viden om Søren Norbys rejsning i Skaane 1525 er den udførlige skildring i S hovedkilden¹.

P. H.s hovedhjemmel synes at være oprørets haarde undertrykker, rigsmarsk Tyge Krabbe, til hvem karmeliteren senest fra 1526 havde personlig tilknytning, eller mænd blandt hans underanførere². I H I er der gjort udtog, men ikke altid heldigt. Der fortælles — med ord fra S — om hr. Tyges sejr ved Lund 28. april. »De, som flygtede fra slaget, vendte strax tilbage til Søren Norby, der nu fra Landskrone, som han havde i sin magt, beredte sig til atter at begynde kampen mod hr. Tyge, som han nok kunde tænke strax vilde lægge sig uden for Landskrone«. Saa følger lidt om belejringen af denne stad. »I dette slag (In hoc proelio) var Otte Stigsen, som havde sat denne forbrydelse i scene, den allerførste som flygtede«³.

Dette er baade daarligt sprog og daarlig historie. »Dette slag« maa jo referere sig til det før Landskronebelejringen omtalte slag ved Lund. Men saa burde det hedde: »I det før omtalte slag« (In illo proelio) eller noget lignende. S har passagen om Otte Stigsen rigtigt, efter det senere af P. H., men ikke af epitomator omtalte slag ved Bunketofte-lund 4. maj 1525⁴.

Andersens forklaring, laant fra Hansen, er, at lektor Povl, da han skrev sin »aarbog«, ikke var fuldt klar over begivenhedsforløbet, men rettede sig selv, da han skrev derom i S⁵. Herpaa vil det være uforstandigt at spille ord.

Tredie juledag 1530 hærgede den københavnske pøbel under ledelse af den fanatiske og brutale borgmester Ambrosius Bogbinder Vor Frue Kirke.

H I, der, som nævnt, taler om »Suermerii«, hvor S har »Lutherani«, røber her til evidens sin udtogs-karakter. Det ses bl. a. af, at det lille skrift fortæller, at »sværmerne . . . først (primum) omstyrtede« og mishandlede alle helgenbilleder, men

¹ Skrifter VI, 102—05; Mon. I, 416—17.

² Skrifter I, 259, 261, jvf. 185—90; II, 331.

³ Mon. I, 417, l. 5—4 fr. n.

⁴ Skrifter VI, 104—05, spec. 105, l. 24—25; Heise, 106—08.

⁵ Andersen, 82—83.

ikke har noget til »først« svarende »*derpaa*«. Det har derimod S: »og *derpaa* (*deinde*) trængte de ind i koret« osv.¹.

Med forbigaaelse af en række andre beviser for rigtigheden af udtogsopfattelsen vender vi os til de to skrifers skildringer af Christiern 2.s sidste regeringsaar og misgerninger. Andersen finder her, som tidligere anført, under inspiration af Hansen, »saavel et *uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Aarbogen ikke er et Uddrag af Krøniken, som om, at P. H. i 1524 allerede har haft Aarbogen i Hænde og kunnet benytte den, nemlig til sin Bearbejdelse af Indledningen til Frederik I's Haandfæstning*«².

H I fortæller — som S under det gale aarstal 1521 (for 1520)³ — med ord, som ogsaa forekommer i S, men med nogle udeladelser — om kong Christierns erobring af Sverige og om Stockholms blodbad. Stykket slutter i H I med disse ord: »Ti samme aar faldt hele Sveriges rige fra ham«, som ogsaa S har⁴.

H I fortsætter paa ny linie: »Anno 1522 i januar maaned, dagen før den salige apostel Paulus' omvendelsesdag [d. e. 24. januar] henrettedes en vis magister Didrik Westfaler«⁵. Dette har ogsaa S, ordret enslydende. Men H I mangler helt S.s paaføl-

¹ Skrifter VI, 120; Mon. I, 420—21; Heise, 135—36. D.G. 37, fol. 71 v har ordret S.s beretning (Skrifter VI, 120, l. 15—31 til og med: *maiora*). Modsat H I giver den ikke bandeledernes navne, men har S.s ord om Hans Tausen som hovedophidser. Hverken Hansen eller Andersen (jvf. Andersen, 110—13) har opfattet betydningen af det her fremdragne tekststed.

² Andersen, 65. Udhævelserne er Andersens. Jvf. ovenf. s. 6.

³ Paludan-Müller formodede (Hist. Tidsskr. 3. r. I, 17) som kilde til fejlen det svenske manifest af 29. dec. 1522 (om dette og dets forskellige udgaver se R. Bergström i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen XXV (1938), 220—25); den lybske krønikeskriver Reimar Kock overtog herfra samme fejl. Fejlen undrede Pal.-Müller, og J. Osk. Andersen ser i den et vidnesbyrd om, at HI ikke, som Hansen vil, kan være forfattet af H. Henriksen under Ove Billes tilsyn; en rigsraad »havde opdaget en saa mærkelig Brøler« (Andersen, 63, n. 2). De svenske myndigheder, der saa kort tid efter blodbadet overvaagede trykningen af manifestet, lod dog ogsaa fejlen passere. Psykologisk er der intet mærkeligt ved den. Sml. nærvær. forf.s »Statsomvæltningen i 1660« (1936), 157.

⁴ Skrifter VI, 82—84; Mon. I, 413—14.

⁵ Skrifter VI, 81, l. 3—6; Mon. I, 414.

gende skildring af Didrik Slagheck og hans skurkestreger (med omtale af Sigbrit), kongens indtrængen af ham i Lunds ærkebispes stol og hans brænding paa baal paa Gammeltorv »til haan for Romerkirken og vanære for hele den gejstlige stand uden at der var afsagt nogen offentlig retskendelse«¹.

Lektor Povl overværede selv det uhyggelige skuespil paa Gammeltorv. Han daterede forordet til sin oversættelse af Erasmus' »De institutione principis Christiani« (»En cristen førstis lære«): »24. januar i det Herrens aar 1522, paa hvilken dag vi saa mester Didriks ynkelige udgang, brændt ved ilden, til hvilken straf alle er værdige, som besmitter og fordærver fyrsters sind med falske meninger«². Disse ord er i noget omskrevet form gaet over i S³.

Den tanke, at P. H. ikke alt for mange aar efter begivenheden i en af ham forfattet aarbog, der i følge sin titelindledning skulde tjene en mere »erudit« bearbejder som grundlag, om dette rystende drama i dansk og nordisk og kirkens almindelige historie kun fandt sig foranlediget til at antegne, at en vis magister Didrik Westfaler nævnte aar og dato led dødsstraf — ja, den tanke tør anses for utænkkelig.

»Samme aar [altsaa 1522]«, har begge skrifter ordret enslydende, »begyndte kong Christiern at søge lejlighed til strid med alle rigets stormænd, for at han kunde dræbe dem alle med ét slag, som han havde gjort i Sverige, og inddrage alle deres godser under kronen«⁴.

Herefter følger i S en lang opregning — næsten 11 sider i »Skrifter VI«⁵ — af Christiern 2.s forbrydelser mod Gud og kirken, mod al ret og mod gejstlige og verdslige i Nordens riger.

¹ Skrifter VI, 84—85; Heise, 69—71. D.G. 37, fol. 62 r har hele stykket i S, alene med undtagelse af passagen »est, quando . . . sentencia« (Skrifter VI, 84, l. 28—30).

² Skrifter I, 9.

³ Skrifter VI, 85, l. 1—4. — Hvor langt mere tilfredsstillende end H I-epitomatoren en samtidig skribent kunde forkorte det lange stykke i S (D.G. 37), viser Roskildeaarbogen (Mon. I, 349).

⁴ Skrifter VI, 85; Mon. I, 414; Heise, 71—72.

⁵ Skrifter VI, 85—95.

Lektor Povls kilde er efter al sandsynlighed den »catalogus over anklagerne mod kong Christiern«, som han i sit brev til Lunde-kanniken Peder Iversen, dat. Skelskør 3. nov. 1524, skrev, at han »nylig forfattede paa latin efter opfordring af en biskop i Romerkirken«, og hvortil han, i følge samme brev, gjorde tilføjelser »i den senere bearbejdelse . . . foruden det, der stod paa modersmaalet«. Hertil kommer maaske ogsaa den »forklaring« (commentarius), som han, i følge samme brev, udgav paa dansk efter opfordring af nogle højtstaaende mænd, »da kong Christiern blev fordrevet fra sit rige« (in fuga . . . regis Christierni), »over det brev, hvori rigets øvrighed anførte grundene til frafaldet, og det vidtløftigt nok« (satis prolixum)¹.

Af denne lange klageliste har H I kun to stykker i forkortet form. Det første er beretningen om, at kongen paa sin hjemrejse fra Stockholm til Danmark lod dræbe abbeden og nogle præsteviede munke i Nydala cistercienserkloster (i Småland). Det indledes med ordene: »Dernæst (Deinde), da han efter Sveriges undertvingelse var paa tilbagevejen til Danmark . . .«². Det andet stykke handler om en gesandt fra kongen af Polen, som sendtes til Christiern 2. i Stockholm, og som Nordens konge efter hans afsejling fra nævnte stad lod gribe og drukne sammen med hans 24 ledsagere, »idet han saaledes krænkede al den ret, som dog selv hedningefolk i gamle dage overholdt«³.

Det er tydeligt, at disse stykker om begivenheder, som foregik, den første, da kongen var paa hjemvejen fra det besejrede Sverige — i følge samtidige danske og svenske kilder 25. jan. eller 2. febr. 1521⁴ — den anden, før kongen forlod Stockholm i begyndelsen af dec. 1520⁵, er kronologisk meget uheldigt an-

¹ »super literis illis, quibus regni magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum«. Skrifter I, 181. »Literis illis« kan ogsaa betyde: »de breve« eller »de skriftlige udfærdigelser«. Forf. haaber senere i anden sammenhæng at tage brevet til Peder Iversen op til drøftelse.

² Skrifter VI, 87; Mon. I, 414; Heise, 75—76.

³ Skrifter VI, 94; Mon. I, 414—15; Heise, 89.

⁴ Allen: De tre nordiske Rigers Historie . . . 1497—1536, III, 1. Afd. (1867), 405 (n. 88); Heise: Danmarks Riges Historie III, 1. Afd. (1902), 192.

⁵ Allen: anf. bind, 355, 403 (n. 83—84).

bragt i H I, nemlig efter omtalen af mester Didriks baaldød 24. jan. 1522 og en fra S som indledning til »klageregisteret« hentet passus om, at kongen »samme aar« (altsaa 1522) søgte lejlighed til et blodbad ogsaa paa de danske stormænd — og umiddelbart før de ligeledes fra S (i det paa klagelisten følgende parti) hentede ord, om at nordjyderne frygtede, at kongen vilde komme til Aarhus med en hær (d. e. i beg. af jan. 1523)¹. I S indgaar de som led i den lange klageliste, som følger efter Didrik-stykket, Nydaladrukningen paa dennes 3. side (i »Skrifter« VI), polakdrukningen paa dens side 10². Nydala-passagen indledes ogsaa i S med et »Deinde«, som af P. H. ofte bruges i betydningen »dernæst«, »derefter«, om led i en opregning, og følger i »klagelisten« umiddelbart efter en omtale af Stockholms blodbad. Der er intet paafaldende ved denne placering i nævnte liste, hvis ordning er tematisk (først forseelser mod kirke og gejstlighed, derefter mod verdslige stormænd, borgere og bønder, endelig mod udlændinge), ikke kronologisk.

Hansen og Andersen ræsonnerer: Udtogsopfattelsen er umulig, ti havde epitomator haft S for sig, havde han naturligvis medtaget alle de deri anførte klagepunkter³. Modargumentet ligger snublende nær. Epitomator vilde give en kortfattet, strengt annalistisk fremstilling. Det fremgaar af hans lille skrift fra første til sidste side. Men kun tre af klagepunkterne i »synderegisteret« er henført til bestemte aar. Nemlig først de to drukninger, der i S siges at have fundet sted den ene under kongens ophold i Stockholm, den anden under hans hjemrejse derfra. Hertil kommer en omtale af, at Christiern 2. »to aar før sin flugt« forlangte en stedsevarende aarlig skat paa to gylden af hver bonde i Danmark⁴. Det er en højst nærliggende slutning, at epitomator ikke har medtaget denne oplysning, dels fordi den er lidet dramatisk, dels fordi tidsbestemmelsen jo er ret

¹ Allen: anf. værk III, 2. Afd., 339.

² Skrifter VI, 87, 94. Paa »polakdrukningen« haaber forf. i anden sammenhæng at komme ind.

³ Hansen, 97 ff.; Andersen, 63 ff.

⁴ Skrifter VI, 92; Heise, 86.

vag, dels fordi han vilde være kort og knap — hvad han først opgav, da S.s skildring af grevefejden overvældede ham, dels endelig, fordi han havde hastværk.

Som vi har set, behandlede Peder Olsen ikke »klagelisten« væsentlig anderledes¹.

Det bør tilføjes, at flere af klagelistens misgerninger tidligere er nævnt paa deres kronologiske plads baade i S og — efter denne — i H I: Torbern Oxes henrettelse 1517, biskop Jens Andersens fængsling s. a., Stockholms blodbad, Didrik Slaghecks eksekution.

J. Osk. Andersens teori er, at lektor Povl, da han skrev sin »aarbog«, forlæg for H I, af Christiern 2.s onde gerninger kun kendte de to drukninger. Senere blev han bekendt med den klageliste, som indleder Frederik 1.s Viborghaandfæstning af 26. marts 1523 og udarbejdede paa grundlag af den sin latinske »catalogus«, i hvilken han fra »aarbogen« indførte de to drukninger.

Denne teori ramler sammen som det korthus, den er. Den gør det ud fra en række textkritiske og andre vidnesbyrd, som alt er fremført, og som til evidens viser H I som et daarligt udtog af S. Men den gør det ogsaa, fordi P. H. vanskeligt kan have skrevet i et historieværks form om begivenhederne 1520—23 før tidligst i 1524, det aar, da han i brevet til Peder Iversen af 3. november fortæller om sin ikke længe før forfattede »catalogus« over klageposterne mod kongen. At lektor Povl formentlig var den person i Danmark, som allerede 1523 havde lettest ved i systematisk form at opregne de vægtigste af disse klagepunkter, haaber forf. af denne afhandling i anden sammenhæng at faa lejlighed til at vise.

H I er et saa nogenlunde for katolsk eller anden tendens renset, intellektuelt pauvert udtog af S.

Har Hans Henriksen haft Skibymanuskriptet for sig, da det

¹ Ovenfor s. 16 f.

udtog blev til, som han siden i eventuelt mere eller mindre forkortet form renskrev i A.M. 108, 8vo?

Han var knyttet som sekretær til biskop Ove Bille, da denne i vinteren og foraaet 1535—36 residerede i Roskilde¹. Det var sandsynligvis ikke længe før denne periode, at lektor Povl døde i samme by. 1541 var hr. Hans indehaver af et vikardømme i København. 1557 stadfæstede kongen ham for livstid i Duebrødre kannikedømme, hvortil kapitlet i Roskilde havde valgt ham². Det var samtidig med, at Peder Olsen var ved at færdigudarbejde sit krønikeværk »Danorum Gesta«. Henriksen levede sine sidste aar i Roskilde, hvor han efter sin død 1562 jordfæstedes³.

Det udtog, som vi kender fra H I, er, som paavist af Rørdam, foretaget, før andre rettelser og tilføjelser end P. H.s egne var indført i Skibymanuskriftet. Rørdam ser heri et vidnesbyrd om, at Henriksen »tidlig havde gjort Brug deraf«. Han peger i denne forbindelse paa de enkelte luthersk-fjendtlige passager fra S som findes i H I, hvad der kan tyde paa, at hr. Hans gjorde sit udtog, »inden han saa bestemt havde sluttet sig til Reformationen, som han utvivlsomt gjorde i den senere Del af sit Liv«⁴. Som før vist, maa dog Henriksens renskrift i A.M. 108, 8vo sikkert stamme fra hans sidste aar.

Mod at Henriksen har haft Skibymanuskriftet for sig, anfører Hansen, fulgt af Andersen, at der i H I staar en ordplads tom, hvor nævnte manuskript har et tydeligt skrevet ord: inuaserunt. Andersen peger samtidig paa de sproglige fejl i H I, som »alle (finder) deres fulde Forklaring, hvis H. Henriksen skrev sin Koncept af efter P. H.s Optegnelsesbog til Aarbogen«⁵.

¹ Mon. I, 445—52, 456—67. Efter studium af Ny kgl. Saml. 1301 e fol. anser forf. det for sandsynligt, at ogsaa de breve i nævnte samling, hvor Rørdam stiller sig vaklende m. h. t. identifikation af skriverhaanden (Mon. I, 436, n. 2), er i Henriksens haand. Men det gør lidet til sagen.

² Mon. I, 392, 492 ff.

³ Mon. I, 395. Hr. Hans synes ikke at have staaet i det bedste forhold til sine medkanniker: sst. 395—97.

⁴ Mon. I, 398, n. 3.

⁵ Hansen, 102; Andersen, 358; jvf. Skrifter VI, 149, l. 10; Mon. I, 430.

Andersens forklaringsmaade er umulig. Det kan tilføjes, at der i alt, hvad der er bevaret i lektor Povls egen haand, intet findes skrevet saa utydeligt, at læsningen er svær for den, som er blot nogenlunde kyndig i datidens skrift.

Der synes mellem A.M. 108, 8vo og Skibymanuskriptet at have ligget i hvert fald ét mellemlid. Det kan være et udtog, skrevet stedvis mindre tydeligt, af en anden end hr. Hans. Man kan tænke paa et medlem af Peder Olsens kreds. Udelukket synes dog ikke den mulighed, at Henriksen selv kan have taget dette udtog, saa længe før han, ældet og svækket, renskrev H I, at han havde vanskelighed ved siden overalt at tyde, hvad han før skrev ned. At han ikke i sine andre bevarede historiske optegnelser ses at have benyttet udtoget, peger dog maaske snarest i retning af den førstnævnte eventualitet. Sikkert kan dog intet siges.

H I har en titelindledning i Henriksens haand, som bør omtales.

Den lyder: »De temporibus regum (qui ex comitatu Oldenburgensi ad diademata trium regnorum, Danię, Suetię et Noruagię adsumpti sunt) breuis et rudis historia, in hoc scripta, vt eruditus quispiam posthac erudite scripturus habeat veritatem (que in historia potissimum desideratur) quam tuto possit imitari, sine qua nulla vnquam historia, quamuis erudita, est bonis viris placitura. Scripta est autem hec historia temporibus regum Christierni secundi et Ffriderici primi«¹.

Andersen kommer i denne forbindelse ind paa de »etc.«, som flere gange forekommer i baade H I og H II, og i hvilke Rordani finder en bekræftelse paa, at H I er et udtog af S, mens Hansen (s. 101 f.) paapeger, at H. Henriksen i H II 5 gange har et »etc.«, der maa opfattes som ækvivalent med komma eller punktum. Der synes imidlertid ikke et eneste sted i Henriksens ms. grund til at formode, at abbreviationen ikke hos ham har sin oprindelige betydning: »et cetera«. Andersen viser her (s. 358, n. 1) en sund skepsis overfor Hansen.

¹ Mon. I, 402. Om stykkets placering i ms. se ovenfor s. 40. »Fra de kongers tid (som fra det oldenburgske grevskab toges til de tre rigers, Danmarks, Sveriges og Norges kroner) et kortfattet og ubearbejdet historieværk, lil den ende skrevet, at en eller anden dannel mand, som herefter

Der er her paa et par steder verballigheder med titelen paa lektor Povls lille velskrevne og fasttømrede kompendium over de danske kongers historie fra Dan til Christiern 2.: »Compendiosa et svccincta regum Daniaë historia *in hoc congesta vt stvdiosi civvspiam* memoriam adivvaret«¹. Hvis disse ligheder er andet end tilfældigheder, siger de os dog ingenting, da P. H.s lille til studiebrug beregnede krønike, som kendes gennem to forskellige afskrifter fra 16. aarh., uden tvivl har været meget udbredt blandt de historieinteresserede i 16. aarh.s Danmark². Og et exemplar fandtes jo sikkert blandt karmeliterens efterladenskaber i Roskilde.

Man kunde forsøgsvis opstille den hypotese, at H I-titelen kunde være den, hvormed P. H. forsynede Skibymanuskriptet, men som nu er forsvundet fra dette. Manuskriptet omfatter nu kun de med krøniketexten beskrevne blade, indrammet af det »forsatsblad« og de 12 tomme blade bag i bogen, som tilføjedes ved dets indbinding, efter at det, som en notits paa forsatsbladets 2. side siger, i 1650 var fundet indemuret bag alteret i Skiby kirke »met atskillige andre brefve«³. P. H.s text begynder med ordene: »Anno ab orbe reconciliato«, med c. 1 cm.s spatium mellem begyndelses-A'ets spids og papirets øverste rand. Det

vil skrive paa dannet maade, kan have sandheden (som frem for alt er ønskelig i historien), som han trygt kan gengive, uden hvilken intet historieværk, det være sig nok saa dannet udført, nogen sinde er i stand til at behage gode mænd. Dette historieværk er i øvrigt skrevet i kongerne Christiern den andens og Frederik den forstes tider«.

¹ Skrifter VI, 1; kronikens text sst. 3—50. »Afkortet og sammentrængt historieværk om Danmarks konger, til den ende sammentømret, at det kunde tjene til støtte for en eller andens hukommelse«. Om dette skrift henvises til A. D. Jørgensen: Hist. Afhandlinger III, 133—43; H. F. Rørdam: Mon. 2. r. II, 425—31; Skrifter VI, 299—310; VII, 148—53; Hansen, 23—44; Andersen, 9—19.

² Mon. I, 260—66; 2. r. II, 425—31; Skrifter VI, 299—310.

³ Skrifter VI, 310; A.M. 858, 4to. Notitsens forfatter kan næppe bestemmes. Det drejer sig om en ret prægløs »skriverhaand«, som, i lighed med papirtypen, leder tanken hen paa tiden c. 1650—c. 1680, snarest paa dette tidsrums 2. halvdel. Hvor bogstaveligt aarsangivelsen »1650« skal tages, kan være tvivlsomt.

er en kende større spatium end det for de følgende sider mellem papirrand og første textlinie almindelige. Bemærkelsesværdigt er dog især, at skriftets første A er væsentligt større — c. 2,3 cm fra spids til højre opstregs nederste punkt — end noget senere forekommende begyndelsesbogstav i manuskriptet. Det er uden tvivl textens begyndelsesside, vi har for os. Og selv om der ved indbindingen skulde have fundet nogen beskæring sted, hvoraf der ikke findes noget spor, bliver der over begyndelses-A'et umuligt nogen plads for en titel, endsige en titel af H I-titelens længde.

Men kan en titel af en eller anden art ikke have staaet paa det omslag, hvori P. H. vel har opbevaret sine renskrevne kvarterner? Dette spørgsmaal lader sig næppe besvare.

Mod, at H I-titelen er fornet af lektor Povl, taler adskilligt. Den vilde i saa fald være den længste og mest knudrede bogtitel, som er bevaret fra hans haand. Dens latinske sprog er syntaktisk mangelfuldt¹, og treklangen »eruditus . . . erudite . . . erudita« lyder meget daarligt. Det er meningsløst, at den første parentes' indhold (qui ex . . . adsumpti sunt) er sat mellem klammer. Stilistisk er titelen ubetinget ikke P. H. værdig, og ordene om historiens forhold til sandheden er vel rosværdige, men svært forslidte. Hertil kommer, at ordene »De temporibus regum (qui ex comitatu Oldenburgensi ad diademata trium regnorum, Danię, Suetię et Noruagię adsumpti sunt)« delvis synes laant fra fællespassager paa de første sider af S og H I².

Til de sproglige indvendinger kan føjes en berettiget skepsis overfor P. H.s paternitet til dele af titelens indhold.

Lektor Povl var vel sin tids mest »erudite« danske person. Trods den kristelige ydmyghed, han ejede, falder det meget svært at tro, at han skulde have fundet paa at kalde sin vel af

¹ Især gælder dette perioden »posthac . . . imitari«, men ogsaa andet.

² Skrifter VI, 56, l. 31—32; Mon. I, l. 2—3: *Huius Christierni temporibus deficit Suetie regnum a federe trium regnorum . . .* Jvf. Skrifter VI, 55, l. 25; 56, l. 5, l. 15 (*comiti Oldenburgensi*); A.M. 108, 8vo, fol. 8 v—9 r, Skrifter VI, 57, l. 9: *Christiernum, qui adsumpto regni diademate . . .*; Mon. I, 404, l. 6—7: samme ord.

enkelte dispositionsmangler lidende, men som helhed med saa stor kraft, liv og sproglig evne skrevne krønike for »breuis et rudis historia« og paa at betegne den som skrevet for, at en skribent med virkelig dannelse skulde give den en mere »erudit« form. Den var jo desuden langt fra afsluttet, da Gud tvang ham til at forlade den. Hertil kan lægges, at titelen er lige saa eller snarere mere »konfessionelt neutral« end det skrift, den indleder.

Titelens sidste ord: »Scripta est autem hec historia temporibus regum Christiarni secundi et Ffriderici primi« kan sprogligt minde om S.s eneste, i H I optagne, affattelsestidsangivelse, under 1502, efter beretningen om rigshofmester Povl Laxmands drab og om, at forbrydelsen »til den dag i dag« ikke var efterfulgt af straf: »nam hec scripta sunt anno ab orbe redempto. 1524«¹. Et epitomatorlaan kan vel her ikke helt udelukkes.

J. Osk. Andersen, der jo anser titelen for at være indledning til P. H.s »aarbog«, mener, at lektor Povl skrev denne »Fortale« i 1527². Men hvorfor overstregede han da ikke de sidste ord, da han fortsatte sit historiske forfatterskab til ind i 1535? Vil man her tale om skødesløshed, falder tanken da langt snarere paa hr. Hans end paa lektor Povl. Hele ordlyden peger ogsaa i retning af en epitomator mere end i retning af forfatteren af S.

Meget værd er H I ikke. Rørdam burde aldrig have trykt dette parti af A.M. 108, 8vo. I saa fald var formentlig de lidet haandskriftinteresserede forfattere Hansens og Andersens vidtløftige og luftige konstruktioner aldrig blevet til. Tænk, om Rørdam i stedet i dens helhed havde udgivet Peder Olsens værdifulde »Danorum Gesta«!

Den foreliggende afhandling søger i første linie sin raison d'être i bevisførelsen for, at lektor Povl ikke er forfatter af H I. Dette ham helt uværdige skrift bør forsvinde fra rækken af hans bevarede oevvres. Den fra modsat synspunkt affattede kommentar til Skibykrøniken i 7. bind af »Skrifter« maa laves om. I

¹ Skrifter VI, 68, l. 8—9; Mon. I, 410.

² Andersen, 102.

øvrigt trænger hele dette bind til en omstøbning a capite ad calcem. Dets forfattere er Marius Kristensen og Niels-Knud Andersen. »Tilsyn med kommentaren er ført af professor Oskar Andersen« (Forordet).

Naturligvis maa i den her ofte nævnte afhandling af J. Osk. Andersen og dens forsøg paa at skildre Skibykrønikens genesis alle de argumenter, som bygger paa den antagelse, at H I er afskrift af en tabt aarvog af P. H., glide ud. Om andre af argumenterne kan godtages, skal ikke i denne sammenhæng prøves.

Skibykrønikens indemuring. Har Svaning kendt den?

Da minoriteren Peder Olsen, der saa flittigt havde gjort brug af lektor Povls. efterladte krønikehaandskrift, var døden nær (moriturus), vel henimod 1570, gav han sine righoldige »Collectanea« (A.M. 107, 8vo) i arv til den historieinteresserede prædikant paa Københavns slot, magister Anders Sørensen Vedel, siden rigets »historicus«. Ogsaa en afskrift af minoriterens »Danorum Gesta« for tiden 1319—1559 kom i Vedels eje¹. Vedel maatte efter regeringsordre 1594 aflevere det meste af sit historiske materiale til brug for sin efterfølger som rigshistoriograf dr. Niels Krag. Hvad der deraf havnede i Københavns universitetsbibliotek, gik til grunde ved dettes brand 1728². I det nu bevarede vedelske materiale er ikke fundet spor af, at han har kendt S paa anden maade end gennem »Danorum Gesta«³.

Lad os forsøge en antagelse a priori. Peder Olsen har, da han havde gjort de udtog af S, som han havde brug for til sin krønike, eller da han følte sin sidste time nær, sørget for at skaffe karmeliterens krønikehaandskrift et godt gemmested. Indemuringen bag alteret i Skiby kirke maa jo skyldes en katolsk-

¹ Rørdam: Historieskrivningen osv., 47, 52; Mon. 2. r. II, 8, 10 f.; Ellen Jørgensen: Annales Danici, 203.

² Ellen Jørgensen: Historieforskning osv., 97—98.

³ Anf. værk, 98—99 giver en fortegnelse over det bevarede vedelske materiale. Jvf. de 1618 forfattede fortegnelser over vedelsk og huiitfeldtsk materiale i Add. 133, 8vo (Kgl. Bibl.).

sindet mand. Og der synes ikke bag den at kunne have ligget anden tankegang end denne: Krøniken er, selvom den nu og da kan være noget haard og lidenskabelig i sine domme, et saare værdifuldt værk, og lektor Povl var visselig en Guds mand. Den maa ikke destrueres. Men til udbredelse i det luthersk-statskirkelige Danmark er den ikke egnet. Lad os da skjule den sikkert og godt, indtil det er Guds vilje, at den skal genfindes — forhaabentlig i en tid, som viser den gamle kirke større retfærdighed.

C. F. Wegener har fremsat den gisning, at den i hvert fald til 1536 antilutherske rigsraad Oluf Nielsen Rosenkrantz (c. 1490—1545), 1523—45 lensmand over Abrahamstrup len, hvortil Skiby sogn hørte, kan have haft noget at gøre med indemuringen af krønikemanuskriptet og »de adskillige andre breve«, som 1650 eller deromkring fandtes i murhullet i Skiby kirke. Han havde været en ven af P. H. og forblev maaske i hjertet altid den gamle kirke tro. Sognepræst til Skiby var fra 1517 til 1545 eller senere hr. Oluf Nielsen, i sin sidste tid desuden provst over Horns herred. Rørdam mente, at det snarest er ham, som »har sørget for« at faa krønikehaandskriftet og de andre papirer »gjemte i Kirkemuren«¹.

¹ Rørdam: Hist. Samlinger og Studier I, 1891, 330—32; C. F. Wegener: Hist. Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid I (1855), 62. Oluf Nielsen Rosenkrantz: Astrid Friis (A. Heise) i Dansk biogr. Leksikon XX (1941), 119—22 med henvisninger. — I Skibyman. (Skrifter VI, 144) udtrykker P. H. sin forargelse over, at den kætterske adelsmand Knud Ebbesens søn »Cornificius« valgtes til kannik i Roskilde, skønt han endnu kun var en dreng. Udfør disse ord har en sen. haand i marginen skrevet »Corfitz Wlffeldt« (sst. s. 312). Rørdam bemærker vistnok rigtigt, at denne haand ellers ikke forekommer i man., og tilføjer, at »der kan være Tvivl, om den er fra det 16de eller 17de Aarhundrede« (Mon. I, 101, n. 1). Givet er, at haanden ikke kan være yngre end 1650, altsaa efter genfundet af man. Naar Rørdam senere sætter indemuringen til før c. 1550, maa han have opgivet sin tvivl om, at haanden kan være ældre end dette tidspunkt. Faktisk er der intet i skriftpræget, som strider mod en datering til tiden c. 1540—c. 1570; en saadan støttes ogsaa af den gammeldags stavemaade. Corfitz Knudsen Ulfeldt (c. 1520—63, 1536 eller kort efter ansat i Dan. Kanc., 1546 øverstesekretær, 1559 rigsraad; jvf. D.B.L. XXIV, 460—62) kaldes 1545 i »Tegnelser over alle Lande« dels »Coruits Wlffeldt«, dels

Er disse gisninger rigtige, maa indemuringen have fundet sted en del aar før Peder Olsens død. Noget sikkert herom lader sig dog næppe sige. Hvorledes Oluf Nielsens nærmeste efterfølgere som Skibysognepræster i deres stille sind forholdt sig til katolicismen eller til P. H.s værker, ved vi intet om. Og det samme gælder de Abrahamstrup lensmænd i 16. aarh. efter Oluf Rosenkrantz' død og deres fogeder. Om en af dem: Herluf Trolle, der havde lenet 1561—62, er det overleveret, at han ydede minoriterhistorikeren støtte til livets ophold¹. Om hr. Herluf, hvis han har kendt P. H.s krønike, har følt sig opbygget af dens lidet smigrende ord om hans svigerfader Mogens Gøye og en af dennes døtre, er skjult for os.

Vi savner al sikker viden i denne sag.

Mere ved vi om den brug, som er gjort af Peder Olsens »Danorum Gesta«. Denne krønike er — bortset fra den danske bearbejdelse af den i Roskildeaarbogen — bevaret i to afskrifter fra 16. aarh. (den ene ganske vist først begyndende med 1319)². Og den er blevet stærkt udnyttet af A. S. Vedels svigerfader og forgænger som »Danmarks riges historicus« Hans Svaning (c. 1500—84), som ogsaa har kendt H I. Vistnok den første, som gjorde opmærksom derpaa, var den højtfortjente H. F. Rørdam³.

»Corfitz« (Dan. Mag. 4. r. I, 107). Andre eksempler paa stavemaaden af navnet: Erslev og Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 334; Kanc. Brevbb. 1551 ff. (se regg.); Kbh.s Diplomatarium IV, 541 (1553) o. a. st. Yngre end den nævnte er sikkert ikke nogen anden tilføjelse i man.

¹ Se ovenfor s. 37.

² Rørdam: Mon. 2. r. II, 9—11, jvf. ovenfor s. 9, n. 3.

³ Historieskrivningen osv., 98. Allerede Paludan-Müller havde dog (Hist. Tidsskr. 3. r. I, 3—4) — hvad Rørdam overser — været inde paa samme tanke. Pal.-Müller henviser til stedet i S efter omtalen af ærkebiskop Birgers død 1519, hvorefter rigsraadet traf en beslutning om, at ingen uadelig fremtidig skulde kunne blive biskop i Danmark (Skrifter VI, 79, l. 13—30). Sml. Christiernus II. Daniae Rex e veteri protractus MSCR. Joan. Swanigi Dan . . . Francofvrti Inpensis Will: Serlini et Joh. W. Ammoni 1658, 194—99. Denne udgave citeres i det følgende: Christiernus Secundus. P.-M. skriver, at, da Svaning skrev, »maa altsaa enten det skibyske Haandskrift selv, eller en Afskrift af det, eller i det

Og den udmærkede historiker A. Heise — maaske den, som har ejet den mest omfattende og mest velordnede viden om kilderne til vort lands historie i perioden 1481—1536 — skrev: »Gennem disse Skrifter« — nemlig D.G. og H I — »blev Skibykrøniken en af de vigtigste Kilder for *Svanings* Kong Hanses og Kristiern II's Historie og for *Hvitfeld*, uden at disse vistnok have haft Anelse om, fra hvem disse Efterretninger fra først af skrev sig¹.

Naturligvis bygger de nævnte historikere deres udtalelser paa textsammenligninger. Da de imidlertid ikke anfører parallelsteder, skal her et par blandt adskilligt flere gives²:

S	D.G. 37, fol. 42 r:	H I
(Skrifter VI, 60, l. 15—25): Eodem anno [1482] mortuus (est) Reuerendus in Christo pater D. Ioannes episcopus Arhusiensis, qui vt erat vir grauitate et auctoritate clarissimus, ita erat Christierno regi charissimus, ex archidiaconatu Arhusiensi ad episcopatum electus, cum ob insignem	Afskriver S, dog med udeladelse af partiet: qui vt erat . . . doctrinam; slutter: Hic nomine regis cum esset vtriusque iuris doctissimus licentia-tus missus fuit legatus una cum episcopo ripensi ad consilium Basiliense.	(Mon. I, 406): Ordret identisk med S. Chron. Joannis Regis n 4 r: Decedit interea Joannes Episcopus Arhusiensis, qui vnâ cum Pontifice Ripensi ad consilium

mindste en Afskrift af denne udførligere Bearbejdelse af Kroniken, have været tilgængelig«. Med denne »Bearbejdelse« sigter P. M. til Peder Olsens, som han umiddelbart før har nævnt. Hele det anførte stykke i S findes enslydende i D.G. 37, fol. 59 r; derimod har Roskildeaarb. det ikke (jvf. Mon. I, 343—44). Spørgsmaalet, om der virkelig kort efter Birgers død blev truffet en saadan raadsbeslutning eller om P. H. antedaterer den tilsvarende bestemmelse i Frederik I.s haandfæstning af 26. marts 1523 § 4 (Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 71), skal ikke her drøftes.

¹ Heise, 15.

² Svanings »Chronicon sive Historia Joannis Regis Daniæ« er trykt som fortsættelse (M 4 — Rr 2 v) af hans »Refvtatio Calumniarvm civvsdam Joannis Magni Gothi Vpsalensis . . . scripta a Petro Parvo Rosefontano, Eqvite Dano . . . Anno 1560«. Om den urigtige forfatterangivelse og det urigtigt angivne trykkeaar — for: 1561 — se Rørdam: Historieskrivningen osv., 76—81. Kroniken citeres i det følgende: Chronicon Joannis Regis.

probitatem tum vero ob singularem doctrinam, fuit enim vtriusque iuris doctissimus licentiatuſ, et ante episcopatum ad Concilium Basiliense missus legatus, vna cum episcopo Ripensi, nomine regis atque totius regni (, simulque domino Nicolao Raualdi archiepiscopo Vpsalensi).

...

(Skrifter VI, 61, l. 1—7): Eodem anno D. Eylerus ex archidiaconatu electus ad episcopatum Arhusiensem consecratus est episcopus. Sed quoniam fauore principis ac populi destitutus erat, nullaque prudentia peditus, coactus est, cum paucis annis eam administrasset, prouintiam, episcopatum resignare D. Nicolao Clausson tunc Canonico Roschildensi.

S

(Skrifter VI, 62, l. 12—14): Anno. 1491. Resignauit episcopatum Arhusiensem D. Eylerus episcopus Reuerendo domino Nicolao Claus-

...

[1483] & dominus Eylerus consecratus est in episcopum Arhusiensem, qui peractis annis paucis renunciauit episcopatum D: Nicolao Claus[on] nobilissimo viro tunc canonico Roschildensi.

D.G. 37, fol. 44 r:

Anno tunc proximo [1491] resignauit(etc. som S, dog med »arce« i stedet for »dicatione«).

Basiliense legatus ab Erico rege missus, singularis facundia atq; doctrinae laudem in concessu patrum magnam meruit, cui successit Eylerus¹.

H I

(Mon. I, 407):

Ordret identisk med S, alene med fejlen »qui« for »quoniam«.

...

Chron. Joannis Regis,

O r:

Consecratur per idem tempus Eylerus electus in Episcopum Arhusiensem, qui anno nono post, Nicolao Clauson virtute, ac nobilitate generis præclaro viro, cathedralis collegij Roschildensium Canonico pontificatum resignauit, Silckenburga arce in vsum necessarię sustentationis, sibi ad vitæ temporis reseruata.

H I

(Mon. I, 407):

Som S, dog med »Arhusiensis« i stedet for »episcopatum Arhusiensem«.

son, reseruata sibi dicione
Sijlckeborg.

Chron. Joannis Re-
gis:
Sml. ovenfor.

Disse eksempler viser, at Svaning som hovedkilde følger D.G., dog saaledes, at han af og til »dyyper« lidt i H I. Fra denne kilde har han bl. a. ogsaa (Chron. Joannis Regis O 4 v—P r) »pirat«-navnene »Piningus & Pythchehorsius«. De andre piratnavne i listen i H I (og S) udelader han, som D.G. gør det¹.

Som endnu et eksempel paa Svanings benyttelse af D.G. i sin bog om kong Hans kan anføres stedet om Roskildebiskoppen Oluf Mortensens (Baden) død 1485. D.G. 37, fol. 42 v følger her (som H I, Mon. I, 407) S (Skrifter VI, 61), men tilføjer:

D.G. 37, fol. 42 v:

Hic ante electionem fuit præpositus roschildensis cancellariusque regis, ædificauit vtrasque porticus ecclesie australem & borealem circa turres, reparauit organa, fundauit capellam Beatæ Birgittæ quam magnificè dotaui, vbi & sepultus est. Curiam quoque in qua ædificauit domum lapideam circa fontem Roe pro eiusdem præbendę residentia deputauit, & alia multa. Successit ei Nicolaus Schaffue, postulatus episcopus, cancellarius Joannis regis. (Niels Skave omtales i S først under sit dødsaar 1500, og det nævnes her ikke, at han havde været kongens kansler (Skrifter VI, 66; jvf. Mon. I, 410)).

Chron. Joannis Regis, O 3 v:

Primum ad præposituram Roschildensem euehitur: inde ad alteriorem scandens dignitatem, inter cancellarios regis principem locum obtinuit: demum pontificali honore donatus, templum pontificium Roschildense ædificijs plurimum exornauit. Nam præter vtrosque aditus, australem & borealem, quos iuxta turres construxit, etiam sacellum diuæ Birgittæ magno sumptu ædificatum annuis redditibus magnificè dotaui, exstructis etiam ædibus, & in ijs domum lapideam iuxta fontem Roe, in vsum eius qui sacello præesset. In eius locum surrogatus est Nicolaus Schæue, claro loco natus, qui & ipse cancellarie regis Joannis laudabiliter aliquamdiu præfuit, a collegio Roschildensi concordibus suffragijs postulatus.

Gaar man til Svanings »Christiernus Secundus«, stikker D.G., undertiden sekunderet af Roskildeaarbogen, atter og atter sit

¹ Se ovenfor s. 52.

hovede frem gennem humanisthistorikerens noget ordrige og flommende latinske vendinger. Den danner faktisk grundstammen i dette værk, for de svenske begivenheders vedkommende suppleret med Olaus Petri's »Svenska Krönika«¹.

Et par eksempler maa være nok.

D.G. 37, fol. 57 r:

Anno deinde proximo [1515] octavo Epiphaniæ [13. januar], quæ erat dies Saturnj circa quintam horam vespertinam factus est terræmotus magnus. Anno eodem dominica Oculi, quæ erat undecima die mensis Martij . . . fuit ingens & horrida tempestas, ventj quoque maximi per diem naturalem, ex quibus multa corruerunt ædificia.

Christiern. Sec., 83—84:

Nam Anno insequenti 1515. die 13. Januarii, terræmotus ingens & formidabilis vespertino tempore circiter 5. horam. . . Adhæc undecima die Martij ejusdem anni tanta fuit tam foeda, atq; inaudita tempestas, ut pinnaculum templi D. Virginis Hafniæ, in terram dejecerit, arbores, naves, atq; ædificia supra modum afflixerit. . . .

Roskildearb. (Mon. I, 341):

Samme aar sanctj Gregorij aften [11. marts], som tha wor tredie søndag y faste, wor eth forskræckeligt wæder oc storm een hiel dag oc natt. Huilcket wær giorde wboldeliig skade paa land oc watn, oc tha blesde knappen aff wor ffroe spyr y Kiøbmenhaffn.

¹ Christiernus Secundus, 286—385 bygger overvejende paa Olaus Petri's kronike, der ogsaa spores andre steder. Sml. Olai Petri Svenska Krönika, utg. af G. E. Klemming (1860), 316—24. Hvor stærkt Svaning i sin behandling af tiden 1262—82 benytter det svenske værk, er paavist af Kr. Erslev: Svaning-Hvitfeld (1928), IX, 104 ff. Ogsaa i »Chron. Joannis Regis« er Ol. Petri benyttet. Til ex. kan sammenlignes: Chron. J. R., P 3 r—Q v; Sv. krön. (Klemming), 279—84 (forholdet mellem Hans og Sturepartiet 1484—95); Chron. J. R., R 2 v—R 3 r; Sv. krön., 292—94 (dansk-svenske forhandlinger og strider 1496—97); Chron. J. R., S r—v; Sv. krön., 285—87 (russernes indfald i Finland 1495) — osv. passim. Den yngre version af Ol. Petri's kronike, som Svaning har brugt, udarbejdedes i 1540'erne. Gunnar T. Westin: Historieskrivaren Olaus Petri (1946), 11—12. Rørdam hævder bestemt (Historieskrivningen osv., 50), at den af Peder Olsen forfattede »Incerti auctoris Chronicon Danicum ab an. 1268 ad an.

D.G. 37, fol. 57 v:

Hans Skrivners hængning 1516. Her følger D.G. et stykke ordret S (Skrifter VI, 74, l. 17—24 til og med: Martini — af D.G. suppleret med: Episcopi). Saa følger i D.G., uafhængigt af S: Cumque iste Torbernus iussu regis decollatus esset, quia istum Johannem scribam laqueo necare iussisset, nec non aliis de causis, fecit Christiernus rex ipsum Johannem scribam de furca depositum honorabiliter ad ciuitatem deduci & sepeliri (Jvf. Scandia V, 1932, 49).

D.G. 37, fol. 58 r:

Eodem Anno Erasmus Rotherodamus testamentum nouum grecè & latinè restituit, Germanamque suam literis humanioribus adornat.

D.G. 37, fol. 61 r—v:

Annus erat 21 post mille quingentos. Illustrissima domina Christina Danorum, Suecorum, Noricorum, Gotthorum, Vandalorumque Regina Ducissa etc. foeliciter ex hac vita decessit. Hæc mulier incomparabilis deuotionis & contemplationis cum esset, ab adolescentia creuit per annos plurimos in omni honestate, humilitate, mansuetudine, ac incredibili abstinentia quin præter reliqua

1523» (Scriptores Rer. Dan. VI, 219—47; jvf. Ellen Jørgensen: Annales Danici Medii Ævi, 31, n. 1, 205) er benyttet af Olaus Petri. Westin udlader i sin i øvrigt saa værdifulde bog at tage stilling til dette spørgsmaal (han viser intet kendskab til hverken Peder Olsens forfatterskab eller til Rørdams fortjenstfulde disputats). Der er steder i »Svenska Krönika«, som tyder paa, at den svenske reformator og historieskriver har kendt ikke blot den nævnte danske krönike, men ogsaa en tidlig »udgave« af »Danorum Gesta«, hvori S er udnyttet. Da problemet ligger i periferien af denne afhandlings formaal, skal det dog ikke her underkastes en nærmere drøftelse.

Christiern Sec., 127:

Efter sin omfattende skildring af Torbern Oxe-sagen (optrykt Scandia V, 1932, 50—55) fortæller Svaning om de lys, der saas over den hængte skriver: Rex tamen omnia hæc in honorem scribæ convertit. . . scribam de cruce depositum, honorifice solennique processione, ut vocant, in civitatem introduci, atque in Cæmeterio Divæ Virginis sepeliri iubet.

Christiern. Sec., 166:

Hoc tempore Erasmus Roterodamus, testamentum novum Græcè Latinèque restituens, universam Germaniam literis humanioribus, illustravit.

Christiern. Sec., 390—91:

Tamen quia Anno proximo qui post natum Christum erat 1521. die 9. Decembr. Illustriss. D. Christina, Danorum, Norvagicorum, Svecorum, atque Vandalorum Regina, Ducissa Slesvici, Holsatiæ, Stormariæ, & Thietmarsiæ, Comitissa in Oldenburg ac Delmenhorst, Annis ætateq; jam gravis decessisset, sepulta Othoniæ in cænobio minorum, apud Illustrissimum Principem ac D. Domi-

autem pietatis eius opera Monasterium sororum Sanctæ Claræ Hafniæ sub prima & arctiori regula adiuuante Johanne rege eius conthoralj sumptuosè construxit. Aliud quoque coenobium Otthoniæ eiusdem ordinis & regulæ ex curia sua ab ea empta similiter fundauit. (Herpaa følger et par ikke-nordiske begivenheder). Quanta autem charitate, fauore gratia ac munificentia hæc deuotissima regina prosequabatur fratres minores seu franciscanos & ordinem eorum nullis verbis explicari potest, apud quos etiam in argumentum præcipui amoris se sepeliri fecit, in habitu eorundem fratrum Otthoniæ, Vbi annis iam multis elapsis Johannes rex maritus eius nec non ingenua proles eorum Franciscus Domicellus terræ commendatæ fuerant, quem locum ipsa Christina auxit & decorauit ædificiis sumptuosisque omnibus ornamentis ecclesiasticis. Obiit autem Otthoniæ in festo conceptionis Diuæ Virginis genitricis dei [8. december].

num Johannem prædictorum regnorum omnium Regem, maritum suum, quæ non modo fratres eosdem plurimum semper venerata est, iuxta morem ejus ætatis, sed & structuris sumptuosis atque ornamentis maximis locum honestavit. Virginibus præterea Ordinis D. Claræ duo posuit cænobia, alterum Hafniæ, alterum Othoniæ, ubi commutavit curiam suam in monasterium D. Claræ.

De sidste parallelsteder illustrerer godt minoriterens og Svanings maade at skrive historie paa og den brug, rigshistorikeren gør af graabroderens krønike. De mange andre vidnesbyrd om Svanings afhængighed af »Danorum Gesta« maa den interesserede læser selv slaa efter¹.

¹ De vigtigste parallelsteder er følgende (foruden de i citaterne anførte): Chron. Joannis Regis: N r; D.G. 37, fol. 42 r (Hans modtager lensed paa herremøde i Kalundborg 1482); Chron. J. R., N, 4 r; D.G. 37, fol. 42 r (Hans' kroning i København 1483); Chron. J. R., N 4 v—O r; D.G. 37, fol. 42 r—v (grev Gerhard af Oldenburgs strid med ærkebiskoppen af Bremen og biskoppen af Münster om borgen Delmenhorst); Chron. J. R., O 3 v—O 4; D.G. 37, fol. 42 v (Hans' søn Christiern hyldes i Viborg 1486); Chron. J. R., P 3 r—Q r; D.G. 37, fol. 43 v (Iver Axelsen (Thott) overdrager 1487

Svaning var fra 1539 professor i retorik ved Københavns universitet, 1541—52 prins Frederiks »tugtemester«. Han fik juli 1546 et kanonikat i Roskilde, som han mistede 1560, fordi

Gotland til Hans, fordrives derfra) (ogsaa Sv. krön. benyttet); Chron. J. R., Q 3 r—v; D.G. 37, fol. 44 r (Dronning Dorotheas Romfart 1488) (ogsaa andre kilder, men ikke S, der er fuldt udnyttet i D.G.); Chron. J. R., R r—v; D.G. 37, fol. 44 v (Anders Skrivers hængning 1494); Chron. J. R., R 2 r; D.G. 37, fol. 44 v (den haarde vinter 1495); Chron. J. R., S 2 r; D.G. 37, fol. 45 v (ærkebiskop Jens Brostrup død 1497, fulgt af Birger); Chron. J. R., X r; D.G. 37, fol. 46 r (biskop Niels Glob af Viborg død 1498); Chron. J. R., X r; D.G. 37, fol. 46 r, 40 r (Peter Skotte promoveres til dr. theol. 1498 af dekan og universitetsvicekansler dr. Erik Nielsen (Rosenkrantz); hertug Christiern til stede; de første københavnske universitetslærere); Chron. J. R., Y 4 v, P p 1 v—2 r; D.G. 37, fol. 49 r, jvf. fol. 55 r (biskop Niels Skave af Roskilde død 1500, efterfulgt af Johan Jepsen (Ravensberg); D.G. benytter den sidstes nekrolog i S (Skrifter VI, 70—71 (under 1512), men udelader hans ægteskab med den letfærdige Christina i Köln, hvad Chron. J. R. ogsaa gør; D.G. nævner dog hans studier i Köln, hvorom Chron. J. R. intet har); Chron. J. R., Y 4 v; D.G. 37, fol. 49 v (Sten Stures frafald fra Hans 1501, Chron. J. R.: postquam cognovit proelio à Thietmarsis paruula quidem gente Regem esse superatum . . .; D.G.: occasionem perperam accipientes [Steno Sture & Svanto Nielsz(on)] ex amissione victoriæ Dytmarsicj bellj; S (Skrifter VI, 66—67) har intet tilsvarende; derimod Ol. Petri's »Svenska krönika« (Klemming 296): owilien wexte meer och meer . . . til tess han affslaghen wardt i Ditmarsken ther han fick stoor skadha, och bleff mykit förswaghat); Chron. J. R., Y 4 v—A a r; D.G. 37, fol. 50 r (dronning Christine maa overgive sig i Stockholm, føres til Vadstena, frigives endelig efter næsten to aar ved forbon af kardinallegaten Raymundus og gesandter fra Lübeck; om det sidste har S (Skrifter VI, 66) intet; sml. »Svenska krönika«, 300: efter thet the Lybeske och påwans legat, som och tå förhanden war, handlat hadhe ther om); Chron. J. R., B b r; D.G. 37, fol. 50 v—51 r (Hans' eneste datter Elisabeth vies 1502 i København til kurfyrst Joachim af Brandenburg; Svaning forbinder hermed andre kilder); Chron. J. R., B b r; D.G. 37, fol. 50 v (johanniteren dr. Hermans korstogsprædiken mod tyrkerne 1502; D.G. forkorter her væsentlig S (Skrifter VI, 69); Svaning kender tydeligt kun D.G.); Chron. J. R., B b 2 r—v; D.G. 37, fol. 50 v (Povl Laxmands drab 1502; Svaning forbinder med D.G. anden kilde (ikke S) eller tradition); Chron. J. R., L l 3 v—4 r; D.G. 37, fol. 54 v (lübeckerne plyndrer 1510 Mon, 1511 Laaland); Chron. J. R., M n 1 v—2 r; D.G. 37, fol. 54 v (de svenske under hr. Åke Hansson gør indfald i Skaane, slaas af Tyge Krabbe, hanseatiske og svenske angreb paa Nakskov, Sjælland, Stege, Langeland 1511); Chron.

han ikke residerede ved domkirken dér. 1547 forlenedes han med dekanatet i Ribe, hvor han boede fra 1552 til sin død 1584. I sin gravskrift siges han i 31 aar at have været »Danmarks riges

J.R., M m 4 r; D.G. 37, fol. 54 v (Hans lader bygge to skibe paa 400 læster: »Engelen» og »Marie«); Chron. J. R., O o 2 r (slag med hanseatiske skibe under Bornholm 1511; den danske flaadefører Jens Holgersen (Ulfstand); Svaning nævner her som skibsførere ogsaa Søren Norby, »Filemannum Gysel, ac fortissimos quosque alios Duces«, derimod ikke, modsat S (Skrifter VI, 69—70), med hvilken der ikke er mindste verballighed, Otte Rud, og (undtagen Giseler) de andre »pirater« fra listen i S (og H I); jvf. ovenfor s. 51—52). D.G. 37, fol. 56 r—v har med ganske faa og ubetydelige ændringer nekrologen over Hans i S (Skrifter VI, 71—72); Svaning har formet sin karakteristik af den afdøde konge (Chron. J. R., P p 4 v—Q q 3 r, 5½ side) væsentligt uafhængigt af S (D.G.) og »Regum Daniae Historia« (Skrifter VI, 47—50). — Christiernus Secundus (foruden det citerede): 84; D.G. 37, fol. 57 r (dronning Elisabeths sejlads til København, bryllup og kroning 1515); Christ. Sec., 142: Biskop Jens Andersen fængslet paa Bornholm; Lübeckerne »qvum ereptum eum ex Boringholmica captivitate, Lubecam salvum incolumemq; transvexerant; D.G. 37, fol. 58 r: »Vbi postmodum a Lubicensibus ereptus est . . .« (Skrifter VI, 78 former denne meddelelse helt anderledes); Christ. Sec., 164 (jvf. 95): D.G. 37, fol. 58 r (Chr. 2.s søn Hans' fødsel 21. febr. 1518); Christ. Sec., 167—68; D.G. 37, fol. 58 r (Chr. 2. sender 120 skibe mod svenskerne 1518); Christ. Sec., 165; D.G. 37, fol. 58 v (Karl 5. Spaniens konge 7. febr. 1517); Christ. Sec. 177, —78; D.G. 37, fol. 58 v (Chr. 2.s søn Filip født juli 1519, død kort efter og begravet hos minoriterne i København); Christ. Sec., 188—89; D.G. 37, fol. 58 v (der fanges 1519 i Norge en »belua marina«, lignende en »canis marinus«, i folkesproget kaldet »rosmer«, beskrevet identisk begge steder; jvf. Roskildearb. (Mon. I) 345); Christ. Sec., 190; D.G. 37, fol. 58 v (jvf. gentagelsen fol. 60 v) (Karl 5. valgt til kejser i Frankfurt 28. juni 1520, kronet 12. oktober); Christ. Sec., 199—200; D.G. 37, fol. 59 r (Lundekirkens trængsler efter ærkebiskop Birgers død 1519; Svaning har her ogsaa andre kilder); Christ. Sec., 98; D.G. 37, fol. 59 v (dronn. Elisabeth føder 10. nov. 1520 datteren Dorothea); Christ. Sec. 170, 280; D.G. 37, fol. 60 r (Chr. 2. i Stockholm 1520 »in hos crudelius quam par erat desæuit« (D.G.); »contra promissa crudelissimè in Svecos sævierit« . . . »supra modum . . . sæviit« (Christ. Sec.)); Christ. Sec., 383—84; D.G. 37, fol. 60 v (Nydaladrunkningen 1521 og dens motiver; Svaning forbinder dog hermed anden kilde eller tradition); Christ. Sec., 393; D.G. 37, fol. 61 v (ærkehertug Ferdinands bryllup med kongen af Ungarns datter i Linz 1521; kong Ludvig gift med hans søster); Christ. Sec., 438; D.G. 37, fol. 61 v—62 r (biografi af pave Hadrian 6.); Christ. Sec., 457—58; D.G. 37, fol. 63 r (Chr. 2. modtager

historicus«, altsaa fra c. 1553. I følge et kongebrev fra dec. 1555 havde han indsamlet »bøger« m. m. ved klostre og kirker. Hans Kong Hans-krønike udgør 2. afdeling af det modskrift (Refutatio Calumniarum), han forfattede mod et danskfjendtligt arbejde af den fordrevne svenske ærkebiskop Johannes Magnus. Det var færdigt i dec. 1559, men tryktes først 1561 (i den afdøde professor Petrus Parvus Rosæfontanus' navn)¹. Fuldførelsen af Christiern 2-krøniken ligger uden tvivl efter 1559, det aarstal, da Peder Olsens værk standser. De sidste i den omtalte begivenheder er kongens død 22. (trykfejl for: 25.) jan. 1559, dr. Cornelius Hamsfort d. æ.s obduktionsresultater og gravlæggelsen i Odense samme aar. Texten fylder i den lille Frankfurt-oktav-udgave fra 1658 539 sider. Paa s. 191 citeres som kilde til kejser Karl 5.s historie Johannes Sleidanus' »Commentarii de statu religionis et rei publicae Carolo V. Cæsare«, som udkom 1555². En redegørelse for alle Svanings kilder er ikke opgaven her. Her drejer det sig om hans forhold til Skibykrøniken.

Den af Heise formulerede opfattelse af forholdet mellem S,

1523 troskabsed paa Ringsted landsting; han svigtes af biskoppen af Roskilde, abbeden i Sorø og prioren i Antvorskov). Den her givne liste kan uden vanskelighed øges. Om nogle specielle punkter se nedenfor s. 87 ff. — Nogen mere dybtgaaende undersøgelse af samtlige Svanings kilder er, naar undtages Erslevs fornævnte analyse af hans Danmarks-kronike 1241—82, ikke foretaget. Jvf. Rordam: *Historieskrivningen osv.*, 76—101; Ellen Jørgensen: *Historieforskning osv.*, 85—91; samme i *Dansk biogr. Leksikon XXIII*, 1942, 175—78 og den der anførte litteratur.

¹ Om Svaning se især Rordam: *Historieskrivningen osv.*, 66—101; samme: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, I* (1868—69), 566—79; Kr. Erslev og W. Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535—1550* (1881—82), 298, 334; *Kanc. Brevbb. 1551—1555*, 411; 1556—1560, 146, 349; 1561—1565, 1; 1566—1570, 193; 1576—1579, 386, 517, 577, 710. Kongebrevet af 19. dec. 1555: Rordam: *Kbh.s Universitets Hist. IV* (1868—74), 126 f., 72; jvf. *Ny kirkehist. Saml. II*, 755—56; om indsamling ved dr. Johan Machabæus og hofpræst mag. Heinrich v. Bruchofen: *Aarsberetn. fra Geheimearch. I, Tillæg 35* (1554), ved Jon Turson og to andre Lundekanniker (1559): sst. 36.

² *Christ. Sec.*, 538—39; jvf. *Ny kirkehist. Saml. V*, 256. Sleidanus' værk: W. Friedensburg: *Johann Sleidanus, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte*, 117 Heft (1935).

D.G., H I og Svaning bestredes af ingen før 1917. I sit i dette aar udgivne mindeskrift for reformationsjubilæet »Overfor Kirkebruddet« skrev J. Osk. Andersen om Skibykrøniken: »At Svaning har kendt og benyttet denne, er utvivlsomt. Man behøver blot at læse et Afsnit af Skibykrøniken som det om Ærkebiskop Birger, for at se saavel den reelle som den formelle Afhængighed, idet en Række Ord og Vendinger afskrives og indflettes i Svanings udtværede Fortælling. Ogsaa Svanings Stykke om den lutherske Prædiken har ligefremme Fraselaan fra Helgesen«. Andersens paastand er imidlertid blot endnu et vidnesbyrd om svigtende kildekritisk metode. Alle de af ham fremdragne parallelsteder findes ordret i »Danorum Gesta«¹. En svigtende metodik af beslægtet art viste Ellen Jørgensen, da hun tre aar efter, maaske under paavirkning af Andersen, i sin udgave af »Annales Danici Medii Ævi« (1920) ved omtalen af afskriften »Complementum historiæ Saxonis«, som gaar fra 1188 til Christiern 2.s død, debiterer: »i Kong Hans' Historie ses Spor af Skibykrøniken, som Svaning har kendt«². Der er i nævnte manuskript ikke mindste

¹ Overfor Kirkebruddet, 73—74. D.G. har begge de af Andersen citerede passager fra S: nekrologen over ærkebiskop Birger (Skrifter VI, 78—79); D.G. 37, fol. 58 v—59 r (alene med udeladelse af ordene »parochie . . . ortus« (se nedenfor s. 87—89), som ingen rolle spiller i denne sammenhæng) og ordene »uoceturque infamis Babylonix, que olim habita est Christiane religionis precipua mater, reatrix et gubernatrix« (Skrifter VI, 75; D.G. 37, fol. 57 v—58 r.

² Annales Danici, 31, n. 2. Lucoppidans afskrift Ny kgl. Saml. 561, fol. (og de yngre afskrifter Gl. kgl. Saml. 2458, 4to og Thott 801, fol.) viser i Hans-partiet kun kendskab til D.G. og H I. For sidstnævnte udtogs vedkommende kan henvises til Ny kgl. Saml. 561, fol., 48 (»et Nicolao Rawaldi Archiepiscopo Upsaliensi«), 50 (Hans' sejr i Sverige 1497) (sendefærd til Rusland 1499), 50—51 (ægteskabet mellem Hans' datter Elisabeth og kurfyrst Joachim af Brandenburg 1499), 51 (biskop Niels Skaves død 1500), 52—53 (passager i stykket om Povl Laxmands drab 1502), 54 (piratnavnene; morsomt er, at navnet »puthors« er overstreget), 55, (biskop Johan Jepsens død 1512). Jvf. Mon. I, 406, 408, 409, 410, 411. — I Christiern 2.-partiet (57—70), som aabenbart bygger paa Svanings egenhændige udkast (Rostgaard 42, 4to), er intet sikkert spor af H I fundet, lige saa lidt som i den trykte »Christiernus Secundus«. Naar det Christ. Sec. 168 fortælles, at Chr. 2. 1518 sendte 120 skibe mod Sverige, synes skibstallet hentet

spor af S ud over, hvad der findes i D.G. og H I. Større omtanke viste Kr. Erslev, da han i sit fortjenstfulde skrift »Svaning-Hvitfeld« (1928) mindede om, at Svaning »ofte har benyttet P. O. [Peder Olsen] i Steder for hans Kilder«¹. Et lignende syn gav Lauritz Weibull udtryk for i sin afhandling »Dyvekekatastrofen och Torbern Oxe« (1932). Efter at have optrykt nogle parallelsteder mellem S, den saakaldte krønike til Chr. 3.s død (der bl. a. har benyttet Peder Olsensk stof) og Svaning skrev han: »Det framgår av dessa parallellställen, att Svanings litterära huvudkällor varit Paulus Eliæ, vilken han synes ha haft tillgänglig i utdrag, och krönikan till Christian III:s död«².

Weibull har kendt og trykt D.G.s beretning om Hans Skri-vers hængning 1516 og Torbern Oxes henrettelse 1517³. Nu er jo forholdet her, at Peder Olsen har stillet sig skeptisk overfor, hvad der i S fortælles om, at Christiern 2. beskyldte Knud Pedersen (Gyldenstjerne) og T. Oxe for at have sendt »den syge skøge« forgiftede kirsehær, hvorfor han udelader de paagældende

fra D.G. 37, fol. 58 r; hverken H I eller S har dette tal eller overhovedet noget om en flaaadeexpedition mod Sverige 1518. Svaning tilføjer, at det skete »Severino Norby. Telemanno Gyssel, & Andrea Morian Ducibus«. Kilden er næppe H I, som nævner disse navne (Andreas Maurus i stedet for Andreas Morian) i en helt anden sammenhæng (se s. 51—52). Tydelig er i Hans-partiet i Lucoppidanafskriften afhængigheden af D.G. Bemærkes kan, at bl. a. stykkerne om biskop Oluf Mortensens død, der, modsat S, tilføjer D.G.s oplysning om hans begravelse i St. Birgittas kapel (48), om Ditmarskertoget (51), om dr. Herman i Danmark 1502 (53) og om Chr. 3.s fødsel og Erik Ottesens (Rosenkrantz) død (53) kun kan stamme fra D.G., umuligt fra S. — Læseværdig er i denne forbindelse Erik Arups recension af »Annales Danici« i Hist. Tidsskr. 9. r. II (1921—23), især 365, 368. I øvrigt har Ellen Jørgensen i sine biografier af Svaning i Historieforskning osv., 88—91 og Dansk biogr. Leksikon XXII, 175—78 intet om, at han skulde have kendt S i dens helhed. Hvad angaar hendes forhold til D.G., er det unægtelig besynderligt, at hun to gange har forfattet biografier af Peder Olsen (Historieforskning osv., 82—85; Dansk biogr. Leksikon XVII (1939), 447) uden at omtale dette hans hovedværk som historiker.

¹ Anf. værk, VIII, n. 1.

² Scandia V, 31.

³ Ibid., 49—50.

passager — i god samklang med hans almindelige tendens til at beskære P. H.s anklager mod nævnte konge¹. Weibull er maaske derfor ikke blevet opmærksom paa, i hvor stort et omfang D.G. andre steder udnytter S, og paa, at flertallet af de steder, hvor han finder stilistiske ligheder mellem S og Svaning, er ordret optagne i D.G.². Om de resterende to steder vil der senere blive tale.

Det vil ofte være muligt at fremføre bindende beviser for, at forfatteren af et skrift har benyttet et andet skrift. Adskilligt sværere er ofte bevisførelsen for, at han ikke har kendt et bestemt skrift.

Vi fandt nærliggende aarsager til, at der i H I er udeladt væsentlige dele af S, og til at Peder Olsen i sin krønike forbigaar bestemte passager i karmeliterens værk.

Vanskeligere er det at se, hvorfor Svaning, hvis han har kendt S i dens helhed, ikke i større omfang skulde have brugt den. Svaning skriver relativt udførligt, alt for udførligt, hvad forholdet mellem de meddelte fakta og den ordflom, hvormed læseren ofte overvældes, angaar. Han var, da han skrev sin, kun partielt bevarede, Danmarkskrønike, lutheranismens og statskirkens mand. Hvad der i S (og D.G.) er præget af katolsk indstilling, kunde han ikke bruge. Men han er ikke venligere mod Christiern 2., Christian 3.s og hans faders bitre fjende, end P. H. ud fra sine etiske og politiske synspunkter var det. Med rette taler Ellen Jørgensen om hans »hadske« skildring af den fordrevne og senere fangne konge³.

¹ Se ovenfor s. 14 ff.

² De Scandia V, 29—30 trykte citater fra S efter Rørdams udgave, Mon. I, 32, 21, 34 (2. stykke), 30, 43 (Tyrannus factus . . .); Skrifter VI, 74, 62—63, 76, 72, 85. Hertil svarer D.G. 37, fol. 57 r—v, 44 v, 57 v, 56 v (at S her har: uestigia, D.G.: monitiones & vestigia, berører ikke argumentationen), 59 v (Christiernus autem rex tyrannus iam factus, ved omtalen af kongens fængsling af Lundeprælaterne for at faa Bornholm m. m. inddraget under kronen; jvf. Skrifter VI, 85, l. 9: Porro e principe iam tyrannus factus, idet han 1522 paatænkte at dræbe alle rigets stormænd med ét slag, som han havde gjort i Sverige).

³ Dansk biogr. Leksikon XXIII, 177. Sml. Rordam: Historieskrivningen osv., 97.

At »klagelisten« i S ikke er mere udnyttet af Svaning, end den er i D.G. og H I, kunde, som for disse skrifers vedkommende, skyldes, at de fleste klageposters indhold ikke tidsfæstes. Humanisthistorikeren Svaning er dog ikke nær saa streng annalist som sine to samtidige kollegaer.

Hvilke motiver skulde han imidlertid have haft til at forbi-gaa saadanne stykker i S — alle manglende i D.G. og H I — som dem om kong Christierns salomoniske frillelevned, Dyvekes fortvivlelse ved budskabet om, at Hans Skriver var hængt, den haarde behandling af legaten Arcimboldus og hans broder¹? Og hvorfor skulde han have kaldt den biskop af Hamar, som Christiern under sit statholderskab i Norge for saa grumt frem imod, Matthias af Oslo, naar S har det rigtige navn Karl (Carolus) og det rigtige stift²? Hvorfor skulde han have undladt at omtale den prædiken, som lektor Povl Sankthansdag 1522 holdt paa slottet for kongen om Herodes' og Herodias' grusomhed³? Den passede dog vidunderligt i hans kram.

Modsat Peder Olsen nævner Svaning P. H. Efter omtale af Sancta Birgittas profeti om »den sjette konge« i den svenske kongerække efter Magnus Smek, der, hvis han ikke i tide omvendte sig, vilde blive landflygtig eller paa anden maade fortabes, og Christiern 2.s ligegyldighed over for den og de tegn, der saa frygteligt gik forud for hans bryllup (jordskælvet, stormen), skriver han: »Skønt adskillige ved vandel og lærdom udmærkede mænd, som karmeliteren Paulus Eliæ, der i de tider forestod hans ordens hus i København og var begyndt at foredrage de hellige skrifter rent baade i form af offentlig disputats og forelæsning (Skønt han ikke forblev standhaftig i denne virksomhed. Men kort efter vendte han, idet han forlod det guddommelige ords rene kilder, det er de profetiske og apostoliske skrifter, tilbage til de menneskelige paafund og fortolkninger, i høj grad paavirket af biskoppen i Roskilde hr. Lage Urnes auto-

¹ Skrifter VI, 73, 74, 78.

² Skrifter VI, 87; Christ. Sec. 37—47; jvf. Rordam: Historieskrivningen osv., 99, n. 1.

³ Skrifter VI, 110—11.

ritet, saa at han svigtede lærens renhed), saa vel som ogsaa hr. Christoffer Ravensberg, født af ædel byrd, og mange andre, som af kong Christiern anmodedes om at fortolke førnævnte kapitel af den hellige Birgitta . . . stadfæstede det efter Birgittas spaadom¹.

Dette stammer ikke fra S, der hverken har noget om Birgittaspaadommen eller om lektor Povl i den rolle, hvori Svaning fremfører ham. Birgittas spaadom nævnes derimod i D.G. hele to gange². Svaning kan have fundet inspiration her og yderligere i P. H.s 1527 og 1528 trykte skrifter »Till . . . Hans Mickelsen aff Malmø . . . Swar« og »Nogre christelige Suar till . . . Koning Gøstaff«³. I øvrigt gik Svaning i Vor Frue Skole i København i Christiern 2.s senere regeringsaar og studerede ved byens universitet, til han 1529 drog til Wittenberg⁴. Han maa personligt have kendt karmeliterlektoren, selvom han ikke i S nævnes blandt dennes frafaldne disciple — karmeliter var han jo ikke.

Et interessant tekststed skal i denne forbindelse endnu fremdrages:

S	D.G. 37, fol. 58 v:	Christiern. Sec.,
(Skrifter VI, 78, l. 24—30):		191:
Anno domini. 1519. mense	Ipsa quoque anno	Mensis Novembris
Nouembri, ipso die beati	Mense Nouembrj il-	30. die ejusdem anni

¹ Christ. Sec., 159—60.

² D.G. 37, fol. 62 v (ved omtalen, med S.s ord, af Viborgs sammensværgelsesbrevet dec. 1522 og frafaldet fra kongen: *iuxta prophetiam beatæ Birgittæ quam sibi legi fecerat*), fol. 63 r (da ogsaa sjællænderne begyndte at falde fra, overvejede kongen flugt: *Et præcipue hanc ob causam quia prophetiam Beatæ Birgittæ sæpe de hac re futura audiuisset*).

³ Se bl. a. Skrifter II, 41 f., 120 ff., 296 ff. »Oc desligest mange aff the prophetier som stotte paa konning Christierns tid, ere oc fuldkommen, hwilcket hand dogh icke trode ther thet hannwm sagdis, och serdelis then prophetie om the sex kongher, blandt hwilcke hand wden twijll (som mange the mene) war then siette«. (II, 42). P. H. henviser i marginen til »Extrauagan. reuelationum ca. lxxviiij«. Det samme gør Svaning 158. I øvrigt kommer Svaning flere steder i sin bog tilbage til Birgittaspaadommen (se bl. a. 270, 459). Den er noget af et ledemotiv for ham.

⁴ H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie I, 566—67 med henvisninger.

Clementis pape et martyris, mortuus est Reuerendus in Christo pater ac dominus D. Birgerus dei gratia archiepiscopus Lundensis plenus dierum. Hic ex patre Gwnnaro pauperrimo edituo parrochie Lindebjerg aquilonaris Hallandie ortus, cum esset statura pusillus . . .

lo die. Beatj Clementis papæ & martiris mortuus est (etc. som S til og med: dierum). Hic ex patre Gunaro pauperrimo æditus (?), cum esset (etc. som S).

in fata concessit, Reuerendus D. Birgerus, primas regnorum Daniæ & Sveciæ, qui decurso jam vitæ spacio, ad extremam senectam plenus dierum pervenerat. Hic in Hallandia ditione in monte Tiliæ, tenuissimis parentibus Patre Gunnaro Carbonario natus, statura parvus . . .

Vel ved en afskriverfejl er i Peder Olsens værksted passagen om Birgers fødestavn (parrochie Lindebjerg aquilonaris Hallandie ortus) i S blevet sprunget over¹. Afskriverfejl er aabenbart ogsaa ændringen af »edituo« (nominativ: aedituus (i middelalderlatin ogsaa: edituus), som paa klassisk latin betød »tempelvogter«, i middelald. kirkelatin: »sognedegn«, til »æditus« eller »editus«, d. e. »født« eller »avlet« (af)². Det ser stærkt ud til, at Svaning i sit forlæg har fundet den sidste form og derfor har været i vildereede med, hvilken stilling i samfundet Gunner indtog. Saa har han kaldt ham »carbonarius«, d. e. »kulsvier«, sikkert paa meget løst grundlag, maaske egen fantasi, da en sognedegn vel vanskeligt kunde drive kulsvieri som erhverv. Hvorfra har da Svaning sin fødestavnsangivelse? Næppe fra S, ti i Skibymanuskriptet er »edituo« skrevet meget tydeligt, og formoder man,

¹ Den er ogsaa oversprunget i afskriften A.M. 850, 4to (efter Gl. kgl. Saml. 2461, 4to, som var i A. S. Vedels eje) 205. Ogsaa i Roskildeaarb., Mon. I, 343.

² D.G. 37, fol. 58 v: »æditus« har en lidt utydelig slutningsabbreviation; »edituo« kan der imidlertid umuligt staa. A.M. 850, 4to, 205 har tydeligt »editus«. Til sammenligning tjener Lundekanniken mag. Peder Iversens (d. 1562) optegnelser: Mon. I, 277: Natus erat hic Birgerus in Norehalland in pago, qui dicitur mons tilie, Lindebjerg, ex humilibus pauperibusque sed honestis parentibus, nempe ex Gunaro ministro parochi illius ecclesiæ, sognedegen.

at han har haft S for sig i fuldstændig afskrift, er det ikke alt for sandsynligt, at der her skulde optræde samme afskriverfejl, som D.G.-afskriveren begaar. Svaning har imidlertid kendt »Chronica Archiepiscoporum Lundensium«, som Peder Olsen har afskrevet, for tiden fra 1340 til Birger Gunnensen omtrent fuldstændigt, i sine »Collectanea«, men som rigshistorikeren ogsaa kan have haft kendskab til ad anden vej. Ærkebispeskroniken har intet om Birgers sociale herkomst, men det hedder i den, at han var: »de Monte Tilie in parochia Lindbiergh in Hallandia natus«¹.

Alt tyder paa, at Svaning her, som andre steder, har kombineret Ærkebispeskroniken og D.G., men ikke har haft en fuldstændig S at gaa til.

Tilbage staar imidlertid det spørgsmaal, om Svaning, som Weibull synes at mene, har kendt S gennem andre udtog end D.G. og H I.

I »Chronicon Joannis Regis« er der fundet et enkelt sted, som maaske lod sig tyde i denne retning. S fortæller, at mange af rigets ædlinge før Ditmarskertoget 1500 i tanken delte de fedeste præstesker og munkeklostre mellem sig og »morede sig med at tiltale hverandre med saadanne titler: Vær hilset, værdige

¹ M. Cl. Gertz: *Scriptores minores Hist. Dan. Medii Ævi II*, 130. Peder Olsens forhold til Ærkebispeskroniken: sst. 99, 105 ff. passim. At Svaning har benyttet Ærkebispeskroniken ved sin skildring af Birger, sammen med D.G., fremgaar af *Christ. Sec.* 193: *postea ad primatum Regni Daniæ conscendit, unanimi totius Lundensis Capituli consensu Anno 1497. die 8. Junij postulatus; Gertz II, 130: anno domini. M.CD.XC^{mo} septimo, feria quarta proxima post festum Bonifacij pape, vnanimiter a toto Lundensi capitulo nemine discrepante electus. S og D.G. har blot (Skrifter VI, 79): Nouissime uero anno dominj. 1497. factus est archiepiscopus Lundensis. Ogsaa i sin skildring af kong Hans' og dronning Christines kroning i København »1483 15. calendas Junij« synes Svaning at have gjort brug af Ærkebispeskroniken, men sætter ganske vist, sjustet som han ofte er, i stedet for den konsekrerende ærkebiskop Jens Brostrup dennes førforgænger Hans Laxmand. *Chron. Joannis Regis N 4 r*; Gertz II, 130. — I H I (Mon. I, 413) kunde Svaning have fundet de første 6 linier om Birger (til og med: *edituo parochie Lindeberg aquilonaris Hallandie ortus*) i S. Men, som før nævnt, ses han intetsteds i »*Christ. Sec.*« at have benyttet dette udtog, modsat hvad tilfældet er i »*Chron. Joannis Regis*«.*

abbed af Sorø, prior af Antvorskov, degn, provst, ærkedegn, kantor af Roskilde« (ut gauderent huiusmodi titulis compellari: Salue venerabilis abba Sorensis, prior de Antuordskow, Decane, Preposite, Archidiacone, Cantor Roschildensis)¹. D.G., som med ganske faa og ubetydelige ændringer afskriver S.s hele Ditmarskertogsafsnit, har de her citerede ord ordret enslydende med S, med én undtagelse: i stedet for ordet »Salue« skrives — som S, fulgt af D.G., har to linier før²: »Saluus sis«. Hos Svaning, som paa forskellig maade stilistisk omarbejder den fra S stammende text, er den her behandlede passage blevet til: »his se titulis inuicem salutantes resalutabant: Salue venerande Abbas Sorensis; & tu quoque Prior Anduorschoensis. Salue Cantor Roschildensis; & tu similiter Decane Lundensis«. Der er altsaa her tale om en stilistisk bearbejdelse i ikke helt ubetydeligt omfang. Man tør næsten hævde: Svaning følte sig som stilist forpligtet til at »forfine« D.G.s »Saluus sis« til det ensbetydende, men fyndigere »Salue«. Et udtog af S, forskelligt fra D.G., lader sig her ikke paavise.

Weibull har i »Christiernus Secundus« fremdraget to steder i S, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i D.G., og som efter hans opfattelse viser, at Svaning har benyttet et fra D.G. afvigende udtog af S.

Den ene af de to »paralleler« ser saaledes ud:

S
(Skrifter VI, 85; Mon. I, 43; Scandia
V, 30):

Eodem anno [1522; stykket følger strax efter det om Didrik Slaghecks eksekution 24. jan. 1522] cepit Christiernus rex occasionem querere aduersus omnes regni proceres ut uniuersos, quemadmodum in Suetia fecerat, una morte perderet . . . tam erat illius . . . famosa facta, ut quisque sibi *limeret*, quod aliis uiderat accidisse.

Christiern. Sec., 125, (Scandia V,
30):

Efter beretningen om Torbern Oxes henrettelse 1517: . . . voluntates maximorum ordinum . . . à se alienavit . . . *pertimescentium* eandem in se severitatem . . . quam conspexissent in Torbernum. . .

¹ Skrifter VI, 65; D.G. 37, fol. 46 r—v.

² Skrifter VI, 65, l. 22; D.G. 37, fol. 46 r.

Verballigheden er unægtelig meget diminutiv og kan være helt tilfældig, hvad der støttes af, at talen er om meget forskellige situationer, adskilt ved 4—5 aar. Vil man hævde, at Svanings ord er inspirerede af en af hans kilder, kan der peges paa D.G. 37, fol. 62 v: »Aquilones Iuti . . . formidauerunt ne de omnibus illis supplicium sumpturus esset, quemadmodum de Suecis actum est«. Eller maaske snarere paa følgende ord i kansler Wolfgang Utenhofs optegnelser: Hertug Frederik vidste, »das konig christiar mit seinen eigen vnderthanen Jm Reich zu Denemarck, von wegen mutter sibrechts, Regiment das er auch Torbarn ochssen, one erkentnis des Reichs Ratts hat entheupten lassen, Darzu das sie Jn grosser gefhar leibs vnd lebens vor Jm weren stunde . . .«¹.

Tilbage staar det andet parallelsted:

S

(Skrifter VI, 76; Mon. I, 34; Scandiam V, 29):

. . . illos [ɔ: Chanutum Petri et Torbernum Oxe] pertinaciter aiebat [Christiernus rex] ueneno tincta *cerasa* egrotanti scorto *misisse*, vnde perierit.

Christiern. Sec., 115:

Inter hæc Torbernus Regi in suspicionem venit, quod *Columbulæ cerasa* præmatura sed medicata dono *misisset*, ex quorum esu infectam esse ac diem obiisse vulgo creditum est.

Som før nævnt har den kritiske Peder Olsen i sin krønike ikke villet medtage dette sted i S. Han nøjes med at berette, at Torbern »blev henrettet paa kongens befaling, fordi han havde befalet at lade Hans Skriver hænge, og af andre grunde«². Svaning har ment at vide mere, som det fremgaar allerede af hans egenhændige kortfattede udkast til Christiern 2.-krøniken: »Da kongen 1517 vendte tilbage fra Jylland savnede han Dyveke, om hende mistanke om gift«³. Noget saadant kunde han læse

¹ Jvf. ovenfor s. 17, n. 2 og nedenfor s. 104—05.

² D.G. 37, fol. 57 v; Scandia V, 49.

³ Rostgaard 42, 4to, 92: Rex e Cimbria rediens 1517 Columbulam amisit, de ea suspicio venenij. In conuiuio Rex Torbernum interrogat (etc.). Sml. Christ. Sec., 113—16.

paa tryk i det manifest, hvori Danmarks rigsraad og stænder for det tyske riges fyrster og andre stænder fremlagde aarsagerne til, at man havde opsagt kong Christiern huld- og troskab, og hvoraf en udgave paa tysk i et bevaret exemplar er forsynet med den blækskrevne dato Roskilde 8. juni 1523¹. I den udaterede danske form, som nøje i indhold svarer til den tyske, hedder det, at kongen paa Sigbrits »løgnagtige beretning haver ladet« Torbern Oxe »halshugge, menendes at han skulde have med gift omkommet fornævnte Sigbrits datter, alligevel han haver været uskyldig, og af rigens raad for saadan tiltale er fri gjort«². S synes at være den ældste bevarede danske kilde, som fortæller, at kongens mistanke gjaldt forgiftede kirsebær, der var sendt hans frille. Men, uden at kende S, erfarede den lybske krønikeskriver Reimar Kock om kirsebærerne senest, da han 1532 besøgte karmeliterklostret i Helsingør. Han skriver under 1517 i sin krønike, at kong Christiern »bewannde eynen Eddelman Torber Axen, datt he Duueken in Karsseberen scholde vorgeuen hebbenn«, hvorfor kongen lod Torbern fængsle, pinligt forhøre og, skønt han ikke tilstod, henrette, uanset at — hvad ogsaa S, fulgt af D.G., fortæller — pavens legat bad for adelsmandens liv³.

¹ Ursachen, dardurch die . . . Bischoffe, Prelaten, Heren, Ritterschaft, Stette, vnd gemeyne Jnwoner des kuning Reyschs, zcu Dennemargken, Ire pflicht, hulding, vnnnd Manschaft, Kuning Christiern haben auffgeschriben . . . (fol. 12 r med blæk:) Zw Roschildt Im Seeland, Am Achtenn tag des Monats Junij, nach der geburt Christi vnnszers Herren Jm xv etc vnnnd xxiiijsten Jars, vnnnder des gemeynen Reichs zw Dannemargk Ingesegegl [rødt voxsegl]. T.K.U.A. Rigskammerretten A III (6 a) Akter vedr. Sag ved Rigskammerretten, Christian II og Dronning Elisabeth ctr. Frederik I og Byen Lübeck 1525 (Gl. Sign. Reg. III—IV—8). Fol. 4 r. Sml. Scandia V, 45—46.

² Huitfeldt VII, 285; Scandia V, 45.

³ Scandia V, 48—49. — Weibull mener vel ikke, at R. Kock 1532 har faaet adgang til Skibykrøniken (P. H. synes desuden at have tilbragt størsteparten af aarene 1531—32 i Aarhus, jvf. Engelstoft, 467 ff.). Men han skriver: »Paulus Eliæ's nya framställning av Dyveke och Torbern Oxe var skarpt logiskt och konstnärligt formad. Uppfattningen blev omedelbart den inom hans egen orden, karmeliterorden, gängse. Man har ett

Baade anklagen for giftmord og rygtet om, at der skulde være anvendt kirsebær ved forgiftningen, var almindeligt kendt i det lille København, hvor Svaning i aarene omkring 1520 som halv- eller helvoxen var pebling i Vor Frue skole¹.

Skulde historien fortælles paa latin, var det umuligt at komme uden om ordet »cerasa« (kirsebær). Mellem ord som »venenum« (gift), »venenare« (forgifte), »tingere« (væde med farve) og »medicare« (blande med, forgifte) lod der sig vælge. Svaning valgte anderledes end P. H. Han mente ogsaa, modsat denne, at vide, at det drejede sig om »tidligt modne« (præmatura) kirsebær. Men de to skribenter er fælles om konstruktionen med »mississe« — »misisset« (havde sendt) og ofret i dativ.

S lader kongen beskyldte baade Knud Pedersen (Gyldenstjerne), som nævnes først, og Torbern Oxe for at have sendt Dyveke forgiftede kirsebær. I den række klagepunkter mod Christiern 2., som er bevaret i udkast til en kundgørelse til det danske folk, vistnok fra en af de første maaneder af 1523, nævnes alene Knud Pedersen »aff thym« (gaarden Tim ved Ringkøbing)

intyg därom i Reimar Kocks lybska krönika«. Herpaa refereres Kocks besøg i Helsingør 1532 i Jürgen Wullenwevers følge og hans skildring af et maleri paa karmeliterklostrets højalter, som Chr. 2. havde ladet gøre til minde om Dyveke, kirsebærhistorien, Torberns henrettelse og den pavelige legats forbøn. Scandia V, 23—24. Det er ikke usandsynligt, at R. Kock delvis bygger paa, hvad karmelitere i Helsingør har fortalt ham. Han har imidlertid i denne forbindelse mere, end der staar i S, nemlig: He [Chr. 2.] heft ock den suluigen Dach yn der suluigen Furien und Gremnisse einen houethmanne von den Knechten ane Sache richen lathen, allene darum dath he mith wynich Folcke nicht hedde konen vele Schweden vorschlan«. Sst. 49. Der maa sigtes til den person, junker Jehann, Hanns, Joannes, Johan, som nævnes i udkast til klageartikler 1523, haandfæstn. ²⁸/₃ 1523 (Scandia V, 45), klagelisten i S (Skrifter VI, 91) og P. H.s »Svar til Hans Mickelsen« 1526 (Skrifter II, 82), men der er intet af disse steder tale om aarsagen til henrettelsen. Modsat R. Kock har heller ingen af disse kilder noget om, at kongen lod Torbern »pylick vorhoren« (Scandia V, 49). I S betegnes kirsebæranklagen som »mera calumnia« (Skrifter VI, 76). Weibull vover ikke at paastaa, at lektor Povl eller hans ordensbrødre skulde have opdigtet den. Den har været almindeligt samtaleemne i datidens København.

¹ Christiernus Sec., 81, 130—31, 224—29, 257.

som genstand for kong Christierns beskyldning for, at »handt skulle forgifftwidt Dübecke«, hvorfor han sattes i taarn og fængsel. Om Torbern Oxenstierna siges i samme klageliste — i en anden paragraf — blot, at kongen lod ham halshugge trods rigsraadets frifindelsesdom¹. Der synes ingen vidnesbyrd at være om, at Svaning har kendt dette udkast i nogen form. Han indfører da ogsaa i sin fortælling først Knud Pedersen, da Torbern er paa vej til retterstedet. Torbern kastede sig paa jorden og »bønfaldt himmelens og jordens Gud om at se i naade til ham og hans ven (familiarem) Knud Pederson af Thym, som ligeledes af samme aarsag alvorligt havde fortørnet kongen«. Strax efter fortællendes, at Knud lidt før var undkommet, efter at have forpligtet sig strengt til ikke siden at komme kongen for øje². S beretter, at Knud Pedersen blev straffet med landflygtighed (exilio)³. H I har det samme, efter at skriftet kort — med ord, hentede fra marginalindholdsangivelsen i S — har berettet: »Da fik ogsaa Torbern Oxenstierna uretfærdigt hovedet skilt fra kroppen« (Tunc etiam Torbernus Oxenstierna iniuste capite truncatus est). Det forudgaaende par linier er taget fra S i lidt forkortet form: »Samme aar døde Dyveke, kong Christierns frille, af hvis død den ufromme fyrste tog anledning til at styrte mange i fordærvelse«. Hvad S har om forgiftede kirsebær udelades⁴. Nu er der, som før anført, ikke andet steds i »Christiernus Secundus« fundet sikre spor af, at Svaning her har benyttet H I — saa lidt som af, at han har andet kendskab til S end det, han kunde vinde gennem D.G.

Maaske lader Svanings kilde, hvad Knud Pedersen og andet angaar, sig dog paavise — bortset fra, hvad Svaning kan have haft paa første eller anden haand fra Knud Gyldenstjerne selv, der først døde i 1552 som velmeriteret rigsraad, »hofmarskal« og lensmand paa Kalundborg, hvor han var fangevogter for sin

¹ Scandia V, 45. Forf. haaber i anden sammenhæng at kunne behandle tidsforholdet mellem dette udkast og haandfæstningen af 26. marts 1523.

² Christ. Sec. 123; Scandia V, 54.

³ Skrifter VI, 76.

⁴ Mon. I, 412; Skrifter VI, 75—76.

gamle fjende Christiern 2.¹ Den sachsiske adelsmand Wolfgang Utenhof (c. 1495—1542), som var hertug Frederiks, den senere kong Frederik 1.s kansler fra vinteren 1522—23 og bevarede stillingen ogsaa under Christian 3., indtil sin død, har efterladt sig nogle egenhændige optegnelser bl. a. om Christiern 2., forholdet mellem denne og hans farbroder Frederik og den opsagte konges flugt. De findes nu i Tyske Kancellis arkiv i Rigsarkivet. Den antagelse ligger paa forhaand nær, at Svaning, der fra c. 1553 fungerede som rigshistoriograf, har faaet adgang til disse optegnelser. Maaske har han og hans medarbejdere ikke kunnet læse alt, hvad der stod i dem, ti skriften er ofte meget svær at tyde; noget har de dog sikkert været i stand til at dechiffere².

¹ A. Heise (Povl Bagge) i Dansk biogr. Leksikon VIII (1936), 496—98 med henvisninger. Christ. Sec. 536—37 fortæller Svaning, hvor godt Knud Gyldenstjerne behandlede den fangne konge, skønt han i sin tid var blevet uretfærdigt beskyldt for, »at han havde været medvider i alle Torberns planer« (quod Consiliorum omnium Torberni conscius fuerat), og kun ved sine venners mellemkomst var befriet fra mistanken.

² Utenhofs optegnelser, som senest er nedskrevne 1539 (A. Heise i Hist. Tidsskr. 4. r. II (1877—78), 288 f.), findes nu i: T. Kanc. I A (—1670). Skrifter til Forsvar for Frederik 1.s Overtagelse af Regeringen (1523). De er udgivet af N. M. Petersen i Dan. Mag. 3. r. III (1851), 1—26. Om Utenhof se Astrid Friis i Dansk biogr. Leksikon XXIV (1943), 592—98 med henvisninger. — Svaning har i sin »Christiernus Secundus« af aktstykker i de kongelige arkiver benyttet bl. a. Sturepartiets berømte sammensværgelsesbrev, dat. Stockholm 23. nov. 1517 (170—73; hans kilde kan her umuligt være Olaus Petri's korte referat i »Sv. krönika« (Klemming, 312—13)) og Bordesholmförligstraktaten af 13. aug. 1522 (407—28; det er selve aktstykket, som her gengives, og ikke Corn. de Scheppers gengivelse i »Responsio ad duas epistolas«, Berolini, 10. april. 1524, 4to, fol. I—IIiii) (sml. Huitfeldt VII, 226 ff.). I kongebrevet til Svaning af 19. dec. 1555 paabydes det ham at indfinde sig i København med »alle the exemplaria, som i haffuer enthen hoss Closter, Kircker eller andenstedz oc tisligeste hues anden deell som i sielff haffue colligeret« (Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621, IV, 126 f.). Om hans virksomhed som publicist i regeringens tjeneste i 1550'erne og 1560'erne og senere se Rørdam: Historieskrivningen osv., 78 ff., 87 ff., 91; Mon. II, 119 ff. 1538 opsogte Svaning fra Wittenberg Christian 3. paa fyrstemødet i Braunschweig, hvor ogsaa Utenhof, der ikke længe før havde nedskrevet eller var i færd med at nedskrive de fornævnte historiske optegnelser, var til stede. Refv-

Utenhof skriver, efter at have omtalt det nid, Didrik Slagheck paadrog sig selv og kongen som statholder i Sverige: »Der- gleichen, der konig, in DeneMarcken, auch nit gefeiret, dan er einen seiner ampleut, torborn ochssen, dorvmb das er Jnen Jn vordacht gehapt, als soldt er Jm sein beyschlefferin Tuficken beschlaffen wollen, den kopff abschlahen lassen, vnd kanut guldenstern dem er auffgeleget vnd zu gemessen das er derselbigen Tuficken mit giffit vorgeben hatt dess landess vorJaget . . .«¹.

Som det vil ses, indføres her et motiv, som ikke optræder i nogen anden kendt kilde før Svaning: Torbern har søgt at forføre Dyveke. S, ordret citeret af D.G., siger ved omtalen af Hans Skrivers hængning 1516, at Torbern var Dyveke »vældigt kær« (uehementer charum)². Men det er jo noget andet. Det samme gælder, naar den paa dansk affattede krønike fra Valdemar Atterdag til Christian 3.s død 1559, der paa flere steder viser afhængighed af Peder Olsen, og som efter Weibulls opfattelse er benyttet af Svaning, fortæller: »Men sit boelskaff, den Hollendiske quinde Dybecke, wilde Konningh Christen, at Thorbern Oxen, Lensmand paa Kiøbenhaffns slot, skulde tage til eckte. Det samtyckte och Thorbern for kongens skyld. Men der de waarre wdj feste, bleff hun død, och som mand meente, forgiffuen aff nogle Thorbern Oxis wener, der icke wilde, at hand skulde tage en wfriji skiøge. Den gierningh tencker Konningh Christen Thorbern Oxen selff til, enddough alle mand aarsagede hannom«. Herpaa følger historien om, at Torbern havde ladet Hans Skrivers hænge, og at man hver nat saa lys over galgen. »Thi loed Konningh Christen tage och halshugge forskreffne Thorbern

tatio Calumniarum Joannis Magni Gothi, fol. Q 4 v; jvf. Rørdam: Kbh.s Univ. Hist. I, 567 f.; Heise i Hist. Tidsskr. 4. r. VI, 280. Ikke mindst disse utenhofske optegnelser maatte have den største interesse for den senere rigshistoriograf. Weibull siger (Scandia V, 25) om Utenhofs skrift, at det »intill sen tid bliviti liggande i en arkivgömma och inte lämnat direkta spår efter sig i litteraturen«. Det var ønskeligt, at han her havde klargjort, hvad han mener med »direkte spor«.

¹ Dan. Mag. 3. r. III, 14; Scandia V, 49.

² Skrifter VI, 74; D.G. 37, fol. 57 v. H I (Mon. I, 412), der forkorter Hans Skrivers indførselen til 2 linier, har ikke disse ord.

Oxe«. Han vilde ikke høre sin dronnings, rigsraadets, fruers og jomfruers forbøn. Skriverens lig blev nedtaget af galgen, med »proces og ære« ført til København og jordet dér¹.

Blandt alle de anførte »motiver« udmønstrer Svaning to: D.G. (S)s bemærkning om, at Dyveke var lidenskabelig indtaget i Torbern, og den danske krønikes beretning om, at »lensmanden« efter kongens ønske gik ind paa at ægte frillen. Hvilken forbrydelse rigsraadet frifandt Torbern for, og hvilken den nedsatte bondedomstol havde for øje med dommen: Vi dømmer ikke Torbern, men hans egne gerninger dømmer ham — det lader Svaning staa hen i det uvisse. Men det, som efter hans fremstilling især vakte kongens vrede, var hans mistanke om, at Torbern havde efterstræbt Dyveke, og Torberns tilstaaelse af, at han, omend uden held, havde gjort dette — altsaa det utenhofske motiv².

Ogsaa andre træk synes at vise, at Svaning har kendt Utenhofs optegnelser³.

Er den anførte verballighed mellem Svanings og P. H.s beretning (cerasa-misise, misisset), den eneste i »Christiernus Secundus«, som ikke ogsaa findes i D.G., fremkommet ved et tilfælde? Ingen form for sandsynlighedsberegning er i stand til at afgøre dette spørgsmaal.

Vil man ikke her acceptere det tilfældighedernes spil, der i menneskenes historie har øvet saa stor en indflydelse, kunde man opstille følgende forklaring:

Dyveke-Torbern-problemet har plaget Svaning stærkt, som det har plaget hans historikerefterfølgere. I datidens Danmark

¹ Mon. I, 531. Om denne krønike se Rordam sst. 501—07; Weibull i Scandia V, 30—31. Den frembyder flere problemer, som ikke kan afhandles her.

² Christ. Sec., 108—28; Scandia V, 50—55. De seneste behandlinger af Dyveke-Torbern-sagen er vistnok L. Weibulls for nævnte afhandling, Scandia V, 1932, 17—55 og Povl Bagges og Stig Juuls afhandlinger i Smaaskrifter tilegnede . . . Aage Friis (1940), 33—61; her gives s. 47 (jvf. 37) en fortegnelse over de vigtigste behandlinger 1842 ff. Hvad der sikkert kan vides, er ikke meget.

³ Se exkurs s. 102—06.

ejede ingen en saa omfattende og saa kritisk sigtet viden om vort lands historie til ind i 16. aarh. som minoriteren fra Roskilde. Faa vidste dette bedre end rigshistorikeren, der i saa rigt maal har tilgodegjort sig denne viden. Direkte eller indirekte, mundtligt eller skriftligt afgik et spørgsmaal fra Svaning til Peder Olsen. Med et skeptisk skuldertræk udleverede denne saa en udskrift af, hvad S havde om den intrikate sag. Med konfessionen havde det jo i alt fald intet at gøre.

Dette er ren gisning. Men at det skulde være gaaet saaledes til, ejer næppe mindre sandsynlighed end teorien om et »tredie udtog« af S, forskelligt fra det i D.G. og fra H I.

Mod at rigshistorikeren Hans Svaning har kendt Skibykrøniken i dens helhed taler saa meget, at man tør paalægge den, som vil hævde det modsatte, bevisbyrden.

Alt peger i retning af, at Skibymanuskriptet med dets lidenskabelige, af alle andre hensyn end forfatterens overbevisning og samvittighed uafhængige textsider, kun har været kendt af en lille kreds af stilfærdige katoliker. Længst beroede det hos Peder Olsen, ham, der af alle flittigst har studeret og brugt det. Gennem udgaverne af hans »Danorum Gesta« paa latin og dansk (Roskildeaarbogen), i mindre grad gennem H I i Hans Henriksens renskrift blev partier kendt for et større historisk interesseret publikum, bl. a. Svaning og siden hans svigersøn og efterfølger i historiografembedet A. S. Vedel.

Paa et eller andet tidspunkt, som ikke sikkert lader sig bestemme, men som efter al sandsynlighed ligger før Peder Olsens død, fik haandskriftets vogtere det, sammen med andre skriftlige arbejder, jo sikkert helt eller overvejende stammende fra den store karmeliter, indemuret bag alteret i Skiby kirke.

Men det var Guds vilje, at dette betagende aandsværk atter skulde findes og indgaa i forskningen som et af de mest betydningsfulde bidrag til belysning af dets forfatter og hans tid.

Slutning.

Et spørgsmaal, som her kun er strejft, er det om Skibykrønikens tilblivelsestid eller -tider. I hvilket omfang kan, hvad C. T. Engelstoft, C. Paludan-Müller og J. Osk. Andersen har skrevet herom godtages efter en fornyet kritisk gennemprøvelse af det bevarede materiale?

Et problem, som i denne sammenhæng — og da ogsaa i andre — har afgørende betydning, er: Hvad foretog lektor Povl sig, da han, efter at have sagt Christiern 2. sin mening om Luthers lærdomme, og efter at han havde vovet St. Hansdag 1522 i sin prædiken paa slottet i København at tale om Herodes' og Herodias' grusomhed, hvorfor kongen berøvede hans orden St. Jørgensgaarden, af frygt for at lide døden flygtede til Jylland, hvor han forblev til oprøret mod kongen?¹.

24. januar samme aar havde han, stærkt rystet over ærkebiskop Didriks baalfærd paa Gammeltorv, afsluttet fortalen til den oversættelse af Erasmus Roterodamus' »Institutio Principis Christiani«: »En cristen førstis lære«, hvori han havde været dybt begravet². Erasmus' syn paa, hvorledes en kristen fyrste burde være, og paa, hvad der adskilte en saadan fyrste fra en tyran, var levende i hans sind. Hans kristelig-etiske synspunkter kunde i adskillige henseender mødes med de danske stormænds politisk-konstitutionelle.

At han førte baade Erasmus' bog og sin danske oversættelse af den med sig til de jyders land, er der ingen grund til at betvivle.

Baade bisperne og andre gejstlige og verdslige tilhængere af det kirkesamfund, hvori de var voxet op, kunde samtidig dele karmeliterens forargelse over, hvad Martin Reinhard og Karlstadt, de af Christiern 2. indkaldte lutherske prædikanter, fik lov til at prædike i København imod gammel tro og kirkesæd.

Det var ikke blot hans eget liv, som lektor Povl mente, stod

¹ P. H.s brev til Peder Iversen 1524 ³/₁₁, S (under juni 1526), Skrifter I, 178—79; VI, 110—11.

² Skrifter I, 9.

paa spil under Christiern 2.s og Sigbrits regime — det liv, som Gud maaske endnu kunde have brug for. Det var tillige en række prøvede religiøse, etiske og retslige værdier.

C. T. Engelstoft mente ud fra ideologiske og andre kriterier at kunne sandsynliggøre, at P. H. er forfatter til den redaktion af klageposterne mod Christiern 2., som blev lagt til grund for den anklagerække, der danner indledningen til Frederik 1.s Viborghaandfæstning af 26. marts 1523. Han har ogsaa peget paa lighedspunkter mellem dette haandfæstningsafsnit og det brev, dateret Viborg 21. dec. 1522, hvori jyske bisper og andre stormænd kundgjorde deres motiver til at falde fra kongen og søge hertug Frederiks, hans farbroders, bistand¹.

C. F. Allen lod i sin fremstilling af oprørets genesis og udvikling dette falde². Det samme gjorde Paludan-Müller³. Heise genoptog det. Uden at gaa i enkeltheder saa han i P. H. »et af de virksomste Redskaber under Opstanden mod Kongen«, »det misfornøjede Partis vigtigste Pennefører«⁴.

Lauritz Weibull sluttede sig til denne opfattelse. »Paulus Eliæ hade 1523 haft ledningen i agitationen mot Christiern II.«⁵.

Udførligere formulerede ved samme tid, under tydelig paa-virkning af Engelstoft, Erik Arup dette syn. I alle anlageskrifter mod Christiern 2. fra Viborgbrevet 21. dec. 1522 til marts-haandfæstningen 1523 er der »een pen«, ført af P. H., »den første store politiske journalist i Danmark«. »Ikke blot sproget, men selve indholdet af anlageskrifterne mod kong Christiern viser hen til ham«⁶.

I sin P. H.-biografi fra 1936 ansaa J. Osk. Andersen det for »højest tvivlsomt«, at P. H. »direkte har medvirket ved Affattelsen af Frederik I.s Haandfæstning; derimod taler adskilligt for, at Agitationsskriftet »Christian II.s Rimkrønike« skyldes ham«.

¹ Engelstoft, 64—69.

² De tre nordiske Rigers Historie III, 2. Afd. (1867), 326 ff.

³ De første Konger af den oldenborgske Slægt (1874), 437 ff.

⁴ Heise, 5—6; Danmarks Riges Historie III, 1. Afd. (1902), 244.

⁵ Scandia V, 22.

⁶ Danmarks Historie II (1932), 391—92.

Og »i alt Fald skrev han« for lederne af oprøret »forskellige Indlæg til Forsvar for Opstanden mod »Tyrannen«¹.

Meget kraftig afstand fra den opfattelse, som man kan kalde den Engelstoft-Arupske, tog siden Paul-Erik Hansen. Han vil kun gaa med til, at »P. H.s, Ove Billes litterære Medarbejders, Sprog synes at kunne spores i Haandfæstningens Ord«².

Nu har Hansen, som før berørt, sat sig den opgave mest muligt at reducere P. H. som aand, skribent og opinionsskaber. Han er i det hele kun biskop Ove Billes talerør. Man kan sige, at dette synspunkt var nødvendigt, hvis Hansens teori om, at P. H. i S blot, under nævnte biskops tilsyn, bearbejder »Hans Henriksens aarbog«, overhovedet skulde have ben at staa paa.

Skønt Hansen her, saa lidt som andre steder, giver nogen egentlig bevisførelse for sit syn, tager J. Osk. Andersen ham ogsaa her i favn. »I denne Afvisning af E. Arups hasarderede Forestillinger om P. H.s litterære Virksomhed i Oprørernes Tjeneste er jeg ganske enig med Forf.«³. Grundene for sin tilslutning giver Andersen ikke.

Hvad der savnes, er aabenbart en historisk-kritisk, idéhistorisk og stilistisk prøvelse af alle »oprørsskrifterne« fra dec. 1522 til marts 1523 og af, hvad der i denne forbindelse kan vides om lektor Povl.

Det er et haab hos forf. af denne afhandling at kunne tage denne opgave op.

¹ Dansk biogr. Leksikon IX, 632. I Paulus Helie I, 128 hedder det, at P. H. »efter Oprørets Begyndelse og Fremgang . . . var traadt i nær Forbindelse med den Kreds, hvorfra Oprøret var udgaaet«. Dvs. underskriverne af Viborgbrevet af 21. dec. 1522 — altsaa ikke den vaklende Ove Bille. Paa Andersens spekulationer over Birgittaprofetien sst. 127—28 er der her ingen grund til at komme ind.

² Hansen, 174 ff., 122.

³ Andersen, 338.

Exkurs.

UTENHOF — SVANING

Ud over det allerede nævnte kan som indicier for Svanings benyttelse af Utenhof følgende parallelsteder anføres: Utenhof (saaledes citeres i det følgende Dan.Mag. 3. r. III, 1—26) 11: Kong Christiern har »sich Im anfangе seiner regirung gantz gutig, milde, gerecht, auch kegen Jder man holdt selig, ertzeiget, aber kurtz darnach seine sithen vorandert, Jn tiranney, vorfulgung seiner Nachtparn, auch Jn vntzuchtiges leben, darzu Jn blut vorgissen, gefallen, sein gemahel, vorschmahet, ein vntzuchtiges weip auss holant geporen, tuuicke genant, offentlig bey sich gehalthen, zur selbigen, zu tisch vnd pethe gegangen«; Christ. Sec., 89—90: Christiern »factus indies insolentior, ac ferocior . . . Quo factum est, ut qui hactenus paucis amicorum præsiidiis adjunctus, fuerat tolerabilis, atque multis commendatus, corundem multitudine ac potentia adauctus animo ob insolentiam, ferociam, crudelitatemq̄; omnibus invisus esse coeperit; p. 104: gjorde København til stabelstad. »Sed hoc ejus institutum quam gratum fuit Regni incolis, tanto vehementius displicuit civitatibus maritimis . . .; p. 34: . . . turpi libidine infamis, postquam ad regnorum administrationem accessisset . . .; p. 63: . . . nihil jam tum amplius hominum de se existimationem, nec communem famam reveritus, sed palam pro Concubina eam [Ϛ: Columbulam] habere coepit; p. 82: . . . postquam Nobilissimam sibi desponsasset uxorem, cum istius tamen vetulæ [Ϛ: Sigbritte] filia, consuetudinem habere non erubuit, in maximum conjugii divinæ ordinationis despectum . . .« — Utenhof 11: Diese thufficke hat ein Mutter gehat, welche, eines geringen wessens vnd standes gewesen, also dass sie Jm anfangе, als sie mit der tochter auss holant Jn Norweden khomen, gepranthen wein, apffel, pirn Nuss, pfenniges weis vorkaufft vnd man hat sie durch das gantz reich Mutter sipricht geheissen . . .; Christ. Sec., 53: Erik Walkendorf i Bergen »præterit tabernam . . . foeminæ . . . bellaria atque res alias vendentis publicè levissimas . . .; p. 54: . . . audit matrem advenisse ex Hollandia, indeque filiam adduxisse secum, homines esse fortunæ tenuis, sed famæ integræ atq̄; honestæ . . .; p. 182: Qvum Amsterdami in foro aut olera venderet, aut sudariola, aliasq̄; reculas venum exponeret?« — Utenhof 11: Sigbrit havde »sich bey dem konige, als er die Regirung . . . erlanget also in die Regirung eingefloctenn, das der königk, Jr das Regiment seines abwesens vor der konigin, auch allen Reichs Rethen, gelerten vnd erfharnen leuten, in die handt gestellet, vnd nicht alleine seines abwesens, Sunder wo er auch

selbest personlich gewesen, dermassen einen zu trith, vnd gehör beym konige gehapt, dass sie auch das reich, Jres willens vnd gefallens geregirt . . . dieses ist ein freches, khunes, pöses weip gewessenn, welche zu keinen guthen gerathenn, Sunder allein den konig, zu blut vorgisen vnd sein vnderthanen mit vngnadt zuorfulgen, behertziget vnd vormanet . . .; Christ.Sec., 80—81: . . . Sigbritta, quæ plurimorum & quidem pessimorum consiliorum post regi fuit auctrix, & rerum plurimarum novandarum perniosa inventrix, quem suis præstigiis, atque incantamentis, (ut vulgo creditum est) sic infatuatum reddidit, ut deliberationibus atque secretis Senatus regni omnibus, ejus consilia semper ab ipso prælata sint. Nec in Senatu quantumvis id arduum, aut ad salutem regni pertineret, quicquam Rex concluderet, ni prius hujus infamis foeminæ voluntatem, an idem approbaret nec ne, penitus explorasset. Svaning kan om Sigbrit tillige have benyttet Fred. 1.s haandfæstn. 1523 (Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 69: Item hafuer hanns nade foractt oc forsmoed then hellige kirckes prelather, ridder ock godemennd . . . oc dragett vdtoffwer thennom then skendelig oc forsmeelig qwinnæ Cibrett, som aldtiid haffwer været aarsage oc hanns nadis radtgiffwer tiill alle these for^{ne} oc epterscreffne vchristelige oc vmille gerninger, hanns nade, oss oc menige righens inndbyggere tiill ewig skade oc forderffwe; sikre vidnesbyrd om hans kendskab til haandf. findes dog ikke; D.G. (D.G. 37, fol. 62 r) har kun om Sigbrit ordene i den fra S tagne Didrik Slagheck-nekrolog: at Didrik handlede »patrocinio & suffragiis Sigisberte, mulieris flagitiis ac crudelitate famosissime« (jvf. Skrifter VI, 84); Roskildeaarb. og H I har intet om hende, ejheller Henrik Smiths danske aarbog (Mon. I, 571 ff.); krøn. til Chr. 3.s død benytter dels det anførte sted fra D.G. (Mon. I, 532, 535), dels har den: »Hand haalt och sit boelskaffs moder Sibret wdj saadan ære, at hand togh hende til Raads met huad hand wilde gjøre och lade, och mere atlydde hende end Dronningen eller Danmarckis Raad« (sst. 530, jvf. 529); det minder om Utenhof mere end om Svaning; i P. H.s »Svar til Hans Mickelsen« nævnes Sigbrit kun en passant (Skrifter II, 79); Svaning kan næppe have brugt Chr. 2.s Rimkrønike (Skrifter I, 169—72, 174), som Huitfeldt ansaa for at være P. H.s værk (Jvf. Skrifter VII, 22—23). — Utenhof 14: Sein heymgelassner stadhalder in schweden [3: Didrik Slagheck, jvf. s. 13], hat in abwessen des koniges den sachen auch nit wol vorgestanden sich alles widerwillens gegen den schweden gefleissiget, Frauen vnd Junckfrauen an Jren ehren gekrencket, dardurch dan Jderman von den vnderthanen einen Neit vff den konig vnd seinen stadthalder einen

widerwillen vffs neu geworffen . . . ; Christ. Sec., 389: Gustav Eriksson rejste de svenske »præfectosq̄; Christierni Regis maximè verò Theodericum Vicarium ejus in Daniam profugere cogit, quid quod gravissima scelera commiserat, expilando plebem, atque honestissimorum hominum uxores, filiasq̄; comprimendo, vitiarat, in ore erat omnium, ac maximo omnibus odio« (Ol. Petri: Svenska krönika (Klemming) 333 har blot, at Chr. 2. gjorde Didrik til biskop af Skara og »biscop Bellenacke« til biskop af Strängnäs, »Merkelige män bådhe til sådana embete, thet the medh gerningarnar wel bewijste«; Söderköpingskundgørelsen af 29. dec. 1522 (Kon. Gustaf den förstes registratur I (1861), 8—26) nævner ikke Didrik). — Utenhof 19—20 (note-tilføjelsen): mitler zeit, seindt die von lubeck mit Irer schiff fardt, dieweil der konig in landt zu holstein gewesen fertig worden, nach dem öresunt, Jns Reich zu denemargk gelauffen, vnd die stad hellischen öre vnuorsehener sachen auss gebrandt, die bevhelder aber dess konigs haben von stunden den adel vnd pauerschafft in sehelandt, auff gebracht ken koppenhagen gefördert, von stvnd an seindt die lubischen hinder sich gewichen vnd zu schiff gangen . . . dij pauren aber haben mutter Sibrecht als dij Ires regements vordrus trugen geklopfft das man sij Jn dij Stadt hat tragen müssen; Christ. Sec. pp. 440—42: Lübeckerne og andre hansestæder sender (1522) en flaade paa 30 skibe ind i Øresund, ankrer op for København, sejler næste dag til Helsingør, hindres dog af indbyggerne i landgang og vender »incenso oppido« tilbage til København. Rex Christiernus [paa hjemvejen fra Holsten, jvf. pp. 406 ff.] eodem tempore Callundeburgi erat. Vbi accepto nuncio de hostium adventu, magnis itineribus Hafniam per Sialandiam contendit, atq̄; passim in itinere literis ac nunciis emissis evocat Hafniam omnes ejusdem ditionis incolas, ex oppidis atq̄; agris, armis ferendis idoneos . . . ; pp. 442—44: Et par indfødte soldater, som havde drukket bravt i byen, kaster Sigbrit, »quæ Regem nostrum hactenus malis Consiliis seduxit«, i Peblingsøen. Kongen faar hende fisket op og befaler, at hun skal køres til sit hus i byen. »Quæ qvum ad oppidi portam venisset, stabat ante portam cohors armata, quam Regi auxilio Roschildenses miserant. Hæc ut quam vivam reliquerant milites penitus opprimat, in venientem tela conjicit, sed aliis transvolantibus, aliis infra rhedam decidentibus, salva & incolumis, in majorem Regni calamitatem servata est«. Kongen lader de skyldige hals-hugge . . . ; p. 448: Ab incepto bello desistentes Vandali, expeditione soluta, domum revertuntur. — Utenhof 21: Hertug Frederik vidste, »das konig cristiar mit seinen eigen vnderthanen Jm Reich zu Denemarck, von wegen mutter sibrechts, Regiment das er

auch Torbarn ochssen, one erkenntnis des Reichs Ratts hatt entheupten lassen, Darzu das sie Jn grosser gefhar leibs vnd lebens vor Jm weren stunde . . .«; Christ.Sec., 124—25: Efter Torberns henrettelse var der folk af baade høj og ringe stand, som fandt, at kongen »in gravem degenerasse Tyrannum . . . Rex mentes atq; voluntates maximorum ordinum in Regno . . . maxime à se alienavit, pertimescentium eandem in se severitatem, si vel leviter offenderent, quam conspexissent in Torbernum . . .«.

Da adelens had bragtes kongen for øre, begyndte han at frygte, at der kunde opstaa »rebellio aperta, seu nova seditio«. — Utenhof 21: Hertug Frederik raadslog hemmeligt med sine raader om, hvorledes han skulde udvirke sin ret af kong Christiern, »vnd so dan hertzog friderichen bewust war das konig cristiarn mit seinen eigen vnderthanen Jm Reich zu Denemarck. . . Darzu das sie Jn grosser gefhar leibs vnd lebens vor Jm weren stunde, Hatt er die sach Magnus Muncken, lassen handeln, ob er nicht einen beifhal, wo er sich vmb Reiche vnd sie alle annehmen wurde bey Inen bekhommen mochte. . . Magnus Munck hatt dem hertzoge strackes gefolget, sich vnderstanden mit dem bischoffen prelaten, Auch Ritterschafft Jn gutlandt zu handtlen das sie konig Cristiarn Jre holschafft Manschafft eide vnd pflicht auff schreiben volte Dor ein eins theils als N.N.N. Jn gutlandt gewilliget vnd Jre briff vnd sigel dorauff gehefft . . .«.

Chr. 2. nærede mistillid til sine undersaatters troskab, og de frygtede hans haardhed »vnd Jn sunderheitt die von alpurgk welche Jm seinen amptman vnd Zölner zu Todt geschlagen . . .«; Christ.Sec., 464—66: Til forligsmødet i Flensborg sendte hertug Frederik sin søn Christian i sit sted; hansestædernes gesandter var til stede, men samtidig indgik stæderne hemmeligt en sammensværgelse mod Chr. 2., og Lübeck sendte en krigsflaade ud i Østersøen. »Proceres Cimbriæ rebellione facta, fidem atque obedientiam Christierno Regi renunciarunt, magno contra eum concitato motu, cujus initio questorem ejus Johannem Olburgenses cives interfecerunt, accusatus ab iis, quod publica & consveta onera insolenter exegerat, atq; supra modum ipse adauxerat. Quo facto Cimbri primum omnium missis in Holsatiam solennibus nunciis . . . Fridericum . . . in Regnum vocarunt, mox deinde Viburgi concordibus suffragiis in Regem eundem eligerunt«; pp. 450—53: Her fortælles det jyske oprør efter D.G. (D.G. 37, fol. 62 v, jvf. Skrifter VI, 96). Med sammensværgelsesbrevet fra Viborg i sit gemme traf landsdommer »D. Magnus Munck« Chr. 2. i Vejle, efterlod ved sin bortrejse brevet i en vindusnisje, »som nogle mener«, begav sig paa vej ved første gry. — Mogens Munks navn nævnes i denne forbindelse ikke i nogen anden bevaret

krønike eller aarbog fra 16. aarh., før Huitfeldt i sin bog om Chr. 2. (1596) bearbejdede Svanings beretning; muligvis har Svaning, men i saa fald meget frit, med Utenhof forbundet de »artycele«, som Chr. 2. efter sin tilbagekomst til København lod oplæse om det jyske oprør (H. Behrmann: Kong Christian den Andens Historie II (1815), 190—207, jvf. Allen: De tre nordiske Rigers Historie III, 2. Afd. (1867), 473); her nævnes (Behrmann II, 196) Mogens Munks besøg hos kongen i Vejle, men uden at der er tale om det efterladte brev. — Hans Tolders drab i Aalborg omtales i Henrik Smiths aarbog (Mon. I, 617), men med enkeltheder, bl. a. dateringen »wor frue visitationis« (2. juli), som Svaning ikke har. — I sin skildring af forhandlingerne mellem Chr. 2., hertug Frederik, tyske fyrster og hansestæderne i 1522 synes Svaning (Christ. Sec., 396—428, 463—66) at have gjort brug af Utenhof 17—21 sammen med andre kilder. Han nævner (p. 406; jvf. Utenhof 21) Utenhof som en af deltagerne i disse forhandlinger.

Summary.

The Danish carmelite Povl Helgesen (Paulus Helie, abt. 1480—1535) counts among the prominent exponents of "the new learning" in Europe and was deeply influenced by Erasmus of Rotterdam. He was the most impressive character of the Reformation Period in Denmark.

The excellent biography by C. T. Engelstoft (Hist. Tidsskr., Second Series, vol. II, 1848, pp. 1—174 and 415—554) still stands unchallenged as the most important contribution both in regard to his life and literary activity. C. Paludan-Müller, L. Schmitt and J. Oskar Andersen a. o. are heavily indebted to Engelstoft in their writings. But not a few riddles, connected with the life and writings of the great carmelite, still remain unsolved—especially the part played by him in the Danish revolution against king Christiern II 1522—23 and the stages of composition of his Latin chronicle of Denmark 1448—1534, the "Chronicon Skibyense" — so named, because P. H.'s holograph manuscript was found in (or about) 1650 in a wall-cavity behind the altar of the parish-church of Skiby (Seeland). By its very personal style, its Christian ethos and its passionate outbursts against kings, bishops and lutherans it is one of the most remarkable works in Danish historiography.

Engelstoft and Paludan-Müller have shown that the Skiby-chronicle (S) was begun at latest in 1524 and that it was later on supplemented and partly recast by the author, until he left it

unfinished in the middle of a sentence at the end of 1534 or the beginning of 1535.

1943 Paul-Erik Hansen tried to prove that a summary annalistic chronicle (H I), preserved in the hand-writing of the priest and cannon Hans Henriksen (d. 1562), which all former historians had considered an abstract of S, is really an original work, written by Henriksen under the supervision of his master, the last apostolic bishop of Aarhus Ove Bille. And moreover that Povl Helgesen used it as his principal source when he wrote the Skiby chronicle. In the opinion of Paul-Erik Hansen it was bishop Ove Bille who had told P. H. to write the chronicle and provided him with further information.

The impossibility of Hansen's hypothesis as to Henriksen's authorship and Bille's auspices was shown by J. Osk. Andersen (Hist. Tidsskr. 11. series, vol. 1, 1944—45, pp. 1—149, 334—447 passim). Andersen was, however, convinced by Hansen's arguments that H I was used as source in S by P. H. His conclusion was that H I is a copy of a draft by P. H., written partly before and partly contemporaneously with S. In this way an unidentified work by the carmelite was added to his known Latin and Danish *œuvres*. This result seems to have been canonized by theologians.

To another of Hansen's theses Andersen, at variance with all former historians, emphatically subscribed: The minorite Peder Olsen (Petrus Olai, abt. 1500—abt. 1570) of Roskilde, the most learned Danish historian of his time, has in his chronicle "*Danorum Gesta*" (1191—1559) (D. G.) not made use of S, but only of H I.

In chapter I of the present article the author proves that Peder Olsen had P. H.'s manuscript of S in his possession and made extensive use of it in his chronicle. A critical examination of the text of D. G. (unprinted) and of remarks and marginal lines—correlated to passages in S, left out in D. G.—written by Olsen (or assistants of his) in the S-manuscript, leaves no doubt about this.

When and under which circumstances P. H. died, has been a riddle. The present author considers it almost certain, drawing his arguments from the unfinished S-manuscript, P. H.'s additions to his translation of Erasmus' "*De amabili ecclesiæ concordia*" (printed in Roskilde in October 1534) and the "epitaph"-poem on the carmelite by Christiernus Umbra Cimber, that he suddenly left this world in the beginning of 1535, presumably due to an attack of thrombosis or apoplexy and presumably in the cathedral city of Roskilde.

P. H. was no doubt well acquainted with Peder Olsen, one of whose earlier chronicles he seems to have used. That Olsen for

some time after the decease of P. H. has been using the S-manuscript, is evident. The date when it was deposited in the wall of the church of Skiby (N. of Roskilde), is unknown. But in all probability it was before Olsen's death (abt. 1570).

Chapter II deals with the problem of H I. The S-ms. has many corrections and additions in P. H.'s own hand-writing. H I, which almost entirely is composed of more or less abbreviated passages of S, has, when a passage in the two works is identical, always the text of S in the form corrected by P. H. It is an epitome—meagre, slipshod and naive. A comparative analysis of the texts of S and H I bears out this conclusion.

Whether Henriksen had access to the S-manuscript or used an abstract, made by one of Olsen's assistants, is uncertain. But the verdict must be: The great carmelite cannot possibly have written the poor annal which Andersen ascribes to him.

In a former work (*Overfor Kirkebruddet*, 1917) Andersen, in contrast to the prominent historian A. Heise (1891), asserts that the lutheran royal historiographer Hans Svaning (abt. 1500—1584) has known S and made use of it in his book on king Christiern II. Ellen Jørgensen, perhaps influenced by Andersen, maintains the same both in regard to the work in question and Svaning's treatment of the history of king Hans (*Annales Danici Medii Ævi*, 1920).

In chapter III of the present article it is argued that all traces point to the conclusion that Svaning only knew S from D. G. and H I. There is a single small verbal parallel between S and Svaning's "Christiernus Secundus" which is not found in D. G. or H I. Both S and Svaning tell that king Christiern accused the castellan of Copenhagen, Torbern Oxe, of having sent the king's mistress Dyveke poisoned cherries (cerasa . . . misisse, misisset; no verbal parallelisms are found in other parts of the passage), from which she died. Lauritz Weibull (*Scandia* V, 1932) supposes that Svaning has used an abstract of S, different from D. G. and H I. As the story of the poisoned cherries was common talk in Copenhagen at the time of Torbern Oxe's execution 1517, when Svaning was in his teens and attending the cathedral-school of the city, and as he in other places expressly states that he tells certain Copenhagen-episodes of Christiern II.'s time from memory, his use of the verb "mittere" may be a coincidence. There is also the possibility that he may have consulted Peder Olsen on this crucial point. No certain proof of the existence of a "third abstract" of S is found.

In any case all evidence points to the conclusion that the entire S, ms in its entirety so passionately anti-lutheran—was kept a

secret in a small circle of catholics, before some of this circle took care to have it hidden in the church-wall.

After it was discovered there by accident in (or about) 1650, it was used by 18th century-historians (L. Holberg, H. Gram a. o.). Now it is one of the most important sources for the history of the Reformation-Movement in Denmark.

In the discussion of Svaning's sources indications have been found that one of these sources is an unfinished memorial by king Christian III.s German chancellor Wolfgang Utenhof from abt. 1539 (cf. Exkurs).

C. Th. Sørensens Uddrag af de Monrad-Allen'ske Optegnelser.

MEDELTE VED

ERIK MØLLER

Gennem snart et Par Menneskealdrer har det været kendt i historiskinteresserede Kredse,

at C. F. Allen under den politiske Krise i December 1863 og i de første tre Maaneder af D. G. Monrads Ministertid som Konsejlspræsident 1864 under hyppige Samtaler med Regeringschefen omhyggeligt nedskrev, hvad denne dikterede eller fortalte ham om de løbende Begivenheder —

at disse Optegnelser senere kom i Monrads Besiddelse, men, efter Sigende, ulæste af ham blev tilintetgjort af hans Arvinger — og endelig

at Militærhistorikeren C. Th. Sørensen forinden havde haft Lejlighed til at gøre Uddrag af de Monrad-Allen'ske Papirer, og at disse Ekscerpter stadig skulde eksistere i Manuskript.

Uvilkaarligt standser man allerede her ved et enkelt Punkt. Det lyder utroligt, at Monrad navnlig under Ministerkrisens og Kabinetdannelsens politiske Højspænding i December 1863 eller under hans personlige Kæmpeindsats i Dannevirke-Dagene (Februar 1864) skulde have fundet Tid til at holde »daglige« Konferencer — som det under Tiden hedder — med Professor Allen som sin Historiograf. Men Sagen er saa vel afhjemlet, først og fremmest gennem C. Th. Sørensens Vidnesbyrd, at den med visse Modifikationer (hvorom mere senere) saa vidt maa staa til troende.

Han og Monrad kom først i personligt Forhold til hinanden op mod en halv Menneskealder efter Begivenhederne i 1864. »I Vinteren 78—79 reiste S[ørensen] til Nykjøbing for af M[onrad] som han ikke personlig kjendte at faae Oplysninger til sin Bog om Krigen i 1864 og navnlig for at erfare Noget om M's Forhold

til Forsvaret af Als« . . .¹ Forbindelsen blev opretholdt i de følgende Aar. Den 4. Februar 1882 sender Monrad nogle Korrekturark af Sørensens Værk tilbage med Bemærkninger, og 16. Februar samme Aar takker *han* for Modtagelsen »af den mig tilsendte Pakke« med »de interessante Optegnelser«; den »skal blive bevaret med Troskab og efter Afbenyttelsen remitteret i tilsyneladende urørt Stand.«²

Om Benyttelsen af dette Materiale forklarer C. Th. Sørensen selv i et Udkast til en Fremstilling af »Ministerkrisen i Juleugen 1863 og Ministeriet Monrads Dannelse«.

»Angaaende det som skete (Begivenhederne) i samme Juleuger har jeg nogle Oplysninger. Monrad dikterede nemlig i Begyndelsen af sin Ministertid C. F. Allen sine Oplevelser, og dette begyndte d. 24. December. Da jeg skrev paa den 2. slesvigske Krigs Historie fik jeg til Orientering og fri Afbenyttelse disse Diktater overladte, mod at sende den forseglede Pakke, hvori de laa tilbage, ligesaa forsvarlig forseglede. Monrad, som ikke havde set Papirerne, vilde ikke læse dem. Han havde Ulyst dertil. Papirerne tjente mig væsentligt kun til Orientering, thi jeg kunde til det Værk, jeg da arbejdede paa, ikke bruge de Detailbegivenheder, der her omtaltes. Men jeg tog til egen Underretning Excerpter af disse Papirer. Havde jeg anet, at Pakken er bleven brændt i Følge en Bestemmelse af Monrad inden hans Død, skulde jeg nok have taget en hel Afskrift. Men det skete ikke. Imidlertid er der nogle Afsnit, som jeg tror at have temmelig fuldstændige og dertil hører det dikterede om Ministeriet Monrads Dannelse. Jeg har kun brugt 3. Person i mine Afskrifter [?] i Stedet for den første³, Monrad antagelig brugte, og saa har jeg udeladt Anekdoter og alt dette, som jeg kjendte eller var vis paa at kunne huske. Disse Optegnelser af mig vil jeg gierne meddele, da de maaske nu ere den eneste Kilde til de Ting, Monrad meddelte.«

Pakken blev efter Afbenyttelsen rigtigt tilbagesendt; 10. Maj 1883 anerkender Monrad Modtagelsen af den og tilføjer: »Det er mig kjært om den har været Dem til Nytte; selv har jeg ikke læst den.«⁴ Knap fire Aar senere gik den op i Luer. Øjensynlig

¹ Notat af den daværende Direktor for Udenrigsministeriet, Gehejmelegationsraad Vedel i Tilslutning til *hans* Uddrag af C. Th. Sørensens Optegnelser (Vedels Arkiv IX. R.A.). — Monrad udtaler selv i Brev af 20/2 1879 sin Glæde over at have gjort C. Th. Sørensens »Bekjendtskab« (C. Th. S.s Papirer, Kgl. Bibl.).

² C. Th. S.s Papirer, Kgl. Bibl.).

³ Dette har Sørensen dog ikke kunnet gennemføre konsekvent, se S. 135, 138, 139.

⁴ C. Th. S.s Papirer, Kgl. Bibl.).

som Svar paa en Beklagelse over, at det var gaaet saaledes, skriver Monrads Søn, Viggo i 1893 til Gehejmelegationsraad Vedel¹:

«. . . Det var strax — faa Dage før hans [D. G. Monrads] Død, at Emmy [Monrads 2. Hustru] og jeg brændte Allens Manuskript og »tilintetgjorde et historisk Dokument af høj Værd« efter Paa-skriften »Brændes efter min Død« — At dette skulde være Seglet paa en Tilgivelse, som har kostet saa stor Kamp som hele den tykke Bog »Den femte Bøn i Fadervor² det troer nu jeg — uagtet jeg aldrig har vekslet Ord i den Retning eller overhovedet om den Tid med Fader.«

— Habent sua fata libelli. Det har efterladte Papirer ogsaa, og saadan har de Monrad-Allen'ske Optegnelser Skæbne altsaa været.

Vort Kendskab til dem beror saaledes alene paa Kaptajn Sørensens Uddrag; det drejer sig om en Snes halve Foliosider, der findes mellem hans efterladte Papirer. Den største Part af disse er fra Boet overført til Det Kgl. Bibliotek (Manuskripter, Udkast, Optegnelser, Breve), en mindre Del (et enkelt Manuskript og forskellige Notebøger i Lommeformat) er kommet til Hærens Arkiv. Imidlertid er der, aabenbart med bestemt Formaal, af Bibliotekets Samling udtaget en Gruppe Arkivalier, og disse fandtes i en Mappe, som tydelig viste (bl. a. ved Registraturpaa-tegning), at den — i hvert Fald for en Tid — havde ligget i Hærens Arkiv. Det er øjensynligt, at de paagældende Papirer stammer fra Hovedmassen af Sørensens Efterladenskaber paa Biblioteket; Udskillelsen var nemlig hverken foretaget med Overblik eller Omhu, idet der stadig her henlaa Ark og Blade, som tydeligvis hørte sammen med det borttagne.³

Dette gælder ogsaa de originale Uddrag af de Monrad-Allen'ske Optegnelser; det meste er taget ud, men et Par enkelte Folioark fandtes, da denne Undersøgelse foretoges, endnu paa deres oprindelige Plads som Bilag ved et renskrevet Udkast til en Afhandling om »Dannevirkes Rømning«.

Det har altsaa været muligt fuldstændig at reconstituere de oprindelige Uddrag, der dækker Perioden fra 24. December 1863 til Midten eller Slutningen af Marts 1864; at de ikke fortsættes, fremgaar af C. Th. Sørensens Brev til Monrad den 16. Februar 1882; det hedder her til sidst: »Selvfølgelig beklager jeg — for Efterverdenens Skyld ligesaavel som for min egen — at Me-

¹ Koncepten er her udateret, men det næste Brev i Korrespondancen er af ²⁰/₂ 1893 (Monrads Arkiv, R.A.).

² Det vil sige: D. G. Monrad: Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther (1883).

³ Det er alene muligt at anstille Formodninger om, hvorledes disse Ombytninger er foregaaet; og de har ingen Interesse her.

moirerne ikke gaa længere end til April«; og at der ikke har været Optegnelser fra Tiden før den 24. December ses af Bemærkningen i hans ovenciterede Forklaring om Benyttelsen af Materialet.

Vi ved ogsaa herfra, at C. Th. Sørensen ikke mente at kunne indarbejde disse væsentlig politiske Oplysninger i sit krigshistoriske Værk; det er heller ikke sket. Men det Stof, han her raadede over, optog ham aabenbart stærkt; som i Forbigaaende nævnt ovenfor findes der mellem hans literære Efterladenskaber et Udkast med Overskrift: »Ministerkrisen i Juleugen 1863 og Ministeriet Monrads Dannelse«. C. Th. Sørensen var en Forfatter, der maaske egentlig ikke arbejdede tungt, men som øjensynligt havde svært ved at finde den Form og det Udtryk for sin Opfattelse, der fuldt tilfredsstillede ham selv. Han ændrede hyppigt i sine Manuskripter eller skrev nye Udkast, og dette gælder navnlig det om Ministeriet Monrad; der foreligger en Række forskellige Udformninger af denne Fremstilling mellem hans Papirer. Og disse ligesom den allerede tidligere nævnte Redegørelse om »Dannevirkes Rømning« bygger forøvrigt ikke alene, omend væsentligt, paa Uddragene af de Monrad-Allenske Optegnelser; bag dem ligger umiskendeligt ogsaa Oplysninger, som Monrad mundtlig har meddelt ham. Indslagene af denne Monradske Tradition er dog gennemgaaende saa spredte og uhaandgribelige, at der her kun paa et enkelt Punkt vil blive taget Hensyn til dem.

Men ogsaa selve Udtogene er et Kildestof, som maa ægge til Kritik. Der har ikke været *daglige* Konferencer mellem Monrad og Allen. C. Th. Sørensen bemærker selv, at det, han i Udkastet »Dannevirkes Rømning« fortæller om Kong Christians og Konsejlspræsidentens Ophold i Slesvig, Flensborg og Sønderborg efter Fjendtlighedernes Udbrud i Februar 1864, »er Hovedindholdet af, hvad Monrad efter Tilbagekomsten til København har dikteret« til Allen. Paa de virkelig store Dage i Hovedstaden er Samtalerne ganske sikkert ogsaa fulgt adskillig Tid efter Begivenhederne, og allerede herved *kan* Erindringsforskydninger være foregaaet. Men i den Henseende adskiller de Monrad-Allen'ske Optegnelser sig dog næppe væsentlig fra andre af Samtidens Dagbøger, f. Eks. A. F. Kriegers; Mænd, der staar midt i det levende Liv, kommer uvægerligt i Situationer, hvor Døgnets Timer ikke er talrige nok til, at Beretningen om Begivenhederne straks kan føres i Pennen. Men den Kendsgerning, at det her ikke engang er den handlende Person, som selv gør det, aabner Mulighed for Forskydninger i Fremstilling og Opfattelse, der, som vi skal se, rækker ud over Nuancer.

Og hertil kommer noget andet. C. Th. Sørensens Omgang med historisk Kildestof var til Tider med et mildt Ord noget tilfældig

og fri.¹ Ogsaa i den Henseende kan man her have sine Betænklichkeiten. Paa den anden Side virker det i nærværende Sammenhæng noget beroligende, at hans Gengivelse af Uddragene i de forskellige Udkast til de utrykte Fremstillinger ikke undergaar nævneværdige Forandringer; man kan derfor forhaabentlig regne med, at ogsaa det oprindelige Excerperingsarbejde er forsvarligt gjort, selv om han øjensynlig paa det sidste er blevet træt og refererer meget kort. Haandskriften, der i disse Notater til eget Brug tit er vanskelig at tyde og gør Læsningen usikker, bliver her i enkelte Tilfælde aldeles ulæselig. Naar det overhovedet har været muligt at naa frem til en efter Udgiverens Mening tilforladelig Gengivelse af Originalmanuskriptet, skyldes det alene C. Th. Sørensens gentagne Benyttelse af Udtogene i sine forskellige Udkast og Udarbejdelse dels i Ordlyd, dels i meget fyldige Referater. Disse er skrevet med en meget mere læselig Haand og gør det altsaa muligt at verificere Teksten. Men selv saaledes kan Udgarerarbejdet have sine Mangler. Det er f. Eks. tit umuligt at afgøre, hvor det drejer sig om egentlige Forkortelser og hvor om flygtig Skrift.

Med alt dette er og bliver Uddragene af de Monrad-Allen'ske Optegnelser en Hovedkilde for Begivenhedsforløbet i Krisedagene December 1863 og Februar 1864. De har derfor altid interesseret. Gehejmelegationsraad Vedel har, som nævnt, paa et ret tidligt Tidspunkt taget en lidt forkortet Afskrift af dem² og brugt denne ved Udarbejdelsen af sin, kun delvist offentliggjorte, »Fremstilling af Danmarks Udenrigspolitik 1858—64«. ³ K. C. Rockstroh har benyttet Samlingerne paa Kgl. Bibl. i sin Bog om »General de Meza og Dannevirkes Rømning«. Adskillige andre Historikere har i de senere Aar i hvert Fald haft Kendskab til de Vedelske Afskrifter og Gengivelser.

I Brevet til Monrad af 16. Februar 1882 skriver C. Th. Sørensen, at Optegnelserne »vilde egne sig godt til at offentliggøres, som de foreligger, om 50 Aar.« Nu har vi kun *hans* Uddrag. Men efter at Kriegers Dagbøger er blevet udgivet, efter at Davids Optegnelser og Orla Lehmanns Beretning om Ministerskiftet 1863 er fremkommet i »Historisk Tidsskrift«, synes det rimeligt ogsaa at offentliggøre disse Uddrag i deres oprindelige Form, syv Aartier efter at de i sin Tid blev foretaget.

¹ Hist. Tidsskr. 8. R. III (1910—12), 392—93 Note.

² Findes i Vedels Arkiv (R. A.) XI: Samling af Aktsk. og Afskrifter 1857—1902 og IV₁: Spredte Optegnelser m. m. til . . . Monrads Biografi.

³ I Vedels *Fremstilling* (hans Arkiv XI: Samlinger og Sager vedr. hist. Begivenheder) er der Indskud og Ændringer ved Gengivelsen af Uddragenes Oplysninger, der bygger paa hans egen Viden og personlige Erindringer.

Dette her er i 1879 eller 80 skrevet lige ud af det, Monrad i 1863—64 dikterede Allen. Men forkortet og med mine egne ord.

Marts 1900. C. Th. Sørensen.

[Ministerkrisen i Juleugen 1863 og Ministeriet Monrads Dannelselse.]

[Den særlige engelske Udsending Lord] Wodehouse havde gjort gjældende, at det var de tyske Stormagters bestemte Ønske at standse den revolutionære Bevægelse, men at Danmark selv maatte hjælpe til, for at dette kunde ske og give efter.¹

Kongen kom ind i Ministermødet og sagde bevæget, at han umulig længere kunde fortsætte den nuværende Politik. [Den engelske Udenrigsminister] Russel [sic] har telegraferet at hvis Fælles[orfatningen] ikke tilbagetoges 1. Jan. vilde Preussen begynde Krig og erklære Londontraktaten[s] Arvefølge ophævet. Han vilde, at Ministeriet skulde forlade deres nuværende Politik og indkalde Rigsraadet [igen], for at faa Fællesforf. lovlig ophævet.

Ministeriet indgav Demission².

¹ Situationen i den tredje Decemberuge 1863 var den, at de neutrale Stormagtsregeringer havde sendt Gesandter i overordentlig Mission til København, formelt for i de respektive Suveræners Navn at lykønske Kong Christian IX til hans Tronbestigelse, men navnlig den engelske Udsending, Lord Wodehouse, og den russiske, Statsraad Ewers, var samtidig instruerede til at lægge Pres paa den danske Regering for at faa den til at ophæve Forfatningen af 18. November 1863. Konseilspræsident Hall mente imidlertid ikke, at Wodehouse og Ewers havde været i Stand til at give Tilsgagn om Indrømmelser fra tysk Side, der kunde berettige et saadant Skridt, og den 21. December blev Rigsraadet hjemsendt, hvad der betød, at en Opfyldelse af Stormagternes Fordringer væsentlig vanskeliggjordes.

² Ministeriet havde i December 1863 følgende Sammensætning: Konseilspræsident, Udenrigsminister og Minister for Holsten: C. C. Hall, Kul-

(Ministeriet erklærede sig tillige villigt til efter Kongens Ønske at indkalde Rigsraadet til paa Mandag) [28. December]. Dette var den 24 Decbr 1863¹.

Kongen synes først at have henvendt sig til Andræ², om at danne et nyt Ministerium, hvad denne afslog.

Krieger havde imidlertid faaet Beslunt[ingen] om Indkaldelse at vide. Henvendte sig til Fenger og Hall, og forestillede dem, hvor urigtigt og konstitutionelt skadeligt det vilde være, at sammenkalde Rigsraadet] naar der *ikke* var noget Ministerium.

Først maatte et Minister[ium] være dannet, som kunde træde frem for det. Kongen maatte skaffe en Mand til at overtage Minist[eriet] og som skulde [?] indkalde Rigsraadet. Fenger og Hall lod sig ikke overbevise af Krieger, derimod senere Monrad, til hvem han dernæst henvendte sig. Monrad sluttede sig til Krieger og først saa bøjede Ministeriet derhen, at det ikke vilde give Underskrift til kgl. Budskab om Rigsraadets Sammenkaldelse. Hall underrettede Kongen derom, men ogsaa Monrad, fordi han tidligere havde været enig med Kongen om, at Rigsraadet sammenkaldtes³.

tusminister: D. G. Monrad, Indenrigsminister: Orla Lehmann, Finansminister: C. E. Fenger, Justitsminister: A. L. Casse, Krigsminister: C. C. Lundbye, Marineminister: St. A. Bille, Minister f. Slesvig: Fr. H. Wolfhagen.

¹ Denne Tidsangivelse er rigtig efter Almanakken; Ministermodet, der var begyndt sent paa Aftenen den 23., efter at Lord Wodehouse Kl. 21 havde meddelt Kongen Lord Russells Telegram, sluttede først den 24. Kl. 2. Det blev, rimeligt nok, afholdt hos Lehmann, da han var syg (Kriegers Dagb. III, 26), og det er derfor lidt vanskeligt at indpasse Monrads Meddelelse om Kongens Indtræden i Ministermodet i denne Begivenhedsrække. Den nærmest følgende Udvikling foregaar senere paa Dagen den 24. December.

² Samtalen med Andræ fandt Sted den 23. Decemb. Kl. 20 (P. Andræ: Andræ-Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863 (1902) S. 80.

³ I Statsraadet den 21. December havde Monrad udtalt, at han ikke kunde nægte at det nuværende Ministerium staaer med et vist Eiderpræg, og et andet Ministerium med et mere heelstatligt Præg vilde maaske kunne opnaae mere . . . Men intet Ministerium troede han kunde tænke paa at

Kongen var hæftig og mod sin sædvanlige høflige Adfærd var han endog grov mod Monrad. Han talte om, at Ministerne havde taget ham ved Næsen, da de havde lovet at indkalde Rigsraadet, men nu nægtede det. Han sagde, han kunde forlange Rigsraadets Sammenkaldelse, og at hans Forlangende ikke kunde nægtes.

Monrad svarede at det var en Umulighed at sammenkalde Rigsraadet, naar [man] intet Ministerium havde. Kongen faldt ind i Talen med de Ord: at han nok skulde faa et Ministerium til den Tid, hvortil Monrad svarede, at det ikke var saa let under Forhold, som de daværende og i saa kort Tid at faa et saadant; men at han dog mente det tilstrækkeligt (saaledes troer jeg, at Talen faldt) naar Kongen foreløbig kunde faa en Mand til at undertegne [et] Kgl. Budskab om Rigsraadets Indkaldelse og paatage sig Ansvarer derfor. »Hvem vil De nævne mig«, faldt Kongen derpaa ind, (som for at høre, om Monrad sigtede til Nogen). »Oxholm¹, svarede han, »han staar Ds. M. saa nær og har samme politiske Anskuelse som Deres Majestæt«. »Ja men han befatter sig jo slet ikke med Politik, svarede Kongen og desuden er han og jeg aldeles uenige i Politikken«. Saa Bluhme da! bemærkede Monrad. »Han er saa forhadet« svarede Kongen og tilføjede strax efter: (idet han overlod sig Reflex[ion]) Andræ vil ikke. Jeg kunde nok faa en, som er villig nemlig Blixen Finecke², men ham vil jeg ikke have. Efter at Talen derpaa var ført flygtigt over paa Hegermann-Lindencrone³, forlod Monrad

kaste Forfatningen af 18de November overende uden at der fra Magternes Side foreligger noget Positivt til en endelig Afgjorelse af vort Mellemværende med Tydskland« (Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—79 S. 60). Ved en Middag hos Kongen senere paa Dagen skal han have udtalt, at det var ørkesløst at prøve at faa Rigsraadet til at ophæve November-Forfatningen (Depeche fra den russ. Gesandt ²²/₁₂ 1863 — Afskrift i R. A.).

¹ W. T. Oxholm, Overhofmarskal 1863—76.

² Baron Blixen Finecke, oprindelig konservativ Godsejerpolitiker, havde senere sluttet sig til den nationale Fløj af Bondevennerne.

³ Generallojtnant C. D. Hegermann-Lindencrone havde altid staaet Kong Christian nær; efter Tronskiftet blev han atter udnævnt til Generaladjutant.

Kongen, som det synes noget fornærmet, thi han lod Kongen vide, at hvis han igjen blev Minister, skulde Kongen komme til at tage de Ord tilbage, som han havde brugt om at tage ved Næsen.

Ligefra Kongen gik Monrad til Hall og traf hos ham Hegerm. Lindencrone til hvem han sagde, at han troede, Kongen vilde tale med ham. H. L. spurgte overrasket, om det var i Forbindelse med Monrad, hvortil denne svarede »Nej«. Heger. Lindencrone begav sig saa strax til Kongen, forundret over den uventede Opfordring.

Da Hall samme Dag¹ (1. Juledag) havde en længere Sammenkomst med Kongen, var Oxholm tilstede og han havde da lovet at forsøge Dannelsen af et Ministerium og indkalde Rigsraadet. Men Hall fremstillede de store Misligheder, som var forbundne dermed forklarede den politiske Situation og viste hvor lidet et saadant Skridt tjente til at tilfredsstille Østr[ig] og Preussen, og Følgen af denne Udvikling blev, at *Indkaldelsen af Rigsraadet* opgaves.

Det der laa til Grund for Halls Fremstilling var det, der var foregaaet i Holsten, Forbundstroppersnes skandaløse Færd, Prinsen af Augustenborgs Ankomst. De hidtidige forsonlige Skridt var giorte eller paatænkte som Følge af Wodehouses Fremstilling om de tyske Stormagters gode Hensigter med Danmark. Han havde sagt, at deres Hensigt blot var, at trykke Revolution i Tyskl. ned og at Dnmk maatte hjælpe til ved ikke at stille sig for fjendtligt men forsonligt til dem i Modsætning til Forbundet. Nu viste imidlertid Forholdene i Holsten, at Magten slap Østerrig og Preussen ud af Hænder, at Revolutionen sejrede, og at Krig var uundgaaelig.

Kongen har imidlertid, uagtet en noget forandret Opfattelse af de politiske ydre Forhold efter Halls Udvikling af vedk. Sager [?], i det Rigsraadets Gienindkaldelse blev opgivet, dog gjort Forsøg paa at danne et med sin politiske Opfattelse mere stemmende Ministerium, thi den 26. kom Hegerm[ann] Lindencrone op til Lundbye og fortalte ham, synlig tilfreds, at han

¹ Er i Virkeligheden næste Dag smlgn. S. 116 Note 1.

skulde være Krigs- [og] Marineminister, en fortrolig Meddelelse, som [h]an dog senere paa Dagen i et nyt Besøg hos Lundbye supplerede med en ny: »at nu var det Hele opgivet[«].

Om Aftenen holdtes Tolvmandsmødet paa Kongens Palais. Om Halls Tale i samme handler et Brev af Tscherning, meddelt [?] i Fædrel[andet] d. 30., hvilket er rigtigt.

Til Halls Udtalelse, at Ministeriet fastholdt sin Demission, bemærkede Monrad, at det ikke var Ministeriet, men Kongen, som fastholdt Demissionen, og at Halls Erklæring ikke forud havde været Gienstand for Forh[an]dl[ing] i Ministeriet. Han ønskede derhos Kongens Tilstedeværelse, hvilket Bluhme og David ogsaa ønskede. Men Krieger og Andræ svarede, at i saa Fald vilde de ikke udtale sig, og der blev derefter ikke længer Tale om at kalde Kongen.

Efter Halls Udvikling af den politiske Situat[ion] [?] var der Afstemning. Ussing¹, Bluhme, Fonnesbech², Madvig, Krieger, Andræ³ erklærede, at det nuværende Ministerium maatte gienneføre Sagerne. David mente derimod, at det burde modificeres og gjøre et Skridt til Højre. Dette sidste var ogsaa de afgaaede Ministres Mening, thi da Mødet var hævet, efter at Kongen var kommet ind og havde takket de Tilstedeværende, og Ministeriets afg[aaede] Medlemmer samlede sig hos Lehmann (Indenrigsminister) var denne Mening fremherskende. Der bragtes forskjellige Kombinationer i Forslag. Den mærkeligste var den, som Monrad foreslog: Bluhme, Monrad, Fenger og en Fjerde, hvis Navn jeg ikke giver [?]. Den vandt dog ikke Tilslutning. Fenger var bestemt imod den.

Følgen af Mødet var at Kongen overdrog Hall at rekonstruere Kabinettet med enkelte Modifikationer. I et Møde, som Ministeriet holdt d. 27. Kl. 1 hos Lehmann erklærede Hall, at Lehmann og Wolfhagen skulde ud. Mod den første nærede Kon-

¹ Tage Algreen Ussing, Borgmester i København, Medlem af Rigsraadet (konservativ).

² C. A. Fonnesbech, Godsejer, Medlem af Rigsraadet.

³ I Marginen: K̄ranold, R. H. C. C. Generaldecisor for det slesvigske Regnskabsvæsen, Medlem af Rigsraadet.

gen ingen Sympati, hvad der ikke behøvede Forklaring, men han troede sig personlig fornærmet af ham, fordi han engang i et Statsraad under Frederik VII afhand[ende] den græske Thronfølgesag under en Tale i en haanlig Tone skal have sagt: der skal være et Sted, som hedder Ballenstedt¹, hvor Deres Kgl. Højheds Moder² og Søster opholdt sig. Wolfhagen led Kongen godt, men der var en Uoverensstemmelse mellem ham og Kongen om en Edsaflæggelse, hvorved et Løfte, som Kongen havde givet sin Broder Carl³, anfægtedes. Hertugen havde aflagt Ed til Kongen. Wolfhagen krævede den giennem Amtmanden [?] af Hertugens Godsejere og ogsaa af Hertug Carl, Kongen havde lovet Carl at sønderrive den til ham aflagte Ed, dersom ikke de andre Godsejere bleve fritagne for den. Godsejernes Politimyndighed var Anledning til at Eden afkrævedes dem. Monrad vilde at Sagen skulde jævnes ved at Hertugen gav frivillig Afkald paa sin Politimyndighed. Hvorledes Sagen end forholdt sig, Kongen kunde ved hvad Wolfhagen havde foretaget, ikke holde et Sin Broder givet Løfte.

Lehmann erklærede, da han hørte hvad der var forlangt, at han gerne vilde træde ud, men ikke smides ud. Wolfhagen var tavs. Lehmann var i den yderste Bevægelse, men han var da syg og kjendlig mærket af Sygdommen. Hall veg nu tilbage for at gjøre Modifikationer i Ministeriet og foreslog, at man skulde forlange Ministeriets Rekonstruktion uden Modifikation. Dog var Bille ikke forudset i det nye Kabinet, de andre ønskede ham ud, og ved Mødets Begyndelse havde Fenger erklæret, at Bille efter sine Kollegers Ønske vilde indgive sin Demission. Men til Overtaskelse indfandt Bille sig under Mødet, tog sin

¹ Slot i Harzen ved Byen af samme Navn, tilhorte siden 1765 Hertugerne af Anhalt-Bernburg.

² Prinsesse Louise Caroline af Hessen (1789—1867) g. m. Hertug Vilhelm af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksburg; boede fra 1848 paa Ballenstedt sammen med Datteren Friederike, Enke efter Hertug Alexander af Anhalt-Bernburg.

³ Hertug Carl af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksburg (1813—78) ovennævnte Hertug Vilhelms ældste Søn, der arvede Titelen 1821; havde en Tid i 1848 været paa slesvig-holstensk Side.

Erklæring til Fenger tilbage og ytrede grædefærdigt, at det dog var haardt, at han ene skulde udelukkes, naar Ministeriet i sin Helhed rekonstrueredes.

Ingen ytrede et Ord dertil, Bille blev, Halls Opfattelse mødte heller ikke Modsigelse. Næste Møde berammedes til samme Dags Aften Kl. 8.

Om Aftenen Kl. 7 fik Monrad Bud om at indfinde sig hos Kongen og modtog der Kongens Anmodning om at danne et nyt Kabinet.

Hvad der er foregaaet mellem Kongen og Hall denne Dag ved jeg ikke bestemt. Dog følgende: Ved Ministeriets Modifikation synes Kongen at have tænkt paa en ny Udenrigsminister, da han derved kunde faa en moderatere eller i al Fald en ny i Udlandet bedre anset Personlighed ind i Styrelsens vigtigste Branche. Det Motiv, som Kongen fremførte for Hall var dog ikke det, men at en enkelt Mand vilde blive for almægtig, naar Udenrigsministeriet og Konseilspræsidiets vare forenede og at han derfor maatte anse det for meget ønskeligt, at de blev skilte. Hall havde ogsaa for Kongen nævnt, hvem der skulde være Udenrigs, hvem Indenrigsminister o. s. v. Men han maa have forladt Kongen uden nogen bestemt tydelig Udtalelse, thi Kongen var i Tvivl om, hvad Hall havde sagt og havde ytret sin Tvivl for Oxholm. Denne havde talt med Hall efter Samtalen med Kongen, og havde faaet det Indtryk af sin Samtale, at Hall ansaa det for at være til Landets Tarv at det blev overdraget enten Krieger eller Monrad at danne et nyt Kabinet. Da Oxholm skulde spise sammen med Hall hos den franske Minister¹, aftalte Kongen derefter med Oxholm, at denne efter Bordet skulde spørge Hall, om han ikke havde opfattet Hall rigtigt, at det var bedst, det blev overdraget enten Krieger eller Monrad at danne et nyt Ministerium. Hvis Kongen ikke fik en Billet inden Kl. 6¹/₂ fra Oxholm, kunde han anse Halls Svar for bejaende. Da Billetten ikke kom, sendte Kongen Kl. 7 Bud til Monrad.

Da Monrad følte sig overrasket ved Kongens Tilbud, eftersom Hall samme Dags Formiddag i Ministermødet havde er-

¹ M. Dotézac.

klæret, at Kongen havde overdraget ham det, ytrede Kongen, at han selv havde været i Tvivl, om han ikke var engageret ligeoverfor Hall, og forklarede nu, hvorledes det var gaaet til. Han udtalte ved den Lejlighed, at han kunde forstaa Monrad og ogsaa forstaa Fenger; men naar Hall havde talt en Time blev han forvirret, og naar Hall gik, vidste han egentligt ikke, hvad han havde sagt!

Da Monrad refererede Halls Ytringer i Formiddagsmødet, hvoraf det fremgik, at Hall havde overtaget Hvervet, og her ytrede, at Intet stemmede mindre overens med Kongens Karakter end det ikke strængt at holde et givet Ord, takkede Kongen ham og fandt, han havde Ret. Derpaa fortalte Monrad paa Kongens Opfordring, hvad der iøvrigt var passeret i Ministermødet, hvorefter Kongen erklærede, at han ikke vilde gaa ind paa Kabinetts Rekonstruering uden Modifikation; en indre Stemme sagde ham, at han ikke kunde eller burde det. Monrad forestillede Kongen at ethvert andet Navn end Bluhmes vilde være betydningsløst ligeoverfor Udlandet og at ligeoverfor Indlandet vilde ethvert andet Kabinet, end det bestaaende, have store Vanskeligheder at overvinde. Kongen antydede Muligheden af, at Blixen vel 2. Gang kunde danne et Kabinet¹, men holdt sig iøvrigt til, at det nuværende Kabinet skulde rekonstrueres dog med Modifikationer. Han mente, at det var afgjort, at han var bundet, og at ogsaa Hall vilde staa ved, at han maatte gaa ind derpaa. Men spurgte imidlertid Monrad, om han, dersom Hall ikke vilde, saa vilde paatage sig Dannelsen af et Kabinet, og dertil svarede Monrad ja².

¹ Blixen Finecke havde aldrig i egentlig Forstand dannet Kabinet; han var Udenrigsminister i Rotwitts Kabinet 1859—60.

² C. Th. Sørensen kommer i sine forskellige Udkast til en Skildring af Ministerskiftet 1863 gentagende ind paa Grunden til Monrads Beslutning om at danne Regering; kortest og mest forstaaeligt forklarer han det saaledes: »Monrad frygtede for at der skulde komme en Spaltning mellem Kongen og Ministeriet, og at Godsejerne vilde komme til at spille en politisk Rolle. Han vilde gerne erobre Kongen for den nationale Politik og derfor ønskede han i Tid frivilligt en modereret Regering«. Et andet Sted skriver C. Th. S. i samme Forbindelse: »Og dette noterer jeg her fordi jeg ved fra

Monrad tog fra Kongen strax hentil sine ventende Kolleger og meddelte Indholdet af en Tale, han havde havt med Kongen. Han erklærede nu ogsaa Hall for bunden ved sine Ord til Kongen og udtalte for sit Vedkommende, at han ikke 2^{dn} Gang som i 1859 (2. Dec) ved at slutte sig til Hall vilde bevirke — i Stedet for Ministeriets Opretholdelse — at Magten gled over i andre, vi vidste ikke, hvis Hænder, men enten i Oxholms eller Blixen Fineckes. Han erklærede derpaa Hall, at han var villig til at indtræde med ham i det nye Kabinet, han maatte danne, og [sic] men at han ogsaa, dersom Hall f. Ex. ligeoverfor Lehmann skulde anse det ønskeligt, at han blev staaende udenfor, vilde understøtte det nye Kabinet ærligt og loyalt paa enhver Maade.

Monrads Ord gjorde et synligt Indtryk paa Hall. Monrad fulgte efter Mødet Hall til Vesterport¹, men det var ikke muligt at faa en bestemt Udtalelse af ham.

Dagen efter, Mandag d. 28., var Hall hos Kongen og havde i 1½ Time en Samtale med ham. Han forlangte, at Kongen pure skulde sende Ministeriets Demission tilbage, men lovede saa at drage Omsorg for, at de af ham ønskede Modifikationer indtraadte i Løbet af nogle Uger. Kongen lovede at sende ham sin Beslutning samme Dags Aften Kl. 8.

Kl. 3 samme Dag traf Monrad Hall i Konseilpræsidiets, hvor ogsaa Vedel² var tilstede, og Fenger kort efter kom tilstede. Hall var meget nedtrykt, men fast i sin Beslutning. Monrad an-

den bedst mulige Kilde, at det var dette Forhold [Modsætningen mellem Kongen og Ministeriet] som gjorde Monrad lidt urolig — — — i sin Diktat taler han ikke om sine Motiver. — Hvad Monrad i December 1863 vitterligt arbejdede for, var en mere helstatslig orienteret Regering (se saaledes hans Samtale med Andræ 21. December (P. Andræs anf. Skrift S. 74). Han søgte ogsaa Forbindelse med den russiske Gesandt (Nicolays Depeche 7/12 1863, Afskrift i R.A.). Den Forklaring, han en halv Menneskealder senere har givet C. Th. Sørensen, er tydeligt præget af Kendskab til den senere politiske Udvikling (Godsejernes Indflydelse).

¹ Hall boede paa Bakkegaarden og var aabenbart paa Vejen hjem.

² Departementschef P. Vedel i Udenrigsministeriet; han havde paa dette Tidspunkt samlet hele den politiske Ledelse under sig.

befalede ham Kultusministeriet og vilde selv overtage Indenrigsministeriet i et modificeret Kabinet, men Hall var ikke til at bevæge. Monrad erklærede, at han ventede at modtage Kongens Anmodning om at danne et Kabinet. Om Eftermiddagen var Hall hos A. Hage, hvor flere af Ministrene skulde spise sammen med Wodehouse. Monrad var ogsaa indbudt, men havde sendt Afbud. Hall havde Plougs Kone til Bords og var meget oprømt, men Kl. 8 modtog han en Billet, som forstemte ham, hvornæst han forlod Selskabet. Dette var Kongens Svar. Paa samme Tid mødte Monrad efter Kaldelse hos Kongen. Han gjorde Kongen opmærksom paa at hans Kabinet ikke kunde vente nogen udelt Velvillie hos Folket, men at han skulde gienneføre Kongens Villie, selv om han skulde møde som Ene-minister med 8 Direkteurer. Kongen svarede, at det var ret og at han nu stode ene paa ham. Samme Aften begav han sig til Krieger, Vedel og B[aro]n Nikolai¹, men traf ingen hiemme.

Den 29. Morgen kom først Krieger, dernæst Vedel til ham, dernæst Balthasar Christensen, til hvem han ogsaa havde havt Bud. Krieger havde Monrad tiltænkt Indenrigsministeriet, men han vilde kun indtræde som Udenrigsminister. Vedel støttede dette Ønske. Balthasar Christensens Kaldelse havde sin Grund i at Monrad ønskede en Mand i Ministeriet, til hvem Bondevennerne havde Tillid. Han nævnte Fønnesbech, som ogsaa Kongen havde bragt under Overveielse, men B. Chr. mente, at Fønnesbechs Indtrædelse vilde være en Insult mod Bondevennerne. Derimod foreslog B. C. Hofjærgermester Carlsen². Derefter begav Monrad [sig] til³ Sir A. Paget⁴, med hvem han stod paa en fortrolig Fod. Han udbad sig hans Raad om Valget af en Udenrigsminister, idet han erklærede at Bluhme var umulig i Indlandet, og at man derfor ikke kunde drage Nytte af [hans Navn] ligeov[erfor] Udlandet. Han gav Paget Valget mellem

¹ Den russiske Gesandt (Sm. S. 122—123 Note 2).

² Hans Rasmussen Carlsen, Godsejer, Rigsdagsmand, hørte til det nationale Venstre.

³ »til« skrevet to Gange.

⁴ Den engelske Gesandt — stod Kong Christian nær.

Hall, Krieger, Vedel og sig selv. Paget, som var enig i, at Bluhme var umulig i Indlandet, forkastede ubetinget Hall, hvis Optagelse i det nye Kabinet han overhovedet fraraadede, ytrede Betæneligheder ved Kriegers eller Vedels Valg og rystede foren paa Hovedet af Monrad selv som Udenrigsminister. Derimod stak han Quaades¹ Navn ud. Han og Bn. Nikolai og Ewers² og Wodehouse havde nemlig indbyrdes forhandlet om, hvem man under de forhaandeværende Omstændigheder maatte ønske Danmark som Udenrigsminister, og de vare bleven enige om, at Quaade var den eneste, der kunde gjøre Landet diplomatisk Gavn, fordi han havde Agtelse og Tillid i Tyskland. Monrad bemærkede, at Quaade vilde berede ham Vanskeligheder i Indlandet og at han, hvis han tog ham, maatte have for Opinionens Skyld en Modvægt i Hall. Han maatte altsaa, naar han tog Quaade, ogsaa tage Hall, og derfor spurgte han med Hensyn til det, Paget havde udtalt om Hall, om han ansaa Quaade + Hall for ønskeligere end enten Krieger, Vedel eller ham selv uden Hall. Da Paget havde bejaet dette, syntes hans Beslutning med Hensyn til Quaade fattet. I Konseilspræsidiets, hvor han begav sig hen fra Paget modtog Hall ham venskabeligt, men vilde ikke indtræde i det nye Kabinet. Monrad tilbød dernæst Fenger at blive Finansminister, men Fenger vilde ikke indtræde i noget Kabinet, hvori ikke baade Hall og Monrad var Medlemmer. Han lovede derimod at ville overtage Direktoratet for Finansministeriet, dersom Monrad tog Finansministeriet. Monrad sendte nu Bud efter Madvig, som han vilde tilbyde Kultusministeriets Portefeuille og telegraferede efter Johansen [sic] i Husum³. Han havde nemlig tidlig om Morgenen konfereret med Regenburg⁴ om Valget af en slesvigsk Minister. Regenburg havde nævnt

¹ Kammerherre G. J. Quaade, dansk Gesandt i Berlin, konservativt-helstatsligt indstillet, havde været under stærk Indflydelse af Bismarck.

² Statsraad Ewers, den særligt udsendte russiske Gesandt.

³ Chr. G. W. Johannsen, siden 1850 Amtmand over Husum og Bredsted Amter.

⁴ Th. A. J. Regenburg, Chef f. Sekretariatet i Ministeriet f. Slesvig og Departementschef f. 3. Departement — faktisk Direktør.

Schack¹ i Tønder, Landfoged Krog² [sic], Johansen i Husum, Heltzen³ og Plessen i Eckernførde⁴ som brugbare og paalidelige Mænd. Monrad havde kun personlig Kjendskab til Plessen, men telegraferede efter Johansen. Endelig kaldte Monrad ogsaa Orlogskaptajn Lütken⁵ til sig, hvem han vilde tilbyde at indtræde som Direktør for Marinen under Krigsministeriet.

Madvig, som indfandt sig, erklærede, at han ikke havde nogen Tillid til den hele Kombination, at han ikke vilde lægge Monrads Kabinet et Halmstraa i Vejen, men ene leve for sin Videnskab. Lütken erklærede en Sammensmeltning af Krigs- og Marine-ministeriet for farligt i Krigstider, vilde ikke være Direktør, men var villig til at blive Marineminister.

Blandt de Besøgende i Konseilspræsidiets var ogsaa Ploug. Ploug var utilfreds med, at der var telegraferet efter Johansen, fortalte Monrad, at han var i Feiltagelse naar han troede, at han nød nogen Tillid i Byen. Denne var i den stærkeste Bevægelse, saa det kun var med Møje, at man kunde holde et Udbrud tilbage. Monrad sagde, han vilde handle efter sin Samvittighed og i Nødsfald lade Gaderne feje med Kanoner, thi noget Kjøbenhavnsk Gaderegimente vilde han ikke taale.

Imidlertid var Udfaldet af hans Forsøg paa at danne et Ministerium kummerligt. Kun Lütken, som han ikke havde tænkt paa at gøre til Minister, men kun til Direktør, var engageret. Men to havde desforuden, nemlig Krigsministeren Lundbye, hvem alle det tidligere Kabinets Medlemmer enstemmigt havde tilraadet kun at drage Omsorg for Hæren og derfor indtræde i hvilkensomhelst politisk Kombination, og Casse, som indtog en

¹ F. L. H. Greve Brockenhuus-Schack, Amtmand over Tønder og Løgumkloster Amter.

² Kammerherre F. Chr. H. Krogh, Landfoged i Stapelholm.

³ E. S. E. Heltzen, Amtmand over Aabenraa, Sønderborg og Nordborg Amter, Medlem af Rigsraadet, ultra-konservativ.

⁴ H. F. A. Baron v. Plessen, kgl. Godskommissær for Dänisch-Wold District.

⁵ Orlogskaptajn O. H. Lütken.

lignende Stilling som Lundbye paa Grund af de omfattende Lovarbejder¹, han havde forberedt til Rigsraadet. Med Casse havde Monrad desuden talt om Formiddagen og Casse havde bragt i Erindring, at Monrad havde skaffet ham ind i Kabinettet, og at han derfor vilde staa og falde med Monrad.

Kl. 6 om Aftenen samledes derfor Monrad med Lytken [sic], Lundbye og Casse og foreslog, at Ministeriet skulde konstituere sig og dele Portefeuillerne mellem sig. Det foreslog² [sic] imidlertid Monrads Kolleger paa det Bestemtteste; de vare meget modløse ved hele Situationen. Casse erklærede, at hvis heller ikke Krieger indtraadte, maatte han trække sig tilbage. Forskjellige Beretninger tydede da paa, at Byen virkelig begyndte at komme i Bevægelse. Monrad sendte da Bud efter Krieger og tilbød ham Udenrigsportefeuillen, men han afslog den nu og raadede til at vende tilbage til Hall. Casse trak sig nu tilbage. Tilbage var kun Lundbye og Lütken. Til den første [sagde] Monrad, at han ansaa ham for bundet, hvortil L[undbye] svarede Desværre. Lütken gav han Frihed til at trække sig tilbage, hvis han ønskede det, men han vilde blive. Man skiltes derpaa, og Monrad tog ud til Kongen for at forelægge ham Sagens Stilling. Han erklærede at han ikke veg tilbage, og at Kabinettets Dannelselse skulde gennemføres, men han bad dog Kongen om at overlægge om det ikke var bedst at vende tilbage til Ministeriet Hall. Kongen erklærede, at han under ingen Omstændigheder vilde vende tilbage til Hall. Monrad bad dernæst Kongen om at tilkalde en Mand, der nød hans personlige Tillid og først tage en endelig Beslutning, naar han havde overlagt Sagen med ham. Han bemærkede, at hans Natur var af den Beskaffenhed, at Vanskeligheder kun styrkede hans Villie, men han kunde maaske ikke rigtig se, hvad der var til Landets og Dynastiets Tarv. Kongen sagde, at Blixen var villig til at indtræde i Monrads Ministerium. Han lod derfor Oxholm kalde. Denne erklærede,

¹ Forslag om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen og Anvendelse af Nævninge.

² Meningen er selvfølgelig, at de modsatte sig Forslaget.

at Kongen ikke kunde vende tilbage til Hall. Monrad tog fra Kongen til Simony¹, hvem han tilbød en af de kongerigske Portefeuller, men han erklærede sig tilfreds i sin Stilling og ikke Politiker. I hvert Fald maatte han have Betænkningstid. Derpaa tog Monrad til Overskoledirektør With² og anmodede ham om i Nødsfald at overtage Kultusministeriet, hvilket denne da ogsaa, saa bestyrtet han end blev, lovede, af Hengivenhed for Monrad at ville gjøre, naar det forlangtes som et Offer af ham. Derfra gik Monrad til Telegrafstationen og anmodede Hother Hage³ i Stege om i Tillid til sin gamle Ven at overtage Justitsministeriet, men da Stationen i Stege var lukket maatte Depechens Afgang opsættes til næste Morgen. Atter til Kongen. Baade Kongen og Monrad følte sig styrkede ved Withs Ja. Monrad kjørte hjem Kl. 10¹/₂. Kl. 10³/₄ kom Carlsen. Han var ikke utilbøjelig til Indtrædelse i Kabinettet, men maatte tale med Kongen og raadspørge sine politiske Venner.

Onsdag 30. Morgen telegraferede [Monrad] til Engelstoft⁴ om at overtage Kultus. Fra Hage Svar, at Situationen uklar for ham, men han ville rejse til Kjøbenh. Fra Quaade, til hvem der var telegraferet om at komme til Kiøb., 2 Depecher, den 1., at han vilde rejse, hvis hans Læge tillod det paa Grund af hans daarlige Øjne, den anden, at han vilde rejse strax. Fra Johansen Svar, at han vilde begive sig paa Rejsen og søge Audiens hos Kongen. Senere paa Dagen Brev fra Carlsen, at hans Venner havde fraraadet hans Indtræden i Ministeriet, medmindre der indkaldtes en Constituante for Kongeriget og Slesvig for at hæve Stemningen til den til Omstændighederne svarende fornødne Højde. Monrad sendte derefter Bud efter Departementschef i Indenrigsministeriet Nutzhorn⁵, hvem han kjendte som et klart og skarpt Hoved fra den Tid, han havde været Indenrigsmini-

¹ C. Fr. Simony, Stiftamtmand over Sjælland, havde været Kultusminister 1852—53 og Justitsminister 1854—59. Medlem af Rigsraadet.

² C. (K.) H. With, Monrads Efterfølger i Embedet.

³ H. Hage, Byfoged i Stege, Medlem af Rigsraadet, national-liberal.

⁴ Chr. Th. Engelstoft, siden 1851 Biskop i Fyns Stift.

⁵ C. L. V. E. v. Nutzhorn.

ster, og tilbød ham Indenrigsministerportefeuil., hvilken han modtog. Fra Engelstoft indløb Svar, at han modtog Kaldelsen paa visse pekuniære Vilkaar. Monrad gik ind paa dem og bad ham indfinde sig i Kjøbhv. næste Formiddag. Casse havde indfundet sig og erklærede sine Ytringer fra forr. Dag for en Følge af øjeblikkelig Modløshed. Efter at have sovet paa dem, tog han sit Afslag tilbage. Fra Amtm[and] Johansen kom der Spørgsmaal om, hvorledes han skulde forholde sig, da han ved Ankomsten til Flensborg havde erfaret, at Kongen ventedes der. Monrad svarede ham, at Kongens Reise var opsat til Ministeriet var konstitueret. Han bad derfor Johansen om strax at reise til Kjøbenh., men Johansen svarede med et bestemt Nej og med den Erklæring, at han vilde begive sig tilbage til Husum.

Kongen havde villet reise til Hæren i lang Tid, og hans Reise var ordnet for længst. Hans milit[ære] Omgivelser trængte paa denne Rejse, da de sagde, at Stemningen mod ham ikke var god i Hæren, eftersom han ikke saaledes som Frederik VII havde sagt Farvel til Tropperne, som da tog fra Kjøbhvn. Kongen ventede kun paa Minist. Dannelse, og den 30 havde han kaldet Monrad og sagde ham han vilde reise om Aftenen, i det han mente, at Ministeriet kunde konstituere sig, som det var. Dette erklærede Monrad imidlertid, at nok han, men ikke hans Kolleger vilde, og Kongens Afreise maatte derfor opsættes. Denne Dags Formidd. havde Monrad havt den bekjendte Samtale med Wodehouse og Ewers¹.

Den 31. Dec. om Formiddagen indfandt H. Hage sig, men da havde Casse taget sit Afslag tilbage. Monrad henstillede til ham, hvem han mente at Fædrelandet for Øjeblikket var bedst tjent med som Justitsminister og H. Hage svarede strax med Hensyn til de forberedte Lovudkast: Casse. Engelstoft kom

¹ Ved denne Lejlighed henstillede Wodehouse og Ewers til Monrad at fremsætte Forslag om Sammenkaldelsen af en Conference. Monrad gav Tanken sin personlige Tilslutning, men mindede om, at hans Ministerium ikke var færdigdannet endnu. Derimod erklærede han, at en Ophævelse af November-Forfatningen ikke var gennemførlig (Engelsk Blaabog: Denmark and Germany IV, No. 592).

denne Formiddag, men det viste sig, at der var en Misforståelse tilstede med de pekuniære Betingelser. E. havde villet beholde Bispestolens Indtægter jævnsides med Ministergagen mod at lønne en Vikarius. Dette fandt Fenger aldeles utilbørligt, og det gav Anledning til nye Ubehageligheder [?], da Monrad havde forstaaet Engelstofts Betingelser saaledes, at Bispestolen skulde være ham sikret igien, naar han ophørte at være Minister.

Som disse Forhandlinger stode paa, indfandt Tietgen¹ sig, som havde været i Frankrig og England i en Mission angaaende Kjøbet af et Pantserskib.

Hermed forholdt det sig saaledes, at der i Glasgow byggedes et Skib, som Preussen sagdes at have Ret til at købe indtil 1. Januar; men dersom Kontrakt til den Tid ikke var afsluttet med Preussen, vilde vi faa Adgang til at købe det. Tietgen erklærede, at Underhandleren havde givet ham et bestemt Tilsgagn om at ville lede Underhandlingerne med Preussen saaledes, at de strandede, dersom vi vilde give en Sum rigtignok flere Hundrede Tusind Daler over Skibets Værdi, for det, og vi bestemte os strax. Skibet var for stort til vor Dok (og for dybt til vore Farvande), men den vordende Marineminister erklærede, at hvis Preussen blev Ejer af dette Skib, vilde det kunne bortfejse alle vore Skibe fra Havet og være Herre til Søs. Det blev efter denne Erklæring anset nødvendigt endnu samme Dag at købe Skibet, hvorfor Ministeriet hurtigst maatte dannes.

Kongen havde imidlertid overtalt Simony til aldeles interimistisk at indtræde i Ministeriet. Monrad tiltænkte ham Kultusministeriet, naar enten Casse eller Nutzhorn vilde overtage det slesvigske Ministerium, men da ingen af dem vilde det, maatte Simony interimistisk overtage slesv. Minist. Og Monrad bevægede nu Engelstoft ved at gaa ind paa hans Fordringer for Januar Maaned til at overtage Kultusm. Kl. 4¹/₂ præsenteredes Kabinettet for Kongen og om Aftenen rejste Kongen med Extratog til Hæren. Monrad fulgte ham til Korsør og videre².

¹ Privatbankens Direktør.

² Monrad fulgte Kongen til Nyborg.

I Kongens lille [?] Koupé udviklede Monrad, hvad der politisk burde [?] gøres (Wodeh[ouse's] og Ewers's Program). Et Forslag til at give Hall Elefantordenen og Lehmann Storkorset fandt ikke Kongens Billigelse. Ombord mellem 1 og 2 (Monrad havde anmodet Loevenskjold¹ om at sørge for, der var Champagne ombord) udbragte Kongen en Skaal for Danmark, Monrad en for Kongen. Saaledes endte 1863.

Kongens og Monrads Forhold til Danevirkes Rømning.

Mandag Aften [1. Febr.] blev Kongen tilbage i Slesvig med Oberstl. Dahl² og Monrad. Spiste sammen til Middag. Længere hen paa Aftenen indfandt Hegerm[ann] Lindenchrone sig.

Da Monrad mærkede, at hans Nærværelse udøvede en trykkende Indflydelse, fjærnedede han sig, uden at Kongen holdt ham tilbage. Monrad nærede ingen Tvivl om at Danevirkestillingens Uholdbarhed var Gjenstand for deres Samtale.

Den 2. Febr. red Kongen med Hegermann-Lindenchrone til Danevirke og havde en Samtale der med du Plat³, medens Monrad besøgte sin Søn⁴ i lille Rejde. Kongen ytrede ikke et Ord om Stillingen til Monrad.

Den 3. Febr. vare Kongen og Monrad sammen i Mysunde. Paa Hjemvejen hørt Skud. Fra Gottorp saas Ild fra fjendtl. Kanoner. Kongens militære Omgivelser troede Stillingen omgaaet fra Hadeby Nor. Man lod Hestene sadle. Paa Hjemvejen havde Kongen mødt de Meza⁵, der gjorde sin sædvanlige Spadseretur, men som undgik videre Samtale — rimeligvis af Frygt for Træk. Tager Melding fra Hovedk[varteret] derom. En Adjutant afsendtes til Hovedk. Meldte tilbage, at en Rekogno-

¹ Hofmarskal C. L. Løvenskiold.

² I. C. Dahl, stedfortrædende Generaladjutant i Hæren.

³ Generalmajor P. H. Cl. du Plat, Chef f. 2. Division.

⁴ Viggo Monrad, dengang Reserveløjtnant.

⁵ Generallejtant Julius de Meza, kommanderende General.

scering var sket ad Breckendorfvejen, og var stødt paa overlegen Styrke.

Derefter besøgte [man] Skandserne 1 og 2.

Ved Middagsbordet aftalte Monrad med Grev Ahlefeldt¹, at han uopholdeligt skulde meddele, naar Kongens Afrejse ansaas for ønskelig af Generalkommandoen. Kauffm[ann]² havde ytret, at han ansaa det rigtigst man laa med Klæderne paa.

Kl. 12¹/₄ Natten til d. 4. Monrad vækket af en Tjener, der meldte, at Dahl ønskede en Samtale. Han klædte sig paa og ventede en hel Time paa ham, der var inde hos Kongen. Da han kom, gjorde han indtrængende Forestillinger om, at Monrad burde gribe ind og bevirke Stillingens Opgivelse³. Den var uholdbar, hele Hæren vilde blive ødelagt. Paa Konsejlspræsidenten hviler Ansvarret. Han var den eneste ansvarlige paa Stedet, paa hans Hoved kom Danmarks Ulykke. Gen. Kommandoen havde misforstaaet Instruksen. Monrad svarede, at han ikke burde paa-tage sig noget Ansvar i rent militære Spørgsmaal, at Kongens Person ikke burde indblandes, at Øjemedet med hans Rejse var at forhindre en saadan Indblanding og værne om Komandoens Beslutningsfrihed. Hermed endte Samtalen, om hvilken Monrad skrev⁴.

»Jeg nægter ikke, at jeg altid selv har næret den største Tvivl om Danevirkestillingens Holdbarhed, og at disse Tvivl vare blevne til Ængstelse ved at see Troppernes Udmattelse. Den halve Time, i hvilken Samtalen med Dahl varede, er maaske den pinligste i mit Liv. Jeg foreslog siden Kongen, at han skulde give Dahl Prædikate af Konsejlspræsidentens Bøddel«.

Et Punkt i Samtalen havde vakt Monrads Opmærksomhed,

¹ Premierløjtnant Ahlefeldt-Laurvigen, Ordonnansofficer ved Overkommandoen.

² Oberst H. Kauffmann, Stabschef ved Overkommandoen.

³ I Marginen tilføjet: Kontrasignere en Ordre fra Kongen til Romningen.

⁴ Hvor? P. Vedel opfatter det i sin »Fremstilling af Danmarks Udenrigspolitik 1858—64« (dette Afsnit utrykt — R.A.) som en Dagbogsop-tegnelse, men Monrad førte ikke Dagbog. Har C. Th. Sørensen tænkt paa andet end hans Diktater?

nemlig at Gen. Kommandoen skulde finde Instruxen utydelig. Han kjørte derfor uopholdelig til Kauffmann, der var paa Kontoret. Stuerne fulde af sovende Mennesker. Kauffmann paaklædt og ytrede sig ordret, som Monrad offentlig har udtalt¹. Her skal tilføjes, at Kauffmann ytrede sin Misfornøjelse med 1. Regiment. Danske Hær er ikke som i 1848, er gaaet tilbage.

Da Kauffmann ytrede Ønske om Kongens uopholdelige Afrejse, søgte Monrad Audiens hos Kongen, der modtog ham liggende paa Feltseng. Ved Siden af hans Seng stod et lille Bord, hvorpaa laa det nye Testamente. Monrad søgte indtrængende at formaa Kongen til uopholdelig at rejse. Kongen vilde have Opsættelse til Kl. 4. Monrad anførte, hvor uheldigt det vilde være, om han rejste samtidig med Angreb. Kongen gav efter. Samtalen med Dahl ikke berørt. Idet Monrad forlod Stuen sagde Kongen: De har Ret, Kommandoen maa tage en fri Beslutning. Rejsen skete først 3¹/₂.

I Flensborg Torsdag d. 4. satte Monrad et lille Krigsraad, bestaaende af Irminger², Dahl og Moltke³, for at raadslaa om Kongens videre Rejse. Kongen havde stor Lyst til at blive i Nærheden af Kampens Skueplads, her vilde han beholde to Adjutanter hos sig og med dem ride snart til et snart til et andet Sted af Danevirke. In subsidiens vilde han gaa til Glücksburg og havde til den Ende ladet Forvalteren hente. Der er ikke det fjærneste Spor af, at Nogen havde en Anelse om den samme

¹ I Rigsdagen 7. Februar 1864. Monrads Gengivelse af Samtalen er fyldigst i hans Tale i Landstinget: »Jeg henvendte mig . . . til Stabschefen og spurgte ham hvad han ansaae for at være det Rigtige i Armeens Interesse [m. H. t. Kongens Tilstedeværelse] . . . Stabschefen erklærede da for mig, at han maatte ansee det for rigtigt, at Kongen forlod Slesvig . . . Den sidste Nat, vi vare i Slesvig, havde jeg en Samtale med Stabschefen. Han erklærede for mig, at det var hans bestemte Formening, at der burde gjøres en alvorlig Modstand ved Slesvig. Jeg spurgte ham om der var noget Punkt i hans Instrux, hvorom han var i Tvivl, da det var blevet sagt, at dette skulde være Tilfældet. Han erklærede for mig, at der var Intet i Instruxen, der var ham tvivlsomt.« (Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Landsth. 15. Smlng. 1663—64, Sp. 395—96).

² Orlogskaptajn C. L. C. Irminger, Generaladjutant f. Søetaten.

³ Kaptajn F. A. Moltke, Adjutant hos Kongen.

Dags Aften af Krigsraadet tagne Beslutning. Man ventede en Storm samme Dag eller en af de nærmest følgende og samlede sig derfor om den Mening, at Kongen burde gaa til Sønderb[org] bese Dybbøl, Augustenborg Lazaret. Hvis Danevirke var taget, skulde han endnu forblive en kort Tid i Sønderb[org] for at styrke Tropperne, der vilde komme; ellers vende tilbage til Hovedstaden. To Timer efter var Dahl og Moltke gaaet [over til]¹ den Mening, at Kongen skulde tage [til] Glücksburg. De havde givet efter [for] Kongens varme Ønske og det var [kun] ved indtrængende Forestillinger, at Monrad formaaede ham til at tage til Sønderb[org]. Han maatte gøre sin ministerielle Ansvarlighed giældende. Kongen beraabte sig paa sin personlige Frihed og Monrad nødtes til at ytre, at Kongens Person var den vigtigste Statsindretning. Kongen og Monrad skiltes misfornøjede med hinanden. I de første Par Mil kørte Irminger med Kongen. Først ved en Kro anmodede Kongen Monrad om at tage Plads ved hans Side. Kongen meget nedslaaet. Det stod for ham, som han havde forladt Hæren og ikke havde villet holde sit Ord til denne, at dele ondt og godt med den. I Sønderborg Modtagelse med Hurraraab. Kongen svarede: »Det har jeg ikke fortjent«.

Natten Kl. 1¹/₂ sendte Kongen Mezas Depesche til Monrad. Det øvrige bekendt.

Kongen telegraferede fra Sønderb[org] til Meza Dagen efter, at han billigede Beslutningen.

[Monrad i København den 7. Februar 1864.]

Monrad hørte alt paa Rejsen til Kjøbh. om den voldsomme Spænding i Kjøbh. om Tumulterne i Lørdags [6. Feb.]. Kl. 6¹/₂ kom han først afsted i Korsør p. Gr. af Misforstaaelse, naaede Kl. 9¹/₄ Kjøbenhavn, hvor modtoges af Marineministeren. Strax op i Konseilspræsidiets, lod Budene fra forsk. Ministerier samle

¹ Et Hjørne er her afrevet i C. Th. S.s Manuskript. Teksten er rekonstrueret ved Hjælp af P. Vedels Uddrag af C. Th. S.s Notater.

sig, skrev dels selv, dels ved Sekretær Indbydelser til Kronprins, Kommandant¹, Chef for Borgervæbning². Kommandører for Hest og Fodgarde³, Politidirektøren⁴, alle Dagbladenes Redaktører, Studenterforenings Seniorat, Arbejderforeningens Formand⁵ om at indfinde sig til forskellige Tider. Tjener sendtes hjem for at meddele Ankomst hjemme og at han først efter endt Arbejde vilde komme hjem.

Kl. 10¹/₄ Ministrene. De var i ophidset Stemning. Krigs-[ministeren] erklærede, at han var blevet behandlet nederdrægtigt og lod mig tydelig forstaa, at han delte den almindelige Mening, at Kongen og Monrad vare de egentlige Ophavsmænd til Rømningen. Det var ingen passende Tid til at blive fornærmet. Jeg meddelte de Grunde, der havde talt for Krigsraadets Beslutning og erklærede, at han [?] antog det for rigtigt, at man havde opgivet Stillingen. Krigsministeren forlangte sin Demission, en Hjemkaldelse af Meza og Kauffm[ann], for at afgive Forklaring, vilde efter hans Formening lede til Oplysninger, der vilde være kompromitterende for Kongen. Justitsmin. og et Par andre sluttede sig til Krigsministeren. Selv Quaade ytrede, vor diplom. Stilling var i høj Grad bleven fordærvet ved Stillingens Opgivelse, og at man nu ikke burde vente sig Hjælp. Saasnart Monrad kunde komme til Orde erklærede han, at han ansaa det rigtigt at Meza og Kauffmann hjemkaldtes i det [nævnte] Øjemed, da han var fuldkommen overbevist om, at der ikke vilde fremkomme noget, der kunde kompromittere Kongen. Man blev synlig overrasket ved denne Erklæring. Krigsm. talte ikke længer om Demission. Han telegraferede strax til Meza, Monrad til Kongen.

Under Forhandling[ne] vare Folk strømmede til Konseilspræsidiets Dør; de vilde tale med Monrad. Budet erklærede,

¹ Generalmajor C. A. Schepelern.

² Generaløjtnant E. P. Bruhn.

³ Henholdsvis Major F. L. G. Baron Wedell-Wedellsborg og (midlertidigt) Major J. C. Krieger.

⁴ V. Chr. Crone.

⁵ C. V. Rimestad, Medlem af Rigsdagens Folketing.

han ikke kunde holde dem tilbage. Krigsministeren, der var Øjeblikkets Yndling, gik ud og talte nogle beroligende Ord.

Ved Ank. til Konseilspr. laa et Brev fra Landstingets Formand¹ med Underretning om, at Medl. af Landstinget vare samlede i privat Møde Kl. 11 for at Monrad, hvis han vilde, kunde meddele Oplysninger. Monrad foretrak et offentl. Møde længere op paa Dagen og anmodede i. d. A. begge Thingenes Formænd² at komme til sig. Casse overbragte Besked til Landsting[et], hvor flere Medlemmer raabte »Lad ham komme strax«, medens Beck³ svarede, »lad os ikke opføre os som Dreng«. Da Formændene kom foreslog Monrad at der skulde stilles Interpellation til ham, for at han kunde faa Lejlighed til endnu samme Dag at udtale sig. Dette fandtes betænkeligt, da Interpell. kunde give *Anledning til Forhandling, der vilde blive bitter*. Enige om, at Folketh. skulde mødes Kl. 4, Landsth. Kl. 4^{1/2}, for at modtage Conseilpræsidentens Meddelelse.

Komd.[anten] i Kjøb. Chef for Borgervæbning, Kmd[anten] for Hest og Fodg[arden] Politidirek[tøren] mødte samtidig. Forelagdes Spørgsm[aal], om nødvendigt at erklære Kjøbh. i Belejringstilstand. Man var enig om dels at det var uforlødent dels at man savnede den dertil fornødne Militærstyrke. De holsten[ske] Tropper kunde ikke bruges uden i allerhøjeste Grad at ophidse Folket. Stemningen i Garden var tvivlsom, da enkelte af dem havde været med blandt Tumultuanterne. Takket være Borgervæbningens Indretning kan den, naar man rører Allarmtrummen først samle sig efter mange Timers Forløb, da Medlemmer af samme Kompagni laa spredte over hele Byen og dens Forstæder. Hundrede Mand vare dog tilsagte at møde i Nærheden af Christiansborg Slot for i fornødent Fald at kunne assistere p[aa] Christianshavn, hvor man efter Monrads Hjemkomst ventede Optøjer. Hovedstyrken af Politiet og Garden skulde holde Amaliegade spærret. Politidirekt[øren] ønskede imidlertid, at Dronningen skulde tage til Christiansborg Slot,

¹ Fabrikant M. P. Bruun (10. Landstingskreds).

² Folketingets Formand var Overretsassessor L. N. Bregendahl. (Viborg Amts 2.).

³ Gaardejer Aug. Beck, valgt i 11. Landstingskreds.

da han ikke ansaa det for sikkert, at det vilde være muligt at yde tilstrækkelig Forsvar ved Amaliegade. Det oplystes, at det var Dronningen selv, som havde givet Garden Ordre forrige Dag (Det havde været Politidirek[tørens] Pligt gennem Kommandantskabet at kræve Gardens Bistand).

Monrad anmodede Politidirekt[øren] om at komme igen Kl. 3 for at tage til Dronningen. Politidirektøren fandt, Monrad burde ikke [tage] hjem førend ud paa Natten.

Dagbladenes Redakt[ører] indfandt sig. Monrad fremstillede, hvad han senere udtalte offentligt, men hans Fremstilling gjorde intet Indtryk. Ploug forlangte i oprørt Stemning Krigsret nedsat over dem, der havde deltaget i Krigsraadets Beslutning. Bille¹ spurgte, om det havde været Mening[en] at forhandle med dem, i saa Fald maatte han erklære, at han ikke kunde deltage i saadanne Forhandlinger. Ploug tog atter Ordet og ytrede sig om en fjendtlig Stemning mod hele Kongehuset og bemærkede, at denne Stemning deltes af alle de tilstedeværende Redaktører. Buchheister² (Berl. Tid.) tav, kun en af Flyvepostens Redaktører³ ytrede stammende, at han ikke delte denne Stemning. Monrad svarede, han havde sammenkaldt dem for at meddele dem Oplysninger⁴ og for at sætte dem i Stand til at dømme. Hermed bukkede han for dem og lod dem gaa. Derpaa Studentfor[eningens] Seniorat, ligesaa ophidsede som Journalisterne. Frederiksen⁵ erklærede, han vilde ikke selv deltage i Optøjer, men vilde ikke gjøre nogetsomhelst for at berolige Stemningen. Dertil henholdt de andre sig. Monrad lod dem gaa.

(Naar jeg sammenholder det Indtryk, man havde gjort paa Journalist[er] og Studen[ter], med det Indtryk, som frembragtes i Rigsdagen, kan jeg ikke tilbage[holde] den Bemærkning, hvilken uhyre Forskiel der er mellem Virkningen af den private Meddelelse og den højtidelige offentlige Meddelelse).⁶

¹ C. St. A. Bille, Redaktør af »Dagbladet«.

² H. C. L. Buchheister, Redaktør af »Berl. Tid.« 1861—64.

³ »Flyvepostens« Redaktører var: G. Siesby og J. Davidsen.

⁴ I Marginen tilføjet: Jeg er ikke ret i Stand hertil.

⁵ Nationaløkonomen N. C. Frederiksen, senere Monrads Svigersøn.

⁶ Er Betragtningerne i Parentesen Monrads eller C. Th. Sørensens egne?

Fra Sylvest[er] Jørgens[en]¹ et roligt besindigt Brev, hvori udtalt det Haab, at jeg ikke vilde opgive Ævred, fordi jeg maaske troede at se et Spøgelse i Vælgernes Ideer.

Kronpr[insen] indfandt sig med Adjudant². Monrad havde ønsket, han skulde deltage i Raadslagningen om hvad [man kunde] gjøre for Rolighedens Opretholdelse, havde været i Kirke. Paa Tilbagev[ejen] fra Kirken havde en Mand spyttet ind i Vognen paa hans Søster. Paa Vejen op til Monrad [havde] flere skubbet til ham. Først faaet Ro, da en Stemme raabte: »Skam og Skændsel over hver den, som fornærmer Kronprinsen«. Kronprinsen ytrede intet Tegn til Frygt. Da Samtalens Genstand [var] udtømt, ytrede jeg, at han burde gjøre alt for at komme til Hæren snarest muligt. Fandt saa megen mere Anledning dertil, som han selv havde Lyst dertil. Han opfattede det, som om Monrad vilde benytte hans Afrejse som et Middel til at berolige Stemningen. Lod strax Samtalen falde. Kl. var bleven 3, med Politid[irektøren] til Dronningen. Monrad frembar Politidirektørens Ønske. Bag Dronningen stod begge Prinsesserne³ og Prins Valdemar. Hun afslog med Bestemthed Forlangendet. Hun vilde blive i Hus og Hjem, hun var kjæk og fattet uden nogensomhelst Frygt. Politidirekt[øren] havde forrige Aften faaet en drøj Irettesættelse, fordi han havde tilladt Folk at samle sig udenfor hendes Bolig. Paa Henvejen havde Politidirektøren betroet mig det og var temmelig forknytt. Nu takkede hun ham i de mest smigrende Udtryk for den Kjækhed, han havde vist senere paa Aftenen og kaldte ham endog et Par Gange »Hr. Politimester«. Jeg kjørte nu *tilbage* til Christiansborg Slot med Overhofmarskalken (Oxholm) og ytrede Ønsket at være i Dronningens Nærhed om Aftenen, men han formente, at dette kun vilde bidrage til at samle Bevægelsen paa et Sted og Monr[ad] kunde mærke, at O[xholm] antog hans Begjæring grundet i Frygt for egen Sikkerhed. Mon[rad] spurgte, om han vilde paatage sig Ansvar for Kon[gelige] Families Sikkerhed, hvori han indvilgede.

¹ Gaardejer S. J., Medlem af Folketinget (Ringkøbing Amts 1.).

² Kaptajn L. Lund.

³ Dagmar og Thyra.

O[xholm] ytrede den Anskuelse, at det for at berolige Stemningen maaske var rigtigt, at Min. indgav Demission, idet han bemærkede, at Kongen jo ikke behøvede [at] modtage den. Monr[ad] svarede, han ikke vilde vige for Gadeoptøjer, men derimod for et Mistillidsvotum af Rigsdagen.

Derfra til Rigsdagen.

Balth. Christensen¹ [ulæselige Navne].

Hjem Kl. 6.

Mezas Entledigelse [m. m.].

Kongen, der telegrafisk havde billiget Beslutningen [om Danevirkes Rømning], holdt haardnakket paa de Meza. Efterat Forhandlingerne mell[em] Kr[i]gsm[inisteren] og de Meza havde ledet til Krgsm. Begjæring om Mezas Entledigelse, fulgte den ene Udsættelse paa den anden. Han [Kongen] konfererede først med Monrad, saa med Lundbye, vilde saa afgjøre Sagen i Geh[ejme]statsr[aad].

Efter det afgj[or]de]s Sagen følg[ende] Morgen med Krigsministeren, men Forh[andling] med M[arine]m[inisteren] førte til Udsættelse til Aften, og, uagtet M[onrad] da tilstede, [blev] Sagen udskudt til følg. Dag. Krigsm. og Monr[ad] følte os fristede til at opgive vor Stilling af lutter Udmattelse.

Efterat Hovedsp[ørgsnaalet] om Entled[igelsen] var afgjort, drejede Spørgsm. sig om Motiveringen. Kongen vilde ved at bifalde Indstilling[en], bifalde Motiveringen med, derved vilde han komme i Modstrid med sig selv. Dahl fandt om Sønd[a]g[en] p. [den] Udvej at lade Kongen selvstændig motivere sin Billigelse.

Rigsdagens Adresse²: I oprindelig Udkast [til Kongens Svar paa Rigsdagens Adresse stod]: »Jeg vil ikke et Slesvigholsten, jeg vil ikke løse Slesv[igs] Forb[indelse] med Konger[iget]«.

¹ Balth. Christensen forelagde i Landstinget den motiverede Dagsorden, hvormed Mødet sluttede.

² Folketinget havde 25. Februar i Forstaaelse med Landstinget vedtaget en Adresse til Kongen, der gav Udtryk for den »Trøst og Beroligelse [det var] at see D. M. træde i den høisalige Konges Fodspor ved at hævde vor Frihed og Selvstændighed ligeoverfor Udlandets Forestillinger om Ophevelsen af Grundloven af 18de November f. A.«.

Kongen ytrede den hæftigste Modstand herimod. Vel ønskede [?] han ikke et Slesvigholst[en], men man vidste ikke, hvad Krigens Udfald kunde tvinge ham til. Han vilde ikke *binde* sig ved Til-sagn. Monrad sagde der stod ikke »aldrig«, men blot Øjeblikkets Stem[ning]. Samtalen blev varmere og varmere. Tilsidst [?] sagde [Monrad]: »Jeg havde aldrig troet, Deres Maj. var en Slesvigholstener, men efter den Modstand, De nu gjør mod offentlig at udtale, De ikke vil et Slesvigholst[en], begynder jeg at tro det!« Kongen forstod det. Spurgte om han maatte sende Bud efter Quaade. Quaade foreslog, istedet f[or] Slesvigs [?] [at sætte:] Slesvigs politiske Forbindelse med Kongeriget.

Monrad sluttede sig dertil med Indskud af Ordet »bestaaende« mellem den og politiske. *Slesvigs* den bestaaende politiske¹.

Monrad maatte have en tydelig Udtalelse for Vælgernes Skyld.

Kongen gav endelig efter, men Kongen og Monrad skiltes misfornøjede med hverandre.

Tirsdag derefter, efter at have læst Fædre[landets] Artikel sagde Kongen: Der kan De see, jeg havde Ret. Man opfatter mine Ord netop saaledes som jeg frygtede².

¹ De sidste fire Ord øjensynligt en Gentagelse. Der er aabenbart her samtidig med Indskudet foretaget en Omredaktion. Den paagældende Passus i Svaret kom nemlig til at lyde: »Jeg vil ikke Ophævelsen af den bestaaende politiske Forbindelse mellem Kongeriget og Slesvig«.

² »Fædrelandets« Artikel fremkom Mandag d. 29. Februar. Det hedder her: »en Sætning i Kongens Udtalelse indeholder et tilfredsstillende Svar paa Hovedpunktet i Rigsdagsadressen. Det er den, at Kongen ikke vil Ophævelsen af den bestaaende politiske Forbindelse mellem Kongeriget og Slesvig. Dette Svar vilde lydt stærkere og mere betryggende, hvis det havde kunnet gives i positiv Form; men det er let at forstaa, at Kongen og hans Regering ligeoverfor Uvisheden af Krigens Udfald har maattet foretrække den negative Form; man kan ikke med Billighed kræve mere. Der foreligger altsaa i denne Sætning en Forsikring om, at Kongen ligesaa lidt vil gaae ind paa et Schleswig-Holstein, som paa et selvstændigt Slesvig; der foreligger en Forsikring om, at der nu ikke mere tænkes paa nogen Op-hævelse af Forfatningen af 18de November . . .

Det Tilsagn af Kongen og hans Regering, som vi gjentagne Gange har

I Samtalen om Lørdagen kom Kongen til at ytre; at han ansaa Grüne¹, Udg[iveren] af Kronen, som et Mønster paa en politisk Forfatter, hvorimod han holdt Berl[ingskes] Udtryk mod Oppositionspresen for matte.

Kronp[rinsens] sene Afrejse var begrundet i Dronning[ens] døende Moders² Sygdom. Hun vilde gjerne et Par Gange om Dagen se Kronp. Det var hende saadan en Trøst. Man frygtede at hans Afrejse skulde fremkalde en Krise hos den Syge.

Garden tilbageholdt. Kronp. og Gardens Afrejse vare Sager [?] der³ [et Par Ord ulæselige]. De tilstodes omsider.

Den 9. Marts⁵ havde Quaae med Bevægelse henvendt sig til Monrad i Overbevisningen om, at vi burde gaa ind paa en Konference.

Monrad blev ærgerlig, men bevæget til at modtage Paget Kl. 4, der meddelte at det nu var hans personlige Overbevisning at det var nødvendigt at give efter.

Han havde modtaget private Breve fra London, hvoraf han saa, at selv om Debatten i Parlamentet skulde føre til en Forandring i Ministeriet, ingen Forandring i Regeringens Holdning vilde ske.

Han mente vel at Frankrig ønsker Krig, da dets tilbageholdende Stilling ellers ikke kunde forklares (Dotézac havde endnu ikke faaet Instrux), men han troede der bestod Forb[in-delse] mell[em] England og Frankrig og at vi vilde blive offrede tilsidst.

Monrad fastholdt Base som Betingelse for Konference⁵.

tilladt os at kræve . . . have vi altsaa faaet ved dette Svar«. — Ploug synes at have haft noget Kendskab til Svarets Fødselsveer.

¹ J. P. M. Grüne, tidligere Redaktør af »Kjobenhavnsposten«, en af Konservatismens voldsomste Penneforere.

² Landgrevinde Charlotte. — Hun døde 28. Marts 1864.

³ Det drejer sig sandsynligvis om Kronprinsens Afrejse til Hæren (Jydske Hovedkvarter) 8. Marts og to Gardekompagniers Landgang og Recognoscering i Øst-Holsten.

⁴ Ovenover er skrevet: kom engel[ske] Gesandt[?] for at trænge paa.

⁵ c: at Tilsagnene fra 1851—52 skulde være Basis for den kommende Konferences Forhandlinger.

Preussen og Østrig havde begyndt Krig i Overenskomsternes Navn, der vare afsluttede 1851, 52, og vi maatte derfor antage, at de ikke havde noget imod, at disse Overenskomster blev Konferencens Basis. Paget erklærede sig da ogsaa tilfreds, naar Regeringen vilde give dette Svar, skjønt han helst ønskede Basis uomtalt.

Monrad lovede bestemt Svar, naar Sagen var forhandlet i Minister[raad] men her forlangte Casse og Nutzh[orn] Demission, hvis Konferencen modtoges. M[arine]m[inisteren] mente Danmark let kunde faa Vaabenstilst[and] 3 Vinter [ulæseligt] i Steden for 3 Sommer [ulæseligt]. Vaabenhvilespørgsmaalet vilde Monrad lade være afhængig af Krigsm[inisteren] og M[arine]-m[inisteren]. Krigsm. havde intet mod en 4—5 Ugers Vaabenstils. Marineminist. [udtalte sig] derimod. Endelig Afgørelse: man ønskede ingen Vaabenstilstand.

End[elige] Afgj[ørelse] opsattes til næste [Møde]. Kon[ference] vilde Monrad ikke have under Rigsdagens Samling.

Følgende Fremgangsmaade aftaltes mellem Monrad og Quaade, at gaa samlet til Paget og gjøre ham bekendt med Still[ingen] og erklære, at [den] danske Regering ikke før Rigsdagens Slutning kunde afgive¹ [form²]elt Svar og at de først vilde vide om Frankrig havde tiltraadt Forslaget.

Paget meldte at D[an]m[ark] havde modtaget Konferen[cen] [paa²] Basis af Forpligtelserne fra 1851 og 52, og paa Betingelsen, at de [vid²]ste, om Frankrig deltog.

Ministeriet bifaldt det. Kongen havde bifaldet det før i Gehejmestatsraad.

Den 16. kom Paget op til Monrad og Quaade, forelæste Depechen fra 9.³

Russel ønskede Svaret til om Torsdagen. Quaade havde gjort et Udkast, hvori Basis ikke var udtalt, han satte den til. Han var inde hos Kongen og kom tilbage med Besked, at Kongen vilde have Vaabenstilstand.

¹ Her mangler et Hjørne af Manuskriptbladet.

² Hjørne af Manuskriptet afrevet.

³ Drejer sig om Russells Depeche til Paget 9/3 1864 (Denmark and Germany N° 1140 smlgn. H. T. 3. IV, 615—16).

Monrad gjorde Vaabenstilst[and] til et Kabinetsspørgsmaal. Kongen fastholdt ikke sin Formening.

Søndag d. 13. Marts kom Marineministeren til Monrad og ytrede Betæneligheder ved den øster[rigske] Flaades Ankomst¹.

Gik vi ind paa Konferencen, kunde vi haabe, at England dog vilde forhindre østerr. Flaade fra at komme ind i Kattegat.

Grund til ikke at gaa ind paa Vaabenstilstand; thi øst[errig-ske] Flaade vilde saa i Ro og Mag lægge sig i Kielerhavn.

Søndag Aften var Monrad hos Hamilton² for at sige Farvel. Han fremhævede endnu for ham en Gang en Maade, hvorpaa en Sammensmeltning af Dynastierne kunde finde Sted.

Björnstjerna³ var i Dagligstuen og traadte ind. Til ham fremstillede Monrad at der var en Lejlighed for [en] svensk Regering til for godt Kjøb at lægge sin Sympathi for Dagen.

Vi kunde kun afse to Fregat[er] foruden den Korvet, der var i Uorden til [at møde] østrg. Flaade.

Formaa Deres Regering til ikke at tilstede øster. Flaade Adgang ind i Kattegat og sig, De vil modsætte sig den med Magt.

Den Erklæring vil gjøre Nytte.

Björnstjerna⁴ skrev til Manderström i Christiania⁵.

Hamiltons Rejse til Als⁶.

Plougs til Christiania⁷.

¹ Den Del af den østrigske Eskadre, der var længst fremme, (Fregatten »Schwarzenberg« og Kanonbaaden »Seehund«) naaede først Dagen efter til Gibraltar.

² Den svensk-norske Gesandt Grev Henning Hamilton havde længe ønsket at forlade København. Nu var hans Efterfølger O. M. Fr. Björnstjerna ankommet.

³ Se foregaaende Note.

⁴ Navnet skrevet to Gange.

⁵ Den svenske Udenrigsminister Grev Manderström var fulgt med Kong Karl XV til den overordentlige Storthingsssamling, der begyndte 15. Marts. Her modtog han en Depeche fra Björnstjerna af 14. Marts 1864, hvori Gesandten refererede Monrads Anmodning om Hjælp, men ikke hans politiske Motivering af den. (Svenske R.A.).

⁶ Hamilton, der nu var Privatmand, havde i tredje Uge af Marts været ved Hæren for personlig at lære Forholdene at kende.

⁷ Ploug var i Slutningen af Marts i Christiania for under Kong Karls Ophold at virke for Skandinavismen.

Kongen til Hæren¹.
Björnstjernas Svar².
Grev Doria³.
Rigsdagens Slutning⁴.
Rolf Krake⁵ (østr. Flaade.).

¹ Kong Christian var ved Hæren (Als, Dybbøl, Fredericia, Mors) fra 22. til 29. Marts.

² 18. Marts havde Manderström instrueret Björnstjerna om at sige, at hvis Sverige-Norge lukkede Kattegat for den østrigske Eskadre, betød det Krig, og noget saadant kunde De Forenede Riger kun indlade sig paa i Forstaaelse med England og Frankrig (Svenske R.A.).

³ Den italienske Gesandt.

⁴ 22. Marts.

⁵ Det nye Panserskibs Ydeevne og Indsats drøftedes allerede stærkt.

Oversigt.

Nyere Islamforskning.

I.

I langt højere Grad end andre Folk har de orientalske følt Behovet for en ubrudt samfundsmæssig Udviklingslinie, in casu tilbage til de Retningslinier, Muhammed havde anvist sit Trosamfund. De moderne muhammedanske Stater har endnu i vor egen Tid maattet kæmpe med næsten uovervindelige Vanskeligheder ved at bryde de traditionelle Normer for at skaffe Plads til de Reformere, et moderne Samfund kræver. — Muhammed veg selv helst tilbage fra Traditionsbrud. Kun hans klare Monotheisme brød afgørende med Fortiden. For ham har hans Forkyndelse været nationalt selvhævdende; ikke destomindre var det ham magtpaaliggende — specielt i Medinatiden — at gøre sin Lære til Hovedsummen af alle tidligere Aabenbaringsreligioner. Gud »har foreskrevet Eder den samme Religion, som han paalagde Noah, Abraham, Moses og Jesus: »Overhold Religionen og spalt Eder ikke i den« (Koranen, Sure 42:11).

En tilsvarende Uvilje mod Fornyetelser møder man meget tidligt i Islam, maaske tidligst i ortodoxe Kredse i Medina. Muhammed havde ikke selv kunnet overholde sit udtrykkelige Afkald paa enhver Forrang fremfor sine Trosfæller, udover naturligvis at han formidlede Guds Aabenbaring. Det er derfor forklarligt, at man snart kom ind paa at supplere Koranens Bud ved at henvise til Profetens Adfærd (sunnā) til Belæring for troende. »Den smukkeste Rettesnor er Allāhs Bog, og den bedste Vejledning Profetens«, hedder det. Allerede her træffer vi begge de Elementer, der danner Kernen i det Kompleks af Rets- og Moralregler (al-fiqh), som islamiske Teologer og Jurister har nedfældet i Tidens Løb: Koranen normaliserede paa en Række Omraader det nye Religionssamfunds Liv, og hvor den ikke rakte til, maatte man følge Overleveringen om Profetens Eksempel (ḥadīth)¹.

¹ Ignaz Goldziher: Muhammedanische Studien II (Halle 1890), 3 ff., 203 ff.; T. Andræ: Die person Muhammeds in lehre und glauben seiner gemeinde (Archives d'Études Orientales 16, Sthlm. 1918), 175 ff.; A. Guillaume: The Traditions of Islam. An introduction to the study of the Hadith Literature (Oxford 1924), passim; jfr. A. J. Wensinck: A Handbook of Early Muhammadan Tradition (Leiden 1927), 162, 222 f.

Saavidt Traditionens teoretiske Udformning. I Virkeligheden sammenfattedes den stadigt svulmende Strøm af ḥadīṭ hovedsagelig af fire indbyrdes konkurrerende Retsskoler. De muhammedanske Rets- og Trosregler er da ogsaa efterhaanden blevet saa komplicerede og saa selvmodsigende, at enhver Afgørelse blev afhængig af et personligt Skøn hos dem, der til daglig skulde anvende dem. For de europæiske Magters Orientpolitik og for Islamforskningen i det 19. Aarhundrede — to Omraader, der knyttedes sammen af et nært praktisk Samarbejde — har denne Tilstand næppe været ubetinget heldig; Modsigelserne i al-fiqh gav alt for ofte frit Raaderum for Vilkaarlighed.

Først i 1890 paaviste den ungarske Orientalist *Ignaz Goldziher*¹, at islamiske lærde i Tidens Løb ad spekulativ Vej har konstrueret og per fas et nefas knyttet hele det enorme Apparat af Traditioner til Profeten. Man kan ikke benægte, at enkelte Jurister samvittighedsfuldt har indsamlet og vejjet deres Bevismateriale, inden de fastslog en Retsregel i Profetens Navn. Men som Helhed har de islamiske lærde stillet sig aldeles suverænt overfor den Traditions-kæde (isnâd), der skulde forbinde deres Læresætninger med Muhammeds Adfærd, hvadenten Motiverne saa har været at underbygge personlige Anskuelser eller en hvilkensomhelst anden Interesse. Overleveringens Grundlag og dens tidsmæssige Placering tabte sig i det uvisse ved den endeløse Kæde af Forfalskninger i Partiliden-skabernes Tjeneste.

Det er indlysende, at Goldzihers Undersøgelser kom til at give alle Islamforskningens Retninger aldeles afgørende Impulser. Det mest talende Vidnesbyrd om hans Arbejdes banebrydende Karakter er det utvivlsomt, at det franske *Institut d'Études Islamiques de l'université de Paris* har ment det nødvendigt at foranstalte en praktisk taget urevideret, fransk Nyudgave i 1952, to Generationer efter dets oprindelige Fremkomst². Paa den anden Side kunde det næppe undgaas, at den Kritik, Goldziher havde lagt Grunden til, undertiden er gaaet for haandfast til værks, har underkendt Kilder, som senere har vist sig holdbare. I de seneste Aars Forskning spores der da ogsaa en klar Tendens til at underkaste hele den muhammedanske Overlevering en fornyet Prøvelse, først og fremmest for at finde frem til sikrere og mere almenkyldige metodiske Kriterier, end man hidtil har besiddet. Den betydeligste

¹ I andet Bind af sine Muhammedanische Studien. — Om Goldziher, se J. Somogyi i *The Muslim World*, vol. 41 (Hartford 1951), 199—208.

² *Études sur la tradition islamique extraits du tome II des Muhammedanische Studien*, trad. par L. Bercher (*Initiation à l'Islam VII*, Paris 1952).

Frukt af dette Arbejde forelaa allerede inden Nyudgaven af Goldzihers Værk i *Joseph Schachts grundlæggende Hādīt-studier: »The Origins of Muhammadan Jurisprudence«* (Oxford 1950, 2. ed. 1953).

Man har længe været klar over, at Juristen Muḥammed ibn-Idris al-Shāfi'ī (d. 820), efter hvem den ene af de fire ortodexe Retsskoler bærer sit Navn, har en betydelig Andel i de formelle Retsprincippers Dannelse¹. Helt prægnant fremtræder hans Indflydelse først nu gennem Schachts Undersøgelser. I Almindelighed opererede den klassiske Retsvidenskab kun med fire Retskilder: Koranen, Profetens og hans Fællers Adfærd, det ortodexe Trossamfunds Overenskomst (iğma' al-umma) og Analogidannelse. Disse formelle Begreber synes al-Shāfi'ī at have formuleret i sine væsentligste Træk; men det betyder ikke, at han tilmaalte dem alle lige stor Værdi. De sidste to havde vanskeligt ved at gøre sig gældende i den Periode, der her er Tale om, utvivlsomt fordi de kunde stimulere lokale eller skismatiske Afvigelser indenfor Islam. Koranen og sunna'en kom derfor foreløbig til at indtage en absolut dominerende Plads i Retslæren, ikke mindst takket være al-Shāfi'ī. Han er den første, der definerer Sunnabegrebet som Profetens Adfærd, og som principielt forlanger, at en Regel skal kunne føres tilbage til Muhammed gennem en ubrudt Traditions-kæde for at have Retsgyldighed². Hans Krav vandt hurtig almindelig Anerkendelse, men de medførte unægtelig samtidig en meget væsentlig Indsnævring af Juraens Horisont. Forskellen mellem al-Shāfi'ī og hans Forgængere vil sikkert fremgaa klarest ved at sammenligne hans System med den medinensiske Jurist Mālik ibn Anas' (d. 795) Metoder. Hvor Traditionen havde svigtet, havde denne nemlig enten appelleret til den medinensiske Menigheds iğma' eller udtrykt sin egen Mening, og han havde ikke næret nogen som helst teoretisk Interesse for Overleveringens formelle Grundlag³. Al-Shāfi'ī skærper saaledes baade Kravene til Grundlaget for al-fiqh og til Materialets tekstkritiske Behandling.

Indsamlingen af Materiale og de tidligste Spirer til Retslæren henlægger Schacht til Irāq i Generationerne forud for al-Shāfi'ī, antagelig altsaa til de sidste Ummayyaders Tid. Den geografiske Placering kan maaske diskuteres (jfr. ndfr.), men det er ganske overbevisende lykkedes Schacht at sandsynliggøre, at de tidligste Jurister har formuleret deres Systemer over Ummayyadecalifatets

¹ Jfr. W. Heffening i *Enzyklopaedie des Islām* IV (Leiden 1934), 271 ff.

² Schacht, op. cit. især 77—81.

³ A. Guillaume, op. cit. 20 ff.

(661—750) administrative og retslige Erfaringer¹. Det næste Udviklingstrin har da været, at fromme lærde i ummayyadefjendtlige Kredse i 9. og 10. Aarhundrede har tilskrevet Profeten eller de fire første Kaliffer disse Retsprincipper ved at forfalske Overleveringskæden. I den Form, de saaledes havde faaet, legaliseredes de fiqh-lærdes Systemer derefter i Abbassidetiden (750—1258), uden dog at den ene af de fire ortodoxe Retsskoler fik Fortrin fremfor de andre.

II.

Det er lykkedes Schacht at fastslaa formelle Kriterier for en kronologisk og geografisk Placering af den retlige Overlevering. Det forekommer mig derimod for kategorisk, at han helt vil underkende enhver Tradition, der overleveres paa Profetens Autoritet, og helt frakender Medina Andel i hadiṭ-dannelsens Oprindelse². Disse Spørgsmaal har ikke ganske ringe Rækkevidde, idet de berører Kildegrundlaget for Muhammeds eget Virke. Den retlige og religiøse Overlevering lader sig nemlig ikke adskille fra den historiske.

Schachts Paastand røkkes imidlertid allerede derved, at en saa tidlig Kilde som Muḥammed ibn Ishâq's (d. 768) Fremstilling af Profetens Levned udtrykkeligt henlægger sunna-traditionen til Medina³. De nyeste Undersøgelser synes at vise, at der meget tidligt i Medina opstod en rent historisk Interesse for Profetens Liv; ibn Ishâq's Værk er netop den første, kendte Frugt heraf. Den ældste, biografiske Litteratur — ibn Ishâq, al-Wâḳidî (d. 823), ibn Sa'd (d. 845) — indeholder utvivlsomt et fremtrædende legendarisk Islæt, men paa den anden Side røber den endnu umiskendelige Spor af en omfangsrig, lokal Tradition, der baade lader Muhammed og hans Modstandere komme til Orde⁴.

Umiddelbart vilde man forvente, at Profetens egen Beretning, Koranen, maa tilkendes ubetinget Forrang fremfor enhver af disse senere Kilder. Men denne Opfattelse gælder kun med Modifikationer. Dels indeholder Koranteksten selv kun meget faa sikre Tidsmærker, dels er den oftest holdt i saa taagede Vendinger, at Begivenhedsforløbet snarest tilsløres. Dens alvorligste Svaghed er

¹ Schacht, op. cit., 190—213.

² Ibid., 149, 233.

³ The Life of Muhammad. A translation of (ibn) Ishâq's *sīrat rasūl Allāh* with introduction and notes by A. Guillaume (London 1955), 684.

⁴ F. Buhl: Muhammeds Liv (Kbh. 1903), 360 ff.; Andræ, op. cit. 26 ff.; Th. Noeldeke: *Geschichte des Qorāns* II (2. Udg. v. F. Schwally. Lpz. 1919), 129 ff.; G. Levi della Vida i *Enzyklopædie des Islām* IV, 472 ff.; A. Guillaume's *Indledn. til ibn Ishâq*, xiv—xli; jfr. Wensinck, op. cit., 157 ff.

dog, at den kun er overleveret os i en senere autoriseret Udgave, saaledes at vi nu hverken kender dens oprindelige Form eller de mellemliggende Redaktioner¹. Koranens nuværende Inddeling er hverken kronologisk eller indholdsmæssigt, men stilistisk bestemt. De længste Kapitler (Surer) staar først, de korteste sidst. I tekst-kritisk Henseende har islamiske Eksegeter allerede udført et omfattende Arbejde, omend naturligvis utilstrækkeligt fra et moderne, videnskabeligt Synspunkt. Tekstens Ordlyd synes imidlertid at kunne fastslaaes med nogenlunde Sikkerhed; de saglige Problemer, der knytter sig til Koranen er nok saa betydningsfulde.

En nogenlunde holdbar Datering af Surerne naaede den tyske Orientalist *Th. Noeldeke* allerede i 1860. I 1937—39 udgav en skotsk Islamforsker, *Richard Bell* imidlertid en ny Koranoversættelse, hvis Tolkning og Arrangement afveg stærkt fra den hidtil gængse². Dokumentationen af Omplaceringerne har han redegjort for i en posthumt publiceret »*Introduction to the Qur'ân*« (Edinburgh 1953). Medens Noeldeke endnu i Hovedsagen opererede med Surerne som Enheder i den overleverede Form, er man efterhaanden blevet opmærksom paa, at de meget vel kan være sammenarbejdet af Vers fra vidt forskellig Tid. Denne lagttagelse har *Bell* nu draget Konsekvenserne af. I en iøvrigt apokryf Tradition hedder det sikkert korrekt, at Koranen blev samlet »fra Skriftstumper, Sten, Palmeblade, Knogler, Læderstrimler og fra Mændenes Hjerter«, altsaa paa Grundlag af korte Passager og netop ikke afsluttede Surer³. Til Gengæld betjente Muhammed sig til forskellig Tid af et varierende, men ganske karakteristisk Ordvalg, der giver Holdepunkter for at tidsfæste hver enkelt Koranpassage med større eller mindre Sikkerhed, ogsaa indenfor de to Hovedafsnit i hans Karriere, det mekkanske og det medinensiske⁴.

Frants Buhl, hvis Muhammedbiografi fra 1903 stadig hævder sin Rang af internationalt Standardværk, anvendte fortrinsvis den senere Tradition til at uddybe det Billede, Koranen gav. I Modsætning hertil sonderer den nyeste Biograf, den engelske Orientalist *W. Montgomery Watt* i sin Bog: »*Muhammad at Mecca*« (Oxford 1953) skarpt mellem Profetens personlige, religiøse Ud-

¹ Noeldeke-Schwally, op. cit., 11 ff.; I. Goldziher: Islam fordom och nu. Studier i korantolkningens historia (Olaus Petri-föreläsningar, Sthlm. 1915), 5—33.

² Th. Noeldeke: Geschichte des Qorâns (Göttingen 1860). — R. Bell: The Qur'ân. Transl. with a critical re-arrangement of the Surahs, I—II (Edinb. 1937—39).

³ Noeldeke-Schwally, op. cit. II, 11 ff.; Bell: Introduction, 38 ff., 103.

⁴ Ibid., 104 ff.

vikling og den ydre Ramme om hans Virke i Mekka. Til det første Formaal har han kunnet drage Nytte af Bell's Koranbearbejdelse, til de sidste har ibn Sa'd's og ibn Ishâq's Efterretninger været Hovedkilde. Desværre er Resultaterne af de første Afsnit imidlertid næppe holdbare, hvorimod Forf. i de sidste kan notere varige Gevinster.

Dr. Montgomery Watt bestrider ikke, at de ældste Partier af Koranen rummer eschatologiske og religiøse Træk, der viser Profetens Gæld til de øvrige Aabenbaringsreligioner, eller at han fra Begyndelsen har følt sit Kald til at advare sine Landsmænd. Blot gælder Advarslen efter Forf:s. Opfattelse ikke Muhammeds religiøse Besindelse paa Dommedags Uundgaaelighed saa meget som Købmandsaristokratiets sociale Lige gyldighed. Det er de sociale Misærer i Mekka, Koranen drager til Felts mod¹. — De Koranvers, Montgomery Watt støtter sig til, tillader dog næppe den Fortolkning, han tillægger dem. De bestyrker egentlig tværtimod den gængse Opfattelse af Muhammeds tidligste Forkyndelse, af Dommedagsprædikantens Angst for sine Medmenneskers Vildfarelse og deres Skæbne. Gud har sendt sin Apostel, hedder det, for at bringe Araberne den Vejledning, de — ene blandt andre Folk — ikke hidtil har kendt. Han skal paamine dem om, at »Dommedag skal blive en svær Dag, en Dag uden Behagelighed for de vantro« (Sure 74:8—10). Den Dag afgøres Menneskets etiske Ansvar overfor Gud, den altformaaende Skaber, hvis Vilje ingen kan unddrage sig².

Det er Forf:s. egen Metode, der har ført ham paa Vildspor. For en Historiker er det unægtelig overraskende, at han benægter den historiske Forsknings Kompetence til overhovedet at diskutere Koranens Kilder og Forudsætninger, fordi det strider mod den ortodoxe Muhammedanismes Grundsyn paa Allâhs Aabenbaring³. Det er en alvorlig Brist, at Muhammeds religiøse Baggrund og de etiske Elementer i hans Forkyndelse forflygtiges. Man kan strides

¹ Montgomery Watt, op. cit., Kap. III. — En tysk Orientalist, H. v. Grimme har tidligere — og ligeledes uden Held — forsøgt at skildre Muhammed som social Reformator (Mohammed, Bd. I (Darstellung aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte VIII. Münster 1892), 14—23).

² Jfr. Buhl: Muhammeds Liv, 137 ff., 149 ff.; Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Quranen (Kbh. 1924), 69 ff., 127 ff., 142 ff.; T. Andræ: Muhammed, hans liv och hans tro (2. Udg. v. G. Widengren, Sthlm. 1950), 96 ff. — Oversigter over den tidligere Muhammedforskning findes hos Noeldeke-Schwally, op. cit. II, 198 ff. og hos J. J. Saunders: Mohammad in Europe (History. The Journal of The Historical Association, New Ser. vol. XXXIX. London 1954), 14—25.

³ Montgomery Watt, op. cit., 82 f., 128.

om, hvor han kan have hentet sine Impulser, men de kan ikke bortforklares, end ikke i den religiøse Tolerances Navn. Han har næppe saa tidligt kendt hverken Kristendom eller Jødedom i ren Skikkelse. Paavirkningen maa utvivlsomt snarest søges i det brogede Virvar af sekteriske Vildskud paa Kristendommen og Manichæismen, som trivedes saa overdaadigt i det daværende Arabien¹.

Betydeligt heldigere falder Montgomery Watts Behandling af Tilstanden i Mekka ud. Det er lykkedes ham paa Grundlag af ibn Ishâq's Materiale at identificere de politiske Grupperinger, som dog allerede inden Muhammeds Optræden havde fundet en modus vivendi, blandt andet fordi Byens internationale Handel nødvendiggjorde en Balance mellem Byzans og Persien². Et Fremskridt er ligeledes Redegørelsen for Rekruteringen af Profetens første Tilhængere, som man hidtil har ment at finde blandt fattige og Tjenestefolk. De synes tværtimod at høre hjemme blandt Aristokratiets yngre Medlemmer og blandt Folk, der ikke havde fast Tilknytningsforhold til nogen Klan, og som altsaa savnede retlig Beskyttelse; blandt »de unge og de svage« som ibn Sa'd udtrykker sig³.

Det kan ikke udelukkes, at »de svages« retlige Utryghed kan have motiveret deres Omvendelse. Til Gengæld er det ikke indlysende, at netop »bedre Folks Børn« skulde samles om den sociale Reformator, Forf. ser i Muhammed. Dr. Montgomery Watt har selv set denne Modsigelse, men han mener, at det hænger sammen med, at de tidligste troende først og fremmest har hæftet sig ved Profetens klare Monotheisme⁴, en Forklaring, der naturligvis er langt fra dækkende.

I Almindelighed mener man, at det mekkanske Aristokratis Uvilje mod Muhammed skyldes, at hans Prædiken truede den Markedshandel, Afgudsdyrkelsen i Byen affødte⁵. Denne Opfattelse støtter sig udelukkende til et enkelt Koransted: Mekkanerne siger: »Hvis vi følger den Vej, ved hvilken Du er retledt, vil vi blive fordrevet fra vort Land« (Sure 28:57). Men er denne rent økonomiske Tolkning ikke lidt af en Tilsnigelse?

Efter ibn Ishâq skyldes Oppositionen mod Muhammed Mek-

¹ R. Bell: Islam in its Christian Environment (London 1924), passim; Andræ-Widengren, op. cit., 144 ff.

² Montgomery Watt, op. cit., Kap. I.

³ Ibid., Kap. IV.

⁴ Ibid., op. cit., 96 ff.

⁵ Buhl: Muhammeds Liv, 158. — I det flg. bygger jeg fortrinsvis paa en utrykt Undersøgelse: N. J. Andersen: Dommedagsprofetens Overgang til Politiker.

kanernes Frygt for, at hans Prædiken skal svække Byen indadtil og udadtil ved at skabe Splittelse i det bestaaende Stammesamfund¹. Denne Motivering — og mere er det næppe — giver sikkert en rimelig Forklaring paa Bruddet mellem Muhammed og Mekkanerne, og den belyser tillige de sidstes Frygt for at blive fordrevet. De politiske Tilstande i Byen og Rekruteringen af de første troende — som Montgomery Watt har beskrevet disse Forhold — bliver ligeledes forstaaelige. Muhammeds Virksomhed skaffede ham tidligt udenrigspolitisk Betydning, især ved Forbindelserne med Abyssinien, en Situation, der kunde blive farlig for Mekkas Balancepolitik; og »de unges og de svages« Tilslutning til Profeten truede Stammesamfundets Sammenhold, der var den vigtigste Forudsætning for Mekkas Position.

III.

De nyere Forskningsresultater gælder ikke mindst de tidligste Perioder af Islams Historie, Ummayyadetiden og Abbassidetiden. Fra et historisk Synspunkt er dette saa meget mere bemærkelsesværdigt, som det i de hidtidige Standardværker ikke var lykkedes at give en organisk Fremstilling af Kalifatets Vækst. Bedst er Forsøget faldet ud i den seneste Behandling fra den tyske Orientalist *Bertold Spulers* Haand². Men selv her opløses Hovedlinierne for stærkt af det usmidige Paragrafsystem, Forf. har lagt til Grund. Samtidig har han i ganske usædvanlig Grad lagt Hovedvægten paa Rigets østlige Provinser, hvilket næppe har gavnet Behandlingen af Ummayyadekalifatet, hvis Tyngdepunkt laa i Syrien.

Med utvivlsom Ret gør Prof. *F. Løkkegaard* i Indledningen til sin Disputats »*Islamic Taxation in the classic period, with special reference to the circumstances of Iraq*« (Kbh. 1950) opmærksom paa, at den radikale Skepsis, Goldziher havde givet Stødet til, uundgaaeligt maatte fortone Grænserne mellem sikker og utilforladelig Overlevering. Særlig grelt fremtraadte dette i den temperamentsfulde, belgiske Islamforsker *Henri Lammens'* Studier over Mu'āwiyah I:s (661—80) Politik og Administration³. Løkkegaard har naturligvis som sine Forgængere været henvist til de

¹ Ibn Ishāq, op. cit., 118 ff., 133 f., etc.

² B. Spuler: *Geschichte der islamischen Länder I: Die Chalifenzeit* (Hdb. der Orientalistik, hrsg. v. B. Spuler VI: 1. Leiden 1952).

³ H. Lammens: *Études sur le règne du calife omayyade Mo'āwia Ier* (Mélanges de la Faculté orientale de l'université Saint Joseph, Beyrouth 1908).

berettende Kilder og den sene, juridiske Haandbogslitteratur; men det er langt mere overbevisende, end det hidtil har været Tilfældet, lykkedes ham at trænge bag om Kildernes tendentiøse — specielt ummayyadefjendtlige Karakter.

Det er i sig selv næppe sandsynligt, at der skulde være opstaaet en teoretisk underbygget, administrativ Tradition i større Omfang i Erobringstiden i 7. og Begyndelsen af 8. Aarhundrede; dertil var Araberne for faatallige og for optaget af praktiske Gøremaal. At det lykkedes dem at tilvejebringe en levedygtig Administration, skyldes først og fremmest, at de i videst muligt Omfang overtog Byzantinernes og Sassanidernes Forvaltningsmaskineri, og selv kun placerede Arabere paa de ledende Poster. Selv bevarede de deres Stilling af privilegeret, militært Aristokrati, afsondret fra den bosiddende Befolkning og fritaget fra de almindelige Skatter, der skulde finansiere det arabiske Styre.

Det kan derfor ikke overraske, at man netop finder de tidligste Spirer til en islamisk Administration i Beskatningsforholdene. For Syriens Vedkommende er det af Interesse, at Mu'awiyah I knytter en kristen Syrer, Sargûn (el. Sergios) ibn Mansûr, der havde ledet det byzantinske Finansstyre i Damascus, til sin Skatte- og Hærforvaltning¹. Prof. Løkkegaard har da ogsaa kunnet paavise en meget snæver Forbindelse mellem byzantinske og islamiske Beskatningsprincipper. Den diocletianske capitatiojugatio, der kombinerede Kopskat og Jordafgift² finder en nøje Parallel i den Tribut, Muhammedanerne paalignede den bosiddende Befolkning i de erobrede Omraader. I Syrien (og formentlig ogsaa andetsteds) kendes kort efter Erobringen en Kopskat, ġiziyah, medens Byrden i andre Tilfælde hvilede paa Jordan som ħarâġ, uden at der endnu lader sig opstille nogen Distinktion mellem de to Former. Sammenhængen er antagelig, at Araberne har fundet en simpel, praktisk Anvendelse af de Regler, Koranen anviser, paa det System, Byzantinerne efterlod sig³.

Denne Formodning bestyrkes for Ægyptens Vedkommende af en Række heldige Papyrusfund i Afrodito (det nuværende Kûm Ishkâw i øvre Ægypten), hvor Skatteforvaltningen paafaldende ligner Justinians stærkt centraliserede Ordning fra det 6. Aarhundrede⁴. Og en tilsvarende Kontinuitet lader sig følge i de Om-

¹ J. Wellhausen: *The Arab Kingdom and its Fall* (Calcutta 1927; tysk Udg. 1902), 134 f.; Lammens, op. cit., 237, 384 ff.; samme: *La Syrie. Précis historique I* (1921), 70.

² Jfr. hertil G. Ostrogorsky: *History of the Byzantine State* (London 1956), 37 ff.

³ Løkkegaard, op. cit., 131 ff., 175 ff.

⁴ C. H. Becker: *Beiträge zur Geschichte Ägyptens unter dem Islam II*

raader, Araberne overtog efter Sassaniderne. Ummayyaderne synes her som Regel at have opretholdt Persernes Adskillelse af Provinsstyrets finansielle og militære Beføjelser, ligesom de bevarede det ældgamle Postsystem, der samtidig fungerede som hemmelig Efterretningstjeneste¹. Begge Dele forekommer mig ganske oplysende til Karakteristik af Regeringens Mistro til de oppositionelle Elementers Uvilje mod det syriske Kalifat.

Paa den anden Side kunde Islam ikke i Længden lade sig nøje med at videreføre de af Forgængernes administrative Funktioner, der var strengt nødvendige for Araberstatens Trivsel. Baade Statsorganisationens Omfang og de finansielle Komplikationer, de arabiske Stammers faste Bosættelse og den hjemmehørende Befolknings gradvise Omvendelse medførte, gjorde Ændringer paakrævede². Kancelliproceduren og Embedsstanden arabiseredes da ogsaa efterhaanden under Abd al-Malik (685—705) og hans nærmeste Efterfølgere³; og omtrent samtidig maatte Regeringen revidere Beskatningsreglerne. Efter flere forgæves Forsøg naaede man endelig en varig Løsning ved at opstille en principiel Sondring mellem ġiziyah og ħarāġ. Den sidste dækkede derefter en ren Jordafgift, som Muhammedanerne uden at nedværdige sig kunde udrede paa lige Fod med vantro; ġiziyah blev en Kopskat, der udelukkende paalignedes Skriffolkene⁴.

Man kan finde dette Arrangement fiktivt. Hovedsagen er dog, at Ummayyadekalifferne uden at bryde de Rammer, Profeten havde fastslaaet i Koranen, virkelig havde formaaet at opbygge en effektiv Statsforvaltning paa det Grundlag, Byzantinerne og Sassaniderne efterlod sig; og at de efterhaanden ogsaa forstod at islamisere de overleverede Former. Denne Udvikling maa utvivl-

(Strassburg 1903), 81 ff., 113 ff.; Nabia Abott: *The Qurrah Papyri from Aphroditto in the Oriental Institute* (Oriental Institute of the University of Chicago, *Studies in Ancient Oriental Civilization*, vol. 15. Chicago 1938).

¹ Løkkegaard, op. cit., 143 ff. — Jfr. Arthur Christensen: *Iran sous les Sassanides* (2. ed., Kbh. 1944), 97—140.

² Ved Omvendelse bortfaldt ġiziyah'en. — I den ældre Ummayyadetid havde Magthaverne ikke missioneret for Islam, men tværtimod opretholdt klare Skillelinier mellem den militære, arabiske Besættelse og de tributskyldige »Skriffolk«. Oprindelsen til en arabisk Jordbesiddelse kan ligge i, at de kollektive Reservater, man oprindeligt havde tildelt Stammerne i de erobrede Lande (bl. a. til Græsning), havde udviklet sig til personlig Ejendomsbesiddelse. Man blev derved efterhaanden stillet overfor Spørgsmaalet om, hvorvidt Muhammedanere kunde udrede Jordafgifterne paa lige Fod med Skriffolkene, hvilket Koranen ikke tillod. (C. H. Becker: *Beiträge*, 121 ff.; Løkkegaard, op. cit., 14—72; jfr. Johs. Pedersen: *Islams Kultur* (Kbh. 1928), 47 ff.).

³ C. H. Becker: *Beiträge*, 130 f.; Nabia Abott, op. cit., 11 ff.

⁴ Løkkegaard, op. cit., 128 ff.; jfr. Johs. Pedersen, op. cit., 41 ff., 47 ff.

somt være foregaaet jævnt og som ganske praktiske Foranstaltninger. Nogen teoretisk Begrundelse af Statsorganisationen eller af Kalifatets Funktioner har der ikke været Tale om paa dette Tidspunkt. Det skete først i Abbassidetiden.

Selve Kalifatets Udvikling har en fransk Jurist, *Émile Tyan* der nu virker som juridisk Professor i Beyruth, taget op til en bredt anlagt Undersøgelse i en omfangsrig Bog: »*Institutions du droit public musulman I: Le califat*« (Paris 1954). Idéen i hans Værk har været at dokumentere, at de fire første Kaliffers — og især 'Umar's (634—44) — væsentligste Fortjeneste bestod i, at de som »de troendes Fyrster« (amîr al-mu'minîn) havde Autoritet til at holde sammen paa Rigets Enhed. Den egentlige Organisation af Kalifatet og Overvindelsen af de primitive Beduinelementer finder derimod først Sted under Ummayyaderne, og disses Gerning overtages uden Brud af Abbassiderne¹. Denne Opfattelse er imidlertid kun halvvejs korrekt, og Arbejdet viser sig ogsaa at være behæftet med alvorlige, metodiske Brister.

Forf. fremhæver rigtigt, at de sene, juridiske Skribenter, især fra det 10. Aarhundrede, maa lades ude af Betragtning, fordi de kun redegør for deres egen Tids statsretlige Idealer, der ikke svarer til Virkeligheden. Derimod udnytter han fortrinsvis Historie-skriverne og Digterne². Men netop her svigter Metoden, fordi han ofte uden Forskel tager sene Historikeres — f. Eks. ibn Haldûns (d. 1406) — Vidnesbyrd til Indtægt jævnsides med de ældstes. Der sondres ikke tilstrækkeligt mellem ældre og yngre Bestanddele i Overleveringen. Paa samme Maade havde en skarpere Grænsedragning mellem Virkelighed og Panegyrik sikkert været hensigtsmæssig overfor Abbassidernes Hofpoeter.

Det er værdifuldt, at Forf. fremdrager de primitive Elementer i den ældste Tid stærkere end det hidtil er sket. Men som Helhed maa Skellet mellem Ummayyader og Abbassider formentlig opretholdes. De politiske Brydninger i det 7. og 8. Aarhundrede har deres Rødder i Partidannelserne allerede i Profetens Levetid; i Modsætningerne mellem Profetfællerne — som Kaliffer repræsenteret af Abû Bekr (632—34) og 'Umar—, Profetens Slægt — det senere alidiske Parti — og det gamle, mekkanske Aristokrati under Ummayyadernes Ledelse. Det er paradoksalt nok den sidste Gruppe, der havde været Muhammeds argeste Fjender, som under Opgøret mellem 'Alî og Mu'âwiyah 656—61 baner sig Vej til Magten. Og det er dette kraftige, aristokratiske Element, der med

¹ Tyan, op. cit., Kapp. 2: II og 3.

² Ibid. S. X f.

Syrien som sit faste Holdepunkt, grundlægger en Herskermagt, som baade islamiske Historieskrivere og moderne Forskere har været enige om at karakterisere som et praktisk Kongedømme (mulk). Sin største Triumf fejrede de, da Mu'awiyah i 678 med syrisk Støtte og efter energisk Agitation i Iraq sikrede sin Søn Yazid (I) Valg som sin Efterfølger¹. Denne ganske konkrete Magt-udfoldelse kommer slet ikke til sin Ret i Tyans Fremstilling.

Ikke destomindre respekterede Ummayyaderne altid det arabiske Stammesamfunds Autoritet: »Stammeparlamentarismen« og Stammerepræsentanternes Kalifvalg, en Respekt, der var mere end blot formel. De forblev altid med den byzantinske Historieskriver Theofanes' Ord protosymboloi, de første blandt Ligemænd. Det rent arabiske Samfund forsvandt imidlertid, da Kalifatets Tyngdepunkt i 750 forlagdes fra Damascus til Baghdad, og det erstattes af en orientalsk Absolutisme af Guds Naade. Abbasiderne paaberaaber sig fra Begyndelsen en guddommeligt begrundet Legitimitet². Det er derfor utilstrækkeligt til at underbygge en statsretlig Lighed mellem de to Dynastier, at de begge repræsenterer et bevidst, dynastisk Princip, og at alle statslige Forpligtelser paahvilede Kalifværdigheden, indtil Sultanatet opstod omkring 940³. Opretholdelsen af den lovlige Orden ved at efterleve Profetens sunna gøres netop først af Abbassidetidens Jurister til Herskerens religiøse Pligt⁴.

Det er derimod ganske naturligt, at der baade direkte og indirekte bestaar en administrativ Kontinuitet mellem de Perioder. Joseph Schacht har, som tidligere berørt, paavist, at de ældste retslærde i de sidste Generationer af Ummayyadetiden har benyttet Samtidens forvaltningsmæssige og retslige Praksis som Udgangspunkt for deres Systematisering. Karakteristisk nok viser deres Gæld til Ummayyadetidens »legal practice« sig netop der, hvor man paa Forhaand vilde vente at finde den: i Skatteret, i Militæret og i Strafferet⁵. Den teoretiske Retsslæres Tilblivelse synes i alt væsentligt at have fundet Sted uafhængigt af, undertiden endda i Opposition til Statsmagten. Men hverken Ummayyadernes retlige Sædvaner eller den tidligste Teoretisering kan siges at have skabt en muhammedansk Lov (endsige Statsret), skønt man paa begge Stadier i større eller mindre Omfang støttede sig

¹ Wellhausen, op. cit., 140 ff.; Lammens: Mu'awiyah, 61, 189 ff.; jfr. Tyan, op. cit., 258 f.

² Goldziher: Muh. Stud. II, 53 ff.; Wellhausen, op. cit., 500 ff., 556 ff.; Johs. Pedersen, op. cit., 63 ff.

³ Saaledes Tyan, op. cit., 233 f., 513 ff.

⁴ Goldziher: Muh. Stud. II, 66 ff.

⁵ Schacht, op. cit., 190 ff., 198, 213; jfr. ovfr. S. 147 f.

til Koranen. Dette skete først, da Abbassidekalifatet legaliserede al-fiqh. Paa den anden Side kan der næppe være Tvivl om, at Regeringen i denne Periode har begunstiget Udviklingen af en teologisk farvet Retslære, blandt andet ved at raadføre sig med retslærde i stor Udstrækning om Forvaltningsanliggender. Dette var muligvis en uundgaaelig Konsekvens af Statsmagtens Islamisering; men til Gengæld kan man ikke undgaa at bemærke, at Kalifferne betoner deres Pligt til at haandhæve Samfundets Orden i Guds Navn des stærkere, jo ringere deres virkelige Magt bliver.

IV.

Det havde været en Grundtanke i Muhammeds Forkyndelse, at Allâh havde sendt sin Aabenbaring for at manifestere Menneskets Magtesløshed mod hans Vilje og Forsyn¹. Formaalet med al Erkendelse bliver saaledes for en Muhammedaner at forstaa og paaskønne Guds Værk. Denne Betragtning forklarer, at Islam vanskeligt kan vedkende sig sin Gæld til Omverdenen.

Tilsammen gør Islams internationale Væsen og den Originalitet, den muhammedanske Kultur kan paaberaabe sig i Kraft af sin guddommelige Oprindelse, det berettiget at behandle dens fundamentale Idéer som en Helhed, der lader sig analysere og rubricere. Dette har den østrigsk-amerikanske Orientalist *G. E. v. Grunebaum* forsøgt med Held i sin Bog »*Medieval Islam. A Study of Cultural Orientation*« (Chicago 1946, 2. ed. 1953). Egentlig dækker dens Undertitel dens Emne nok saa godt som Hovedtitlen, forsaavidt som Forf. gennemgaar de vigtigste Sider af den middelalderlige Muhammedaners Verden og Punkt for Punkt dokumenterer, hvad Araberne skylder deres Forgængere, og hvad de selv har bidraget til at give deres Civilisation dens Særpræg². Grunebaums Styrke ligger i hans imponerende Kilde- og Litteraturkendskab. Enkelthederne i hans Fremstilling er ikke alle nye eller overraskende, men han har ofte virkelig formaaet at anlægge friske Synspunkter paa velkendte Emner. Svaghederne hænger navnlig sammen med, at de tidsmæssige Elementer af

¹ Prædestinationstanken indtager en meget fremtrædende Plads i Muhammeds Prædiken og i den tidligste, islamiske Teologi. Parallelt hermed kan man dog træffe ganske modsatte Idéer, Troen paa, at Mennesket kan retfærdiggøre sig ved sin egen Indsats. I den tidligste Diskussion bliver det snarest et Spørgsmaal om, hvor stor Andel Gud og Mennesker hver især har i det daglige Begivenhedsforløb. (I. Goldziher: *Islam fordom och nu*, 57 ff.: W. Montgomery Watt: *Freewill and Predestination in early Islam* (The Muslim World, vol. 36 (Hartford 1946), 124—52).

² Jfr. ndfr. S. 162.

Islamiseringsprocessen fortønes, og at det ikke altid klart fremgaar, hvilke Dele af det antike Kulturgods, Islam opsuger, og hvilke der — bevidst eller ubevidst — udelukkes.

Den klassiske Kultur havde haft trange Kaar i Byzans siden Justinians Tid. Lukningen af Akademiet i Athen 529 udtrykker den byzantinske Regerings Snæversyn, men denne Handling bliver tillige et Symbol paa, at den klassiske Arv i større eller mindre Omfang oimplantes dels til den latinske Kultur, dels til Sassanide-riket og den kristne Kirke i den nære Orient¹. Men det er bemærkelsesværdigt, at den antike Overlevering først i Løbet af det 8.—10. Aarhundrede knyttes til Islam, og da først og fremmest i Irâq og Persien. Man kan i Ummayyadetiden vel iagttage Reflekser af det 5.—7. Aarhundredes kristologiske Konflikter mellem Orientens mange Kirkeretninger², men den egentlige Islamisering finder først Sted efter at den tilsvarende Proces i det væsentlige er afsluttet for Statsorganisationens Vedkommende.

Med god Grund plejer man at fremhæve, at de Veje, Overtagelsen af Antikens Kulturarv havde fulgt, ogsaa fik Indflydelse paa, hvad Araberne fik Kendskab til. Medens de virkelig tilegnede sig adskillige af de centrale Værker fra den græske Naturvidenskab, Hippokrates, Galen, Euklid, Eratosthenes, Archimedes og Ptolemaios for blot at nævne nogle faa, overleveredes Filosofien kun i det Omfang, den havde været Arsenal for de dogmatiske Kampe mellem Nestorianere og Monofysiter. Det gælder de nyplatoniske Bearbejdelser af Aristoteles hos Plotin og hans Elever, og det gælder den senhellenistiske Logik og Retorik. Det er disse Skrifter, der via syrisk oversættes til arabisk, hovedsagelig i Bagdad, hvor Abbassidekaliffen al-Ma'mûn's (813—33) Akademi kom til at indtage en ledende Plads³. Denne intense Oversættelsesvirksomhed behandler Grunebaum kun ret flygtigt; derimod fordyber han sig med Rette mere indgaaende end det hidtil er sket i den livlige, kulturelle Vekselvirkning mellem Middelalderens tre store Grupper, den romerske, den byzantinske og den islamiske. Baade det kulturelle og det kommercielle Samkvem trodsede jo det aarhundredelange, indbyrdes Fjendskab, og Islam har utvivlsomt til Stadighed udvekslet filosofiske og teologiske Impulser med den romerske og græske Kirke i Striden om den rette Tro⁴.

¹ De Lacy O'Leary: *How Greek Science passed to the Arabs* (London 1949), 47—95; jfr. A. Christensen, *op. cit.*, 74 ff., 422 ff.

² A. v. Kremer: *Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des Islam* (Lpz. 1873), 2—8; C. H. Becker: *Christliche Polemik und islamische Dogmenbildung* (Zeitschr. für Assyriologie XXVI (Strassburg 1912), 175—95.).

³ O'Leary, *op. cit.*, 21—35, 154—82; jfr. Johs. Pedersen, *op. cit.*, 221 ff.

⁴ Grunebaum, *op. cit.*, 1—63.

Denne Forbindelse afbrydes først i det 16. Aarhundrede af indlysende Grunde. Ikke destomindre synes Islam aldrig at være blevet mærkbart paavirket af den europæiske Skolastik, skønt baade ibn Sinâ (Avicenna, d. 1037) og ibn Rushd (Averroes, d. 1198) som bekendt regnes til dens Forløbere.

Grunebaum gør opmærksom paa, at de tidligste islamiske lærde, der beskæftigede sig med Trosanliggende, har været stillet overfor dels den folkelige Legendedannelse omkring Muhammeds Person, dels de kristne Forestillinger om Kristi guddommelige Natur; og de har næppe kunnet undgaa at lade sig paavirke af dette Dilemma¹. Sporene heraf kan følges langt ned i Tiden, men Problemstillingen undergaar efterhaanden afgørende Forskydninger, antagelig netop fordi Muhammeds meget lidt systematiske Forkyndelse fra det 8. Aarhundrede tages under Behandling af hellenistisk skolede, islamiske Teologer. Medens den tidligste Debat om den guddommelige Retfærdighed synes at bære Præg af en vis Spænding mellem Koranens absolutte Gudsvilje og de arabiske Beduiners Fatalisme², samles Opmærksomheden senere om Gudsbegrebets Enhed. Guds Evighed anerkendes naturligvis fra alle Sider, hvorimod hans Attributters, og især Koranens Natur underkastes en livlig Meningsudveksling. Initiativet hertil udgik fra en Række religiøse Tænkere, der efterhaanden samlede sig i en rationalistisk Teologi, Mu'tazilismen, overfor den traditionsbundne Ortodoxi, Sunniterne. Mu'taziliterne gik ud fra Guds absolutte Enhed, hvorfor Koranen maatte være skabt og altsaa ikke evig, hvorimod Sunniterne hævdede, at Guds Væsen og hans Ord ikke lod sig adskille. Men ved at tage Afstand fra Muhammeds og den ældste Ortodoxis antropomorfistiske Gudsbegreb maatte Mu'taziliterne samtidig tillige benægte Guds vilkaarlige Egenraadighed og Prædestinationslæren³.

Formodentlig har de kristne Kirkefædres — deriblandt Johannes Damascenus' — Anvendelse af den græske Filosofis Begrebsverden i deres Polemik mod Islam bidraget til at lede Muhammedanernes Argumentation ind i de samme Baner. Men den mu'tazilitiske Dogmatik og Eksegese adskiller sig ganske klart fra de traditionelle, teologiske Retningers ved sin ganske konsekvente Anvendelse af den græske Logoslære og Substans- og Accidensbegreberne i en skarpsindig, metaforisk Koranudlægning. Baade Problemstillingen og den filosofiske Metodik, den islamiske Teologi

¹ Grunebaum, op. cit., 93 ff.

² Montgomery Watt: *Freewill and Predestination*, 124—37.

³ I. Goldziher: *Islam fordom och nu*, 61—102; samme: *Vorlesungen über den Islam* (2. Aufl. v. F. Babinger, Heidelberg 1925), 93 ff.; H. S. Nyberg i *Enzyklopaedic des Islâm III* (1934), 851—56.

betjener sig af, er — som Grunebaum omtaler det — altsaa karakteristisk for den græske Tænkning siden Aristoteles. Til Gengæld faar han ikke ganske klart frem, at denne teologiske Strid tidsmæssigt falder sammen med Oversættelsesvirksomhedens Systematisering, saaledes at en Sammenhæng er overvejende sandsynlig. I hvert Fald er det paafaldende, at Mu'tazilismens Dogmatik netop knæsættes officielt i 827 af al-Ma'mûn, der fem Aar senere opretter Akademiet i Baghdad¹.

V.

Den Udvikling, den spekulative Teologi gennemløber i 8.—10. Aarhundrede, er interessant fra flere Synspunkter; dels fordi den i Løbet af denne Periode nok islamiseres, men paa den anden Side ogsaa frigøres fra Retslæren, dels fordi den ikke har nogen eller kun en indirekte Forbindelse med de folkeligt-religiøse Strømninger, specielt Shi'ismen og dennes Udløbere (Ismâ'îlitter, Assasiner etc.). De shi'itiske Retningers Oprindelse taber sig endnu mere eller mindre i det uvisse. Den politiske Støtte for Profetslægtens Herskerkrav, der havde været deres Udgangspunkt i Ummayyadetiden, omformes i Abbassidetiden nærmest til en Række religiøse Forestillinger om et alidisk Tusindaarsrige². Ligesaa vigtigt er det imidlertid, at det hadefulde Samfundsfjendskab, disse Sekter samtidig udvikler, gjorde dem til naturligt Samlingspunkt for ikke blot den religiøse, men ogsaa for al social Utilfredshed. Denne Betragtning, som Grunebaum fremdrager, er værdifuld, fordi den baner Vejen for en rigtigere Forstaaelse af den økonomiske Udvikling i Islam i Middelalderen³. —

I det store Hele har Islams økonomiske og sociale Historie ikke hidtil paakaldt Forskningens Opmærksomhed i samme Omfang som Statsfunktionernes og Aandslivets Vækst. Den internationale Diskussion om de økonomiske Forbindelser mellem Orienten og Vesten i den tidligere Middelalder synes nu saavidt afklaret, at man tør fastslaa, at Araberstormen ikke har afbrudt Kontinuiteten i Middelhavsområdet, men at Handelsvejene undgik afgørende Omlægninger⁴. Denne Debat har imidlertid i

¹ Jfr. C. H. Becker: *Christliche Polemik und islamische Dogmenbildung*, 186, 188 ff., 193 ff.; Goldziher: *Vorlesungen*, 110 ff.; Nyberg, l. c., 853. — I 848 mistede Mu'taziliterne atter deres privilegerede Stilling i Staten.

² Goldziher: *Vorlesungen*, 188 ff.; R. Strohtmann i *Enzyklopaedie des Islâm IV* (1934), 376—85.

³ Grunebaum, op. cit., 186—220.

⁴ Se senest R. Lopez: *East and West in the early Middle Ages* (X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Relazioni vol III. (Firenze 1955), 113—63.

overvejende Grad haft Europas økonomiske Udvikling for Øje, medens vort Kendskab til Islams egne Forhold vedblivende er meget mangelfuldt. I mange Henseender er *A. v. Kremers* gamle »Culturgeschichte des Orients« fra 1875—77 med alle sine metoderiske og saglige Ufuldkommenheder stadig grundlæggende, selvom den tyske Orientalist *A. Mez* i Skizzeform har givet væsentlige Korrektiver dertil for det 10. Aarhundrede¹. Til nyere Detailundersøgelser foreligger der endnu kun spredte Tilløb, specielt fra engelsk og fransk Side.

Det er *Mez'* Fortjeneste at have paavist, at det 10. og 11. Aarhundrede kendetegnes af en voldsom Ekspansion af Byerne og af Industri og Handel. Disse Undersøgelser har *W. J. Fischel* senere uddybet, og de synes at vise, at Erhvervslivets Vækst og Dannelsen af et Bankvæsen med Hovedkvarter i Baghdad har fremkaldt en omfattende Kapitalkoncentration og paa den anden Side social Uro i de laveste Samfundslag, især i de tæt befolkede Egne i Mesopotamien². Disse revolutionære Stemninger fandt — efter en Række meget betydningsfulde og metodisk velunderbyggede Studier af den engelske Islamforsker *Bernard Lewis*³ — Afløb i Ismâ'ilismen (Qarmatismen). Den sh'itiske »Messianisme«, som her tog socialt Sigte, skaffede den Tilslutning blandt Syriens og Iraqs Bønder og Arbejdere.

Antagelig staar Ismâ'ilismen bag Oprørene i disse Egne fra 892 til frem i det 11. Aarhundrede. Mere varig Betydning fik Qarmaterne dog ved den Indflydelse, de vandt over det islamiske Laugsvæsen, der netop fordi de muhammedanske Byer savnede et lokalt Selvstyre blev Arnested for den politiske Opposition. Det er muligt, at de byzantinske Gilder har overlevet Erobringstiden, men i hvert Fald har det islamiske Laugsvæsen fra det 10.

¹ *A. Mez*: Die Renaissance des Islams (Heidelberg 1922), 387—483; jfr. *Johs. Pedersen*, op. cit., 83—172.

² *W. J. Fischel*: The Origin of Banking in mediaeval Islam (Journal of the Royal Asiatic Society 1937, 339—52, 569—603; Jews in the social and economic Life of mediaeval Islam (Monographs of the Royal Asiatic Society 22, London 1937). — Byhistorien har navnlig franske Forskere — *L. Massignon*, *L. Gardet* o. a. — taget op; se Oversigten hos *G. E. v. Grunbaum*: Die islamische Stadt (Saeculum VI (1955), 138—55). Den der citerede Litteratur findes ikke paa danske Biblioteker, og jeg maa afstaa fra at behandle dette Emne. Ogsaa i økonomisk Henseende kan man dog iagttage en iøjnefaldende Kontinuitet fra Byzans og Sassanideriget. Overtagelsen af Forgængernes Møntsystemer er allerede ganske illustrerende; jfr. *S. Bolin*: Muhammed, Karl den store och Rurik (Scandia XII (Lund 1939)), 189 f.

³ *Bernard Lewis*: The Origins of Ismâ'ilism (Cambr. 1940); The Islamic Guilds (Economic History Review VIII (1937—38), 20—37).

Aarhundrede, da det første Gang omtales, allerede det frimureragtige Præg, der siden har karakteriseret det. Bernard Lewis tilskriver Qarmaterne Ansvaret herfor, og formentlig med Rette¹.

Fischels og Lewis' Undersøgelser forbliver dog — deres Betydning ufortalt — kun en værdifuld Førsteegrøde. Det muhammedanske Samfunds Trivsel lader sig ikke adskille fra dets religiøse Liv, og den politiske Historie ikke fra den sociale Udvikling. Denne Sammenhæng indsaa ibn Haldûn omkring 1400 i sine metodiske Overvejelser, og det maa den moderne Islamforskning ogsaa sande.

Det islamiske Samfunds indre Udvikling har ikke blot anti-kvarisk Interesse, men i lige saa høj Grad praktisk, fordi de muhammedanske Stater stadig kæmper for at finde frem til en Livsform, der kan tilpasse de overleverede Former til Nutidens Krav. Naar det tidligere er sagt, at den muhammedanske Verdens Enhed berettiger os til at anstille en samlet Karakteristik, bør man tilføje, at det europæiske Middelalderbegreb er irrelevant for Islam. Den nære Orients Kultur naaede sin fulde Udfoldelse i det 11. eller 12. Aarhundrede, hvorefter der indtraadte en aarhundredelang Stagnation. Det er i Virkeligheden overordentlig vanskeligt at placere den islamiske Middelalders Afslutning tidsmæssigt, netop fordi man ikke kan anlægge en europæisk Maalestok.

Grunebaum har ikke destomindre valgt Begyndelsen af det 15. Aarhundrede til terminus ad quem, maaske under Indflydelse af det gængse, kronologiske Skema². Denne Afgrænsning forekommer mig kun forsvarlig, forsaavidt som det osmanniske Styre i 15. og 16. Aarhundrede anlagde fastere, administrative Retningslinier, end man hidtil havde haft. Hvor man tidligere havde ladet sig nøje med meget flydende Retssædvaner, begyndte Sultanerne nu en begrænset, regulerende Lovgivning (qânûn)³. Men i Praktis

¹ Skønt baade det europæiske og det islamiske Laugsvæsen kan have Udspring i de byzantinske Korporationer, har deres Udvikling altsaa formet sig vidt forskelligt.

² Jfr. H. L. Gottschalk i Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Bd. 51 (Wien 1948—52), 322.

³ A. Huart i Enzyklopaedie des Islâm III, 775, jfr. for det flg. H. A. R. Gibb and H. Bowen: Islamic Society and the West, vol. I: 1: Islamic Society in the Eighteenth Century (London 1950), passim. — I de ungarske Byers Arkiver opbevares — efter hvad Prof. H. Scheel, Mainz, oplyste i en Gæsteforelæsnng i København i Marts 1956 — fra osmannisk Tid lokale Embedsarkiver tilbage til det 16. Aarhundrede. Disse Arkiver (Notarialprotokoller, Dombøger etc.) indeholder rige Oplysninger ikke blot om Lokalforvaltningen, men ogsaa om Regeringens økonomiske Politik: Kornpolitik, Prisreguleringer og Markedsordninger, der formentlig vil kunde give vigtige Resultater, naar de bliver tilfredsstillende bearbejdet.

bragte hverken denne eller de Forordninger, f. Eks. Selim I (1512—20) og Sulaimân II (1520—66) udstedte i de nyerhvervede Omraader i Arabien og Nordafrika, nogensomhelst fundamental Ændring. Og i hvert Fald berørtes hverken Persien, der fik shi'itisk Styre 1502, eller andre ikke-osmanniske Lande af Sultanernes Forholdsregler. Det bestaaende sociale Skema, der anviste enhver sin Plads og Funktion i Samfundet, ændredes ikke, og Islam har aldrig gennemløbet en Udviklingsproces, der kan sidestilles med den europæiske siden Renaissancen. Man kan pege paa, at Wâhhabiterne indefra og den europæiske Imperialisme udefra fra Slutningen af det 18. Aarhundrede har givet Stødet til betydningsfulde Strukturændringer. Men Situationen kan endnu langtfra siges at være afklaret.

Erling Ladewig Petersen.

Anmeldelser.

**Erik Rasmussen: Kurantbankens forhold til staten 1737-73.
Kbh. 1955. 293 s. + tabelbilag.**

Erik Rasmussen er ikke ukendt som historiker. Han har bl. a. sammen med dr. Roar Skovmand skrevet en værdifuld bog om Det radikale venstre 1905—55, og i dette tidsskrift (11. r. III) skildrede han for nogle år siden kurantbankens oprettelse 1736—37. Den her anmeldte afhandling, for hvilken han vandt den filosofiske doktorgrad ved Københavns universitet, fortsætter det sidste arbejde.¹ Den behandler en side af Danmarks første banks historie, fra den trådte i virksomhed som en af staten skabt og under en vis slatskontrol arbejdende seddel- og lånebank, indtil den blev overtaget af staten. Bankens hovedopgave skulde være at fremme handel og industri ved at yde lån til 4⁰/₀, d.v.s. en lavere rentesats end den da almindeligt gældende; men kreditten blev tildels formidlet gennem statsinstitutioner, og der udviklede sig også i andre henseender et samarbejde mellem stat og bank, således at staten støttede banken i dens bestræbelser for at opretholde likviditeten og regulere valutakurserne, mens banken til gengæld, især i den sidste del af perioden, ydede staten betydelige lån. Emnet omfatter derfor vigtige sider af vor økonomiske og finanspolitiske historie i 18. årh. og må siges at være velegnet for en doktorafhandling.

Forf. er den første, der har skrevet om kurantbanken på grundlag af brede, systematiske kildestudier i bankens og centraladministrationens arkiver. Det er tildels et besværligt materiale at have at gøre med, og bogen repræsenterer en betydelig arbejdsindsats. Dr. R. fremlægger sine resultater med stor udførlighed i

¹ Anmeldelsen gengiver i noget udvidet form hovedpunkter af recensentens indlæg som officiel opponert ved bogens forsvar. Den anden officielle opponert, professor Astrid Friis, vil i næste hæfte af tidsskriftet offentliggøre en afhandling om Partikulærkammeret 1730—1771 og i forbindelse dermed fremsætte supplerende bemærkninger til anmeldelsen.

en væsentlig kronologisk beskrivelse. På en række punkter kan han korrigere og supplere tidligere fremstillinger af bankens virksomhed. Han giver god besked om dens forretningsgang, som han tilsyneladende kender ud og ind, og bringer en fylde af nye oplysninger om det danske pengevæsens udvikling i perioden, også, om end mere sporadisk, bidrag til statsfinansernes og specielt statsgældens historie. Ikke mindst tabelbilagene er af værdi. Vi forstår efter forf.s undersøgelse langt bedre tidens bank- og pengepolitik, tildels også dens baggrund i de økonomiske ideer¹. Hele denne — den største — part af bogen er ikke blot en materiale-samling, men indeholder adskillige, undertiden skarpsindige mindre undersøgelser.

Det vigtigste punkt i konklusionen (s. 238 f.) er formodentlig, at den kreditpolitik banken drev, med under normal rente (i hvert fald i en væsentlig del af perioden) og i det lange løb stærkt stigende långivning, ikke lod sig gennemføre uden en så vidtstrakt støtte fra staten, at banken blev helt afhængig deraf. Udførsel af mønt på spekulation når sølvprisen steg i udlandet, vekslingen af sedler, der på grund af disses store pålydende ikke kunde standse med ophævelsen af indløseligheden (noget forf. fremhæver betydningen af), formodentlig i store dele af perioden også den legale og illegale handels normale behov for metaleksport til dækning af indførselsoverskud (en mulighed forf. ikke går nærmere ind på)², stillede så store krav til bankens kasse, at likviditeten ikke kunde opretholdes uden regelmæssig mønttilførsel udefra; den kunde kun foregå ved statens hjælp, og banken fik bl. a. af staten overladt en væsentlig del af de franske og engelske subsidieveksler, som kunde benyttes til køb af mønt i udlandet. Om hele denne fremgangsmåde var den rigtige til at opnå formålet, og hvilke økonomiske virkninger den havde, det er spørgsmål som først med fordel kan diskuteres, når andre undersøgelser end de af forf. foretagne er gennemført³.

Til afhandlingens positive sider hører den loyale litteratur-

¹ Om seddelteoriene jfr. nu Per G. Andreen: Det svenska 1700-talets syn på banksedlar och pappersmynt, i svensk Historisk Tidskrift 1956.

² Jfr. dog s. 52. Schimmelmänn hævdede 1769, at vi i de sidste 8—10 år havde haft importoverskud, se J. Wilcke: Kurantmønten (1927), 131.

³ Forf. mener at have vist, at kurantbanken «kun af praktiske årsager fremtrådte i uafhængig skikkelse», men det samme var vel tilfældet med nationalbanken, der 1818 blev gjort uafhængig af staten for at styrke tilhøden til sedlerne. Undersøgelsen har ikke som påstået «givet til resultat», at banken blev til «som et middel til imødegåelse af landbrugets lavkonjunktur»; det er et synspunkt, som J. O. Bro-Jørgensen har anlagt på hele den nye økonomiske politik fra 1730erne (Industriens Hist. i Danmark II (1943), 63).

gennemgang. Den giver megen anerkendelse til forf.s forgængere, først og fremmest grundlæggeren af studiet af bankens historie M. L. Nathanson, men også f. e. provst Ludvig Koch, der i sjælden grad var udrustet med historisk sans, og en begavet økonomisk-historisk dilettant som Jul. Schovelin. Begge tog afstand fra den ensidige liberalistiske fordømmelse af merkantilismen¹. I den forbindelse nævnes med god grund Albert Olsens banebrydende nyvurdering af dansk merkantilistisk erhvervs politik i 18. årh. Forf. har tilegnet mindet om denne sin lærer bogen.

Men det kan ikke skjules, at adskilligt i forf.s fremstilling ægger til modsigelse eller kritik. Det gælder bl. a. hans metodiske overvejelser s. 23 ff. Han mener det er farligt, hvis den moderne historiker under sin talfremdragelse og talbehandling »er under indflydelse af en bestemt [økonomisk] teori«; det er for mig ikke let at se, hvordan en økonomisk historiker kan afgøre, hvilke kendsgerninger der er relevante for hans emne, med mindre han på forhånd har visse teoretiske forestillinger om den økonomiske sammenhæng.² Det er mig heller ikke ganske klart, hvad der menes med, at det »ligger uden for historikerens opgave at gennemlyse sit stof med nogen økonomisk teoris helhedsopfattelse«. Det forekommer mig i hvert fald at være en både legitim og frugtbar opgave for den forsker, der som dr. R. behandler et stykke økonomisk-politisk historie, at spørge om finansstyrelsen eller bankledelsen efter hvad vi nu ved eller mener at vide om den økonomiske sammenhæng i datidens mere primitive samfund og i almindelighed, fulgte hensigtsmæssige veje mod sine erhvervspolitiske, valutapolitiske eller finanspolitiske mål. Det var i virkeligheden for en del dette Nathanson gjorde, nemlig når han ved hjælp af sit kendskab til den da moderne klassiske nationaløkonomi kritiserede visse af bankledelsens handlinger, f. e. ophævelsen af seddelindløseligheden 1757. Vi kan mene, at både hans historiske og hans økonomisk-teoretiske indsigt var utilstrækkelig; men i princippet var denne fremgangsmåde e. m. m. berettiget og vidt forskellig fra

¹ Til dr. R.s liste over forfattere, som har taget afstand fra fordømmelsen af merkantilismen, kan bl. a. føjes L. V. Birck (Rigets Jordegods og Regalerne (1918) og Told og Accise (1920)).

² Forf. mener ganske vist, at »den erfaring, som den økonomiske grundforskning har nyttiggjort«, må tages til hjælp allerede ved opfattelsen og kombinationen af kendsgerningerne. Men det er jo dog ikke den økonomiske erfaring, men den eller de teorier, der opstilles for at forklare erfaringen, som for historikeren her har betydning. Naturligvis kan han, hvis han savner nationaløkonomisk uddannelse, kun på anden hånd og i beskedent omfang tilegne sig teorien.

en uhistorisk fordømmelse af fortidens handlinger ud fra en eller anden nutidig økonomisk-politisk tyrketro, hvori der altid vil indgå væsentlige elementer af ikke-videnskabelig karakter. De forskere, som bebrejder Nathanson mangel på historisk sans, har på dette punkt ikke selv ydet ham fuld historisk retfærdighed. At Nathanson som de fleste havde svært ved at holde teoretisk og politisk vurdering adskilt er en anden sag.

Trods sine principielle betænkeligheder anvender dr. R. da også i praksis økonomisk teori, selv ved behandlingen af temmelig indviklede årsagsforhold. Om en »gennemlysning« kan man rigtig nok ikke tale, for såvidt som lys plejer at skabe klarhed. Det har f. e. ikke været mig muligt på grundlag af bogen at nå til en entydig opfattelse af forf.s mening om, hvilke faktorer der bestemte vekselkurserne og bankens likviditet, skønt det er spørgsmål af central betydning for hans emne. Her som på andre punkter udtrykker han sig desuden jævnlig med ringere hensyntagen til alternative muligheder end berettiget.

Denne og et par andre svagheder ved bogen skal nu søges belyst gennem en nøjere prøvelse af et af dens hovedsynspunkter, som skønnes at have mere end speciel interesse. Da forf. prøver at underbygge det med en række e. m. m. fortegnede enkeltræk og desuden af og til modsiger sig selv, må vi gå en del i detaljer for at få besvaret det spørgsmål, som først og fremmest interesserer os: om han har bevist eller sandsynliggjort rigtigheden af sine påstande.

Det er velkendt, at der indenfor regeringen i perioden var finans- og erhvervspolitiske modsætninger, og at J. H. E. Bernstorffs store understøttelser især til industrien mødte en stærk kritik. Men forf. bringer nye enkeltheder og prøver at se modsætningerne i en videre sammenhæng. Han finder i finansstyrelsen og specielt i statens politik overfor banken to tendenser. Den første skulde være repræsenteret af Ludvig Plessen, A. W. v. d. Osten og Ditlev Reventlow, finansstyrelsens (rentekammerets) ledere henholdsvis 1730—34, 1743—46 og 1764—68, samt af J. L. Holstein. De var iflg. forf. sparsommelige, først og fremmest interesserede i sunde statsfinanser; overfor banken var de¹ mere eller mindre skeptiske og ønskede i hvert fald dens udlån holdt indenfor snævre grænser, eventuelt ligefrem deflation. Den anden tendens er efter forf.s mening knyttet til navne som C. A. v. Ber-

¹ Plessen forlod statsstyrelsen før bankens oprettelse, denne del af karakteristikken vedrører altså ikke ham, og vi skal ikke gå nærmere ind på hans forhold.

ckentin, Otto Thott, Hans Alefeldt (finansstyrelsens ledere henholdsvis 1740—43, 1746—59 og 1759—64), J. S. Schulin, A. G. Moltke, J. H. E. Bernstorff. Disse mænd var, hævder forf., mindre nøjeregnende med statens udgifter, interesserede i handel og industri, tilhængere af en »ekspansiv« erhvervs- og kreditpolitik, »bankvenlige« kunde man måske sige (se bl. a. s. 50, 99, 112, 244, 255).

Om baggrunden for denne modsætning udtrykker forf. sig med noget varierende forsigtighed, men det væsentlige i hans opfattelse fremtræder klart nok. Osten var, siger forf., ligesom Holstein »godsejernes og embedsmændenes talsmand og uden interesser i storhandel og industri«, og uenigheden om bankens forhold i hans sidste tid var dybest set udtryk for en »interessemudsætning mellem Københavns kapitalistiske erhvervskredse som forlangte statens støtte, og landbrugets kriseramte godsejere der fremfor alt ønskede sparsommelighed i statshusholdningen« (s. 71, 94). Ditlev Reventlow var en holstensk godsejer »uden forbindelse med den københavnske handelsverden, som havde forstået at knytte den øvrige regeringskreds så nær til sig«, hans politik »sparsommelighed og pengevæsenets sanering, ortodokse godsejersynspunkter« (s. 169). Bag den »ekspansive erhvervs politik« stod »Københavns store erhvervsdrivende«, og Schulin, den ældre Bernstorff, A. G. Moltke og Otto Thott var »næsten alle« »interesserede med deres pengepung« i den (s. 242). På s. 255 er forf. kommet lidt i tvivl og finder det ikke altid »ganske klart«, når finansstyrelsens periodevise mangel på sparsommelighed skyldes principper og når den skyldes udygtighed, en i betragtning af, hvad der foreligger om Hans Alefeldts ledelse af rentekammeret påkrævet reservation. Han anser det dog for sikkert, at de finansielle kollegiers forhold til banken i Berckentins, Thotts og Alefeldts tid vidner om »hensyntagen til den ekspansive erhvervs politik«, og at de sparsommelige finansledere var »inspireret af det skattebærende, kriseramte landbrugs interesser«.

Forf. ser åbenbart modsætningerne som udtryk for en slags klassekamp¹, hvor Schulin, Berckentin, Thott, Alefeldt, A. G. Moltke og J. H. E. Bernstorff er den borgerlige kapitalismes forbundsfæller — endda, antydes det i en af de citerede sætninger, mere førte end førende — i spillet mod »godsejere« og »embedsmænd«. (Forf.s anvendelse af det sidste udtryk er iøvrigt ejendommeligt og betegnende, al den stund Bernstorff og andre af kommercekollegiets »ekspansivt« sindede medlemmer jo også var

¹ Ordet klassekamp anvender forf. ikke. Det vil fremgå af hans nedenfor aftrykte bemærkninger, at han ikke er sig direkte afhængighed af marxistisk tankegang bevidst.

embedsmænd, og det undertiden fra et embedsmandssynspunkt kan være rigtigere at give statens penge ud end at holde på dem). Med al respekt for de privatøkonomiske interessers evne til at forklare politiske modsætninger er der anledning til at minde om, at disse interessers rolle i politik i hvert enkelt tilfælde bør undersøges nøje, før man udtaler sig om den — det gælder naturligvis også andre motiver. Og klassekampssynspunktet, som vi så at sige daglig indånder, som passende tillempt kan være en frugtbar arbejdshypotese, som er så let at fatte og fristende at bruge, må netop derfor benyttes med omtanke. Forf. anvender det e. m. m. lovlig håndfast, uden fornøden sans for hvordan kortene ustandselig kan blandes om og standpunkterne skifte i det politiske spil. Han arbejder med to temmelig stive meningskomplekser og skelner ikke tilstrækkeligt mellem personernes stilling til de enkelte hovedspørgsmål. Han har tilsyneladende ikke gjort sig klart og i hvert fald ikke stadig holdt sig for øje, at det var muligt at ynde banken uden at ville negligere statskassens interesser for dens skyld, at man kunde ønske at støtte den oversøiske handel og samtidig anse den indenlandske industri for en dårlig idé, at man kunde finde en vis inflation heldig og dog være bange for at den skulde tage overhånd.¹ Især synes forf.s fortolkning misvisende på det punkt som i forbindelse med hans bog har størst interesse, og som anmeldelsen først og fremmest må beskæftige sig med: regeringens og centraladministrationens politik overfor banken og i valutaspørgsmålet.

Dr. R. søger straks at afparere den mest nærliggende indvending mod hans fortolkning, nemlig at de ledende af begge retninger var godsejere. S. 243 forklarer han på grundlag af et enligt citat af A. P. Bernstorff 1758, at »mændene omkring kommercekollegiet« heller ikke i deres egenskab af godsejere så med uvillie på seddeludstedelsen, fordi den efter deres mening fik ejendomspriserne til at stige.² Men så må vi altså iflg. forf. blandt godsejerne regne med to stik modsatte samtidige opfattelser af, hvilken pengepolitik der var fordelagtigst for godsejernes økonomi: »mændene omkring kommercekollegiet« ønskede også i deres egenskab af godsejere inflation, godsejerne i almindelighed pengevæsenets snering, indskrænkning af långivningen, deflation. Det vækker til eftertanke. Man må vel på forhånd anse det for mindre sandsynligt, om end ikke for udelukket, at alene økonomiske egeninter-

¹ Jfr. dog s. 243 og Hist. Tidsskr. 11. r. III, 145.

² Hertil kunde føjes en udtalelse af Thott 1754 om virkningen af et lavt renteniveau, citeret af Sigurd Jensen (Laanrenten, ved P. Nyboe Andersen (1947), 91).

esser skulde kunne fremkalde en sådan uenighed på dette punkt mellem godsejernes flertal med deres »repræsentanter« i regering og centraladministration, og f. e. A. G. Moltke. Thi Moltke var jo ikke blot kompagnidirektør. Han var en af landets største jordbesiddere, en central figur i periodens danske landbrug, foregangsmand ved de driftsforbedringer han gennemførte på sine egne godser, den bevægende kraft bag landboreformerne i Frederik V.s tid.

Allerede dette synes at opfordre til, dels at efterprøve graden og udstrækningen af de faktiske finans-, erhvervs- og bankpolitiske modsætninger, dels at tage flere forklaringer på disse modsætninger under overvejelse. I den sidste henseende melder forskellige muligheder sig: Den også fra andre tider og steder kendte konflikt mellem ressortministrene, der vil bruge penge til deres særlige formål, og finansministeren som med skiftende held, afhængigt af hans dygtighed og politiske styrke, må prøve at holde igen (jfr. s. 50). Dernæst den evige personlige magtkamp, ofte formodentlig kamoufleret som strid om principper; at den forekom i det 18. årh.s danske regeringskredse ved vi, men den er endnu kun punktvis undersøgt. På højeste plan loyale embedsmænds forskellige opfattelser af hvad der i almindelighed tjener statens tarv bedst, thi eksistensen af en vis grad af embedsmandsloyalitet, mere eller mindre frigjort for hensynet til private interesser, bør alene af psykologiske grunde ikke på forhånd benægtes. Embedsmænd kan ligesom andre mennesker føle solidaritet med den institution de tjener og ønske dens trivsel, bl. a. fordi det normalt er tilfredsstillende at ens arbejde lykkes; en røver-og-soldat psykologi som den extreme klassekampteoris kan ikke vurdere dette fænomen efter fortjeneste. — Endelig de skiftende økonomiske og statsfinansielle situationer, der kan have gjort snart den ene, snart den anden politik påkrævet eller ønskelig. Vi skal især anvende det sidste synspunkt¹ og søge at vise, at det fører til andre konklusioner end forf.s. Vi interesserer os navnlig for W. A. v. d. Osten og Ditlev Reventlow. Hvis forf.s karakteristik af dem som repræsentanter for godsejere og embedsmænd i skarp principiel modsætning til en række samtidige i regering og centraladministration alvorligt røkkes, vakler åbenbart hele hans grupperdeling.

Som kapiteloverskrifterne »Samarbejdet med C. A. v. Bercken-tin 1740—43« og »Bankens kamp med W. A. v. d. Osten 1743—46« antyder, havde de to mænd iflg. forf. »vidt forskellige opfattel-

¹ En og anden gang kommer forf. ind på det, f. e. når han skriver, at Plessenernes, Ostens og Reventlows politik var »fremkaldt af finansernes tilstand« (s. 169). Men han fastholder ikke synspunktet.

ser af den økonomiske politik« (s. 72, jfr. 99) og behandlede banken derefter. Det skulde (jfr. s. 255) fremgå af deres forskellige stilling til udmøntningen, til statens lån i banken, til vekslingen af sedler ved statens kasse i Rendsborg og til overdragelsen af subsidierne til banken. Vi undersøger disse punkter hvert for sig.

1°. Mens Berckentin ledede rentekammeret, fik banken 1740—42 nogle gange tilladelse til selv at lade slå mønt (s. 56, 65 ff.). Det fremstilles af forf. først som en begunstigelse, men få linier efter indrømmer han, at begunstigelsen 1740 var så som så, da udmøntningen samme år beregnedes at ville give tab og det derfor har »været regeringen kærkomment at banken for at kunne indløse sine sedler vilde påtage sig omkostningerne«; i dette tilfælde har Berckentin altså åbenbart ikke vist banken større venlighed. Efter afslutningen af den sidste udmøntning, hvor tilladelse (ved Berckentins mellemkomst) kan konstateres, leverede møntmesteren i maj 1743 banken for 5900 rdl. rigsorter, 24-silling stykker af høj lødighed; møntningstilladelsen og de nærmere omstændigheder under hvilke den blev givet kender vi ikke. Derefter er der intet spor af ny udmøntning for banken før efter Ostens tid.¹ Om de 5900 rdl. rigsorter står der i bankens resolutionsprotokol 20. maj 1743: »møntet af det til møntmester Wineken på ny formøntning her fra banken leverede sølv«. Forf. fortolker det 18. årh.s usikre kontorprosa så nøjeregnende som det var en tekst af J. P. Jacobsen og læser heri »en forventning om at udmøntningen kunde fortsættes«. ² Selv om han skulde have ret i denne fortolkning, hvad jeg ikke tror³, ved vi stadig ikke, hvem og hvad der har foranlediget møntningens ophør. Banken selv kan have ønsket at standse, uanset hvilke forventninger den 20. maj 1743 nærede, jfr. at den 1757, da sølvprisen var særlig høj, en tid afbrød udmøntningen af 100.000 rdl. rigsorter.⁴ Forf. tror imidlertid at kunne

¹ Osten blev leder af rentekammeret 13. juni 1743 og finansdirektør 7. august.

² Jfr. at han s. 69 lægger vægt på, at private i bankens sprog »begærer« og rentekammeret »forlanger« lån. Han er ikke klar over, at et tilfældigt valgt udtryk ved kontoristers slaviske brug af forlæg kan opnå et næsten evigt liv fra protokol til protokol. — Var de 5900 rdl. sølv en rest fra sidste udmøntning?

³ Min skepsis deles af professor i dansk sprog Paul Diderichsen, hvem jeg har forelagt stedet.

⁴ Se s. 122 f. herom og i det hele om sølvudmøntning under tilsvarende sølvprisforhold 1756—57, da dækningsprocenten var langt mindre end i 1743. Om sølvpriserne jfr. Kristof Glamann i Hist. Tidsskr. 11. r. II (1949), 363. Skønt banken kunde betale såvel sølv i Danmark som subsidieveksler med sedler, tog den ved køb af begge dele forretningsmæssige hensyn til prisen.

forklare standsningen maj 1743 ved at Berckentin i december 1742 var rejst til Stockholm; »andre mænd som rådede [d. e. vågede] mere nidkært over kongens forrettigheder og hans finansers fordel var nu toneangivende«, siger han. Han burde have spurgt, om udgifterne til møntningens fortsættelse stod i rimeligt forhold til bankens behov for mønt på det tidspunkt, da møntningen standse. Det synes ikke at være tilfældet. Iflg. bilag III var dækningsprocenten i marts 1743 52 og sidst i juni 40, altså usædvanlig høj. Møntningerne 1740—42 må efter bankens egne oplysninger have givet et mindre underskud. Det stemmer godt med en møntmesterberegning fra 1738, hvorefter kongen ved en sølvpris på 11 rdl. for marken fin kunde tjene 441 rdl. 2 mk. på udmøntning af 100.000 rdl. rigsorter.¹ 1740—42 lå sølvprisen på Asiatisk Kompagnis licitationer omkring 11 rdl. 2 mk. Derefter steg den — som af forf. selv angivet — stærkt indtil 1745 og var allerede på licitationen juni 1743 11 rdl. 4 mk. 8 sk.² Møntning af rigsorter under sådanne prisforhold vilde have givet betydelige tab, hvad møntningerne 1756—57 klart viser. Det er selvfølgelig uberettiget at mene, at bankens udmøntning blev standset af hensyn til kongens »finansers fordel«, og det ses da heller ikke, at regeringen i Ostens tid lod mønte rigsorter. Det første af de fire punkter bør åbenbart udgå af indicierne for, at Osten var mindre venligt stemt mod banken end Berckentin.

2°. Da Berckentin stod i spidsen for rentekammeret lånte staten 1740—43 i alt 450.000 rdl. i banken, mens Osten nøjedes med 1743 at låne 150.000 rdl. Om lånene i Berckentins tid siger forf. s. 69, at dem havde kommissærerne følt sig forpligtet til at yde. Man skulde herefter tro, at forf. vilde opfatte Ostens større beskedenhed som en venlighed mod banken, men det er ikke tilfældet. Ostens tilbageholdenhed skyldtes, hedder det s. 74, næppe alene ønsket om at overholde oktrojens løfte om bankens uafhængighed, »men nok så meget at Osten vilde stå frit over for banken for . . . selv at kunne stille den sine betingelser for fortsat støtte fra staten«. Hvis forf.s formodning er rigtig, var Ostens stilling overvejende taktisk bestemt. På s. 255, hvor det gælder for dr. R. om at understrege de principielle modsætninger, giver han en anden forklaring, nemlig at »kredsen omkring Osten« anså statens

¹ J. Wilcke: Kurantmønten (1927), 71.

² Universitetsadjunkt, mag. art. Kristof Glamann har med prof. Astrid Friis' tilladelse venligst overladt mig de til den danske prishistorie beregnede vejede licitationspriser fra de afgørende år. Efterårspriserne var 1743 11 rdl. 2 mk. 12 sk., 1744 11 rdl. 4 mk. 8 sk., 1745 11 rdl. 4 mk. 13 sk., 1756 11 rdl. 4 mk. 14 sk. og 1757 11 rdl. 3 mk. 15 sk.

lån i banken for skadelige for landet. Jeg har svært ved at fatte, hvorfor denne side af Ostens lånepolitik ikke kan være bestemt af respekt for bankens uafhængighed, og hvorfor den mægtige finansdirektør skulde behøve en særlig taktik for at kræve en højere pris for subsidievekslerne (thi derom drejer det sig), især da dette priskrav som vi skal se næppe var uden præcedens. Forf. har i hvert fald intet sikkert kunnet oplyse om Ostens motiver, og dette forhold kan altså heller ikke anvendes som argument for, at Osten behandlede banken mindre venligt end Berckentin. Iøvrigt var begge lån næsten alle at betragte som forskudsbetaling for subsidierne og kan ikke sammenlignes med statens senere lån i banken (s. 67 f., 253 f.).

3°. Som følge af de stigende sølvpriser voksede forskellen mellem mønt- og seddelkursen, og mønt strømmede fra bankens kasse til Hamborg, hvad der medførte eller medvirkede til, at sedlernes indløselighed okt. 1745 midlertidigt måtte ophæves. Den kgl. kasserer i Rendsborg, som havde pligt til at veksle bankens sedler med mønt, blev af bankkommisærerne mistænkt for til egen fordel at sælge kassens mønt for sedler i Hamborg. Osten gav derfor november 1744 kassereren ordre til at ophøre med vekslingen, hvilket ramte hertugdømmerne som helhed. »Det måtte naturligvis yderligere svække sedlernes kredit«, siger forf. (s. 80). Det er imidlertid en af hans fortjenester at have påvist, at seddelomløbet udenfor København var meget ringe, og at der kun i hovedstaden blev vekslet større beløb (s. 47 f., 103 f.). Desuden modtog Rendsborgkassen og oppbørselsbetjentene stadig skatter og afgifter i sedler. Det er derfor meget muligt, at Rendsborgkassererens udsmugling af mønt voldte større skade, end ophøret af vekslingen i hertugdømmerne gjorde, og da Osten umiddelbart efter vekslingsforbudet stillede Rendsborgkassens møntbeholdning til rådighed for banken, kom forbudet på denne måde banken til gode. Der er grund til at tro Osten, når han senere påstod, at forbudet ikke var rettet mod banken (s. 79 f., 88).

4°. Det eneste af de fire forhold, der har væsentlig betydning i denne forbindelse, er salget af subsidievekslerne til banken. Berckentin overlod iflg. forf. banken subsidieveksler til agio, d. v. s. mod sedler, men til samme kurs som hvis der var blevet betalt med mønt; da forskellen mellem mønt- og seddelkurs i hans tid var ringe, tabte staten ikke synderligt derved. 1742, da staten i anledning af det svenske tronfølgervalg behøvede udenlandske betalingsmidler, beholdt rentekammeret hovedparten af subsidierne selv. (s. 60, 64, 106). Osten lod i begyndelsen banken få subdievekslerne til agio (s. 74). Da kursforskellen mellem mønt og

sedler voksede og kursen på udenlandsk valuta steg (efter moderne sprogbrug), forlangte han imidlertid samme pris af banken som private forretningsmænd i København vilde give. Derved led banken et ikke ringe tab, når den trak mønt hjem for vekslerne; i nogle tilfælde nægtede den at betale det forlangte, og vekslerne gik til andre. Konflikten om dette spørgsmål medførte betydelig gensidig irritation. Ostens modstandere gjorde bl. a. gældende, at så lidet forretningsmæssige dispositioner vilde svække bankens kredit, et ikke overbevisende argument, da salget af subsidie-vekslerne jo ikke foregik offentlig og banken iøvrigt ofte satte penge til på sine kursoperationer og bestræbelser for at skaffe mønt. Osten på sin side fandt det urimeligt, at staten skulde betale for at forsyne banken med udenlandsk valuta, i hvert fald når kurs og agio divergerede væsentligt. Kommercekollegiet, der i Ostens tid stadig blev ledet af Berckentin, støttede banken, og hvis staten forlangte, banken skulde trække subsidierne hjem i mønt — det er ikke klart i hvilken udstrækning Osten har krævet det — talte billighedshensyn naturligvis for ikke at lade den betale mere end agio. Enden blev, at kongen januar 1746 resolverede i bankens favør, forsåvidt som subsidievekslerne fremtidig skulde overlades banken til agio — selvfølgelig dog kun, må man gå ud fra, i det omfang rentekammeret ikke selv havde brug for dem — og de kgl. oppebørselsbetjente skulde veksle bankens sedler, når de havde mønt til det (s. 95; den fuldstændige ordlyd af den kgl. resolution har forf. ikke kunnet finde).

Forf. taler om de vanskeligheder, der i sommeren 1745 »stadig mere truende tårnede sig op« for banken, ikke blot som følge af den stigende sølvpris, men på grund af »det mangelfulde samarbejde med finanserne« (s. 83). Han konkluderer, at den Ostenske periode 1743—46 »havde været en prøvelsens tid for banken. Den statsstøtte som den i de foregående år lidt efter lidt havde tilkæmpet sig, havde den stået i fare for at miste. Kampen havde været medvirkende til en alvorlig krise [d.e. ophævelsen af indløseligheden] . . .« (s. 97). Denne vurdering er e. m. m. urigtig. Forf. tager uden videre kommercekollegiets beskyldninger mod Osten for gode varer. Han har ikke godtgjort, at Osten har nogen væsentlig skyld for at bankens likviditet forringedes. Han overlod den efter forf.s egne oplysninger al den mønt fra de kgl. kasser og praktisk talt alle de subsidieveksler den ønskede — hvis den vilde betale hans pris for de sidste¹. Forf. har ikke gjort sig klart, at Ostens holdning væsentlig kun berørte bankens udbytte som forretning. Hvis han havde gjort det, vilde han formodentlig have

¹ Om en enkelt undtagelse se s. 81.

undersøgt, hvor stort et tab Osten tilføjede den. Osten siger i sit forsvarsskrift (s. 88 f.), at staten ved at sælge subsidievekslerne til agio vilde have tabt over 10.000 rdl., hvad der efter sammenhængen i hvert fald ikke kan være en undervurdering. Da banken ikke købte alle vekslerne, må dette være mindre end dens faktiske tab. 10.000 rdl. er ingen ringe sum, men dog mindre end 1⁰/₀ af de subsidier banken fik overladt i Ostens tid, og i forhold til dens fortjeneste i disse år ikke af væsentlig betydning. Nathanson¹ oplyser da også, at bankens dividende 1742—45 steg fra 7⁰/₀ til 9⁰/₀; 1746 var den, formodentlig som følge af udlånets begrænsning, kun 8⁰/₀, men stadig højere end før Osten kom til. Aktiekursen lå, som forf. selv meddeler (s. 90), 1745 langt over pari. Ikke engang for aktionærerne var Ostens periode »en prøvelsens tid«.

At bankkommissærerne gerne vilde tjene endnu mere, at de muligvis fandt det opportunt at skyde en del af skylden for standsningen af indløseligheden over på andre, og at de og kommercekollegiet under den stadige personlige magtkamp kan have ønsket at bruge Ostens holdning overfor banken til angreb på den indflydelsesrige og måske dominerende finansdirektør, er en anden sag. Osten bevarede dog Christian VI.s gunst, men afskedigedes straks efter kongens død og blev af den nyopdukkede stjerne A. G. Moltke betegnet som udygtig (s. 95, 98 f.). Forf. kalder dette en uretfærdig dom, fordi Osten sanerede finanserne og betalte af på gælden efter den vanskelige periode 1742—43, da tronfølgervalget og rustningerne havde krævet store udgifter. I den henseende tror jeg gerne på dr. R.s nyvurdering. Ostens skrivelser er værd at læse. Han bringer P. Chr. Stemann i erindring: en klarhovedet realist, som går »rakt på sak«, en noget autokratisk administrator, ikke uden temperament.

Ostens fald betød lige så lidt som hans tiltræden et systemskifte for erhvervspolitikken i almindelighed. Forf. nævner ganske vist (s. 99), at Berckentin overfor den unge Frederik V pegede på, hvor vigtigt det var »ved fredens bevarelse at befordre den påbegyndte fremgang for handel og industri og betale af på statsgælden«. Men hele konseillet, hvor både Holstein, Schulin og Berckentin sad, delte denne opfattelse, ligesom det havde bifaldet tidligere spareforslag af Osten, Berckentin og Schulin m. fl. eller af Osten alene (s. 86 og Holm: Danmark-Norges Hist. II, 590), og i hvert fald Berckentins sidste programpunkt var jo helt i Ostens ånd og blev virkeliggjort ved fortsat gældsreduktion. Om øget pekuniær støtte fra staten til byerhvervene blev der foreløbig ikke

¹ Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National og Stats Huusholdning (1836), ad s. 14.

tale. Den årlige bevilling til kommercekollegiet blev endda nedsat, og forf.s tal viser som han i slutkapitlet (s. 253) fremhæver, at statens lån¹ i banken til finansiering af industripolitikken næsten ikke voksede 1740—52. Det harmonerer — som ligeledes af forf. sst. anført — smukt med J. O. Bro-Jørgensens påvisning af, at kommercekollegiets fremstød på dette område standsede o. 1740, altså inden Osten blev finansdirektør, og først genoptoges efter at J. H. E. Bernstorff 1752 var kommet ind i kollegiet.² På dette område har der næppe i den sparsommelige Ostens tid været stof til væsentlige konflikter mellem rentekammer og kommercekollegium.

Så meget om Ostens handlinger. Men forf. prøver også at karakterisere hans principielle indstilling. Dr. R.s opfattelse af, hvilke fremgangsmåder de skiftende finansledere anså det for rigtigst at anvende for at skaffe staten penge, skal drøftes nedenfor. Her må det være nok at sige, at han søger at placere Osten meget nær ved J. L. Holstein, som jo skal have været modstander af bankens oprettelse: Det var Holstein, der »utvivlsomt efter eget forslag« (forf. ved altså intet derom) på kongens vegne indledede forhandlinger med Osten (hvad der var ganske naturligt, da Osten som amtmand sorterede under Danske Kancelli) og fik ham anbragt i rentekammeret, og Osten var »som Holstein selv godsgejernes og embedsmændenes talsmand og uden interesser i storhandel eller industri«. I den forbindelse får vi at vide, at Osten »sammen med Holstein og Schulin« havde siddet i en 1739 nedsat sparekommission og »der lagt synspunkter for dagen som faldt sammen med Holsteins egne« (s. 71). Da Schulin efter forf.s fremstilling var en af »den ekspansive erhvervspolitik« varmeste tilhængere, er læseren ikke i tvivl om meningen med denne bemærkning. Efterser man imidlertid den hertil citerede kilde, viser det sig at være en betænkning af 1740 fra sparekommissionen, som er — enstemmig, altså underskrevet også af Schulin og følgelig uden værdi som grundlag for at placere Osten i den ene eller den anden finans- og erhvervspolitiske gruppe. S. 89 f. (jfr. s. 101)

¹ Herunder regnes også lån til statsforetagender som Almindeligt magasin og saltværket. Forf. har en uheldig tilbøjelighed til at skelne mellem på den ene side lån til kongen og de finansielle kollegier (der behandles særlig indgående og anføres for sig i bilag I—II, jfr. s. 25), og på den anden side lån til kommercekollegiet og rene statsforetagender (der opføres sammen med lån til ikke-statslige institutioner i bilag V). Både fra fiskalt synspunkt og m. h. t. seddelomløbets størrelse er det mindre væsentligt til hvilke formål og gennem hvilke institutioner staten lånte, og i alle disse tilfælde måtte lånebegøringerne opfattes som en ordre (jfr. s. 37).

² Industriens Hist. i Danmark II (1943), 78, 97, 101, 111 f.

omtales et anonymt aktstykke, forfattet af en »høj minister«, som forf. med gode grunde antager for at være Holstein. »Ministeren« hævder bl. a., at bankens krise skyldes kommissærerne, som for at kunne udbetale høje dividender og hæve aktiekursen oversvømmer landet med sedler, at de overflødige sedler i overensstemmelse med Greshams lov driver mønten ud af landet, og at kongen selv bør overtage banken. På s. 89 siger forf. ganske vist rigtigt, at aktstykkets meninger var »langt videregående end dem Osten havde givet udtryk for«, og læseren tror herefter den »høje minister« død og begravet som eksponent for Ostens anskuelse. Men på s. 255 genopstår han, endda i mangedobbelt skikkelse, som »kredsen omkring Osten«.

Vejen er nu banet for den endelige anbringelse af Osten i forf.s skema (s. 244 f.): »Bankens oprettelse var mødt med modstand eller i det mindste surhed i Konseilet, d. v. s. hos Iver Rosenkrantz og J. L. Holstein. Rosenkrantz mistede snart enhver politisk indflydelse, men Holstein ledede Danske Kancelli til sin død 1763. I 1740erne optrådte W. A. v. d. Osten, i 60erne var Ditlev Reventlou ikke upåvirket af lignende synspunkter. Disse mænd handlede især ud fra finansielle hensyn¹, og herom vil der blive talt mere nedenfor, men de kritiserede også banken ud fra rent økonomiske anskuelse. Bag dem stod en udbredt opinion. »Mange, endog brave mænd af indsigt, holder sig, uden behørig overlæg, op over banksedlernes store antal«, indrømmede banktilhængerne 1758. Det er karakteristisk for de kritikere hvis navne kendes, at de var embedsmænd og godsejere uden synderlig tilknytning til det københavnske erhvervsliv. De må ikke opfattes som antimerkantilister, snarere repræsenterede de en gammeldags, moderat merkantilisme med skeptisk mistillid til et så nymodens påfund som Kurantbanken. De indrømmede at den kunde være ganske nyttig hvis den holdt sin virksomhed inden for snævre rammer. Men de betragtede den »overflødige« seddeludstedelse som skadelig fordi den, efter Greshams lov, fordrev de rede penge, og den ekspansive erhvervspolitik var de ikke synderlig interesserede i. De anerkendte ikke at der kunde ligge sådanne motiver bag kommissærernes politik, men bedømte den slet og ret som et udslag af videsyge. Især angreb de aktiehandelen som de mente drev kommissærerne frem til en stadig mere omfattende långivning for at opretholde eller forhøje kursen. Var seddeludstedelse nødvendig, burde kongen i det mindste selv tage fordelene derved. På den

¹ Herved var de, som nævnt, efter forf.s mening specielt inspireret af landbrugsinteresser, og ikke, eller ikke i første række, af hensynet f. e. til statsmaskineriets tilfredsstillende funktion.

måde kom netop disse kredse til at lege med tanken om kongens overtagelse af banken.«

Læseren må tro, at Ostens følelser overfor banken i det væsentlige faldt sammen med Holsteins, at han hører til »de kritikere hvis navne kendes«, og at hans økonomisk-politiske og -teoretiske opfattelse i hovedsagen var den her refererede. At dette er forf.s mening bekræftes af hans bemærkninger s. 255, hvor det bl. a. hedder: »For kredsen omkring Osten stod det fast at banksedlerne var ringere penge som i henhold til Greshams lov vilde fordrive sølv mønten hvis de blev udstedt i betydeligere tal«. Det fremgår af sammenhængen, at Osten selv hører med til »kredsen«, ligesom at »kredsen omkring bank og kommercekollegium« indbefatter disse to institutioners ledere (s. 256, jfr. s. 102). Det er imidlertid næppe for meget sagt, at forf. ikke på noget punkt har godtgjort, at karakteristikken s. 244 f. har gyldighed for Osten. Han har overhovedet kun påvist det kompleks af meninger, han her tillægger »de kritikere hvis navne kendes«, hos een person, nemlig den »høje minister«. Dr. Rasmussen har intet kunnet oplyse om, at Osten tænkte på statens overtagelse af banken, at han brugte Greshams lov på forholdet mellem sedler og mønt, eller at han overhovedet var imod eller blot skeptisk overfor banken som bank og vilde holde dens virksomhed »indenfor snævre rammer«. Han anerkendte såvel i sin praksis som i diskussionen om banken efter krisen 1745 uforbeholdent dens behov for og ret til at få mønt gennem statens udenlandske tilgodehavender og de kgl. kasser, »vel vidende at sådant for banken og den nytte publikum skal have deraf var behøvende, for derved desto bedre at kunne holde billetterne i deres behørig kredit«, som det hedder i hans »forsvar«. Netop derfor anbefalede han i en situation, da skatteindtægterne og dermed mønttilgangen til de kgl. kasser kunde ventes at svigte på grund af kvægsygen, banken at indskrænke sit udlån (s. 89). Men samme råd gav samtidig kommercekollegiet (s. 93), og følgelig kan man ikke på dette punkt som forf. tale om en principiel modsætning mellem Osten og kommercekollegiet under Berckentin.

Som en fornuftig finansleder med ansvar for statens eventuelle udenlandske betalinger fandt Osten det sidst i 1745 »ikke heller så tjenlig, at Deres Majestæts kasse næsten alletider skal bestå af bare bancobillets«, og ønskede at banken fremtidig skulde skaffe sig sin mønt ved at veksle sedler i Zahlkassen, hvor »hvad rede penge der enten for veksler eller fra Rendsborgkassen blev at indtrække« skulde samles (jfr. s. 89). Det var imidlertid blot den autoritære finansdirektørs skitse til en praktisk udformning af et princip, som også kommercekollegiet anerkendte ved sit

omtrent samtidige forslag om at rentekammeret skulde overlade banken alle subsidier — som det ikke selv behøvede (s. 92). Det princip nemlig, at statens behov måtte gå forud for bankens. Det var for begge parter i diskussionen naturligvis en absurd tanke, at den ænevældige konge for bankens skyld skulde fraskrive sig retten til om fornødent selv at anvende sine indtægter i udenlandsk valuta, og denne statens højere ret gjaldt selvfølgelig uanset alle kgl. resolutioner også for møntbeholdningen i Rendsborgkassen og andre kgl. kasser. Da staten 1742 behøvede de fleste af subsidierne, beholdt rentekammeret under Berckentins ledelse dem — noget forf. noterer (s. 64), men ikke drager konsekvensen af — og heller ikke efter Ostens tid fik banken overladt dem alle. Situationen var tilsyneladende her som så ofte afgørende. Osten vilde — hvis man kan tro hans forsvar — gøre det muligt at genindføre indløseligheden. Han gik ud fra den erkendelse, at seddelomløbets størrelse til enhver tid måtte være afhængig af den mængde mønt, som stod til bankens rådighed. Men samme erkendelse var banklederne nået til allerede 1740, og fra august 1745 var de påny begyndt at nedbringe udlånet (s. 58 f., 67, 69, 83, 243). Den af Osten foreslåede ordning af bankens forsyning med mønt vilde formodentlig være mindre behagelig for banken end den gældende, men vilde ikke hindre en udvidelse af seddelomløbet, når forholdene atter tillod det.

Forf. har da ikke underbygget sin påstand om, at Berckentin og Osten havde »vidt forskellige opfattelser af den økonomiske politik«. Ostens og kommercekollegiets synspunkter lå, uden at falde sammen, hinanden langt nærmere end man af hans fremstilling kan forstå, åbenbart fordi de begge tog og måtte tage hensyn til den øjeblikkelige finansielle og økonomiske situation. Seddelvekslingen i Zahlkassen vilde naturligvis hæmme den »ekspansive erhvervs politik«, hvis Osten var modstander af denne, men det har forf. ikke vist eller sandsynliggjort at han var. Det er let at forstå, at en myndig finansleder som Osten, navnlig efter modstandernes angreb, fandt det utåleligt at skulle aflevere statens mønt i bankens kasse for at hente den der igen, når det behøvedes, men et indgreb i denne praksis var ikke nødvendigvis et attentat mod bankens udlånsforretning. Dr. R. tillægger formerne for stor betydning. Også under de gamle regler vilde det være muligt for en rentekammerchef at hæmme bankens virksomhed ved at tilbageholde subsidier (som Berckentin) eller ved at tilveksle sig store mængder mønt i banken; betydningen af statens veksling i banken blev med rette stærkt fremhævet i professor Astrid Friis' opposition. Det har i denne forbindelse en vis interesse, at den

»ekspansive erhvervspolitik« som helhed i 1740erne ikke var synderligt ekspansiv, selv om bankens lånekonti + diskonto under krigskonjunkturerne nåede 1,6 mill. Stigningen på disse poster var i Ostens rentekammertid såvel procentuelt som absolut væsentlig mindre end f. e. juni 1738—juni 1740. Efter den triumf for den »ekspansive erhvervspolitik«, som Ostens fald iflg. forf. betød, holdt de sig et par år på 1,3—1,4 mill., d. e. ikke meget mere end ved Ostens tiltræden og i juni 1740, da de udgjorde ca. 1,2 mill. Disse tal kan i hvert fald ikke danne grundlag for slutninger om, at Osten var uenig med kommercekollegiet om størrelsen af bankens udlån.

Når vi skal holde os fra blotte formodninger, kan vistnok kun eet af de omstridte spørgsmål siges at have været væsentligt i den givne situation, nemlig om bankaktionærernes udbytte skulde forøges med ca. 10.000 rdl. på statskassens bekostning. Det er også det eneste vigtigere punkt, hvor Osten med sikkerhed kan ses at have truet københavnske kapitalistinteresser og ikke blot bankens prestige, og hans holdning her forklares naturligt som bestemt af rent fiskale hensyn; han tillempede vist endda en fremgangsmåde, som var fastlagt af kongen (og Schulin?) ved bankens overtagelse af subsidierne 1740, nemlig at banken skulde underkaste sig samme betingelser for købet, som private forretningsmænd var villige til (s. 53 f.¹).

Lidet overbevisende er det også, når forf. s. 255 f. vil se en principforskel mellem på den ene side Ostens og Reventlows og på den anden side Thotts og Alefeldts indstilling til lån i banken og finder en modsætning mellem Ostens og Reventlows ønske om at klare vanskelighederne straks og de andres tilbøjelighed til at skyde dem ud i fremtiden. Modsætningen skulde iflg. forf. vise sig derved, at Osten ikke lånte i banken, men greb til ekstraskatter og indenlandske lån, mens Thott og Alefeldt foretrak udenlandske lån og iøvrigt udnyttede banken. Ganske bortset fra at også indenlandske lån skulde tilbagebetales i fremtiden, begyndte Osten imidlertid med at forsøge at optage et stort lån i England (s. 72), de udenlandske lån i Thotts tid var i hvert fald delvis motiveret af bankens behov for udenlandsk valuta og for så vidt ikke udtryk for en tilbøjelighed til at skyde vanskelighederne ud i fremtiden, og også i den periode blev der udskrevet ekstraskat og indenlandske lån (s. 118 ff., jfr. Hist. Tidsskr. 6. r. I, 501 f.), Reventlow gik varmt ind for et langfristet udenlandsk lån (s. 173) o. s. v. At staten indtil 1758 ikke i større udstrækning lånte i

¹ Bankens skrivelse til revisor Clausberg ²⁷/₉ 1740 må jeg fortolke således, at disse vekslers skulde overtages til vekselkurs, ikke til agio.

banken, forklarer forf. s. 253 meget plausibelt med, at fristelsen ikke var uovervindelig, altså med den relativt gunstige statsfinansielle situation, men 2 sider længere fremme har han glemte denne forklaring og taler om »divergerende finansprincipper« og »forskelle i de to gruppers erhvervspolitiske syn«. Belysende for hvordan forf. er kommet til sin opfattelse, er hans ord om Ditlev Reventlows periode (s. 256), at »hans, og manges, bitreste bebrejdelse mod fortiden netop [var] den at man ikke havde villet bære byrderne da tiden var. Hans bemærkning havde finansielt sigte, men den traf også erhvervspolitisk i centrum«. Kildegrundlaget synes at være en passus i en af overskattedirektionens koncepter fra 1767, som iflg. forf. »formodentlig« skyldes Reventlow (s. 187, jfr. dog s. 170). Det væsentlige er ikke, at formodningen siden bliver til vished, men at denne beskyldning mod forgængerne for at have hidført misæren ikke er forskellig fra, hvad en regeringspresses lederartikler plejer at sige i en vanskelig finansiell eller økonomisk situation, og at den har en dertil svarende værdi som vidnesbyrd om Reventlows principielle standpunkt. Forf. har altså heller ikke på dette område sandsynliggjort, at der er tale om gruppemodsætninger af den karakter, han påstår. Endogså de enkelte politikeres standpunkttagen til spørgsmålet, om banken skulde være selvstændig eller overtages af staten, skærer forf.s gruppedeling. Ditlev Reventlow arbejdede for selvstændigheden, den »høje minister« for statens overtagelse, som tilsidst gennemførtes af A. P. Bernstorff og den tidligere tilhænger af selvstændighed (og deflation) H. C. Schimmelmänn, begge nært knyttet til den »ekspansive erhvervspolitik«.

Reventlows forhold til banken passer i det hele taget ikke så godt i forf.s skema, som det ser ud til i slutningskapitlet. Der hedder det som anført, at Reventlow ikke var »upåvirket af lignende synspunkter« som de oprindelige modstandere af bankens oprettelse (s. 244). Det må efter sammenhængen i det mindste betyde, at den senere bankdirektør som leder af finanserne viste tegn til »surhed« og »skeptisk mistillid til et så nymodens påfund« som banken. Grundlaget for denne påstand søger man forgæves i fremstillingen, hvor det tværtimod s. 198 om situationen 1770 mere træffende siges, at »i 25 år havde regeringskredsene uden undtagelse betragtet banken med største velvillie«. Reventlows program var ganske vist pengevæsenets sanering, d. v. s. deflation, hvad der betegnes som »ortodokse godsejersynspunkter«, men disse synspunkter deltes åbenbart ved hans tiltrædelse som leder af finansstyrelsen af den »ekspansive erhvervspolitik«s førende mænd, siden det — hvad forf. nævner, men ikke drager konklusioner af —

sionen af — var A. G. Moltke og J. H. E. Bernstorff, der sørgede for, at han 1764 kom til at afløse Hans Alefeldt; de pengepolitiske retningslinier blev fastlagt af overskattedirektionen og konseillet i forening (s. 169, 172 f. og Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II, 272 f.). Moltke og Bernstorff kan ikke have været uvidende om Reventlows finansielle planer (jfr. s. 169). Derimod har de vel næppe ventet, at han skulde gå så hårdt frem mod Bernstorffs kælebarn, den direkte understøttelse til industrien, eller i det hele vise sådanne politiske aspirationer som han gjorde, men det er en anden sag.

Hvorfor var Osten og Reventlow ikke så uvenlige mod banken som man skulde tro efter forf.s bemærkninger især i slutningskapitlet? Selv om man går ud fra, at de to repræsenterede de snævraste godsejerinteresser, kan man pege på een mulig forklaring, som han har forbisat under sine overvejelser om de forskellige befolkningsgruppers stilling til banken. Det er betegnende, at han ved »erhverv« tilsyneladende kun forstår byerhverv. Men godsejerne var lige så vel som industrifolk og købmænd erhvervsdrivende, og erhvervsdrivende havde visse fælles pengepolitiske interesser, som i hvert fald de ledende embedsmænd kan have været sig bevidst. Synspunktet kan illustreres ved hjælp af den ovenfor nævnte sparekommissionsbetænkning fra 1740. Den foreslår til støtte for det betrængte landbrug bl. a., at rentekammerets såkaldte »publique gelder«, statens lån fra de offentlige stiftelser, skoler m. m., skal afdrages. Herom hedder det i betænkningen: »Wann solche publique gelder abgetragen werden, roulliret mehr geld im reiche zwischen denen nothleidenden, und da gantz wenige proprietarii ohne schulden sind, können sie desto leichter geld auf priorität bekommen, und endlich, welches das vornemste ist, wird ein solcher, welcher annoch 5 proc:to gibt, geld genug zu 4 proc:to bekommen, und also $\frac{1}{5}$ von seinen jährlichen renten, die er zu bezahlen obligiret ist, menagiren können«.

»Jo flere omsætningsmidler, des lavere rente, des lettere lånevilkår i det hele taget, og des bedre kår for erhvervslivet«, sådan sammenfatter dr. R. (s. 241) kommercekollegiets og bankkommisærernes tankegang. Nøjagtig samme ræsonnement anstiller betænkningen for landbrugets vedkommende. Betænkningen er underskrevet såvel af Osten og Holstein, iflg. forf. »godsejernes« repræsentanter, som af »den ekspansive erhvervspolitik« mand Schulin. Ingen af dem kan have været i tvivl om, at rentekammerets kapitaler, hvis de skulde frigøres, vilde komme til at »rullere« i hvert fald for en væsentlig del i form af sedler. I princippet kunde Osten altså ikke indvende noget mod at bankens kreditpolitik

forøgede seddelomløbet. Når han var kommet så vidt i sin tankegang, har han formodentlig også forstået, at banken i det lange løb måtte lette lånevilkårene for landbruget, skønt den ikke ydede prioritetslån. Naturligvis havde det fra et godsejersynspunkt været at foretrække, at banken direkte havde hjulpet landmændene, men når den stadig pumpede penge til 4⁰/₀, under normal rente, ud på det københavnske lånemarked, må det have virket i retning af at sænke hele renteniveauet i hvert fald her, hvor også godsejere søgte driftskapital. At denne enkle økonomiske sammenhæng ikke var ukendt af Ostens samtidige, viser en af forf. refereret forestilling fra kommercekollegiet 1745, hvori det hævdes, at rentefoden som følge af bankens virksomhed var faldet også for andre lån end bankens (s. 91, 93). Man bør vistnok allerede se forordningen af ¹³/₃ 1751, der tillader at udlåne offentlige og umyndiges midler mod 4⁰/₀ når 5⁰/₀ ikke kan fås, som vidnesbyrd om en mere varig rentesænkning også for prioritetslån¹. I motiverne hedder det, at »en og anden, som kan have penge på årlig rente at udsætte, udlåner deres i så måde havende kapitaler til 4¹/₂ à 4⁰/₀«. Seksten år senere siger i hvert fald renteforordningen af ¹³/₂ 1767, at det siden forordningen af 1751 er kommet dertil at der af »de fleste kapitaler, som her i landet er udsatte«, kun svares 4⁰/₀. Det er sandsynligt, at banken har medvirket til denne udvikling². Rentniveauets bevægelser og ikke mindst landbrugets gældsbyrde i 18. årh. burde nærmere undersøges. Man har hidtil blandt godsejernes økonomiske forpligtelser før landboreformerne noget ensidigt hæftet sig ved skatterne.

Det andet punkt, hvor erhvervslivets mænd og specielt producenterne i landbrug og industri eller i hvert fald deres »repræsentanter« i regering og administration — som er dem vi her interesserer os for — kan tænkes at have været sig en fælles interesse m. h. t. banken bevidst, er prisudviklingen. Alle som skulde sælge varer i indlandet, var interesseret i en passende prisstigning. Ovenfor er nævnt et par eksempler på, at man i regeringskredse i 1750erne så en forbindelse mellem den lavere rentefod eller det store seddelomløb og de højere ejendomspriser (jfr. s. 242 f.). Hvis forf. har ret i, at den stærke forøgelse af seddelomløbet o. 1760 og den samtidige prisstigning gjorde sammenhængen på dette punkt »evident« (s. 245), må også Ditlev Reventlow, manden med de »ortodokse godsejersynspunkter«, have troet at flere sedler

¹ Dr. Sigurd Jensen opfatter den (Laanerenten, 93) som udslag af en kortvarig økonomisk depression, men forordningen forblev i kraft efter den eventuelle depressions ophør. Jfr. Hist. Tidsskr. 6. r. I, 497 f.

² Jfr. Laanerenten, 90.

skaffede landmændene bedre indenlandske priser for deres produkter, da han begyndte sin deflationspolitik. Men hvordan det nu end har forholdt sig hermed, så var en anden interesse på dette tidspunkt åbenbart overvejende hos ham som hos A. G. Moltke og J. H. E. Bernstorff: interessen for sunde statsfinanser og et stabilt pengevæsen, efter den store gældsstiftelse og inflationen under syvårskrigen¹. Erfaringerne fra Sverige har uden tvivl skræmt. Situationens magt synes endnu en gang at have været afgørende og at have ført begge forf.s grupper til væsentlig samme penge- og bankpolitiske indstilling.

Endelig havde banken ligesom Asiatisk Kompagni, men modsat i hvert fald en stor del af industrien, den egenskab at være en god forretning, hvis aktier var eftersøgt som anlægspapirer af både borgere og godsejere. Af de personer som vi beskæftiger os med var bl. a. Holstein — trods forf.s påstand om at han »holdt sig stejl« og ikke tog en eneste aktie — og Osten aktionærer fra bankens grundlæggelse med henholdsvis 3000 og 2000 rdl., og senere blev Ditlev Reventlow aktionær. Det er muligt, at de ikke kunde undslå sig, men selv om folk købte deres aktier modstræbende, var de »med deres pengepung« interesserede i det pågældende foretagende, når de havde fået dem; og der var næppe nogen der tvang Holstein til at forøge sin beholdning med de 1000 rdl. aktier, som han fik 1758. Alle tre ejede tillige nogle få aktier i Asiatisk Kompagni, 1753 Holstein 8, Osten 1 og Reventlow 5. Det er altså ikke helt korrekt, at de to første var »uden interesser i storhandel«². Et af de ønsker, forf.s bog vækker, er en undersøgelse af såvel »godsejerkapitalismen« i 18. årh. som borgernes pengeanbringelser i jordegods ved køb og prioritetslån.

Dette må være tilstrækkeligt til at belyse forf.s forsøg på at sætte statens forhold til banken ind i en social og politisk sammenhæng. Det skal naturligvis ikke påstås, at de ovenfor nævnte høje embedsmænd og regeringsmedlemmer har været enige om alt

¹ At Bernstorff har ønsket at undgå nedskæringer på det område, han specielt interesserede sig for, udelukker ikke, at han kan have anset en deflation for påkrævet.

² Hist. Tidsskr. 11. r. III, 166 ff. Kurantbankens hovedbøger over interesser, i den første fol. 92 om Holstein. Aktionærliste for Asiatisk Kompagni i den Esmarckske arkivaflevering, Danske Kanc. D 147. Reventlows far var også interessant i kompagniet med 3 aktier, mens Plessenerne var storaktionærer (Hist. Tidsskr. 11. r. II, 354). Det er derfor troligt, at Ludvig Plessen, der af forf. slås i hartkorn med Osten og Reventlow, har været velvilligt stemt overfor banken, som jo skaffede kompagniet billige lån. Han tegnede ved dens oprettelse aktier for 10.000 rdl., lige så mange som Schulin.

vedrørende banken og pengepolitikken. Ostens og kommercekollegiets divergerende mening om subsidiesalget er omtalt, og der har utvivlsomt til forskellige tider været andre, ikke uvæsentlige nuancer i opfattelsen af, hvor langt man burde gå med udlån og seddeludstedelse (her var der også uenighed indenfor banken (s. 57 f.)) og med statens støtte til banken; der har været forskel på mere og mindre dygtige og nøjeregnende finansledere osv. Jeg har blot søgt at vise, at forf. langt fra har sandsynliggjort rigtigheden af alle sine påstande, og at visse af dem åbenbart er uholdbare. Uenigheden indenfor centraladministrationen og regeringen om bankens forhold har langt fra i den udstrækning forf. påstår haft en skarp principiel karakter og en baggrund i klassemodsatninger. De for størstedelen af ham selv fremdragne kendsgerninger sprænger hans skema. Jeg har tillige prøvet at argumentere for, at landbrug og byerhverv i højere grad end han har set havde fælles økonomiske interesser i forholdet til banken.

Bank- og valutapolitikken er bogens hovedgenstand, men mere periferisk kommer forf. også ind på den økonomiske og finansielle politik i større almindelighed. Han hævder bl. a. (s. 255 f.), at man i de vekslende finanslederes forskellige måde at skaffe statsindtægter på kan se »forskelle i de to gruppers erhvervspolitiske syn«, og mener at »kredsen omkring Osten«, hvis grundsynspunkt var »godsejer-embedsmandens«, ikke var bange for »ved indenlandske lån at hæmme de ekspansive borgerlige erhverv«. Det er muligt. Men som vi har set, benyttede også Thott sig af indenlandske lån, og disse mere eller mindre tvungne udskrivninger ramte også godsejerne. Det samme gjaldt jo de ifølge forf. af den Ostenske kreds foretrukne ekstraordinære skatter.¹ Hvor bliver så egentlig det specielle godsejersynspunkt af? For at kunne hævde dets eksistens i denne forbindelse måtte forf. have vist, at Osten ramte byerhvervene hårdere end landbruget, når begges skatteevne tages i betragtning. Og hvordan stemmer Ostens alvorlige progressive beskatning af gager og pensioner med forf.s påstand om at han var »embedsmændenes talsmand«? Det kan være rigtigt, at statslån i banken set fra erhvervenes synspunkt var en »behageligere udvej end skatter og [statens] lån hos borgerne«. Men til erhvervene hørte også landbruget. Og den gæld til banken, som staten havde stiftet i krigsårene o. 1760,

¹ Edv. Holm: Danmark-Norges Hist. II (1894), 570. Dr. R. undervurderer åbenbart den hos finansministre almindelige (og naturlige) tendens til at tage skatterne der hvor pengene er, hvad dengang bl. a. vilde sige hos de formuende godsejere.

da »ethvert hensyn havde måttet vige for det ene at finansiere rustningerne« (s. 147), blev siden for størsteparten afviklet af den Bernstorfferne nærstående storspekulant Schimmelmann, ikke just eksponent for »ortodokse godsejersynspunkter«, i forening med »godsejerrepræsentanten« Reventlow.

Også forbindelsen mellem det københavnske borgerskab og regeringen havde, tror jeg, en mere kompliceret karakter end det fremgår af bogen. Iflg. forf. var banken grundpillen i den »ekspansive erhvervspolitik«, bag hvilken »Københavns store erhvervsdrivende« stod. Denne politik gik, siger han, især ud på at støtte »industrien og den direkte import som det under landbrugs krisen var tvingende nødvendigt at fremme hvis overklassen og byernes middelstand skulde kunne opretholde deres levestandard, et synspunkt hvori kongen som landets største importør og kvalitetsvareforbruger var direkte impliceret« (s. 241 f., 245). Men hørte godsejerne ikke til overklassen? Og var industripolitikken med dens toldbeskyttelse og talrige importforbud overhovedet egnet til at lette tilværelsen for overklassen og byernes middelstand i almindelighed?¹ Kunde Københavns store erhvervsdrivende, der fortrinsvis var købmænd, af forretningsmæssige bevæggrunde uden forbehold stå bag en økonomisk politik, som vanskeliggjorde deres udenrigshandel og lagde adskillige bånd på den indenrigske?

Forf. skelner her åbenbart ikke tilstrækkelig skarpt mellem de forskellige sider af den økonomiske politik. De københavnske storkøbmænd delte fra begyndelsen regeringens interesse for handelskompagnerne og banken. Kommercekollegiets industripolitik var derimod — såvidt hidtil oplyst — i sin oprindelse en udpræget statsforanstaltning, der ikke med rette kan siges at have fået sin form i samarbejde med eller blot under speciel hensyntagen til eksisterende københavnske »erhvervskredse«. Den drivende kraft var iflg. J. O. Bro-Jørgensen i begyndelsen Fr. Danneskiold-Samsøe. Han samarbejdede bl. a. med den københavnske købmand, kompagnidirektør og industridrivende Fr. Holmsted, som blev tilforordnet kollegiet, og med Otto Thott, der pegede på muligheden for at afsætte det betrængte landbrugs råprodukter til den ny industri. Brugt om ham vilde udtrykket godsejer-embedsmands-synspunkter have været på sin plads. Industripolitikken led i den første tid under mangel på interesse og ligefrem modstand fra handelens side. Hvad kræmmerne angår, er det intet under, siden regeringens foranstaltninger som Bro-Jørgensen siger »truede

¹ Det turde i det hele taget være tvivlsomt, om en handelspolitik, der i så høj grad favoriserede hovedstaden, var til synderlig gavn for »byerne«, men dette spørgsmål skal ikke drøftes her.

grundlaget« for deres eksistens. Regeringens økonomiske politik gav i den af forf. behandlede periode jævnlig anledning til interessekonflikter mellem de private købmænd og kompagnierne, mellem handel og industri, mellem producenter og konsumenter, mellem hovedstad og provins. Beskyttelsen af industrien ved forbud og told var, hvad i hvert fald A. P. Bernstorff ikke lagde skjul på, til stor gène for handelen som for private, og enkelte dispensationer f. e. for kongen, A. G. Moltke, J. H. E. Bernstorff og Ditlev Reventlow, eller privilegier som Asiatisk Kompagnis vedrørende indførsel af bomulds- og silketøjer ændrer ikke helhedsbilledet. Selv kommercekollegiet var klar over, at industribeskyttelsen skadede forbrugerne, og J. H. E. Bernstorff skrev 1767, at den var *«déplaisant à la cour et à la noblesse, dont il gêne les goûts et la liberté»*. Et industriforetagende som Vestindisk Kompagnis sukkerraffinaderi ødelagde ikke blot takket være sin privilegerede stilling i hvert fald en af sine konkurrenter, men fremkaldte ved sin prispolitik endog en protest fra Københavns 32 mænd, som 1747 foreslog sukkertolden nedsat.

Ikke engang om det øverste og rigeste lag af »Københavns store erhvervsdrivende« kan man uden videre sige, at det stod bagved den »ekspansive« industripolitik. Såvidt vides foretrak i begyndelsen af kommercekollegiets tid danske købmænd ligesom godsejerne med enkelte undtagelser at anbringe deres kapital i jord eller i de store handelskompagnier, der lovede godt udbytte. Bankens første kommissærer var storkøbmænd med interesser i kompagnierne; »bankens ene hovedopgave, at finansiere den oversøiske handel, blev derved sat i forgrunden«, siger forf. i sin afhandling om kurantbankens oprettelse. Han har ikke fastholdt dette synspunkt i bogen og opgiver ikke, hvorfor det er forladt.

I løbet af perioden, og især i J. H. E. Bernstorffs tid, ændredes de københavnske storhandlendes stilling til industrien, men hvorvidt det har givet sig udslag i bankens lånepolitik, er ikke oplyst. Det var formodentlig beskyttelsen i forbindelse med en udvidet næringsfrihed, som efterhånden lokkede flere af købmændene til at sætte penge i industrielle virksomheder, især dem der havde nær tilknytning til den oversøiske handel. Det gjaldt f. e. kattuntrykkerier og sukkerraffinaderier, efter at henholdsvis Fr. Holmsteds og Vestindisk Kompagnis monopolagtige privilegier i 1750-erne var ophævet. De fleste af disse foretagender har nok for indehaverne betydet mindre end handelen, og i hvert fald en enkelt købmand og industridrivende som R. Iselin tog, da han 1770 skulde vælge, klart standpunkt mod industribeskyttelsen. Alligevel kan det om denne del af perioden og for en del af industriens

vedkommende måske være berettiget at sige, at regeringens politik var i overensstemmelse med de store københavnske erhvervsdrivendes ønsker. Men f. e. en af staten så begunstiget industri som silkeindustrien synes ikke at have tiltrukket den private kapital, og da kommercekollegiet ved periodens slutning af hensyn til denne industri ønskede at standse Asiatisk Kompagnis indførsel af silketøj, søgte kompagniet længe at gøre modstand. Det er et klart eksempel på, at den »ekspansive« industripolitik stadig kunde komme i konflikt med storhandelens interesser. Forbindelsen mellem industriens folk og bank- og pengepolitikken er heller ikke helt enkel. De første år H. C. Schimmelmann ejede sit store sukkerraffinaderi (erhvervet 1763), arbejdede han som finanspolitiker for deflation. Trådene er virkelig langt mere spægede, end man efter forf.s fremstilling skulde tro.¹ At en og anden i »regeringskredsen« direkte eller ad omveje tog sig betalt for sine tjenester — embedsmandsmoralen var dengang en anden end nu — udelukker ikke, at det kan have været regeringen, som bestemte retningslinierne for den økonomiske politik, eller at de pågældende høje embedsmænd ved at følge dem har ment at varetage statens tarv.²

Derimod er det rigtigt, men også velkendt, at Ditlev Reventlow var en modstander af J. H. E. Bernstorffs understøttelsespolitik. At det muligvis kan hænge sammen med Reventlows privatøkonomiske forudsætninger, tør jeg ikke benægte, men rent fiskale hensyn er tilstrækkelige til at forklare hans sparsommelighed på dette og andre punkter; til gengæld synes Bernstorff at have været en temmelig dogmatisk merkantilist. Hvorvidt Reventlows kritik gjaldt de merkantilistiske principper eller blot Bernstorffs ødsle administration, må foreløbig stå hen som uvist. Det er vistnok

¹ Industriens Hist. i Danmark II, 65 ff., 91 f., 95 ff., 110, 119, 130, 132, 185 ff. Aage Rasch: Dansk toldpolitik 1760—1797 (1955), f. e. 35, 55 ff., 63, 95, 183 f. P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions hist. (1945), 28 f., 40 ff., 45 f., 74. Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: Asiatisk Kompagni i den florissante periode (1948), 16 ff., 51 f. Jfr. Albert Olsen i Scandia III, 261, 271.

² Forf. citerer i note s. 169 f. et brev fra Just Fabritius til Wasserschlebe 1761, hvori Fabritius beder om A. G. Moltkes og J. H. E. Bernstorffs hjælp til at opnå statsstøtte til Afrikansk Kompagni og bl. a. henviser til, at Bernstorff er aktionær. Forf. ser heri et eksempel på »hvor nær, og med hvilke konsekvenser« den københavnske handelsverden havde forstået at knytte regeringskredsen til sig; Bernstorff hjalp faktisk dette håbløse underskudsforetagende, men at det skyldtes hans aktionærinteresser eller afhængighed af storhandelen er brevet ikke bevis for. Han tog iøvrigt modsat Moltke ikke mod direktørposter i kompagnierne. Jfr. Friis: Bernstorfferne og Danmark II (1919), 218 ff.

betegnende, at de skarpeste angreb på denne side af Bernstorffs virksomhed kom fra Fr. Danneskiold-Samsøe, selve grundlæggeren af kommercekollegiet. Resultatet blev i hvert fald i Reventlows sidste embedstid en stærk begrænsning af statens tilskud til manufakturterne¹. At handelen burde støttes, var Reventlow ikke i tvivl om. Det fremgår ikke blot af hans korte virksomhed i kommercekollegiet, men også af hans forhold til banken. I foråret 1765, endnu mens pengesaningeringen var i sin begyndelse, vilde han ophæve forbudet mod eksport af mønt, bl. a. fordi købmændene »efter kommerciens beskaffenhed« var nødt til at udføre rede penge. Banken var principielt enig heri men vilde hellere vente (s. 177). Manden med de »ortodokse godsejersynspunkter« var altså mere ivrig end den »aktive erhvervspolitik«s mænd i banken for ved dette pengepolitiske middel at støtte handelen og specielt importen.

I bogens slutkapitel »Sammenfattende redegørelse og vurdering« (s. 238—61) søger forf. at sætte sit specielle emne ind i en almen historisk sammenhæng. Han behandler i den forbindelse visse store spørgsmål i den nyere historie på en måde, som ægger i hvert fald anmelderen til modsigelse. Selv om en og anden uheldig formulering kan skyldes en alt for letløbende pen, tyder adskilligt i dette kapitel på en tilbøjelighed til at forenkles problemerne. Eksempler er allerede nævnt, andre, som hans tilsyneladende ensidigt økonomiske forklaring på ændringen i de økonomiske, politiske og sociale opfattelser i 18. årh. (s. 239)² eller den i mine øjne ejendommelige sammenligning af udviklingen i Danmark og Sverige (s. 245 f.), kan her ikke omtales nærmere. Et enkelt punkt bør dog endnu berøres. »Jo mere statsmagten i de europæiske lande havde identificeret sig med de borgerlige erhvervs interesser«, siger forf. s. 239, »des stærkere var merkantilistiske synspunkter trådt i forgrunden. . . I Danmark-Norge vandt de, under indtryk af landbrugskrisen, en så fuldstændig sejr at de fra o. 1735 næsten uden undtagelse beherskede statens politik i et halvt hundrede år.« Det er betegnende, at forf. her som overalt i bogen i tavshed forbigår den ejendommelighed ved den europæiske merkantilisme, at den i hvert fald for en væsentlig del af sine tilhængere havde statens magt og rigdom og ikke undersåtternes eller en enkelt

¹ Bernstorfferne og Danmark II, 266 ff.; Industriens Hist. i Danmark II, 120 f.

² Det hedder her kategorisk, at erhvervsudviklingen fra midten af 18. årh. tog »en sådan fart at samfundets struktur omdannedes i sin grund med deraf følgende skifte i teknisk kultur såvel som i økonomiske, sociale og politiske anskuelser.«

klasses velstand som selvgældigt mål.¹ Hvor stor en rolle dette synspunkt spillede for den danske regerings politik, kan kun oplyses ved en særlig undersøgelse. At det forekom i argumentationen, er givet. Det var næppe blot en talemåde, når J. H. E. Bernstorff i sit forsvarsskrift 1767 karakteriserede industripolitikken som »un dessein salulaire à l'état, mais odieux à ceux qui le composent».² Forf.s nyligt citerede bemærkning må imidlertid også give det indtryk, at han alvorligt overvurderer betydningen af den merkantilistiske politik herhjemme — sådan som han opfatter den, d. v. s. som udtryk for en speciel hensyntagen til by-erhvervene. Trods alle bestræbelser for at ophjælpe handel og industri var og blev Danmark et landbrugsland, og regeringen glemte det ikke. Agrarbeskyttelsen, der bortset fra forbigående lempelser under særlig trykkende kornmangel opretholdtes i hele perioden,³ og jordreformlovgivningen, som begyndte under den »ekspansive erhvervspolitik«s blomstring i 1750erne, vidner tilstrækkeligt derom.

Nogle vil måske mene, at det er en underordnet side af afhandlingen, anmeldelsen fortrinsvis har beskæftiget sig med. Den afsluttende bearbejdelse af stoffet til en helhed turde imidlertid være en mindst lige så væsentlig del af historikerens arbejde som enkeltundersøgelsen. Den fordrer samme nøjagtighed, logik og kritiske sans, men uden tvivl større viden og koncentration. Forf.s forsøg på at anvende klassekampsynspunktet forekommer mig at illustrere, hvordan en redelig og iøvrigt grundig forsker kan lade sig føre på afveje af en uheldig idé. Den historiker, som aldrig har befundet sig i en lignende situation, har lov at kaste den første sten. Vanskeligere er det at undskylde de ikke få uoverensstemmelser i detaljer mellem forf.s kronologiske fremstilling og hans »sammenfattende redegørelse og vurdering«. Konklusionen er i en vis forstand det vigtigste afsnit af en videnskabelig undersøgelse og særlig betydningsfuld i denne afhandling, hvis benyttelse næppe alle når længere end til slutkapitlet. Om nogetsteds i bogen er man her berettiget til at vente, at ordene er vejede. Denne og de andre påpegede svagheder rækker dog ikke alvorligt afhandlingens største del, den omhyggelige redegørelse for bankens virksomhed, der med rette har bragt forf. doktorgraden.

Pool Bagge.

¹ Eli F. Heckscher: *Merkantilismen II* (1931), kap. I.

² Bernstorffske Papirer II (1907), 597; jfr. Aage Rasch: *Dansk toldpolitik*, 172 f.

³ Aage Rasch: *Dansk toldpolitik, og Scandia III*, 257 f.

Bemærkninger til anmeldelsen af Kurantbankens forhold til staten.

En god regel siger at man skal undgå at polemisere mod anmeldelser. Mine bemærkninger i det følgende gælder da heller ikke en imødegåelse af prof. Bagges forskellige indvendinger mod mit arbejde, af hvilke jeg kan tilslutte mig en del, men en drøftelse af visse bagvedliggende forskelle i opfattelsen af historikerens arbejdsvilkår og metode.

Det forekommer mig således væsentligt at historikerne under deres arbejde med udviklingens økonomiske side gør sig deres forhold til den nationaløkonomiske videnskab klart. I min afhandling har jeg bl. a. skrevet (pp. 23—24) at historikeren »begår en alvorlig metodisk fejl hvis han lader sine egne eller sin tids økonomiske teorier tilsløre kildernes kendsgerninger«, og at det ligger »uden for historikerens opgave at gennemlyse sit stof med nogen økonomisk teoris helhedsopfattelse«. Bag disse ord ligger den betragtning at nationaløkonomien er en videnskab hvis successive teorier er skabt ud fra successive tilstande; hverken den klassiske nationaløkonomi, den socialistisk prægede eller nogen anden tør betragtes som almengyldig. Dette er ikke nogen underkendelse af nationaløkonomien som videnskab, for det er netop dens opgave at forme adækvate teoretiske udtryk for en given tilstand og dens behov. Men deraf følger at sådanne teorier ikke i almindelighed er anvendelige på tidligere, så lidt som senere, tilstande. Når prof. Bagge hævder at »i princippet« var Nathansons fremgangsmåde berettiget, er jeg derfor uenig i synspunktet, for så vidt Nathanson betragtes som *historiker*. Som *økonom* har han naturligvis ret til at benytte historisk materiale i sine bestræbelser for at overbevise sin læser om sine teories rigtighed. Han og Marx ligner hinanden deri at deres egentlige interesse ikke gjaldt historien men øjeblikket og fremtiden. Noget andet er at enhver historiker naturligvis er hildet i sin egen tids økonomiske anskuelser, at frigjortheden med andre ord er et ideal man kun kan nærme sig til; her gælder det samme som om historieskrivningen i det hele taget: at den *er* subjektiv, men *bestræber sig* på objektivitet. Frigørelsen er så meget vanskeligere som historikeren må drage fordel af hvad jeg har kaldt »den økonomiske grundforskning«, hvorved jeg tænker på de, vistnok få, økonomiske sammenhænge hvis erkendelse består uanset skiftende teorier, i lighed med at en dyrearts tandsæt lader sig sammenholde med dens levevis uden anvendelse af lamarckistiske eller darwinistiske teorier. Det er i denne forbindelse en historikers opgave at fremskaffe flest mulige

pålidelige iagttagelser hvorpå den økonomiske grundforskning kan bygges, og jo mere han under dette arbejde lader sig lede af teorier, des mere svækkes pålideligheden af hans arbejde.

Prof. Bagges anmeldelse beskæftiger sig i øvrigt mest med den side af mit arbejde hvor den økonomiske og den politiske historie mødes, en side som også for mig er af væsentlig betydning. Den fra min afvigende opfattelse anmeldelsen giver udtryk for, beror, så vidt jeg kan se, i en vis udstrækning på et metodisk grundsyn som adskiller sig fra det jeg har anlagt. Til illustration heraf nøjes jeg i det følgende med at beskæftige mig med det for både prof. Bagge og mig centrale spørgsmål om finansdirektør W. A. von der Ostens forhold til banken og Kommercekollegiet i årene 1743—46. Er min vurdering af dette forhold rigtig, mister kritikken af mine resultater vedr. en række dermed sammenhængende punkter sin kraft. — Jeg har i Ostens holdning set udslag af uvilje overfor kollegiets ekspansive erhvervspolitik når denne gennem bankens møntbehov skubbede finansielle hensyn til side, en uvilje som jeg ikke mener forekom i finansledelsen før og efter Ostens tid, hvorimod beslægtede synspunkter anlagdes af en høj minister som prof. Bagge er enig med mig i at identificere som Danske Kancellis leder J. L. Holstein, og jeg har videre ment at disse forskelle bundede i den tilknytning, idébestemt og/eller interessebestemt, som en række af tidens ledende mænd havde til de fremvoksende byerhverv, men som andre, deriblandt Osten og Holstein, synes temmelig uberørte af, hvorfor deres tankegang alene er godsejerens eller embedsmandens. Den første gruppes mere teoretiske syn foreligger især belyst gennem Kommercekollegiets store betænkning af 10.12.1745. Holsteins opfattelse er ligeledes dokumenteret ved et i Esmarck'ske arkivaflevering bevaret aktstykke (Da.Kanc., D 149 a, K, nr. 5). Ostens standpunkt må vurderes ud fra hans konkrete forsvar (ibid., nr. 3) mod de beskyldninger banken rettede imod ham, og de i denne forbindelse relevante handlinger han foretog i sin embedstid; jeg henviser derom til mit arbejdes kapitel IV. Mens jeg er kommet til det resultat at Osten og Holstein i hovedsagen har været enige, og at banken for så vidt har haft ret i at Osten var den »imod« som han ønskede at fratage den en væsentlig del af de for dens videreførelse af en ekspansiv kreditpolitik nødvendige rettigheder den i den foregående tid havde vundet, hævder prof. Bagge at modsætningen mellem banken og Osten ikke gjaldt den almindelige erhvervspolitik, men hovedsagelig spørgsmålet om banken skulde overtage subsidievekslerne på mere eller mindre favorable vilkår, dens aktionærer altså tjene 10.000 rd. mere eller mindre, og at bankens kommissærer benyttede

uenigheden herom til et forsøg på at vælte ansvaret for at det var blevet nødvendigt at ophæve indløseligheden, over på Osten.

I sin tid talte Erik Arup i dette tidsskrift (9. r., I, p. 129) om »den overvældende rigdom paa historiske kilder, hvorover nytids-historikeren raader«. Det er en betragtning som kun har gyldighed i den forbindelse hvori den blev fremført, nemlig ved sammenligning mellem vilkårene for middelalderhistorikeren og den forsker der arbejder med det 18. århundrede. For sandheden er jo den at også fra den nyere, ja selv den nyeste tid er de kilder vi råder over, kun en ringe del af hvad der vilde være nødvendigt for en fuldt dokumenteret skildring. Vi har brudstykker af et mønster, og vil dog forestille os hvorledes mønsteret har taget sig ud. Denne viden om at et meget omfangsrigt materiale — det være sig regeringsakter, breve, notater *eller* aldrig på papiret nedfældede samtaler — ikke foreligger, er mig en påmindelse om at det at låse sig fast i en enkelt kildes udsagn er dristig færd, hvor fristende den derved udviste tilsyneladende forsigtighed end kan være. Sandheden, så nær vi kan komme den, ligger ikke *i* kilderne men *i sammenspillet mellem* dem. Et historisk problem er derfor ikke løst tilfredsstillende medmindre der er opstillet en konstruktion hvori samtlige kildeudsagn, direkte som indirekte, sammenholdt med vore øvrige iagttagelser modsigelsesfrit kan indgå.

Disse bemærkninger er fremført fordi det forekommer mig at prof. Bagge i sin anmeldelse på nogle væsentlige punkter, derunder netop vedr. efteråret 1745, anlægger eller anvender andre metodiske synspunkter. For at vise hvad jeg mener hermed, er jeg nødt til at anføre en række enkeltheder, hvis antal jeg begrænser mest muligt.

Hvis Ostens forsvar mod bankens beskyldninger betragtes isoleret, *kan* det, som af prof. Bagge gjort, læses som om hele striden drejede sig om de 10.000 rd. mere eller mindre til bankens aktionærer; dog kniber det når man kommer til dets sidste trediedel hvori Osten med udgangspunkt i kvægsygen tager til orde for en grundig omlægning af det hidtidige forhold mellem bank og stat; prof. Bagge synes at betragte dette som det det i formen er: gode råd til banken nu Osten alligevel beskæftiger sig med disse ting. Men ser man Ostens forsvar i sammenhæng med hvad der ellers foreligger, forekommer det mig at denne ordrette læsemåde viser sig at være uholdbar. Hvis nemlig sagen alene drejede sig om bankens profit, vilde Osten næppe have set sig nødsaget til de sikkerhedsforanstaltninger han traf, og Kommercekollegiets ledere, hvoriblandt så klog en mand som Schulin og så forsigtig en natur som Thott, kunde ikke tænkes at have sluttet op, som tilfældet blev med betænkningen af 10.12., fuldt og helt bag bankens an-

greb på en hos kongen såre velanskreven mand som Osten. Også hvis man forestiller sig en personlig magtkamp som motiv, forbavses man over at kollegiet skulde have valgt så svagt et udgangspunkt. Prof. Bagges hypotese synes mig derfor ikke bærekraftig. Derimod bliver der sammenhæng mellem kilderne når man læser Ostens forsvar netop som et *forsvar*. Osten var blevet angrebet for at være banken imod og for derved at være medskyldig i at den befandt sig i en meget alvorlig stilling, manifesteret ved ophævelsen af indløseligheden; af denne bank var en betydelig del af landets erhvervsliv og en fremtrædende side af dets erhvervs-politik afhængige. Anklagen var altså alvorlig, især når man erindrer at kongen efter alle foreliggende vidnesbyrd at dømme omfattede banken med stor interesse. Ostens forsvar måtte derfor koncentrere sig om at tilbagevise eller bagatellisere de konkrete klagepunkter; det vilde ikke være det rette øjeblik til at gå til generalangreb på bankpolitikken; tværtimod var det snarere klogt at bedyre sin respekt for selve bankinstitutionen, uden at vi tør læse disse kærlighedserklæringer bogstaveligt. Endda kommer Ostens hensigter til sidst til orde; han røber at det han tilsigter, er intet mindre end en omstødelse af de grundlæggende kgl. resolutioner af 1739 om veksling af sedler med statens mønt (den ene havde han allerede tilsidesat i hertugdømmerne, uden at forstå, eller ville indrømme, den deraf følgende skadelige virkning på sedlernes kurs overfor kurantmønt dér og i Hamburg, en virkning som gjorde møntudførsel yderligere tillokkende) og af den sædvane at banken overtog de subsidier og Rendsborg-penge staten ikke direkte behøvede; banken skulde, hver gang den behøvede mønt, komme og bede Rentekammeret om hjælp, hvilket er en meget betydelig forskel fra som det indtil da havde været. At Osten havde gode fiskale grunde til at ønske noget sådant, er lige så klart som at det vilde have indsnævret bankens aktionsradius kraftigt og dermed have umuliggjort Kommercekollegiets ekspansive erhvervs politik, hvis vigtigste virkemiddel var bankens udlån til private, som i de foregående $3\frac{1}{2}$ år var steget med 67% og først og fremmest kom handel, industri og håndværk til gode. — Ligesom jeg mener at Ostens forsvar kun forstås rigtigt når det læses i sin helhed og i sammenhæng med andre kilder, forekommer det mig farligt at læse hans ord om at banken bør regulere sit udlån efter sin egen tilstand, og kollegiets bemærkning om at det ikke er rådeligt at den ved så mange mødende besværligheder nu går så vidt som den er gået da tiderne og omstændighederne var ulige favorablere, som udtryk for én og samme opfattelse. Læser man de pågældende tekster under hensyntagen til sammen-

hæng og tone, ser man at Ostens bemærkning er et kraftigt udhug, kollegiets en parade, netop således som modstandere og tilhængere af den ekspansive erhvervs politik naturligt kunde ventes at udtrykke sig på et tidspunkt hvor ingen, heller ikke tilhængerne, havde mod til at benægte at kreditudvidelsen havde sin del af ansvaret for bankens krise, hvilket dog ikke medførte at de opgav denne politik, blot at de så tiden an. — Det er også kun gennem den her hævdede opfattelse der kan blive mening i A. G. Moltkes udsagn at Osten efter tronskiftet 1746 afskedigedes »seiner geringen Fähigkeit wegen« (min afhandling, pp. 98—99), ord som vilde være i skarp modstrid med virkeligheden hvis de gjaldt hans ledelse af finansvæsenet som sådant, men som bliver forståelige når de opfattes som gældende hans mangel på vilje til at indordne finanspolitikken under videre hensyn.

Det forekommer mig altså at prof. Bagges kritik i de fremdragne tilfælde bygger på en isolering af kildeudsagn som ikke lader sig isolere. Foruden sine mange velsignelsesrige virkninger har kildekritikken også haft en evne til at binde historikernes øjne så fast til kildernes ord at de undertiden har undervurderet sagkrittikkens muligheder for at føre bag om kilderne, mindre måske i teorien end i praksis. Særligt viser dette sig i tilbøjeligheden til at standse hvor ingen direkte kildesteder foreligger. Således skriver prof. Bagge: »... de private interessers rolle i politik [bør] i hvert enkelt tilfælde ... undersøges nøje, før man udtaler sig om den«. Deri vil vel ingen være uenig. Men det er nødvendigt at tilføje at den historiker som kun vil regne med private interessers indflydelse hvor klare kildesteder foreligger, er sikker på at fortegne billedet. Her er et af de felter hvor der er større fare forbundet med at hæfte sig ved ikke-eksistensen af kilder af en art som ifølge sagens natur må være sjældne, end ved at bygge på hvad vi i almindelighed kan iagttage. Man kan ikke sigte en historisk person for korruption uden på alvorlige indicier, men at forestille sig at private interesser ingen indflydelse øver på hans handlinger, er en dristigere hypotese end den modsatte, og den bør undersøges med ikke mindre nøjagtighed. Nu er »private interesser« et meget kompliceret begreb, og det er ofte vanskeligt at fastslå om en person forstår sine egne interesser, om han handler ud fra bevidst eller ubevidst forståelse, om han har knyttet sig politisk og måske følelsesmæssigt så fast til en bestemt kurs at tilknytningen overskygger hans snævrere interesser, o. s. v. Man kan f. eks. ikke undre sig over at der var godsejere på begge sider i striden mellem Osten og Kommercekollegiet; det var der også ved landboreformerne. Det jeg har ment at kunne påvise, er at der bestod meningsfor-

skelle mellem de godsejere og embedsmænd der også havde tilknytning til det københavnske erhvervsliv, og dem der i det væsentlige var uden en sådan. Hvis vi tør dømme ud fra de iagttagelser der kan gøres i moderne politik, ser vi at gradforskelle i politisk syn spiller en betydelig større rolle end væsensforskelle. Gennem disse gradforskelle er det imidlertid at sociale strukturforandringer gør sig gældende. Derfor er der efter min opfattelse god mening i at sige at Ostens og kollegiets standpunkter »dybest set« — altså netop ikke i samtiden klart opfattet således — var »udtryk for en interessemødsætning mellem Københavns kapitalistiske erhvervskredse som forlangte statens støtte, og landbrugets kriseramte godsejere der fremfor alt ønskede sparsommelighed i statshusholdningen«. At kalde dette en »klassekamp« finder jeg uheldigt, dels fordi ordets sidste led giver en dårlig beskrivelse af det der foregik, dels fordi det er uegnet til videnskabelig brug på grund af de følelser af modsat art der knytter sig til det. Hvad Karl Marx angår, synes jeg historikerne skylder ham tak fordi hans klassekampteori kraftigt har fremmet forståelsen af økonomiske faktorerens betydning for den historiske udvikling, men at vi i øvrigt kan lade den og ham høre det 19. århundrede og dets eftervirkninger til. Det forekommer mig da også urigtigt når prof. Bagge taler om at »vi så at sige daglig indånder« klassekampsynspunktet. Det er andre »synspunkter« der nu er fremherskende. Noget andet er at udforskningen af de sociale strukturforandringer og deres politiske forløb fortsat vil være en af den historiske videnskabs centrale opgaver, hvis den vil bidrage til stadig dybere forståelse af det menneskelige samfunds væsen.

Erik Rasmussen.

Svar til dr. Erik Rasmussen.

I betragtning af den foranstående anmeldelses særlige karakter har redaktionen ment, at dr. Rasmussen burde have lejlighed til at kommentere den. Efter at jeg i manuskriptet til recensionen har taget hensyn til visse af hans indvendinger, må jeg iøvrigt fastholde mine synspunkter. Desuden skal jeg bemærke følgende:

Det forekommer mig, at dr. R. stadig sammenblander økonomisk-politisk overbevisning (socialistisk, liberalistisk etc.) og økonomisk teori. Der kan iøvrigt være meget rigtigt i hans principielle betragtninger over økonomi og historie. Hovedsagen er dog, at den økonomiske historieforskning trods alle betænkeligheder er

nødt til i vid udstrækning at bruge økonomisk teori, hvad dr. R.s egen bog klart illustrerer.

Dr. R. regner tilsyneladende med en kortere menneskelig motivskala end jeg, men dette lader sig vistnok ikke med fordel diskutere. Derimod vil jeg gerne fralægge mig en opfattelse (ofte betegnet med ordene *quod non est in actis, non est in mundo*), som allerede Erik Arup kaldte forældet, og som jeg forresten ikke har set praktiseret konsekvent af nogen seriøs historiker i min tid. Jeg nærer varm sympati for ethvert forsøg på med de rette midler at komme bag om kildernes ord. Men jeg anser den fremgangsmåde som dr. R. kalder »sagkritik« for et fint og indviklet instrument, der stiller store krav til brugeren om gennemprøvning af alle forklaringsmuligheder. Det er ikke gjort med at gribe den første den bedste hypotese, og mange letkøbte og uholdbare påstande er fremsat i »sagkritikkens« navn. Anmeldelsen er bl.a. tænkt som et advarende ord i den henseende. Dr. R. misforstår til min forundring specielt min behandling af Ostens stilling ovfr. banken 1745. Den bygger, hvad det skulde være let at se, ikke på isoleret, »ordret« læsning af en enkelt kilde. Jeg har brugt en prøvet og såvidt vides endnu almindeligt anerkendt fremgangsmåde, der består i at veje kilder, argumenter og påstande enkeltvis, forkaste hvad der findes undervægtigt, og på grundlag af resten efter bedste evne forme en konklusion. Den tænksomme læser af anmeldelsen vil også have bemærket, at jeg flere steder i bogen netop savner ægte realkritik, logisk bearbejdelse af kendsgerninger som sølvprisens stigning 1743, Moltkes og Bernstorffs medvirkning ved Reventlows anbringelse i finansstyrelsen o. a.

Dr. R. tildeler efter min mening stadig Osten en alt for betydningsfuld rolle i bankens krise 1745 og i hans modparters opfattelse af denne. En indre modsigelse røber svagheden i bogens fremstilling af det sidste punkt. Dr. R. hævder først, at »kommissærerne og deres velyndere i kommercekollegiet« fandt grunden til bankens ulykke »alene i finansledelsens vrangvillige holdning« (s. 86, min kursivering). Påstanden kan ikke forliges med hans senere referat af kommercekollegiets betænkning 10. dec. 1745, der blandt årsagerne til »bankens ruin« fremhæver den høje sølvpris og den negative handelsbalance, som Osten var uden indflydelse på (jfr. s. 92). Dr. R. hager sig fast i modsætningen mellem kommercekollegiet og Osten og undlader e.m.m. netop at tage fornødent hensyn til visse forhold, som ikke understreges i »klare kildsteder«, deriblandt at seddelindløsningen havde måttet standses efter kun otte års forløb. Det kan nok uden Ostens hjælp have stemt adskillige af bankens hidtidige velyndere og specielt kongen kritisk mod

den¹ og have nødvendiggjort det kraftige forsvar som findes i betænkningen af 10. dec. At kollegiet benyttede lejligheden til at give Osten en del af skylden for ulykken (jeg har iøvrigt ikke skrevet at kommissærerne vilde give ham »ansvaret« for den), beviser hverken at betænkningen hovedsagelig var rettet mod Ostens dispositioner og planer, eller at disse blev anset for særlig farlige for den »ekspansive erhvervspolitik«; selv nålestik kan bruges i en magtkamp. Væsentligt fra et »sagkritisk« synspunkt forekommer det mig dog navnlig, at Ostens fald hverken finans- eller erhvervspolitisk betød et systemskifte. Det gør det svært at finde noget holdepunkt for den opfattelse, at han blev fjernet på grund af magthavernes utilfredshed med hans erhvervspolitiske indstilling. A. G. Moltkes ord kan jeg ikke tillægge samme betydning som dr. R. Han overfortolker e.m.m. her som ved udmøntningen 1743 og andetsteds en enkelt løsreven sætning og tager ikke i tilstrækkelig grad de relevante kendsgerninger i betragtning.

Hvad Ostens egne meninger angår, ser jeg ikke at han i sit »forsvar« har sagt eller antydnet, at seddelvekslingen ved de kgl. kasser i provinsen fremtidig burde ophøre. Dr. R. har naturligvis lov at formode at han ønskede det, at han vilde være gået til »generalangreb« på banken hvis han havde turdet, og at Holstein og han var enige »i hovedsagen«. Men det er altsammen kun formodninger, thi at det er Ostens forsvarsskrift, som *ikke* indeholder de meninger dr. R. vil tillægge ham, er vist et utilstrækkeligt bevis for at han havde dem. Dr. R. siger kategorisk, at den af Osten foreslåede seddelveksling i zahlkassen vilde have »umuliggjort kommercekollegiets ekspansive erhvervspolitik«. Det måtte dog vel afhænge af, hvordan bestemmelsen blev administreret, i første omgang altså af finansdirektørens indstilling, og dr. R. har ikke vist, at den var så forskellig fra kommercekollegiets, som han påstår. Osten hævdede ganske vist i sit »forsvar«, at seddelomløbet i den øjeblikkelige situation måtte indskrænkes. Men det mente kommercekollegiet også, og jeg indser ikke hvorfor dets ord herom skulde være en »parade«, når banken allerede i flere måneder havde handlet ud fra samme opfattelse og endnu et halvt år fortsatte med at nedskære udlånet (s. 83 f.). At Osten principielt var modstander af den »ekspansive erhvervspolitik« i det omfang, hvorunder den i 1740erne blev drevet, er e.m.m. et postulat.

Dr. R. finder nu at ordet »kamp« giver »en dårlig beskrivelse af

¹ Et øjeblik regner dr. R. tilsyneladende med denne sidste mulighed: »Dramatisk tilspidset blev kampen i slutningen af november, måske fordi det da blev åbenbart for kongen, at vanskelighederne ikke var rent midlertidige« (s. 87).

det der foregik«. Han tror at han i sin historieopfattelse har ladet klassekampen med alt det 19. årh.s mærke og vildfarelser langt bag sig, og mener åbenbart at befinde sig i de »sociale strukturforandringers« klare dag. Nissen er dog flyttet med, hvad et enkelt eksempel kan vise. Som bekendt var det en af de oprindelige marxistiske læresætninger, at »bourgeoisiet« (nogenlunde enstydigt med dr. R.s »ekspansive borgerskab«) gennem klassekampene havde erhvervet det politiske eneherredømme i den moderne repræsentativstat, hvor statsmagten var blevet »et udvalg der forvalter hele bourgeoisieklassens fælles forretninger«. Denne forenkledede karakteristik af den historiske virkelighed er specielt for Danmark lidet træffende. Ikke desto mindre tænker dr. R. ad de samme baner. »Bankpolitikken var . . . et vigtigt middel, hvormed det ekspansive borgerskab kæmpede sig endnu et væsentligt stykke frem ad vejen mod det punkt hvor det kunde gøre staten til sin«, siger han (s. 245 f., min kursivering). Ordene finder man blandt »betragtninger som er vokset frem af [dr. R.s] beskæftigelse med tidens bankpolitik i almindelighed« (s. 246). Marx og Engels vilde imidlertid have nikket bifaldende. Sætningen kunde passe smukt i 1. kapitel af Det kommunistiske manifest.

Povl Bagge.

Hugo Matthiessen: En Greve. Jørgen Scheel til Grevskabet Scheel, Stamhuset Estrup samt Ulstrup (1768-1825). København 1954. 207 s.

Greve Jørgen Scheel hører ikke til de medlemmer af den berømte gamle adelsslægt, som har indtegnet deres navn med hæder i Danmarks historie. Tværtimod færdedes han selv paa sit livs højdepunkt i den grad i baggrunden af det offentlige liv, at det virker næsten paafaldende i betragtning af hans højadelige byrd, hans indflydelsesrige slægtsforbindelser og uhyre godsrigdom. Forklaringen kan næppe være nogen anden, end at man paa højeste sted tidligt dannede sig en ganske bestemt opfattelse af hans evner og karakter. Af de offentlige hverv og naadesbevisninger, som næsten med nødvendighed maatte blive en mand med hans sociale position til del, opnaaede Jørgen Scheel meget faa. Hans farfader døde som geheimekonferensraad og blaa ridder. Hans fader, der af den ældre Bernstorff betegnedes som den danske adels hæder og pryd og det unge slægtleds krone, blev 25 år gammel sendt som dansk gesandt til hoffet i St. Petersborg for at overtage den vanskeligste post inden for dansk diplomati.

Allerede aaret efter modtog han som belønning for sit arbejde det hvide baand, og da han to aar senere afgik ved døden, blev hans eftermæle af Bernstorff udtrykt i ordene: »Hvilket slag for kongens tjeneste.« Jørgen Scheel selv opnaaede ikke andre titler eller ordensdekorationer end den kammerherrenøgle, der blev ham tildelt i en alder af 22 aar i den byge af naadesbevisninger, som ledsagede kronprinsens formæling den 31. juli 1790. Den højeste charge, han fik overdraget, var som oberstlieutenant at føre en bataillon hidrørende fra det opløste landeværn under krigen 1807—14, da antallet af officersstillinger blev stærkt udvidet i forbindelse med rejsningen af en hær til forsvar for landet.

Den berømmelse, Jørgen Scheel opnaaede, er derfor nærmest herostratisk. I løbet af en kort aarrække lykkedes det ham at forøde sin slægts gennem aarhundreder samlede godsrigdomme. Grevskabet Scheel med sine 4 hovedgaarde og mere end 2500 td. hartkorn bøndergods fik han befriet for det fideikommissariske baand, og selv den relativt beskedne fideikommisskapital, som blev substitueret i grevskabets sted, forsvandt sporløst i det store ragnarok. Sine sidste aar spiste han naadsensbrød paa en fynsk herregaard hos sin nærmeste familie.

Hugo Matthiessen, der i »Snapstinget« nærmest opfattede Jørgen Scheel som den onde aand i landstingskredsen, har øjensynlig ikke følt sig sikker paa rigtigheden af denne kategoriske dom, og er i den foreliggende bog vendt tilbage til ham. Et myreflittigt studium har resulteret i en fuldstændig omvurdering af Jørgen Scheel, idet konklusionen af forf.s undersøgelser er, at Scheel var en mand, om hvem »de mangfoldige Stemmer . . . atter og atter stiltfærdigt hvisker om al den Godhed, Greven trofast bevarede, hans Menneskelighed, Venlighed, Offervilje og højt udviklede Kultur eller — sidst, men ikke mindst — hans Ømhed for Samfundets Smaa og altid saa levende Trang til at skabe Glæde, hvor han viste sig« (s. 171).

Det skal straks siges, at der intet arkivstøv findes i denne bog. Forfatterens evne til at gøre et milieu levende for læseren har sjældent vist sig mere straalende end her. Skildringen af herregaardslivet i slutningen af det 18. aarh. mejsler sig ind i erindringen, og billedet af slægtsgaarden Ulstrup fremtræder som et maleri: »I det stortskaarne, lidt tungsindige Landskab, man i vor Tid har plukket for det meste af Skønheden, fyldte Ulstrup kun lidt, men Tagenes og Murenes varme Røde kunde dog stiltfærdigt som en Arneild lyse langt bort i den da næsten mennesketomme Aadal.« Selv naar forf. med sin hovedperson færdes i egne, som ligger langt fra de hjemlige, faar milieuskildringen samme ind-

trængende karakter. Hvad enten det drejer sig om studenterlivet i Göttingen eller opholdene i Paris og Neapel, er et væld af detaljer, hentede fra værker, som ligger langt fra historikernes alfarvej, stillet sammen i en fint afstemt mosaik, lagt med en kunstners haand.

Men hvorledes er nu de personer skildret, som færdes inden for de saa kunstfærdigt udførte rammer? Personregistret omfatter langt over 300 navne, men selv de lidt mere udførligt behandlede er kun statister i dramaet. Det er Jørgen Scheel, bogen først og sidst omhandler, og en vis tendentiøs karakter kan man ikke frakende den.

Over for en rent spidsborgerlig vurdering af en person som Jørgen Scheel, der lægger hovedvægten paa hans kæmpemæssige fallit, kan et vist defensorat naturligvis være paa sin plads. Det hører ogsaa til de store sjældenheder, at aldeles intet lader sig anføre til fordel for dem, som har overskredet de grænser, almindelig hæderlighed og straffelovgivningen afstikker; men forf. er i sine bestræbelser for at disculpere Jørgen Scheel gaaet saa vidt, at det er nødvendigt i det følgende at redegøre for karakteren af de handlinger, han øvede. Eftertidens dom over Jørgen Scheel er nemlig ikke saa overfladisk, som man efter læsningen af forf.s bog kunne være tilbøjelig til at antage. Ej heller er der grund til at betragte hans økonomiske sammenbrud som en af statsbankerottens triste følger. Det ville være indtraadt alligevel.

Det kan ikke skjules, at Jørgen Scheel i hvert fald i de aar, som gik umiddelbart forud for sammenbruddet, var inde paa forbryderbanen. Naar der hos en bataillonschef opstaar en kasse-mangel paa 13.000 rigsdaler paa et tidspunkt, da alle veje til opnaelse af personlig kredit er lukkede, skal der ikke større fantasi til at finde grunden hertil. Langt mere graverende — juridisk og moralsk — er dog det underslæb, han gjorde sig skyldig i, da han bag sin veninde fru Marcussens ryg pantsatte hendes juveler, som hun havde givet ham til opbevaring, til en af sine kreditorer. At han var haardt trængt af disse, var ikke nogen undskyldning for ham, og forf. stiller tingene paa hovedet, naar han i sin medfølelse med Scheel udtaler »Værgeløs og dømt til Tavshed krympede Greven sig under Slaget (d. v. s. den for ham ubehagelige omtale, sagen blev genstand for) — og det blev ikke alene om i i disse Ulykkens Aar at saare hans Ære og Omdømme« (s. 158). Forholdet var det, at Scheel havde begaaet en kriminel handling, som efter datidens lovgivning straffedes med æreløshed, og at han kun ved administrationskommissionens velvillige mellemkomst undgik den skæbnsvangre straffedom. I forhold til denne

maatte folkesnakken trods alt betragtes som et mindre onde, og den var i højeste grad forskyldt.

Der er ikke tvivl om, at forf. mener, at der er gjort greven uret. Hans medynkvækkende skildring af dennes sidste triste aar viser klart, med hvilken sympati han omfatter ham. Der er her ikke tale om en mand, der ligger, som han har redet, men om den tragiske livsafslutning for en personlighed, som havde været en bedre skæbne værdig, og forf. gaar let hen over, at Scheel selv i disse nedværdigelsens aar ganske ansvarsløst fortsatte med — bag sin beskikkede værges ryg — at stifte gæld, som af hans bo blev afvist med umyndighedsindsigelsen. Det kostede bl. a. skytten paa Ravnholt 70 rdl. og en bogbinder 74 rdl. — antagelige beløb i 1820erne.

Maaske ikke ligefrem strafbar efter datidens lovgivning, men under alle omstændigheder langt hinsides grænsen for almindelig hæderlighed var hans ordre til tjenerskabet paa Scheel om ved nattetid at bortfjerne kostbare løsørengstande fra herregaarden for at unddrage dem fra at tjene til fyldestgørelse for de kreditorer, som havde lovligt pant i dem. I det hele kan man sige, at Scheels forhold i disse aar — uanset om der i de enkelte tilfælde var tale om ligefrem kriminelle handlinger — bærer præg af en saadan smaasnusket uhæderlighed, at det kniber med at opretholde illusionen om en grandseigneur, stor i fortrin som i fejl. Om hans forhold i pengesager paa et tidligere tidspunkt har man en udtalelse af den erfarne justitssekretær i Viborg justitsraad Henrik Johan Leth om, at greven var »en træring i pengesager«. Det er vanskeligt nutildags helt at opfatte klangfarven i den forældede glose; men den havde i datiden næppe noget harmløst ved sig, og oversat til moderne sprogbrug svarer den vel nærmest til: svindler. Man fristes til at spørge, om Scheels ældre gældsstiftelse til enhver tid faldt uden for den dagældende sparsomme bedragerilovgivnings bestemmelser.

En enkelt sag skal i det følgende gøres til genstand for nærmere omtale, idet forf.s behandling af den ikke er ganske klar. Det drejer sig om salget af de til det tidligere grevskab hørende ejendomme.

Ved kgl. resolution af 5. juni 1807 fik Jørgen Scheel tilladelse til at ophæve grevskabet Scheel, saaledes at der i stedet substitueredes en fideikommiskapital paa 350.000 rdl. med pant i hovedgaardene Scheel (Sostrup) og Skærvad. Som bekendt ophævedes i tiden omkring aarhundredskiftet et betydeligt antal len og stamhuse mod substitution af fideikommiskapitaler, i flere tilfælde til langt under de frigivne godsers værdi. Kancelliet begrundede i det foreliggende tilfælde en imødekommelse af andragendet — der fra

Scheels side var motiveret med ønsket om at fyldestgøre sine kreditorer — med to synspunkter. Dels at der forelaa samtykke til ophævelsen fra de nærmeste lensberettigede, dels at grevskabets bønder sandsynligvis derigennem ville kunne erhverve deres gaarde som selvejendom, »hvis Udbredelse blandt Bondestanden Deres Majestæt ved flere Lejligheder har skienket allerhøjeste Bifald.«¹ En kraftig mistillid til Jørgen Scheel kom dog til orde i bestemmelsen om, at kancellipræsident Kaas og den deputerede etatsraad Monrad i henhold til hans begæring herom skulle have ubegrænset fuldmagt til paa grevens vegne at udføre alt vedrørende salget af godset og afbetalingen af gælden. Naar forf. (s. 135) mener, at det ville have været mere nærliggende at lade de hidtidige administratorer af grevskabet overtage dette hverv, skal hertil kun siges, at den ene af dem — amtmænd Fønss — senere viste sig i den grad at varetage Scheels interesser, at det ville have været højst uheldigt at lade ham fortsætte som kontrolinstans. At det endelige resultat blev det samme, som hvis man havde valgt denne løsning, er en anden sag; men det skyldtes Scheels ulovlige transaktioner.

Som led i ophævelsen af grevskabet overdrog Jørgen Scheel som besidder af grevskabet dets ejendomme til sig selv som privatmand, og de to kancelliherrer tiltraadte skødet med deres underskrift. At Scheel har været klar over, at han ikke derved blev fritaget for deres fremtidige medvirksomhed ved bortsalg af de enkelte ejendomme, maa være hævet over enhver tvivl. Han havde jo selv søgt om grevskabets ophævelse for derigennem at kunne fyldestgøre sine kreditorer, og de deputerede skulle netop paase, at de ved salgene indkomne beløb anvendtes til dækning af kreditorerne.

Imidlertid begyndte Scheel paa egen haand at sælge til højre og venstre af ejendommene, fortrinsvis til bønder. Det er muligt, som af forf. antaget, at der har ligget altruistiske motiver bag ved disse bortsalg — i hvert fald til dels — men man kan ikke udelukke muligheden af, at han netop henvendte sig til bønderne, fordi disse ville have færre betænkeligheder ved at inklade sig med en sælger, som ikke havde sin adkomst helt i orden — navnlig naar det var deres godsejer — end datidens almindelige gods-købere. Det afgørende er imidlertid, at de indkomne købesummer ikke blev benyttet til at betale kreditorerne.

Affæren med landvæsenskommissær Esmarch er ganske illustrerende. Esmarch havde af Scheel købt Ørbækgaard og betalt 20.000 rdl. i udbetaling, idet Scheel havde meddelt, at han havde

¹ 4. dep. forestilling af $\frac{5}{6}$ 1807.

skrevet til de to kancelliherrer og anmodet om deres approbation, og det var vidnefast, at Scheel immer havde sagt, at Kaas og Monrad »ingensinde nægtede Samtykke til hans Pantsættelser og Salg, naar kuns Fideicommiscapitalen conserveredes.«¹ De deputerede, som af Esmarch blev anmodet om samtykke til handelen, stillede imidlertid krav om, at der blev tinglæst en deklaration, som forhindrede greven i at indgaa nogen forpligtelse af økonomisk art uden deres medunderskrift, og da de intet svar fik herpaa, nægtede de at meddele samtykke til salget.

Naar forf. (s. 144) hævder, at de to mandatarer forholdt sig ret passive, er dette i hvert fald ikke i overensstemmelse med deres egen fremstilling af sagen. Det fremgaar tværtimod af denne, at de gentagne gange forsøgte at komme i forbindelse med Scheel og hans betroede mand Fønss, men at det til stadighed strandede paa disses udflugter. Til sidst maatte de ligefrem begære sig fritaget for deres besværlige hverv, og kancelliet nedlagde herefter forestilling om umyndiggørelse af Scheel.² Et andragende herom fremkom forøvrigt paa samme tid fra grevens to svogre geheimekonferensraad, greve Moltke-Moltkenborg og lensgreve Bille-Brahe.

Det er klart, at de to deputerede begik en fejl, da de underskrev skødet til Scheel paa grevskabets ejendomme uden at sikre sig mod hans dispositioner ved en deklaration som den, de senere fremsatte krav om; men at denne fejl ikke kunne undskylde Scheels optræden, er lige saa oplagt.

Paa et senere tidspunkt søgte administrationskommissionen i Scheels bo at faa omstødt de af ham foretagne salg, men uden succes. Sagen blev tabt i begge instanser. I første instans ved Scheels birketing, hvor dommeren, examinatus juris Michael Juul den 5. september 1817 fastslog, at den deputerede meddelte fuldmagt til i forening med greven at besørge gælden afbetalt ikke kunne betage grevens egen afhændelse af de ham overdragne ejendomme retsvirkning, da »hverken Bevillingen til Grevskabets Opløsning eller Fuldmagten indeholder nogen udtrykkelig Bestemmelse derom til Oplysning for Vedkommende«³. Denne afgørelse stadfæstede højesteret ved en enstemmig dom den 22. maj 1818.

Ved denne utvivlsomt rigtige dom, — der ikke, som forf. antager (s. 166), fastslog, at Scheels bortsalg var lovlige, men tværtimod, at det i forhold til godtroende købere var uden betyde-

¹ RA. Brev fra Fønss af $\frac{6}{2}$ 1811 i Topografisk ordnede lensager. Scheel. Danske Kancellis Arkiv A, IV, 3.

² 3. dep. forestilling af $\frac{4}{10}$ 1815.

³ Højesterets protokol 1818.

ning, om de var ulovlige, — slap køberne af ejendommene hel-skindede ud af sagen. De der betalte gildet, var kreditorerne, som skulle have været dækket gennem købesummerne. Mange aar senere gav dette anledning til en sag, idet Jørgen Scheel endog havde undladt at dække de paa grevskabet hæftende overformyn-derimidler, hvorfor der i 1834 fremsattes andragende om, at staten ville erstatte de lidte tab.¹ Andragendet afsloges — vel af hensyn til konsekvenserne, — og sagen nævnes blot her til belys-ning af den ansvarsløshed, som prægede Jørgen Scheels optræden.

I Scheels bo var der naturligvis kreditorer med meget store tilgodehavender, men hvad der navnlig præger billedet, er de ca. 200 gældsbeviser til gaardmænd lydende paa 100—1200 rdl., af hvilke nogle gik helt tilbage til 1803. Blandt de udækkede privilegerede fordringer fandtes umyndiges midler til et samlet beløb af 35.000 rdl. rede sølv. Et meget stort antal fordringer afvistes som ikke tilstrækkeligt dokumenterede. Den omstændig-hed, at kreditorerne havde ladet sig nøje med at stole paa en adelsmands ord, medførte, at deres krav ikke kom i betragtning. At hofurmager Jørgensen skulle have anmeldt en ikke eksisterende fordring paa 450 speciedaler, lader sig vanskeligt antage, men kravet afvistes af mangel paa bevis. I visse tilfælde krympede kommissionen sig ved at afvise kravene, men var nødsaget til at gøre det for at tilvejebringe den fornødne ensartethed i afgørel-serne. Dette gjaldt saaledes Scheels haardt prøvede søster Juliane Maries krav paa ca. 30.000 rdl., »hvor megen Tillid og Formod-ning den (kommissionen) end kunde have til og for Rigtigheden«. Hendes tragiske skæbne skildres af forf. i bogens afsluttende afsnit, hvor det paavises, at Blichers »Den jydsk hvide Dame« er bygget over virkeligheden.

Det er vel rigtigt, at Jørgen Scheel øvede en betydelig god-gørehed, og at han i sjælden grad ejede evnen til at skabe glæde om sig. Det maa imidlertid ikke overses, at det for en stor del var for smaafolks penge, at han gav rollen som grandseigneur. Saa tidligt som i 1802, da han optog et laan paa grevskabet, var kancelliets indstilling til kongen motiveret med, at der blandt de kreditorer, som skulle dækkes gennem det nye laan, fandtes »mange Bønder og andre, hvis timelige Velfærd beroer paa Betryg-gelse af deres Laan, der ei kan finde Sted, naar det ansøgte ikke tillades, samt at det vilde være tungt for disse, om de skulde miste deres Tilgodehavende.«² Af oplysningerne om kreditorerne

¹ 3. dep. forestilling af 5/11 1834.

² 4. dep. forestilling af 29/1 1802.

i hans bo fremgaar, at han troligt fortsatte med at bruge smaa-folks midler.

Et af hovedtemaerne i bogen er Scheels fortvivlede sprællen i jødiske aagerkarles kløer — endog muligheden for pengeafpresning antydes diskret (s. 35).

Det er muligt, at forf. har ret paa dette punkt, men han skylder bevis for, at Scheel faktisk er blevet udnyttet af Gumprechterne. Penge har til alle tider haft deres pris, og der er naturligvis ingen grund til at antage, at de jødiske bankierhuse skulle have vist nogen velgørenhed imod den danske adelsmand, som var i konstant pengetrang. Spørgsmaalet er imidlertid, om tab og gevinst ikke gik nogenlunde lige op for Gumprechterne m. h. t. deres tilgodehavender hos Scheel. Ganske vist anmeldte de ikke nogen fordringer i hans bo, idet de forinden havde faaet dem borttransporteret til andre; men til hvilken kurs det er sket, ved man intet om. I hvert tilfælde er der ingen grund til at tro, at de har faaet deres paalydende værdi, og de som letsindigt købte dem, fik ikke en skilling for dem i boet. En af dem, det gik særlig haardt ud over, var kancelliraad Foghs enke i Viborg, der anmeldte det uhyre krav af 275.000 rdl. n. v. i boet, uden at opnaa nogen som helst dækning herfor. Den stærke fremhævelse af Gumprechternes andel i Scheels sammenbrud lader sig kun kunstnerisk, ikke videnskabeligt forsvare.

Umiddelbart før sammenbruddet forelagde Scheel kancelliet en plan, som er karakteristisk for hans tankegang. Hele den fideikommissarisk bundne formue, han havde i behold uden for det tidligere grevskab, skulle overdrages til ham som fri ejendom for derefter at bortsælges. En del af salgssummerne skulle anvendes til fideikommisser og resten benytttes til at betale hans gæld samt købe en gaard i København. Ogsaa den gamle adels dybt grundfæstede respekt for slægtens jord og for pligten til at efterlade den intakt til efterslægten laa Jørgen Scheels mentalitet fjernt.

Det spørgsmaal, som uvilkaarligt melder sig ved læsningen af Hugo Matthiessens bog, er: Var Jørgen Scheel i virkeligheden normal? Naar han i datiden, som unægtelig tillod en betydelig excentricitet hos samfundets spidser uden at drage disses mentale tilstand i tvivl, betegnedes som »den gale greve«, ville man saa ikke i vore dage karakterisere ham som udpræget psykopat? At han intelligensmæssigt hævede sig højt over gennemsnittet og var berømt for en ganske overordentlig personlig charme, taler ikke herimod. Nogle af de farligste psykopater, kriminalhistorien kender, var i besiddelse af disse egenskaber. Det var saa afgjort paa

karakterens omraade, at Jørgen Scheels psyke havde sine brist.¹ Som lægmand skal jeg vel vogte mig for at gaa videre end til at stille spørgsmaalet til mere kyndiges besvarelse; men adskillige af de træk, forf. meddeler til belysning af Scheels karakter, afviger saa meget fra normalen, at man rent umiddelbart fristes til at betragte dem som patologisk begrundede. Det er meget sjældent, at man inden for det milieu, hvori Jørgen Scheel var født og opvokset, staar over for en mand, hvis livsprincipper i den grad betegnede en fornægtelse af slægtens fundamentale forestillinger og interesser. Den maade, hvorpaa han sløsede aar efter aar bort i udlandet, efter at han var kommet til skelsaar og alder, til trods for hans families indtrængende henstillinger og bønner til ham om at komme hjem, og uagtet kreditorerne i mellemtiden gik løs paa alt, hvad der ikke var fideikommissarisk bundet, faar da ogsaa forf. til at betegne hans livsførelse i disse aar som »galmandsfærd« (s. 87).

Et andet spørgsmaal rejser sig: Var Jørgen Scheels pragtsyge udelukkende udsprunget af trangen til at se skønne ting omkring sig? Maa den ikke til dels forklares som udslag af hans tilbøjelighed til at give rollen som den store mand, navnlig efter at hans forsøg paa at blive knyttet til hoffet som staldmester ved den kongelige staldetat var glippet? Hvorfor omgikkes han saa godt som udelukkende borgerskabet og uadelige proprietærer i en tidsalder, da en saadan omgang var næsten utænkelig for en lensgreve? Var det, fordi han her fandt det publikum, som var en nødvendighed for ham, og staar man her over for et udslag af den for en bestemt form for psykopati karakteristiske selvhævdelsestrang?

Som Hugo Matthiessen har anlagt sin bog, maa dommen over den til en vis grad blive afhængig af, om man føler sig overbevist af rigtigheden af det defensorat, den indeholder for Jørgen Scheel. At der ogsaa er skygger i det billede, forf. har tegnet af ham, skal ikke nægtes; men forf. har gjort, hvad der stod i hans magt for at mildne dem. Tilbage staar indtrykket af en problematisk personlighed, som forf. har bestræbt sig for at yde al tænkelig retfærdighed, men hvis egentlige undskyldning maaske var den, at han var utilregnelig.

Stig Iuul.

¹ Jens Juel synes i portrættet af ham, paa hvilket han formentlig er 33-34 aar gammel (Juel døde 1802) at være trængt igennem den charmerende maske. Det er i hvert fald ikke nogen tiltalende karakter, kunstneren har følt sig staaende ansigt til ansigt med.

Johan Nicolai Madvig - Et Mindeskrift. Udgivet af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab og Carlsbergfondet. I. København 1955. 270 s.

Sært som en jagende Tid kan fæste sig ved Mindedage. Halv-andethundrede-Aaret for H. C. Andersens Fødsel gled paa en heldig Maade over i hundrede-Aaret for Søren Kierkegaards Død. Nu er vi standset ved halvandethundrede-Aaret for Madvigs Fødsel — en Smule *post festum*, men sent er bedre end aldrig, navnlig da Johan Nicolai Madvig utvivlsomt fortjente et Mindeskrift.

— »Kernen i alt, hvad han udrettede var . . . hans videnskabelige værk«, hedder det i Professor Niels Bohrs og Professor Johs. Pedersens *Forord*. Utvivlsomt; for Professor Povl Bagge, der har skrevet om *Levned og politisk Virksomhed*, erklærer, at Madvig ikke brød nye baner i dansk politik (S. 161), og Rektor Per Krarups Fremstilling af »*Forholdet til Skolen*« giver et stærkt Indtryk af, at han nok gennemførte Reformlove paa dette Omraade, men at det, trods alle hans Formaninger, stadig var den gamle grammatiske Aand, der raadede indenfor Murene. Naar Værket engang er fuldført, kommer Tyngdepunktet formodentlig ogsaa til at hvile paa det rette Sted, men foreløbig har Madvigs offentlige Virksomhed umiskendeligt faaet Broderparten af Behandlingen. Det er ikke alene Prof. Bagges Afsnit, der tager 182 Sider af I Bind 271; betydelige Dele af Per Krarups letlæselige og særdeles oplysende Skildring (med udmærkede Citater) hører i Virkeligheden samme Steds hen, og Prof. Johs. Pedersens Redegørelse for Madvigs Virksomhed i »*Videnskabernes Selskab*« og *Carlsbergfondet* drejer sig ligeledes om administrative Forhold, saaledes ogsaa den korte og klare Udredning af Meningsforskellighederne indenfor den Jacobsenske Familie ved Fondets Oprettelse, som Madvig maatte tage Stilling til.

Under »Historisk Tidsskrift«s Synsvinkel kan der imidlertid ikke være noget at indvende herimod; hvordan man end bedømmer Madvig, er og bliver han en fremtrædende Skikkelse i 19. Aarhundredes offentlige Liv.

Hovedvægten kommer saa i denne Sammenhæng til at hvile paa Professor Bagges Behandling af Madvigs Levned og politiske Virksomhed. Selve dens Anlæg virker fascinerende. Forfatteren har skaaret Underafsnittet om Livsbegivenhederne ned til en ren Skitse og sat alt ind paa en gruppevis Redegørelse for Madvigs Stræben og Opfattelse i Forhold til forskellige af Tidens brændende Spørgsmaal: Den fri Forfatning, det nationale Spørgsmaal,

dansk Politik i større Almindelighed og enkelte Reformlove vedrørende. Det er dristigt gjort, men det har sine Svagheder; man undgaar heller ikke paa denne Maade Gentagelser; Fremstillingen f. Eks. af Madvigs Holdning og Virksomhed som Medlem af November-Ministeriet splittes stærkt. Fastholden af den kronologiske Rækkefølge giver altid et historisk Arbejde betydelig Kraft og Klarhed. — Paa den anden Side er der ingen Tvivl om, at den valgte Tilrettelæggelse af Stoffet efterlader et blivende Indtryk af Midtpunktmandens Personlighed. Det har *sin* Betydning, og det falder maaske slet ikke unaturligt netop i »et Mindeskrift« af den foreliggende Art. Der er næppe nogen Grund til at gaa i Rette med Forfatteren for hans Fremgangsmaade, selv om dens Anvendelse muligvis ogsaa hænger sammen med, at han i sin Tid nødvendigvis maatte benytte den i sin Disputats om »D. G. Monrads Statstanker«.

Hvad man end vil mene, saa ligger der betydelige og dygtigt gennemførte Forundersøgelser bag Forfatterens Arbejde om Madvig. Det bygger paa dybtgaaende Studier af Rigsdags- og Rigsraadsforhandlinger gennem en lang Aarrække og et omfattende Kendskab til Samtidens Brevstof. Men ydermere bærer det Vidnesbyrd om en ikke ubetydelig filosofisk, historisk og politisk Belæstethed, der mange Steder skaber en interessant Baggrund ved Redegørelserne for Madvigs Opfattelse af Stats- og Samfundsforhold. De Traade, der paa den Maade knyttes til almen-europæisk Aands- og Retsudvikling, har mere end almindelig Interesse, men alligevel en enkelt Bemærkning her: Selv om det er muligt at paavise Paralleler til kendte fremmede Forfatteres Tanker, skal man altid være forsigtig med at forudsætte direkte Kendskab til dem eller Paavirkning fra dem. Enhver Tidsalder har paa ethvert Omraade sit intellektuelle Fælleseje; den Indflydelse, der mærkes, er tit alene middelbar. Saadan vil det første Indtryk af Afhandlingen vistnok være. Men straks ved dens Begyndelse har Forfatteren selv stillet *sit* Maal op: »at komme bag om den nu herskende tradition — der hvad Madvig angår vel har nuancer, men for en meget stor del bygger på hans erindringer — og ved fortolkning af samtidige kilder, kritisk sigtede . . . [at] konstruere en helhed« (S. 8). — »erindringer« skulde vel paa Trods af alle Retskrivningsregler have været skrevet med stort E, for hvad der tænkes paa er utvivlsomt Madvigs Bog: »Livserindringer«, som ubestridelig har været i høj Grad opinionsskabende. Hvad der her siges, er imidlertid ikke blot Udtryk for en paaskønnelsesværdig, men ogsaa for en ganske nødvendig Stræben; thi alle Memoireværker viser sig Gang paa Gang, hvor plausible deres

Fremstilling end kan falde, at være højst upaalideligt Kildemateriale. Og det skal i denne Forbindelse siges med det samme, at Forfatteren ikke har svigtet ved Udførelsen af sit Formaal. Han har helt igennem givet dokumentarisk Bevis for sine Paa-stande. Hvor det mangler, lyder de forklarende Hypoteser, med hvilke Hullerne udfyldes, sandsynlige og rimelige, selv om de maaske en enkelt Gang kan forekomme lidt for nuancerede (f. eks. S. 94, 95). Intet stikkes under Stolen. Madvigs Fortrin forringes ikke; hans Fejl tilsløres ikke. Resultatet er blevet en velskrevet, velafvejet, særdeles forstaaende Skildring, der maaske ikke vil tilfredsstille Madvigs Beundrere, men sikkert kommer Virkeligheden nærmere end det meste af, hvad der tidligere er sagt. Anmelderen har i hvert Fald intet væsentligt at indvende hverken mod Fremstillingen af Begivenhedsforløbet eller de Domme, som fældes om det.

Dette betyder selvsagt ikke, at der ikke er Dele af Afhandlingen, som indbyder til Drøftelse eller Uddybning. En af de rent menneskelige Landvindinger, den bringer, er hvad der fremdrages om Madvigs Psyke. Forfatteren lader det nærmest blive ved en Redegørelse og overlader Forklaringen til en Psykiater, Overlæge Ib Ostenfeld. Men fører hans Indlæg (Bilag S. 164 fig.) os egentlig Forklaringen nærmere?

Ved en flygtig Betragtning af de Oplysninger, der gives, vil mange formodentlig sige: Mindreværds-kompleks. De vil fæste sig ved, hvad vi faar at vide om Madvigs Forhold til den »nu atter« fornemme og fjærne Verden. Det er givet, at han beundrede den, forstod, at der her var noget, han manglede, men følte han sig underlegen? Det skortede i hvert Fald ikke Madvig paa Selvsikkerhed; det forekommer noget misvisende, naar Rektor Krarup taler om hans »beskedenhed — der næsten kunde grænse til ydmyghed« (S. 240). I Virkeligheden mente Madvig meget om sig selv, troede at han kunde magte enhver menneskelig Opgave — ogsaa Hærens Ledelse under begge Krigene (S. 14—15), og meget var han faktisk i Stand til med sin eventyrlige Arbejdsevne og sit Falkeblik for det centrale i en Sag. Der var umiskendeligt noget, han higede efter, maaske noget uopnaaeligt, men Mindreværdsfølelse — Nej.

Hans Kundskabsbegær i de yngre Aar, der omtales i denne Forbindelse (S. 63) bundede maaske ogsaa i andet end »Dannelses-tørst«. Den klassiske Literaturs relative Begrænsning i Omfang fører ganske uvilkaarligt dens Dyrkere ind paa andre Discipliner end deres egne historiske og literære. Laa det egentlig ikke nær, at en saa samvittighedsfuld og grundig Forsker som Madvig søgte

at sætte sig ind i de tilsvarende Videnskaber paa deres daværende Stade til Belysning af Oldtidens Forhold? Under alle Omstændigheder var det ikke i Aandsdannelse at Madvig stod tilbage for den fine Verden.

Og endelig de tilbagevendende Depressionsperioder med Tvivl om, at han selv strakte til, at hans Videnskab havde virkelig Berettigelse — er det noget uhørt selv hos Historiens største. Martin Luther havde i sit Livs Aften haarde Anfægtelser angaaende Reformationens Gang. Ogsaa mindre Mennesker kender til de Ting. Hos Madvig har der sikkert været særlige Dispositioner, men et andet Forhold spillede utvivlsomt ligeledes ind: hans Sandhedskærlighed. Den fremhæves fra de forskelligste Sider.¹ Den manede til Selvprøvelse. Hans Trang til Anerkendelse skyldtes ikke, i hvert Fald ikke i første Række, Forfængelighed, men en Attraa efter Forvisning om, at han gjorde og havde gjort Fyldest. Betragtningen svarer helt til en Udtalelse af Fru Heiberg, der refereres hos Bagge (S. 155), og hun var ikke nogen ringe Psykolog.

Selvsagt har disse Depressionsperioder ogsaa kunnet mærkes i Madvigs Indstilling til offentlige Forhold (S. 21). Hans Stemninger kunde skifte stærkt og voldsomt (S. 155). Hans Holdning var langt fra saa konsekvent, som han selv mente. Prof. Bagge er her særlig interesseret i Madvigs Bestræbelser for at naa frem til en Deling af Slesvig. Han har i denne Sammenhæng gjort en overordentlig interessant lagttagelse; for Madvig drejede det sig ikke som for Egede Schack om et Retfærdighedskrav; historiske og retslige Faktorer spillede med ind hos ham (S. 117). Ejendommeligt nok er det dette, han i »Livserindringer« bebrejder de egentlige National-Liberale (124—25). Men Prof. Bagge har sikkert Ret her og saadan set ogsaa i sin Paavisning af Svingningerne i Madvigs Stilling. Alligevel vil det være vanskeligt at benægte Rigtigheden af, hvad han skrev i 1864: »Jeg har været en af de Faa, der aldrig have frygtet for at vedkjende sig denne Tilbøielighed [for Slesvigs Deling], skjøndt jeg i de Aar, i hvilke jeg var Minister, ifølge min Stilling ikke talte høit om, hvad Ministeriet ikke havde tiltraadt, og siden, da Spørgsmaalet i en Række af Aar laa den Vei, man var kommen ind paa, fjernt, ikke rørte derved.«² Her har vi noget af Forklaringen, og lignende kan gælde om andre i

¹ Artikel af Bille i »Dagbladet« (Tyve Aars Journalistik II 423); Udtalelse af Prof. J. L. Ussing citeret af Johs. Pedersen (Mindeskrift 270).

² Den nationale Politik og det danske Monarchie S. 60. — I denne Forbindelse en Sidebemærkning: Er det virkelig tilstedeligt, som Professor Bagge gør i Anførselstegn at gengive historiske Citater med smaa Bogstaver helt igennem og Bolle-ær? Rektor Krarup anfører da ogsaa sine Citater i deres virkelige Form.

Enkelthederne paavist Inkonsekvens, ja mange Gange om Politikerens Standpunktskiftet i det hele. Det var ikke rent Mundsvejr, naar Joseph Chamberlain engang sagde: Things have changed — not I.

Det er altsaa den historiske Madvig, vi her skal lære at kende gennem Prof. Bagges Fremstilling, ikke saa forskellig fra sine samtidige, som han selv troede (smlgn. S. 162—63), ikke saa forskellig fra dem som Eftertiden har troet; Madvig har jo paa en Maade været den eneste af Midtaarhundredets liberale Mænd, der har fundet nogen Naade for de følgende Slægtleds Øjne. Er der ikke noget trist i dette, at ogsaa han nu bliver én af mange? Man kan svare: Sandheden frem for alt, men ogsaa noget andet. Prof. Bagges Opfattelse af Madvigs samtidige er nemlig en anden end den, der længe har været gængs her i Landet. Hans Studier har i flere Henseender ført ham til en anden Vurdering af dem; det er tydeligt udtalt om A. Fr. Krieger. Men det europæiske Perspektiv, hvori Prof. Bagge ser Udviklingen, har aabenbart hjulpet ham til en dybere Forstaaelse af de National-Liberale i det hele. Han betænker sig ikke paa at tage Afstand fra Koryfæer som Neergaard og Rubin (S. 105 Note 93, 118). Der er ganske vist ikke Tale om mere almindelig Polemik; den vilde heller ikke passe ind i Mindeskrift som det foreliggende. Men sammen med Afhandlingens øvrige Fortrin sporer man her en Opfattelse af National-Liberalismens Tidsalder, som adskillige vil mene, der er Fremtid i.

Erik Møller.

**Flensborg Bys Historie. Udg. af Grænseforeningen og Hist. Samf. f. Sønderjylland. I-II København. I-II 1953-55.
387 + 492 s.**

Nærmere end nogen anden by uden for Danmarks grænser har Flensborg været knyttet til vort land, og dens skæbne har derfor lige til de sidste dage særlig beskæftiget danskes tanker og følelser. Indtil for mindre end 100 år siden var den et led af Danmarks rige, mod sin vilje blev den revet løs derfra, og ligesom mindet om de flensborgske borgeres troskab siden da var en politisk faktor, både nord og syd for Kongeåen, mente mange, da grænsen sidste gang skulde drages, at Flensborg vilde blive den dørtap, hvorom hele Sønderjylland før eller senere vilde svinge.

Men det er en mærkelig kendsgerning, at samtidigt hermed har kendskabet til Flensborgs udvikling i alle lejr været såre ringe. Hverken fra dansk eller tysk side har der foreligget nogen frem-

stilling af Flensborgs historie, når da bortses fra A. C. C. Holdts bog fra 1884, der efter sagens natur nu er helt forældet. Det må derfor hilses med anerkendelse, at en kreds af forskere har slået sig sammen om at skabe en alsidig, på førstehånds kilder bygget fremstilling af Flensborgs udvikling lige til den nyeste tid. De fleste af disse forfattere er faguddannede historikere; resten er kendte navne fra syd for grænsen, mænd som ved deres virksomhed inden for kirke, skole og presse har særlige betingelser for at sidde inde med grundig kendskab til deres emner. Også Flensborg byarkivs direktør dr. O. Schütt bør nævnes i denne forbindelse, da han har stillet sin store viden til medarbejdernes rådighed. Som redaktører af det 900 sider store værk står overarkivar, dr. H. Hjelholt, landsarkivar J. Hvidtfeldt og lektor Kn. Kretzschmer. Deres opgave har været at sammensmelte en snes forfatters bidrag til en helhed, en opgave, som de selv med klædelig beskedenhed udtaler en tvivl om, fuldtud er lykkedes.

Det første og hovedsagelige krav, man fra dansk side vil stille til en bog om Flensborgs historie, er at den skal være grundig og objektiv. Man vil have kendsgerninger, ikke ord, og man vil have den fulde sandhed, for så vidt man overhovedet kan nå til sandheden. Herimod strider det ikke, at forfatterne har deres politiske ståsted; selvfølgelig ikke. Heller ikke, at der kan falde skarpe ord, f. eks. om den engelske besættelsesmagts holdning til den danske skole, thi de er velfortjente, og det er godt, at de en gang bliver sagt. Efter befrielsen 1945 måtte man brede kærlighedens kåbe over adskilligt, som nu bør frem. I virkeligheden er det til stor ære for dansk historieskrivning, at den få år efter, at bølgerne gik så højt i den politiske grænsestrid, formår at give en så rolig og afklaret fremstilling af stridens genstand. Der lægges t. eks. ingen skjul på, at indvandringen fra Nordslesvig til Flensborg var svagere i årene før 1864 end i d. 18. århundrede, eller at de slesvig-holstenske stemninger var voksende i byen i Frederik VII.s sidste år.

Men bogen lider af en anden svaghed, der er så iøjnefaldende, at der ikke behøves en kritiker til at påpege den. Den er altfor stærkt leddelt. Var det virkelig nødvendigt at lade håndværket i middelalderen og i den nyere tid skildre af to forskellige forfattere, eller at sætte særlige penne ud på at skrive om fattigvæsenet og bymarken? Det var rimeligt, at man søgte specialister til at behandle juridiske emner, sproglige problemer og bygningskunst, men var det heldigt, at skille den politiske udvikling og handelen fra hinanden, skønt samspillet og vekselvirkningen mellem dem er så tydelig? En anden følge af den stærke opdeling er, at natur-

lige sammenhæng sønderrives; redaktør Jessen behandles således både i det politiske afsnit og under pressen. Dette gør indtrykket af ham svagere end ved en samlet behandling. Da bogens forskellige kapitler er skrevne af forskellige mennesker, skorter det også på helhedssyn; den overlades til læseren selv og skal opstå ved hans læsning og åndvirksomhed. Men man kan ikke skabe et historisk arbejde, båret af et helhedssyn, ved en mosaik.

En anden anke. Flensborg er i virkeligheden en ejendommelig skabning inden for vor byverden, mere end nogen anden stad har den modtaget impulser både fra nord og syd. Af oprindelse er den dansk, men forholdsvis tidligt har den haft en stor og betydningsfuld indvandring, navnlig fra Westfalen. Dennes styrkegrad belyses fortræffeligt af J. Hvidtfeldt, og i byens kirkebygningskunst påviser Vilh. Lorenzen ligeledes westfalsk indflydelse. Men Flensborg er i værket behandlet for isoleret. Det burde vistnok være en fast regel, at man aldrig skildrede en bys historie uden at parallelisere dens forfatningsudvikling, vækst, bygningskunst o. s. v. med andre lignende bysamfunds i ind- og udland. For Flensborgs vedkommende vilde det således have været interessant både at jevnstille dens udvikling med andre danske byers, og at undersøge, hvorledes det gik i de hansebyer på Østersøens sydkyst, der også havde westfalisk befolkning, og hvis handelsliv udviklede sig på beslægtet måde. Et sådant forsøg på at sætte en enkelt by ind i en større sammenhæng er gjort for Helsingborgs vedkommende af L. U. Bååth. Det giver et videre perspektiv, end hvis man kun sysselsætter sig med opgaven på ensidig måde.

»Flensborg bys historie« består altså af en række selvstændige kapitler, man kunde næsten kalde dem selvstændige afhandlinger. Tager vi først den politiske historie for os, er byens grundlæggelse og ældste udvikling i middelalderen skildret af Johanne Skovgaard, et i lige grad skarpsindigt og velskrevet arbejde, hvortil slutter sig Stig Juuls kyndige redegørelse for Flensborgs byret. Der fortsættes fra reformationen til den allernyeste tid af A. Feilberg Jørgensen, Johs. Lomholt-Thomsen, Holger Hjelholt og Knud Kretzschmer med livfulde og læseværdige skildringer af byens historie. Vagn Dybdal behandler det centrale emne i Flensborgs historie, byens og borgernes økonomi, og Joh. Hvidtfeldt har gjort dybtgående studier over borgerskabet, dets lagdeling og dets supplerings gennem indvandring. Thi som for alle andre byer gælder det også for denne, at den snart vilde være visnet hen, hvis der ikke havde fundet en stadig indsivning af menneskemateriale sted. At disse mennesker kom både fra nord og syd, har skabt det særlige flensborgske problem.

Til disse mere centrale dele slutter sig som vigtige udenværker kirken, skildret af Niels Knud Andersen, H. Hejselbjerg Paulsen, H. F. Petersen og C. W. Noack, og skolen, der behandles af Åge Bonde og Bernhard Hansen. Byens håndværk og industri skildres af Helge Søgård, Georg Nørregård og Rolf Lehfeldt. Kun dens bygningskunst, dens presse, dens sproglige udvikling og dens bymark er for hele tiden betroet til en enkelt forfatter, henholdsvis Vilh. Lorenzen, L. P. Christensen, Karl N. Bock og P. Chr. Iversen. Summa summarum: 21 forfattere. De fleste vil finde dette rigeligt. Naturligvis kan det ikke undgås, at den ene forfatter lejlighedsvis kommer til at gentage, hvad den anden har sagt, at samme navn staves forskelligt i de forskellige bidrag o. s. v. Ingen redaktion kan fuldstændigt udrydde sådant.

Det er en selvfølge, at der her kun kan øses beskedent af det væld af viden, som værket indeholder. Hovedproblemet i Flensborgs historie er dens nationalpolitiske rolle, som giver den en interesse, der overgår andre steders. Det er derfor naturligt, særligt at fæste opmærksomheden herved. I sin oprindelse er Flensborg en dansk by. Den er formodentlig opstået på Valdemarstiden, da så mange andre købstæder så lyset under de gode udsigter for handelen, og den er snarere en »selvgroet« by end en »grundlagt«, d. v. s. opstået på en enkelt mands initiativ. Som så mange andre danske byer voksede den op i bunden af en sejlbar fjord, tilstrækkelig langt fra havet til at gøre et fjendtligt overfald usandsynligt. Den gode havn og fjorden var en af betingelserne for dens handel; en anden var det frugtbare opland, som på alle sider omgav byen. Men at høje bakker fra vest nærmede sig fjorden og kun lod en smal stribe fladt land til overs til bebyggelse, gav Flensborg dens mærkelige form. Den bestod — og består — i hovedsagen af en enkelt gade, strygende fra nord til syd, indtil den ved fjordens inderste bund for en kort stræknings vedkommende drejede mod øst. Byens form er altså som et stort L.

At Flensborg til en begyndelse har været en rent dansk by, fremgår desuden af, at Knudsgildet skrå er forfattet på Dansk, og at da byen fik sin byret 1284, var denne ligeledes på Dansk og i overensstemmelse med dansk lovgivning. Det har været Sønderjyder, vel især fra omegnen, der slog sig ned ved fjorden og rejste »Flensborg« for herfra at drive handel til søs på Østersøens rige kyster. Selv navnet Flensborg viser det samme; Flensåen var nemlig et af de små vandløb, der fra bakkerne mod vest skyndte sig ned til fjorden. Men allerede et århundrede efter byens opståen må en indvandring sydfra være begyndt. Som allerede nævnt, kom den ikke så meget fra den nærmeste del af Tyskland, som helt

nede fra Westfalen, et landskab, der i højmiddelalderen gav så store bidrag til fortyskningen af Østersøens sydkyst og til grundlæggelsen af de berømte hansebyer. Navnlig da Flensborg under Erik af Pommerns kamp med de schauenburgske grever 1431 var faldet i Holstenernes hænder, tog den tyske indvandring fart. Den bog over grundejendommene i byen, der blev anlagt fem år senere, viser, at allerede da var omtrent en tredjedel af grundejerne Tyskere. Ganske vist betyder dette ikke en tredjedel af befolkningen, thi ligesom i moderne byer var der i Flensborg mange, som ikke ejede det hus, de beboede. Men da indledtes i hvert fald den udvikling, som prægedes af, at det var underklassen, detailhandlere, småhåndværkere, sømænd, kroværter, daglejere og deslige, som var dansk og rekruteredes fra den omliggende del af Sønderjylland.

Det indvandrede tyske mindretal, store købmænd og til en vis grad også industridrivende, dannede hovedstammen i patriciatet. Det var energiske og initiativrige slægter, i virkeligheden en slags dynastier, og de fik hovedindflydelsen på byens styre ved at indtage pladserne som borgmestre og rådmænd. Det er allerede nævnt, at byens kirker, st. Maria og st. Nikolaj, i deres bygningsstil peger mod syd, og ved at vende gavlene til gaden angiver også købmandsgårdene tydeligt deres nordtyske afstamning. Den tyske indvandring tog ganske vist af i slutningen af middelalderen, men den blussede atter op under de urolige politiske forhold i Tyskland i 16. og 17. århundrede. Forøvrigt slog også adskillige holstenske adelsmænd sig i denne tid ned i Flensborg, hvor de på grund af deres stridbarhed og voldsomhed ingenlunde altid var velsete gæster. Gang på gang hører man om adelsmænd, som brød ind i borgernes huse og slog alting dér i stykker, ja som skød ind gennem vinduerne. Indvandrerne opgav naturligvis ikke deres medbragte talesprog; Plattysk blev efterhånden byens bestyrelsesprog, og da Latinen ved reformationen forsvandt fra kirkerne, var det ikke Dansk, men først Plattysk, senere Højtysk, som afløste det. Først 1586 åbnedes den lille Helligåndskirke, der den dag i dag er den danske menigheds centrum, for dansk præken. Men præsten måtte ikke indføre de øvrige kirkelige handlinger (dåb, altergang o. s. v.), der skulde finde sted ved en af byens tyske kirker. Helligåndskirken blev samlingsstedet for byens danske underklasse, der vel nok udgjorde flertallet af befolkningen. Tysk var Flensborg således, set ovenfra; dansk, set fra nedenunder; men det var naturligt, at byens ansigt blev tysk, og at fremmede fik et skævt indtryk af de virkelige forhold.

Dette betød dog ingenlunde nogen national modsætning. Så-

danne var i det hele lidet fremtrædende for 150 år siden. Lige så lojal som byen havde været over for Erik af Pommern og Christiern II, da magistraten endnu skrev på Dansk, lige så kongetro var den under de senere oldenborgske konger, da dens skriftsprog var blevet, først Plattysk, så Højtysk. Mere og mere udviklede sig hos Flensborgs borgere, hvilket sprog de end talte, en stolthed over, at deres by — ene af alle Sønderjyllands købstæder siden 1544 — altid havde hørt under den danske konges styre, og at den som løn herfor havde fået de samme friheder i Danmark som andre danske købstæder. Denne politiske indstilling er let forklarlig. Flensborg var i særlig grad en handelsstad. Handelen var her hovednæringsvejen, mens det i andre byer tidt var håndværk eller endog agerbrug, som holdt samfundet oppe. Den flensborgske handel foregik for en væsentlig del til søs og under dansk flag; den hjembragte i tidernes løb store formuer fra Østersølandene, Norge, Island, Middelhavslandene og Vestindien. Byen blomstrede og steg for hvert århundrede i indbyggertal. Kan den ved udgangen af middelalderen — ved en løselig beregning — anslås til 3—4000 indbyggere, og ved midten af 18. årh. til 7000, var den i 1860 nået over 17000. Sandt nok, der var også gået krig og pest hen over byen, især i 17. årh., men tabene var forholdsvis hurtigt blevet forvundne. Flensborg stod derfor som en af de mest velstående danske købstæder, formodentlig som den nærmeste i rækken efter København.

Man får gennem bogen et levende indtryk af den velstand, ja luksus, som fandtes inden for den, overvejende tysktalende, patricierstand. Mange af storkøbmændenes sønner gik den studerende vej og indtog med tiden de højeste stillinger i byens administration. Overklassen var i besiddelse af en ikke ringe kultur, hvorom vi den dag i dag mindes ved dens skønne gaver til kirkerne; ofte er de, som det Beyerske epitafium i Mariekirken, af stor kunstnerisk værdi. Denne kultur var nøje beslægtet med den, vi møder i de større danske provinsstæder, men dog mere farverig og overdådig. Men patricierstanden var vanskeligt tilgængelig. Tilsidst gennemførte magistraten endog i slutningen af 17. århundrede en ligefrem rangforordning, og hele borgerskabet deltes i fem klasser. Karakteristisk nok havde udviklingen nu ført med sig, at de studerede embedsmænd stod i spidsen. Hver klasse havde sine særlige rettigheder for de under den stående. Det var således ingenlunde noget demokratisk samfund, Flensborg i »de gode gamle dage« frembød.

Da Slesvig-Holsteinismen begyndte, vandt den mindre tilslutning i Flensborg end i nogen anden slesvigsk by. Den plattysk-

talende storkøbmand vedblev som regel at være lojal og kongetro, mens underklassen overvejende indtog samme danske holdning som Nordslesvigs befolkning. Dog må det erindres, at byens tilvækst i 19. århundrede i mindre grad end tidligere skete ved indvandring nordfra. Det kan dog siges, at det gamle aristokratiske Flensborg i sine sidste former bestod indtil adskillelsen fra Danmark 1864. Byens handelsafsætningsområde gik hermed tildels tabt. Da industrialismen samtidig slog igennem, — 1869 gennemførtes næringsfriheden, hvorved lavene forsvandt, — måtte hele byens næringsliv lægges om efter nye linjer. Skibsværftet og en række fabrikker anlagdes, og dampskibsselskaber og jernbaner gav Flensborg mulighed for at søge fjernere afsætningsmarkeder. Store arbejdermasser strømmede til byen, navnlig sydfra. Indbyggertallet steg stærkt og var i 1885 godt 33000. Hermed forsvandt den hidtil dominerende type, den lojale, plattysktalende købmand. Højtysk trængte frem som talesprog, selv om Plattysk endnu hævder en plads. For sidste gang kunde Flensborg tone dansk flag ved rigsdagsvalget 1881, hvad der dog nok skyldtes en bestemt personlighed: Gustav Johannsen. Siden erobrede tysk-borgerlige og efter dem socialdemokrater flertallet i byen. Begivenhederne i dette århundrede efter den første og den anden verdenskrig ligger os så nær, at de endnu ikke er blevet historie.

Tragisk er unægtelig Flensborgs historie set fra dansk synspunkt. Men som det vises i denne bog, er de afgørende faktorer af meget gammel oprindelse, næsten lige så gamle som byens opståen. Dybest set skyldes de vel to folks forskellige ekspansionstrang, der viste sig allerede i middelalderen. Men viser Flensborgs fortid et mørkt billede, gælder det modsatte om dens nutid, hvor en stadig voksende danskhed lover godt for dens fremtid.

Knud Fabricius.

Sven A. Nilsson: Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund, Bd. 41. Lund 1952. 145 Sider.

Sveriges indre Historie i det 16. Aarhundrede og det svenske Samfunds Omformning fra dets middelalderlige Skikkelse til det Stormagtsstadium, Landet naaede i det 17. Aarhundrede, er gennem de seneste Aar blevet underkastet en Række dybtgaaende Undersøgelser, der paa vigtige Punkter har modificeret de Resultater, den ældre Forskning var naaet til. Blandt disse Arbejder

indtager Sven A. Nilssons Studier over Forholdet mellem Adelen og Kronen en fornem Plads. Hans Undersøgelser indledtes med Disputatsen »Krona och frälse i Sverige 1523—1594. Rusttjänst, länsväsende, godspolitik« fra 1947, og denne Bog følges nu op af »Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594«. Ogsaa i sig selv dækker den nye Bog et meget centralt Omraade, og den bringer Resultater, der fuldstændigt reviderer hævdvundne Synspunkter.

Allerede i sin Disputats paaviste Forf., at Privilegieudviklingen i Danmark og Sverige forløb parallelt indtil Middelalderens Afslutning. Vigtigst var det, at Kronen paa den ene Side skabte lovmæssige Hindringer for Adelen Erhvervelse af Selvejergods, medens Adelen for sin Part fik gennemført Forbud baade mod Kronens og vanbyrdiges Køb eller Pant af frit Jordegods. Derimod opnaaede den svenske Adel ikke som den danske Immunitet mod ekstraordinære Skattepaalæg for Ugedagsbønderne, men kun, at dens Fæstere skulde udrede de ekstraordinære Byrder med halv Sats¹.

I Almindelighed har man ment, at Kronen i 1500-tallet stadig har maattet vige for Adelen Privilegiekrav, en Opfattelse, der nu ikke længere lader sig opretholde. Tværtimod synes de ældre Vasakonger med Held at have taget Kampen mod Herremændene op. I Perioden indtil 1568 gjaldt Striden navnlig Rostjenesten, der under Gustav Vasa blev omformet saaledes, at den personlige Tjeneste endeligt afløstes af en Tjenestepligt gradueret efter Godsindkomst. Denne Ordning udnyttede Gustav Vasa og Erik XIV til at afkræve Herremændene stadigt voksende Præstationer, og samtidig maatte Adelen Fæstere hyppigt udrede de ekstraordinære Kontributioner paa lige Fod med andre Bønder.

Reaktionen indtraf, da Adelen efter Erik XIV:s Fald fordrede nye Privilegier af Johan III. Men skønt Rigsraadet under Hogenskild Bielkes Ledelse principielt ønskede, at de adelige Rettigheder skulde føres tilbage til deres middelalderlige Skikkelse; og skønt det nok opnaaede en varig Begrænsning af Rostjenesteydelsen og Anerkendelse af de lovfæstede Beskatningssatser, blev Privilegiebrevet 1569 ikke den Gevinst, man hidtil har opfattet det som. Det gav nemlig ingen væsentlige, nye Rettigheder. At Resultatet blev saa kummerligt skyldes, at Johan III havde formaet at splitte Raadsaristokratiet og den menige Adel ved at tildele Højadelen enkelte Særrettigheder.

Nogen Afklaring af Privilegiekampen havde man imidlertid

¹ Sv. A. Nilsson: Krona och frälse i Sverige 1523—1594 (Lund 1947), 189 ff., 196 ff.

ikke opnaet i 1569. Men medens Striden under Gustav Vasa og Erik XIV gjaldt Rostjenesteforpligtelserne, samlede Opmærksomheden under Johan III især om Kongens voldsomme, ekstraordinære Skatteudskrivninger, der ikke respekterede de adelige Rettigheder. Disse Udskrivninger opnaede Kongen ved enten at ignorere Rigsraadet, der ikke havde Skattebevillingsret, eller ved Trusler om Lensreduktioner. Endelig kompliceredes Situationen ved, at Hertug Karl — den senere Karl IX — dels førte sin private Privilegiepolitik til Gavn for Lavadelen, men vendt mod Kongen og Rigsraadet, dels tiltvang sig personlige Ekstraskatter eller lagde Beslag paa de kongelige Skatter. Da Johan III døde 1592 prøvede Rigsraadet at samle alle adelige Interesser om en stortilet Privilegieaktion under Ledelse af Hogenskild Bielke og Erik Sparre. Man vendte sig imod, at *arvföreningen* 1544 skulde begrænse Raadets konstitutionelle Medbestemmelsesret, og man forlangte nu Adelens Bønder fritaget for alle kongelige Byrder og sikret Immunitet overfor de kongelige Fogeder. Men ogsaa dette Stormløb mislykkedes totalt, dels fordi Sigismund trak Forhandlingerne ud til efter sin Kroning, dels paa Grund af Hertug Karls Machinationer. Det endelige Privilegiebrev bekræftede i alt væsentligt kun Privilegieerne fra 1569.

Nogen varige Fordele havde Adelen altsaa slet ikke opnaet i denne Periode. Konflikten faldt tværtimod snarest ud til Fordel for Kongemagten. Privilegiebrevet fra 1569, som man hidtil har set som Indledningen til et svensk Adelsvælde, blev ikke i nogen Henseende en Sejr hverken for Rigsraadet eller for Adelen som Helhed, men for Johan III. Adelens Privilegieaktioner 1569—94 maa da ogsaa med Forf. tolkes som Forsøg paa at bremse Kronens Præstationskrav, og dens Fordring paa Restitution af de middelalderlige Rettigheder bliver fra dens Synspunkt mere end Propaganda. Forklaringen paa Adelens fejlslagne Politik maa formodentlig søges i, at Rigsraadet savnede en finansiel Kontrol med Kongemagten, og i, at Kongen til Stadighed kunde udnytte Interesses modsætningerne mellem Højadelen og Lavadelen.

Sammenligner man den svenske og den danske Adels Stilling vil Forskellen være iøjnefaldende. Det danske Rigsraad opnaede fra Christian III's Tid en virkelig effektiv Kontrol med Kongemagtens Dispositioner ved meget bestemt at haandhæve sin Skattebevillingsret og sin Ret til Opsyn med Pengemidlernes Anvendelse. Det svenske Rigsraad besad ikke nogen tilsvarende Bemyndigelse til at bevillige ekstraordinære Skatter før 1612, og det havde heller ingen Mulighed for at kunne gribe ind i Kongens frie Raadighed over Midlerne. Kongen havde i begge Henseender en

bred Margin, eftersom Landslagens Bestemmelser kun udpegede *lagsagonämndene* som Beskatningsorganer. Han kunde saaledes ved direkte Henvendelse til de lokale Forsamlinger opnaa Tilsagn om Bevillinger, uden at han overhovedet behøvede at raadføre sig med Raadet; og Johan III benyttede denne Udvej i fuld Udstrækning¹. Ikke destomindre fristes man med de danske Forhold i Erindring undertiden til at tro, at Forf. har behandlet Privilegiekonflikterne for isoleret, og saaledes at Samspillet mellem den magtpolitiske og den finansielle Udvikling ikke helt faar den Plads, der tilkommer det. Rigsraadet opgav i hvert Fald aldrig Tanken om at erhverve Medbestemmelsesret i Finanspolitikken. Allerede Raadsaristokratiets Paaberaabelse af Adelen Ret til Privilegier som Modydelse mod sin Indsats ved Gennemførelsen af arvföreningen 1544 peger i denne Retning.

Tilsyneladende førte Johan III i 1570'erne og første Halvdel af 1580'erne en meget egenraadig Finanspolitik. Ganske vist havde et Finansoverslag 1573 — den saakaldte første *rikshuvudbok* — afsløret fremtrædende Brist i Landets finansielle Status, men dette Arbejde blev samtidig Udgangspunkt for en Række Saneringsplaner, der skulde sikre Kronen øgede Indkomster. Efter 1574 forblev yderligere Rentemesterposten ubesat, og Kongen tog selv Ledelsen i Samarbejde med sine borgerlige Sekretærer. En ny *rikshuvudbok* 1582 godtgjorde imidlertid, at den kongelige Politik var slaaet aldeles fejl, men det synes kun at have ansporet Johan III til endnu en Kraftanspændelse². I de følgende Aar indledte han — som Sven A. Nilsson har paavist³ — en haardere Kurs mod Adelen, der flere Gange blev underkastet Særbeskatning, og i Foraaret 1584 greb han tillige til Forleningsinddragninger overfor Rigsraaderne for at lægge Pres paa dem.

Rigsraadet erklærede sig straks villigt til at yde en Engangsbevilling af alle Lensindkomster paa 25 % mod at Kongen opgav sin Lensreduktion. Og da Kongen erklærede denne Indrømmelse for utilstrækkelig, gik det med til at forhøje Satsen til 33¹/₃ % samt til at yde 1 Dr. af hver adelig Fæstebonde — Kongen havde forlangt det dobbelte — forudsat de andre Stænder ogsaa blev paalagt Del i Byrderne. Johan III udsendte derefter Ordre til Fogederne om at forhandle med Adelen paa de lokale Forsamlinger om de Sats, Raadet havde tilbudt i sit sidste Indlæg. De øvrige Stænder inddroges derimod ikke i Beskatningen, og vanbyrdige

¹ Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 12 f., 53 ff.

² B. Odén: Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet (Akad. avh. Lund 1955), 122, 399 f.

³ For det flg.: Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 60—65.

Lensmænd paalignedes kun 25 0/0 Indkomstskat mod Adelen 33¹/₃ 0/0.

Man spørger sig unægtelig, om Raadet stiltiende kunde finde sig i Afpresninger under saa grove Former. Og efter Sv. A. Nilssons Fremstilling synes Begivenhederne i 1584 ikke at have faaet Konsekvenser, udover at Rigsraadet paa en Herredag i Västerås i Marts det følgende Aar paapegede »nödvändigheten av sparsamhet och reda i fövaltningen. Man framhöll, att allmogen var hårt tyngd av de många gårderna och tillstyrkte bestämt fredsförhandlingar med Ryssland vid stilleståndets utgång«¹. Denne Opfattelse synes imidlertid at maatte modificeres noget. Situationen rummede i sig selv Faremomenter for Kongen; hans Forhold til Broderen, Hertug Karl tegnede saaledes faretruende, fordi denne misbilligede Johan III's forestaaende Bryllup med Gunilla Bielke. Det er da ogsaa interessant at iagttage, at Kongen netop i Sommeren 1584 fandt sig foranlediget til at afkræve Rigsraadet et Løfte om ikke at ville fordre Privilegieforbedringer af hans Efterfølger, da nogle Rigsraader havde optaget Kontakt med Sigismund².

Fra selve Herredagen 1585 foreligger der kun tre Aktstykker, alle fra Raadets Side: Nogle Forhaandsoptegnelser fra Hogenskild Bielkes Haand og to Betænkninger fra Raadet. Af Hogenskild Bielkes Notater, der dateres til før Mødets Begyndelse, fremgaar det, at man havde til Hensigt foruden de udenrigspolitiske Anliggender ogsaa at tage Beskatningsspørgsmaalene og Rigets finansielle Stilling op. Derunder hørte ogsaa Privilegiesagerne, et Krav om at de Ekstrabyrder, der var paalagt 1584, ikke blev varige og endelig den Særbeskatning, »furstens, adeln oåtsport, hafver pålagt i fyrstendömet«³.

I det første Forslag fra Begyndelsen af Marts henstillede Rigsraadet meget indtrængende, at der blev indledt Fredsförhandlingar med Rusland, hvorimod de økonomiske Sager kun berørtes, forsaavidt som man bebudede en senere Betænkning derom⁴. Denne Betænkning, som blev afgivet ved Udgangen af Marts, konstaterede Rigets trøstesløse, finansielle Status, og den fremsatte omvendt en Række detaillerede Forslag til Reduktion af Udgifterne. Besparelserne skulde især gælde det militære Beredskab og Hof-

¹ Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 66; jfr. S. 76 f. — Der var afsluttet en femaarig Vaabenhvile med Rusland 1583.

² Svenska riksdagsakter . . . 1521—1718. Andra delen 1561—1592, Bd. II (Udg. af E. Hildebrand. Sthlm. 1899), 647 ff.

³ Ibid. 657 f.

⁴ Ibid. 659—68.

holdningen. Hovedpunktet var imidlertid et Forslag om at tildele Statholderne i hvert Landskab Bemyndigelse til at føre Opsyn med Udbetalinger og Regnskabsførelse, eftersom det »går . . . oskikkeligen till med peninge upbörd och uttgift«¹.

Rigsraadets Fordringer tør karakteriseres som ganske radikale, idet de vilde medføre, at det indirekte fik Kontrol med Finansforvaltningen ved at indskyde en Melleminstans mellem Centralregeringen og Lokaladministrationen. Ikke destomindre viser de senere Begivenheder, at Kongen maa være gaaet ind paa disse Krav. Statholderne fik 1585 den øverste Ledelse af Oppebørslerne og Opsyn med Regnskaberne, og samtidig fik Finland sin egen Rentekammerforvaltning under Ledelse af Statholderen, Aksel Leijonhuvud. Endelig udnævntes Rigsraad Ture Bielke — Hogenskild Bielkes Broder — til Chef for Rentekammeret (*Överste skattmästare* og *kammerråd*) i 1586, og flere af de mest ildesete af Kongens borgerlige Raadgivere blev fjernet². Omvendt er det iøjensfaldende, at Rigsraadet i sine to Betænkninger i Marts 1585 overhovedet ikke berører Skattespørgsmaalene, som Hogenskild Bielke havde givet en saa fremtrædende Plads i sine Optegnelser. Tværtimod indskærpede Kongen umiddelbart efter Herredagen det foregående Aars Bevillinger, og da de blev opkrævet, lod han Pengene indbetale direkte til Kongens Kiste³.

Der foreligger i de tilgængelige Kilder ingen nærmere Efterretninger om Herredagsforhandlingernes Forløb. Det Udfald, vi har konstateret, lader dog formode, at der maa være en Sammenhæng mellem Beskatningssagerne og Ordningen af Finansforvaltningen. Man kan antage, at Rigsraadet har erhvervet Indsigt med Finansadministrationen mod at acceptere de Ekstrakontributioner, Kongen havde udskrevet 1584. Men dette kan kun have været den ene Side af Sagen. Man maa nemlig ogsaa forklare, hvorledes Raadet kunde formaa Johan III til at gaa ind paa denne modus vivendi. Og den nærmestliggende Forklaring synes mig at være, at Hertug Karls Stilling kan have nødsaget Kongen til et Kompromis. Rigsraadet, der siden 1582 havde støttet Kongen, og som i Almindelighed vendte sig mod Karls lavadelsvenlige Politik, synes da ogsaa — med Erik Sparre som Pennesfører — at være gaaet ind for Kongens nye Ægteskab. Alligevel havde Raadet, som det fremgaar af Hogenskild Bielkes Notater, forberedt en

¹ Svenska riksdagsakter 2: II, 669—78.

² N. Edén: Om centralregeringens organisation under äldre Vasatiden, 1523—1594 (Akad. avh. Upps. 1899), 231 f.; B. Odén, op. cit., 88, 123 ff., 400 ff.

³ Svenska riksdagsakter 2: II, 678 f.; B. Odén, op. cit., 147.

Aktion mod »hertug Karls handel« og mod hans Skattepolitik¹. Sagen maa ogsaa være bragt paa Bane, eftersom Kongen i et Brev den 27. Marts indskærper, at Adelens Bønder i Hertugdømmet skal udrede Skatten af 1584, som Hertug Karl hidtil havde vægret sig ved at godkende, og samtidig udbeder han sig nærmere Indberetning, hvis Hertugen havde krænket Adelsprivilegierne ved ulovlige Skattepaalæg².

Et bindende Bevis for denne Sammenhæng kan ikke føres paa det tilgængelige Materiale; den bliver foreløbig ikke mere end en sandsynlig Forklaring. I hvert Fald havde Rigsraadet aabenbart foreløbig sikret sig Føling med Kongens Dispositioner. De ledende Rigsraadsmedlemmer træffes i de følgende Aar hyppigere i Kongens Omgivelser end tidligere, formentlig i Forbindelse med det Hofraad, man paa Herredagen i Västerås havde foreslaaet oprettet³. Jævnside hermed synes Statholdernes Kontrol med Oppebørslerne og Regnskaberne virkelig at have fungeret effektivt i Aarene frem mod 1590⁴. Men allerede 1588 klager Hogenskild Bielke i et Brev til Erik Sparre over, at Kongen paany søgte at frigøre sig. Endnu samme Aar udskrev Johan III en ny Ekstraskat til Finansiering af en Ekspedition til Reval, uden at raadføre sig med Rigsraadet⁵. Kort efter indtraadte det endelige Brud mellem Kongen og Rigsraadet om Udenrigspolitikken. Ture Bielke blev suspenderet fra Skatmesterposten, Finlands særlige Rentekammerforvaltning blev nedlagt og et Par af de afskedigede, borgerlige Sekretærer blev genindsat paa deres tidligere Poster. Endelig planlagde Kongen, nu støttet af Hertug Karl, en gennemgribende Reorganisation af Finansforvaltningen, uden at Planerne naaede længere end til Papiret⁶.

Rigsraadets Indgreb i Foraaret 1585 førte altsaa ikke til varige Resultater i nogen Retning. De har ikke destomindre en ikke ganske uvæsentlig Interesse, fordi »Kampen om de adelige Privilegier« under Johan III formentlig kan nuanceres en Del ved at inddrage Finanspolitikken i Undersøgelsen. Forudsat de Betragtninger, der her er gjort gældende, viser sig holdbare, bliver Begivenhederne i sidste Halvdel af 1580'erne et Led i den Kæde, der fører frem til Gustav II Adolfs Privilegiebrev 1612, da Rigsraadet omsider erhvervede Skattebevillingsret.

Erling Ladewig Petersen.

¹ Svenska riksdagsakter 2: II, 658; Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 76.

² Ibid.

³ N. Edén, op. cit., 171—75.

⁴ B. Odén, op. cit., 88, 401.

⁵ Ibid., 401 f.; Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 66 f.

⁶ N. Edén, op. cit., 180, 232 f.; B. Odén, op. cit., 126, 402.

Nyt fra historisk Videnskab.

I en alder af 59 år døde lektor, dr. phil. *Hans H. Fussing* d. 30. april 1956. Da han 26 år gammel var blevet ansat ved Odense katedralskole, vakttes hans interesse for lokalhistorien ved det historiske milieu, der omgav ham, og de ypperlige midler til studier, som navnlig landsarkivet frembød. Fussing kastede sig først over de adelige godsers historie, og han fremdrog et stort stof — især regnskaber og jordebøger — til belysning af den rantzauske godsdrift i det 17. årh. på en række midtjydske gårde (Gessingholm, Sødringholm, Demstrup, Skovgaard m. fl.), som han bearbejdede objektivt og kritisk. Det var et meget vægtigt materiale, der hermed blev tilført dansk historieforskning; det gav oplysning om jordens udbytte, øksnehandelen, landgilden, indfæstningen og meget mere. Fussings resultater, ikke mindst afhandlingen om Gessingholm (*Hist. Tidsskr.* 10. r. III (1935)), vandt så megen anerkendelse, at han tilsidst samlede sig om problemet, herremandens forhold til fæstebonden omkring 1600, som han behandlede indtil 1660 for hele det daværende Danmarks vedkommende. Resultatet blev en disputats, som forsvarede for doktorgraden 1942 (recenseret her i *tidsskriftet* 10. r. VI, 523 ff.). »Herremand og Fæstebonde« må snarest betegnes som en retshistorisk undersøgelse; forfatteren viser sig i besiddelse af stor friskhed og selvstændighed og vover som den første historiker at føre et forsvar for den danske adels behandling af sine bønder, hvis stilling betegnes som retslig sikret inden for samfundet. Skønt det ikke kan nægtes, at materialet (tingbøgerne) undertiden er for begrænset til at bære forfatterens slutninger, er værket afgjort en landvinding for dansk historie og har virket inciterende på den efterfølgende forskning.

Endnu en gang lykkedes det Fussing at skabe et større arbejde »Stiernholm len 1603—1661«, der 1951 blev offentliggjort i Videnskabernes Selskabs skrifter (rec. i *Hist. Tidsskr.* 11. r. III, 762 ff.). Han satte sig heri som mål at bearbejde et typisk dansk lens regnskaber, da det vilde være uoverkommeligt for en enkelt mand at behandle lensregnskaberne som helhed. Om Stiernholm var et »typisk« dansk len, kan naturligvis betegnes som tvivlsomt.

så længe en sammenligning med andre len ikke er mulig. Men at det havde sin betydning, at den opgave at studere lensregnskaberne blev grebet an, kan ikke bestrides, og Fussing søgte at afpresse sit stof så mange oplysninger som muligt. Arbejdet havde en noget forskellig karakter fra hans tidligere, idet det tillige drejede sig om dansk forvaltningshistorie, og selv om materialet i nogle retninger svigtede, og man navnlig kunde bebrejde forfatteren en for lidet indgående kendskab til tidens almindelige historie, er det dog givet, at han ved sin skarpsindighed og kritik også her har udvidet forskningens rammer på værdifuld måde.

Fussing var en overordentlig frugtbar forfatter. Når han på sine talrige inspektionsrejser til landets gymnasieskoler — som undervisningsinspektørens faglige medhjælper — fik en stund til overs, var han en trofast gæst i det lokale landsarkiv eller i den tilsvarende videnskabelige institution, og hans flid satte god frugt. Hans interesse var vidtspændende, den omfattede alt, hvad der falder ind under begrebet kulturhistorie, dog navnlig i det 16. og 17. årh. Hans hjerte nærmest stod vel stadig adelsforskningen, men også med bøndernes og borgernes historie syslede han indgående; han var således stærkt optaget af at fremdrage oplysninger om Svenskekrigenes virkninger på landet og i byerne. — Det bør endelig nævnes, at han efterlod sig en trykfærdig afhandling, »Bybefolkningen i Danmark 1600—1660. Studier i Byfogedregnskaberne«. Den vil blive udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. Som aktiv pædagog interesserede han sig stærkt for vort skolevæsen i ældre tid, og til den danske præstehistorie, som vi stadig savner, har han leveret vægtige bidrag, navnlig i Kirkehistoriske Samlinger. Stærkest knyttet følte han sig vel til sin ungdoms hjemstavn Fyn, og t. eks. om Rasmus Rask har han leveret mindst 7 forskellige artikler. Mange af disse afhandlinger røber allerede ved deres titler deres fornøjelige indhold: »En forgjort herremand«; »En vandrende skrædder«; »En tapper skrædder«; »Døden, Djævelen og digteren« o. lign. Det er svært at få et overblik over hans literære produktion, der omfatter mere end et hundrede afhandlinger og som tidt offentliggjordes på ret skjulte steder, som skoleprogrammer og lokale tidskrifter. En bibliografi over dem vilde være et smukt mindesmærke over hans historiske forskning.

Hans Fussing var en inciterende og fængslende personlighed. Alle der kom i berøring med ham, fik indtrykket af en glad, aktiv og optimistisk natur; de der kom ham nærmere, vidste, at han tillige havde et følsomt gemyt, ikke mindst for andres modgang. Hans helbred var — til trods for hans ydre — skrøbeligt, og han arbejdede hver dag, som om den skulde blive den sidste. Hans

forskning var præget af selvstændighed, men tillige af en sky for hypoteser og partitagen, der bundede i en udpræget redelighed. Han var en ven fast natur og nærede levende interesse for andre arbejder end sine egne. Et sjældent levende menneske blev revet bort midt i sit arbejde, og hans død var et tab for dansk historie.

Knud Fabricius.

Forhenværende professor ved Stockholms högskola Nils Ahnlund døde 11. jan. 1957, kun 67 år gammel.

Han var udgået fra et norrlandsk præstehjem og lagde grunden for sin videnskabelige uddannelse ved Upsala universitet, hvor Harald Hjärne blev hans store lærer, der vel i ham fik sin største elev. Som bekendt var de svenske historikere da delte i to skoler, knyttede til de to gamle universiteter Lund og Upsala, af hvilke den ene mest har dyrket historiens analytiske side, den anden den syntetiske. Men Harald Hjärne påvirkede ikke alene sin elev som historiker, han vakte også hans sans for nutidslivets problemer og hans interesse for verdenspolitiken. Det var derfor ikke så mærkeligt, at da Ahnlund i 1918 havde erhvervet sig doktorgraden, blev han knyttet som medarbejder til det konservative »Svenska Dagbladet«, hvor han navnlig gjorde sig kendt ved sine indlæg i forsvarssagen og Ålandsdebatten. Samtidig fandt han dog ved sin utrolige arbejdsevne tid til et dybtgående og omfattende historisk forfatterskab af en sådan lødighed, at han efter ti års journalistvirksomhed 1928 ansattes som Stockholms stads professor i historie ved den derværende »högskola«. Han indehavde denne stilling til et års tid før sin død.

»Sveriges største konung och en af de yppersta konunger historien känner«, kaldes Gustav Adolf hos »gamle Odhner«, men han havde til trods for sådanne epiteter været genstand for mærkelig ringe interesse hos de svenske historikere i sidste halvdel af 19. århundrede. Man var respektfuldt gået uden om ham, og et idealbillede af troshelten, der alene for at redde trosfrihedens sag kastede sig ind i Trediveårskrigen og i døden, var blevet det svenske folks almeneje. Ved en sådan indstilling måtte den kritik, som en tysk forsker, den yngre Droysen, rettede herimod falde til jorden. Det var da også et meget ensidigt synspunkt, som Gustav Droysen anlagde, at det først og fremmest havde været rent politiske hensyn, som havde dikteret Gustav Adolfs indgriben i Trediveårskrigen. Nils Ahnlund kom ind på Gustav-Adolf-forskningen ved sin meget grundige disputats: »Gustav Adolf inför tyska Kriget« (1918), hvortil slutter sig den samme år ud-

givne essaysamling »Storhetstidens Gryning«; 1932 fulgte den mesterlige samling studier over kongens liv og indsatser: »Gustav Adolf den Store«; endelig fremkom i 1940 den vældige torso »Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs Död«, der aldrig skulde få nogen fortsættelse. Lægger man hertil det bind af samlingsværket »Sveriges Riksdag«, som Ahnlund også forfattede, forstår man, at han hermed havde dokumenteret sig som sin tids største kender af Sveriges historie i 17. århundredes første tredjedel, den tid, da grunden lagdes til Sveriges stilling som stormagt ved Østersøen.

Ahnlund sammensmeltede i sin opfattelse af Gustav Adolf-skikkelsen den gamle og den nye tids syn; for ham var protestantismens frelse, Sveriges interesser og rigets ære lige vægtige motiver for kongen ved hans landgang på tysk grund. Heri havde Ahnlund vel en forgænger i den forlængst afdøde Martin Weibull. Men hvad Ahnlund bragte af nyt, var beherskelsen af et umådeligt kildestof, en intim indlevelse i fortiden og dens skikkelser og en formel evne, der gjorde hans enkle, kærnefulde sprog til et kunstnerisk instrument. Under hans hænder blev ikke blot kongen, men også hans »rikskansler« fra idealskikkelser til levende mennesker; den første stor i fortrin, men ikke uden fejl, så ilter og hedlevret, at han kunde begå uretfærdigheder, men samtidig frisk, munter og fortryllende sine omgivelser, aktiv og initiativrig, lige vel udrustet til fredens og krigens idrætter og rede til at ofre all, også livet, for sin og Sveriges ære. Ved hans side hans ven, medarbejder og modsætning Axel Oxenstierna, ved sin ro og forsigtighed supplerende sin konges væsen og lige så betydningsfuld som han i deres fælles stræben for deres fælles mål, Sveriges fremgang.

Gustav-Adolf-studierne var kernen i Ahnlunds livsgerning, men den rummede langt mere. I virkeligheden sysselsatte han sig med hele Sveriges historie, med særlig interesse for lokalhistorien. To store, men også ufuldendte værker rager her op over den skov af mindre afhandlinger, der så lyset, navnlig i Svensk Historisk Tidskrift, hvis redaktør han var i femten år (1934—49): Det er »Jämtlands och Härjedalens Historia intill 1537« (1948) og »Stockholms Historia före Gustav Vasa« (1953). Som Norrlänning måtte den første opgave ligge Ahnlund nær, og med sikker metode har han ryddet vej gennem den traditions-jungle, som tilslørede udviklingslinjerne i disse gammel-norske landskabers fortid. Endnu vægtigere er dog hans store værk om Stockholm, udsprunget af studier, som hans professorstilling ved Högskolan gjorde obligatoriske. Det er en meget idérig og skarpsindig bog, der bryder helt nye baner for den stadshistoriske forskning, og dens form er så fængslende og »medryckande«, at man i broderlandene kan blive lidt misundelig på det land, som har en sådan hovedstadshistorie.

Men Ahnlunds historiske interesser standsede ikke ved landegrænserne. Ligesom han følte sig varmt knyttet til alt skandinavisk samarbejde, — under »besættelsen« holdt han således foredrag hernede — deltog han også ivrigt i den internationale forskning og udsendte få år efter den anden verdenskrig et imponerende arbejde om denne krigs idéhistoriske baggrund. Om ham gjaldt de gamle romerske ord »nil humani a me alienum puto«.

Ingen skribent formår vel at skildre mennesker, uden at han til en vis grad føler sig kongenial med dem. Gustav Adolfs historiskriver havde noget tilfælles med sin konge: Optimisme, arbejdsglæde, skabende evne, venneshæder, retlinjethed og en positiv indstilling til kulturværdierne. Som kulturpersonlighed nød han den sjældne ære at få en plads blandt »de aderton«, hans lands højeste udmærkelse. Han indtager også en plads i den række store historiskrivere, som begynder med Geijer og Fryxell.

Knud Fabricius.

I Løbet af de sidste Aar har *Vilh. Lorenzen* med to digre Bind faaet sit store Værk: *Vore Byer. Studier i Bybygning*. II—III (Kbh. 1952 og 1955) bragt til foreløbig Afslutning. Et Fællesregister til alle tre Dele markerer Sammenhængen. I 1952 kom 2. Bind, som handlede om: Den senmiddelalderlige Bys fortsatte Afvikling — Nye Byidealer — 1600-1660, i 1955 3. Bind, som førte Fremstillingen videre med: Afviklingen af den senmiddelalderlige By hæmmet, men de nye Byidealer fastholdt — 1660-1720.

De to Undertitler — og selve Værkets Hovedtitel — siger tilstrækkeligt, hvad Forfatteren har haft til Hensigt at give. Det er ikke en Række nye Studier over den enkelte Købstads Historie, dens Fremgang eller Tilbagegang, det er heller ikke nyfundne Detailler, bortset fra, at Værket bringer mange hidtil ukendte Fæstnings-Kort, navnlig fra svenske Arkiver. Det er derimod en Sammenfatning af, hvad vi hidtil har vidst om vore Byer, en Kodifikation, men — og det er Bogens Hovedformaal — set ud fra et Helhedssynspunkt. Paa Baggrund af almindelige Træk i vore Byers Historie vil Forfatteren nemlig vise, at Byplanen og Bebyggelsen (Bybygningen) afspejler den enkelte Bys funktionelle Tilstand og dermed ogsaa dens sociologiske Struktur.

Disse Fællestræk er behandlede i 2. Bindes to første Afsnit og afslører Forhold ved vore Byers almindelige Historie, som hidtil har været lidet paaagtede. Derved placeres den enkelte By i den store samfundsmæssige Sammenhæng. Skildringen af Byernes Eksistenskamp og deres Stilling indenfor Rigets Fæstningsfor-

svar er helt ny og nyt er ogsaa Afsnittet om Retsregler. Det egentlige Hovedafsnit turde dog være det følgende — 2. Binds Kap. III, — hvor det funktionelt-sociologiske især kommer til Orde. Der bliver her ganske naturligt skelnet mellem de gamle Byer og de nyanlagte (Byer og Bydele), thi disse to Arter kan rumme forskellige Forudsætninger for Gaders, Torves og Havnes Funktioner. Ogsaa specielle Bybygningsopgaver — som Befæstningsanlæg — hører med i denne Sammenhæng.

Den samme stramme Disposition af Stoffet, som er gennemført i de to første Bind, bliver ogsaa fulgt i det 3. Bind. Maalet er her at vise, hvorledes den nye Regeringsform, Enevælden, greb ind i vore Byers Forhold, specielt deres Bybygning, og hvilke Resultater man naaede. Kun Hovedstaden voksede i Folketal og nye Kvarterer opstod, men ellers maa man indrømme, at det trods al god Villie kun var kummerligt, hvad man for denne Perodes Vedkommende kunde føre sig til Indtægt. Der opførtes i vore Købstæder ikke noget industrielt Byggeri, ingen Bygninger til Administration og Retspleje eller til social Forsorg, værd at tale om.

Værket er planlagt med endnu to Bind, der skal føre Udviklingen frem til 1870, og Forfatteren vil da, naar det er ført til Ende, have Fortjenesten af at have givet os en Skildring af vore Byer set under et fælles Synspunkt.

Victor Hermansen.

Indenfor Lærdomshistorien er Runestudiets Udvikling gennem Tiderne et Felt af betydelig Interesse og det ikke blot for Disciplinen selv, men ogsaa for det Lys, det kaster over de tilstødende Fag. Derfor maa det hilses med Glæde, at Erik Moltke nu — med Støtte af Carlsbergfondet — udsender Førstebindet af sit stort-anlagte Værk om vore ældste Runetegnere: *Jon Skonvig og de andre rune tegnere. I. Billeder og kildetext (= Bibliotheca Arnemagnæana. Supplementum Vol. I, 1956, 240 s.)* og derved giver os et meget væsentligt Bidrag til Runologiens Historie i Danmark og Norge.

Ganske vist bringer den udkomne Del kun selve Billederne, medens det følgende Textbind vil skildre Forskningen og Forskerne, men der er alligevel god Grund til at gøre opmærksom paa Værket allerede nu. Selvom den endelige Dom maa opsættes, indtil Afslutningen er udkommet, har de gengivne Tegninger nemlig saa megen Værdi, at man godt kan bedømme dem for sig.

Med Monumenta Danica grundlagde Ole Worm i 1643 det runologiske Studium i Danmark, men det er blevet paavist af Fr. Orluf (1921), at han i Hovedsagen byggede sine Afbildninger og Læsninger paa Jon Skonvigs Tegninger. Det er Erik Moltkes

fortjeneste, at han nu fremlægger hele dette Kildemateriale og supplerer det med Tegninger af de senere Runetegnere: Søren Abildgaard, M. F. Arendt, J. Kornerup, Heinrich Hansen og, størst af dem alle, Magnus Petersen. Naar man sammenligner Ole Worms »Træsnit« med Skonvigs Tegninger, — og dette kan man let gøre, idet de i den foreliggende Udgave er afbildet ved Siden af hinanden — forekommer det næsten i de fleste Tilfælde utroligt, at Skonvig er Kilden. Den Skærer, der har arbejdet for Ole Worm, maa have taget sig saa store Friheder, at der maaske aabner sig nye Perspektiver i Forholdet mellem Skæreren og hans Forlæg. I denne Forbindelse kan det nævnes, at der under de fleste af Ole Worms »Træsnit« staar, at de er Metalsnit. Her vil Textbindet formentlig bringe Oplysninger, der nok kan paaregne Interesse. Det har nemlig hidtil været god Latin, at Metalsnit (dvs. »Træ«-Snit udført i blødt Metal) kun har spillet en underordnet Rolle i Bogillustreringens Historie. Ole Worms Runeværk vil da ved sin særlige tekniske Fremstilling af Billederne faa ny Betydning.

Vi kan altsaa nu med Moltkes Værk gaa bag om Ole Worm og maa efter Fremkomsten af Skonvigs Tegninger irakende Ole Worms Afbildninger enhver Værdi, hvorimod hans Text og Kommentar stadig beholder deres. Desværre er Skonvigs Runestengengivelser ikke primære Kilder, men Rentegninger af de Skitser, han gjorde Ansigt til Ansigt med Originalerne. Og endnu mere desværre har Skonvig som Tegner kun rangeret lige med et Barn, endda et meget ungt. Man se f. Ex. hans Gengivelse af Gesing-Stenens korsbærende Lam, der er kommet til at ligne en underernæret Reje, eller hans kostelige Tegning af den store Jellingsten. Derimod har Skonvig — siger Moltke — efter Omstændighederne været god som Runetegner og som Regel gengivet Indskrifterne langt bedre end Søren Abildgaard et Aarhundrede senere.

De sex Haandskrifter (AM. 366—371 Fol.) indeholder dels danske, dels norske Mindesmærker. De tre første Hefter er tegnet af Jon Skonvig i Slutningen af 1620'erne og behandler de danske Runesten. Hertil er der i det foreliggende Værk knyttet et rigt og højst interessant Sammenligningsmateriale, der rækker fra Ole Worms Monumenta til Moltkes egne Fotografier. De tre sidste Hefter er fra 1620'erne og 1630'erne og skyldes tre forskellige Tegnere: Jon Skonvig, Peter Alfsen og en Anonym. Hefterne stammer alle fra Norge og er ikke blot af stor Betydning ved de udførlige Texter (AM 370 Fol. er allerede trykt i Suhms Samlinger II. 3. S. 34—43), men ogsaa derved, at Tegningerne foruden Runemonumenterne gengiver en Mængde andre Antikviteter. Her findes f. Ex. de ældste Afbildninger af Helleristninger.

Victor Hermansen.

I det sidst udkomne bind af *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* (80. bd., 1956) har dr. *Hans Haupt*, lærer og bibliotekar ved skolen Christianeum i Hamborg-Altona, offentliggjort en afhandling om »*Das Leonora-Christina-Manuskript des Christianeums in Hamburg-Allona*«. Det er originalmanuskriptet til Leonora Christinas franske selvbiografi, hvorom jeg skrev her i tidsskriftet 1954 (11. rk. IV, 367 ff.). Manuskriptet er i november 1955 blevet købt af redaktør Henry Hellsen og således nu kommet tilbage til Danmark. — Af indholdet i Haupts artikel er der bl. a. grund til at anføre, at han har fået undersøgt alderen på det brugte papir (ca. 1670), og at han ved henvendelse til bibliotekar Kåre Olsen, Det kgl. Bibliotek, har fået oplyst, at det, som jeg betegner (s. 371) som et slags titelblad (fra senere tid) til manuskriptet, skyldes Hans Gram. Min angivelse af manuskriptets »71 beskrevne sider, titelbladet ikke medregnet« korrigerer Haupt til 69¹/₂, idet jeg fejlagtig netop har medregnet titelbladet. Haupt tager endvidere afstand fra min »med alt muligt forbehold« fremsatte hypotese (s. 371), at den østrigske legationssekretær i København Franz Leopold von Metzburg kan have haft noget at gøre med manuskriptets forsvinden fra Det kgl. Bibliotek. Egne oplysninger om, hvordan manuskriptet er havnet i Altona, hvor det i hvert fald befandt sig ca. 1850, ser Haupt sig desværre ikke i stand til at give. — Jeg skal i denne forbindelse nævne, at det af mig s. 369 omtalte manuskript i fru Andrusps eje senere er købt af Det kgl. Bibliotek.

Af »Zeitschrifts« øvrige indhold vil man med interesse læse nekrologerne over professor *Otto Scheel* (d. 13. november 1954) og over »Rechtsanwalt«, dr. *Otto Kähler* (d. 26. januar 1955), hvilken sidste af det slesvig-holstenske ridderskab var valgt til »landsyndikus« og sekretær for den »Fortwährende Deputation«. Af bindets afhandlinger udmærker professor *Alexander Scharffs* undersøgelse af »*Die Verfassungspetition der Stadt Flensburg vom 24. Dezember 1816*« sig ved grundighed og saglighed. Til nævnte petition foreligger der foruden den endelige redaktion to andre udkast, og det er disse tre, som professor Scharff har gjort til genstand for sin behandling. I »*Sønderjyllands Historie*«, IV, s. 101 ff. gjorde Knud Fabricius i sin tid, hvad også Scharff henviser til, ret udførligt rede for disse af Dahlmann fremkaldte petitioner fra de slesvigske købstæder om at udvide den påtænkte forfatning for Holsten også til Slesvig. — Et andet bidrag til Sønderjyllands historie i det 19. århundrede er dr. *Max Rasch'* afhandling om den stænderdeputerede »*Thies Hansen Steenholdt, 1784—1856*«. Afhandlingens værdi beror på de som tillæg meddelte breve, deriblandt 2 til hertugen af Augustenborg, og på de

genealogiske oplysninger om Thies Hansen, medens fremstillingen i øvrigt næppe kan stå for kritik. Dr. Rasch' angivelse af de motiver, der »alene« bestemte Steenholdts optræden i sprogsagen og i det hele hans politiske holdning, forekommer mig så temmelig grebet ud af luften. I de anførte breve ser man Steenholdt som hertugen af Augustenborgs svorne tilhænger. I 1845 ønsker han således at opleve den dag, da Slesvig og Holsten er forenede under hertugens scepter, og i 1848 under krigen hævder han, at kongen ikke længere kan anses for »vor hertug«. Brevene indeholder i øvrigt en række ubeherskede skældsord mod Christian VIII, Frederik VII, hele den danske nation og hans eget »fanatisk danske« fødesogn (Agerskov i Haderslev amt).

Holger Hjelholt.

I den af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte udgivne skriftrække »Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins« er som bd. 32 udgivet Robert Pries: *Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein-Gottorp 1716—1773* (1955. Karl Wachholtz Verlag Neumünster. 208 sider. Pris DM 16). Arbejdet, for hvilket Robert Pries har erhvervet doktorgraden, er et stykke administrationshistorie, en undersøgelse af nævnte øverste gottorpske myndigheds virksomhed og beføjelser i det pågældende tidsrum indtil den hertugelige holstenske dels forening med den kongelige. Pries kommer dog, forståeligt nok, også til at berøre de almindelige politiske forhold. Ved gottorpernes tilknytning til Sverrig og Rusland fik det lille hertugdømme jo en betydning, der stod i grelt misforhold til dets størrelse.

Selve fremstillingen, der er godt disponeret og vel skreven, udgør kun ca. 150 sider, men hertil slutter sig nogle ekskursorer samt aftryk af de vigtigere bestemmelser vedr. regeringskonseilet, navnlig den »Geheime Ratsordnung« af 4. aug. 1708 og »Instruktion für die Landesregierung« af 20. dec. 1764. Skildringen er bygget på et udstrakt utrykt materiale i landsarkivet på Gottorp slot og på håndskriftmateriale i Kiel universitetsbibliotek samt ældre og nyere litteratur. Navnlig må man påskønne det kendskab, som forf. viser til andre tyske staters administrationshistorie. Af dansk litteratur har forf. særlig brugt Edvard Holms store værk samt 3. bd. af »Sønderjyllands Historie«. Når han i litteraturfortegnelsen anfører dette som udkommet o. J. (u. å.), er det en lapsus. Der angives tydeligt på titelarket 1940—42.

Af de gottorpske »regeringsherrer«, som man i skildringen stifter bekendtskab med, skal nævnes gehejmerådets præsident i århundredets begyndelse, Henning Friedrich von Bassewitz, kendt

bl. a. for sine forhandlinger med Danmark om en fredelig bilægelse af striden om det gottorpske Slesvig efter 1721. En vigtig rolle i administrationen spillede senere gehejmeråd Ernst Joachim von Westphalen, der erhvervede sig ry i lærdomshistorien ved sine 4 bd. »Monumenta inedita rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum et Megapolensium« (1739—45). Langt den interessanteste politiske skikkelse er imidlertid Caspar von Saldern, manden, der førte mageskifteforhandlingerne med Danmark, og som derved sikrede »freden i Norden«. Hvad skildringen af Saldern angår, bygger Robert Pries på Otto Brandts betydningsfulde værk fra 1932: »Caspar von Saldern und die nordeuropäische Politik im Zeitalter Katharinas II«. Han kan dog korrigere et par enkeltheder i dette og også tilføje nogle nye træk til belysning af denne fængslende, men ikke just i alt sympatiske personlighed. Om hans reformer udtaler Pries (s. 99), at i løbet af få år omdannedes det håbløst forgældede hertugdømme med dets i forrige årtier under uduelige landsfyrster »innerlich stark angekränkelten Verwaltung« til en lille mønsterstat.

Af kritiske bemærkninger skal jeg kun gøre to, men disse giver ganske vist anledning til en smule skepsis over for forfatterens nøjagtighed og videnskabelighed. S. 24 anm. 52 skriver han om min fremstilling i 3. bd. af Sønderjyllands Historie s. 316, at her hævdes »fälschlicherweise«, at hertug Karl Friedrich »schon zu Anfang des Jahres 1720 nach Russland gegangen«, hvad der imidlertid først skete i foråret 1721. Tidsangivelsen i Sønderjyllands Historie lyder: Straks i begyndelsen af 1720'erne. I ekskursen om forbillederne for reformerne i Holsten-Gottorp i 60'erne anføres (s. 158 f.) flere eksempler på, at man — naturligt nok — har haft kendskab til og set hen til, hvordan styrelsen var i den kongelige del af Holsten. Det synes imidlertid at være forf. magtpåliggende at påpege, at også Danmark tog forhold i Holsten-Gottorp til forbillede. Han siger således (s. 159 anm. 46), at allerede »navnet« lader formode, at det kgl. »Generallandvæsenkollegium« fra 1768 er opstået under indflydelse af det gottorpske »General-Landes- und Oeconomie-Verbesserungs-Direktorium« fra 1766. Mig forekommer dette en temmelig letsindig formodning. I øvrigt ville naturligvis en nøjere sammenligning mellem styrelsen af det kongelige og det gottorpske Holsten ikke være uden interesse. Til en sådan er Robert Pries' bog for Gottorps vedkommende et værdifuldt bidrag.

Holger Hjelholt.

Professor i historie i Kiel Alexander Scharff har i udvidet form publiceret et foredrag, som han har holdt i flere afdelinger af det slesvig-holstenske universitetsselskab: »Schleswig-Holstein in der europäischen und nordischen Geschichte« (1955. Verlag Ferdinand Hirt in Kiel. Pris 3,40 DM). Det lille skrift er på 60 sider, hvoraf 20 udgøres af »Vergleichende Zeittafeln« samt litteraturhenvisninger. Formålet med skriftet, der hos læserne forudsætter kendskab til hertugdømmernes historie, er givet i titlen. Der er mange træffende og gode bemærkninger om de forskellige indflydelser, der gennem århundrederne har formet hertugdømmernes politiske, økonomiske og kulturelle historie, og som unægtelig har bidraget til denne histories »Vielgestaltigkeit«. Der er nok adskillige enkeltheder, som danske historikere ser anderledes på, men professor Scharffs stræben efter en objektiv og billig vurdering bør meget påskønnes. Størst utilfredshed vil man fra dansk side vel føle ved, at han i tidstabellerne lader »Schleswig-Holstein« optræde som enhed i den ældre middelalder, skønt han samvittighedsfuldt i teksten betoner det urigtige heri.

II. II-1.

De baltiske lande var i det 17. århundrede vigtige kornproducenter, og kendskab til produktionsforholdene her vil kunne kaste lys over kornhandelen i Nord- og Vesteuropa og dens prisforhold. I Dr. Arnold Sooms bog »Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert« (Lund. 1954) gøres der særdeles grundigt rede for, hvordan de estniske godser arbejdede, og hvorfor de var i stand til at levere meget billigt og holdbart korn til det europæiske marked. Forfatteren, en estnisk emigrant der arbejder i Stockholm, har i det svenske rigsarkiv og i kammerarkivets papirer fra reduktionen fundet et rigt og mangesidigt materiale, der gør det muligt at følge det årlige arbejde på et estnisk gods fra uge til uge i alle detaljer og at se den almindelige tekniske, økonomiske og sociale udvikling. Der foregik kun en meget ringe landbrugsteknisk udvikling, overvejende på den svenske højadels godser, i løbet af århundredet, men på grund af den stigende efterspørgsel efter korn foretog godsejerne en enorm udvidelse af det dyrkede areal, både ved øgelse af de oprindelige hovedgårdes tilliggende og ved til disse at knytte »beigüter«, det vil sige nye ladegårde, der fik deres jord dels ved hensynsløs inddragelse af bondejord, dels ved nyopdyrkning af mindre værdifulde arealer, der fx. havde ligget hen til græsning, eller af skovene, for hvilke udviklingen blev katastrofal, så der indtrådte træmangel. Forf. beregner forsigtigt, men med et stort usikkerhedsmoment, som han selv er

klar over, de gamle hovedgårdes arealforøgelse til 100—150⁰/₀ i løbet av århundredet, hvortil må lægges et stort, men vistnok uberegneligt antal »nebhengüter«. Kornproduktionen voxede imidlertid ikke i samme omfang, fordi bønderne trods det øgede hoveri ikke kunne overkomme at dyrke den nyindtagne jord effektivt, og fordi en del av arealforøgelsen var inddraget bondejord, hvorfor landgildeydelsen i korn gik ned. I alt synes ca. $\frac{1}{4}$ av bondejorden at være overgået til hovedgårdsdrift, og som følge derav udgjorde bøndernes avgifter en stadig synkende del av den samlede godsindtægt. På grundlag av det fremlagte materiale fra slutningen av århundredet kan landgildeindtægten anslås til ca. 63⁰/₀ av hele godsindkomsten. Av kornavlen var ca. 45⁰/₀ rug og ca. 40⁰/₀ byg, og dette korn var det eneste produkt, der virkelig kom til at spille en rolle som exportartikel, medens andre varer aldeles overvejende blev brugt på godset eller i beskedent omfang sendtes til godsejerne i Sverige. Ved en omhyggelig gennemgang av regnskaberne fra en række godser er det lykkedes forf. at påvise, at 70—80⁰/₀ av godsernes indtægter var nettogevinst, medens materialet ikke har muliggjort at give et blot nogenlunde sikkert billede av, hvordan den ved godsindkøbet investerede kapital blev forrentet.

Når herregårdene har kunnet forøge arealet så voldsomt og har kunnet give så stort nettoudbytte, skyldes det ikke så meget efterspørgslen efter korn som den overordentlig billige arbejdskraft, fordi bønderne reelt var livegne og kunne bebyrdes med et umådeligt og stadigt voxende hoveri. Man var inde i en for bønderne ødelæggende udvikling: kornefterspørgslen medførte arealudvidelse og dette igen øget hoveri, og forf. påviser godt, at et landbrug baseret på frie lønarbejdere ville have givet underskud. Dertil kom en stigende opfindsomhed med hensyn til udnyttelsen av bønderne til andet arbejde end det egentlige landbrug fx. til forsøg på at skabe manufakturer, kalkbrænding, teglbrug m. m. Bøndernes eneste værn mod herremændenes voxende krav var flugt, og selv om flugten lykkedes, var det usandsynligt, at den skaffede den flygtede bedre levevilkår som husmand eller landarbejder. Bondestandens sociale stilling var svag ved periodens begyndelse, men forringedes yderligere gennem århundredet. De sidste rester av »frie« bønder forsvandt, og indvandrede finner, der oprindeligt var frie fæstere, gik ret hurtigt op i de livegnes masse. De svenske adelsmænd, der erhvervede godser i Estland, kom naturligt nok med forestillinger om en fri bondestand, men de optog hurtigt den baltiske, det vil sige den tyske, adels opfattelse av bønderne som dovne og upålidelige redskaber, der *måtte* holdes i ørerne, og Karl XI.s av kristelige og humane motiver dikterede plan i 1680'erne

om at frigøre bønderne i Østersøprovinserne blev til intet, fordi han mødte voldsom modstand hos den baltiske adel og frygtede dette og de økonomiske følger av sin reform. Så vidt det kan ses, var den svenske højadel, delvis i kraft av sin kapitalstyrke, initiativrigere og dygtigere og også humanere end de konservative og standshovne tyske smågodsejere. Når bønderne kunne tvinges til det umådelige hoveri, skyldtes det i ikke ringe grad rene terror-handlinger fra ridefogederne, der støttedes — om ikke i terroren, men dog i deres håndfaste behandling av bønderne — av domstole og administration. Der foreligger en lang række klager fra bønderne og godsejernes bemærkninger hertil, men man savner i bogen en almindelig redegørelse for, hvordan kongen, til hvem mange klager var henvendt, og centraladministrationen stillede sig hertil.

Det ville være umuligt at give en så sikker og detaljeret fremstilling av godsdrift i Danmark i denne periode, som den forf. med grundighed har givet her, også når det gælder enkeltheder, der har haft ringe eller kun lokal betydning, men som hører med til et helt billede. Man får således oplysninger om alle de enkelte arbejdsformer, om brug av karvestok, om fiskeri og kalkbrønderi, om udnyttelsen av kvinders og børns arbejdskraft og om kostforhold og meget andet. På ett punkt er der stor lighed med danske forhold: det lave foldudbytte. I 1680'erne synes det i gennemsnit at have været en smule over 3 fold, når alle kornsorter tages under ett, og hovedårsagen til dette ringe udbytte var manglen på gødning, fordi man lagde så eensidigt vægt på kornproduktionen, at der blev holdt alt for lidt kvæg. De foretagne beregninger over, hvor meget gødning der behøvedes for at dyrkningen kunne betale sig, forekommer noget usikre, men det er klart, at jorden blev udpint, og gødning med aske gav kun ringe udbytte og kunne kun foretages på de steder, hvor der var tilstrækkeligt av den skov, som på anden måde reduceredes.

Da godsejerne indenfor den svenske højadel kun kom meget lidt på godserne, og da mange av de tyske smågodsejere foretrak den mere standsmæssige militærtjeneste fremfor at være landmænd, blev de fleste godser drevet ved forpagtere eller — og overvejende — forvaltere, og av deres dygtighed og redelighed avhang for en væsentlig del, hvad ejerne kunne få ud av godserne, men største parten av disse ridefogeder synes at have været udygtige og ilde anset. I slutningen av perioden blev forpagtere hyppigere, idet godsejerne for at skaffe likvid kapital undertiden pantsatte deres godser til borgere, der fik renter og avdrag ved at overtage godsets drift, men hertil besad de sjældent tilstrækkelig faglig viden.

Naturaløkonomien var så fremherskende, at landgildespecies og hoveri yderst sjældent avløstes med penge, men undertiden med andre landbrugsvarer end de krævede. Der var ikke tale om nogen større forøgelse av landgilden, selv om det forekom, men det var formentlig også umuligt, da bønderne på grund av det ustandseligt voxende hoveri simpelthen ikke selv kunne producere mere på deres gårde.

Forf. har ikke haft adgang til det i Estland bevarede kilde-materiale, og man føler i nogen grad manglen av tingbøgernes stof, men i Sverige er kilderne så rigelige, at der har kunnet gives en solid og overbevisende fremstilling, der dog lider under, at kilde-materialet for størstedelen stammer fra den sidste halvdel eller snarere fjerdedel av århundredet, og forf. er noget tilbøjelig til at slutte bagud, hvad dog det estniske samfunds overvejende statiske karakter delvis kan berettige.

Bogen lægger hovedvægten på de landbrugsmæssige og sociale forhold, medens beskatningen og regeringens administration er trådt i baggrunden. Detailrigdommen kan undertiden sløre hovedlinierne, men et slutningsavsnit gør resultatet op, og det er en solid og stofrig bog, blot må en dansk udstøde et suk over, at Slesvig og Holsten gøres til en — ovenikøbet tysk — enhed.

Hans H. Fussing.

I 1938 udsendte W. N. Medlicott, nu professor i international historie ved Londons universitet, et værk om »*The Congress of Berlin and After*«. En fortsættelse af dette værk har han nu omkring to årtier senere leveret i sit nylig publicerede arbejde »*Bismarck, Gladstone, and The Concert of Europe*« (University of London. The Athlone Press. 1956. 353 sider). Væsentlig behandler denne bog kun årene 1880—81 med det forsøg, som Gladstone, der i april 1880 dannede sit andet ministerium, gjorde på at genoplive »den europæiske koncert« og med Bismarcks forhandlinger om »Dreikaiserbündnis«, der førte til traktaten af 18. juni 1881. Medlicott kalder tiden 1879—82 for et vendepunkt i det europæiske diplomatis historie: Gladstones forsøg var det sidste før 1914, der gik ud på at opnå en afspænding i Europa. Samtidig lykkedes det Bismarck at gennemføre trekejserforbundet — og bringe »koncerten« til ophør.

Medlicotts arbejde bygger, så vidt skønnes, på en omhyggelig udnyttelse af et omfattende trykt og utrykt materiale. Af det sidste skal jeg fremhæve hans gennemgang af materialet i Wien statsarkiv, af det russiske gesandtskabsarkiv i London, af korre-

spondancen mellem Ruslands udenrigsminister Giers og den russiske gesandt i Berlin P. A. Saburov, af det tyske udenrigsministeriums akter (kommet til London efter 2. verdenskrig) og selv sagt af materiale i Englands Public Record Office og i British Museum. Om den store aktpublikation »Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871—1914« bemærker han, at den formentlig ikke uden hensigt har udeladt forskellige vigtige aktstykker. En trykt fremstilling, som han ofte må tage stilling til, er W. Windelbands store værk fra 1940 »Bismarck und die europäischen Grossmächte 1879—1885«.

Gladstone vilde anvende »den europæiske koncert« til at tvinge Tyrkiet til en løsning af forskellige af de spørgsmål, som Berlin-kongressen havde efterladt på Balkanhalvøen, således Montenegro og Grækenlands grænser. Det lykkedes delvis, og de diplomatiske pressioener over for Porten skildres udførligt af Medlicott. Med større interesse læser de fleste nok om Bismarcks forhandlinger om trekejserforbundet. Skildringen her giver adskilligt nyt, er ret sympatisk over for den østrigske udenrigsminister H. Haymerle, af Bismarck behandlet yderst overlegent, men kritisk over for hovedaktøren Bismarck. Således hedder det f. eks. (s. 287) om slutningsforhandlingerne: Bismarcks diplomacy during the next few weeks can lay little claim to fairness or finesse.

I værkets første kapitel »Bismarck and Gladstone« og i dets sidste »After the Concert« gives en fængslende skildring af den ideologiske modsætning i Bismarcks og Gladstones udenrigspolitiske opfattelse, den sidstes udtrykt i hans berømte valgtaler i Skotland 1879—80 (hans Midlothian speeches). For Bismarck var Gladstone »en forrykt professor« (s. 161 anm. 55), ja i en depeche fra 1884 er han endda tilbøjelig til at anse ham for »sindssyg« (s. 343). Bismarck selv har i tysk historieskrivning længe været sakrosankt som skaber af det tyske rige og i tiden derefter som »mægler« og »fredsbevarer«. Først efter 1948 synes en vis kritik at komme frem. Medlicotts arbejde forekommer mig i høj grad at måtte kunne underbygge en sådan. Som Medlicott sikkert med rette siger (s. 321): he was temperamentally unsuited for the thankless role of honest broker; the unobtrusive patience and genuine goodwill of the true mediator were singularly lacking in this forceful, dominating, ever-suspicious master of action.

Holger Hjelholt.

Efter en længere Perodes Afbrydelse synes det, som om Arbejdet med at udforske de tyske Universiteters Historie igen er kommet i stærkere Gænge. 1952 kom det værdifulde »Festschrift« i Anledning af Wittenberg-Universitetets 450-Aars Jubilæum, forskellige Universiteters Matrikler er i de senere Aar under Udgivelse, 1955 udsendtes den grundige Fremstilling af Kiels Universitets Historie (jvfr. 11. R. IV. S. 678 ff.), og nu foreligger et omfattende Værk *Geschichte der theologischen Fakultät zu Jena*, 1954 (412 S.; Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar). Det er skrevet af Kirkehistorikeren *Karl Heussi*, selv gennem en Menneskealder Professor i Jena, mest bekendt maaske ved sit »Kompendium der Kirchengeschichte« (10. Udgave 1949), der for Studentergeneration efter Studentergeneration har været en uundværlig Ariadnetraad i Kirkehistoriens Labyrinter. Som det var at vente, er Heussis nyeste Bog en moden Frugt af mangeaarige Studier, grundig og nøjagtig, dertil præget af en velgørende, ikke altid i kirkehistoriske Værker forekommende, historisk Objektivitet. Heussi har næsten for alle Perioder haft et fyldigt Kildemateriale at bygge paa. Særlig bemærkelsesværdigt er det, at han for Tiden 1803—1923 har kunnet benytte den lange Række Bind med Aktstykker vedrørende Universitetet i Sachsen-Weimar-Eisenachs Statsministeriums Arkiv. Da disse Bind blev ødelagt under et Bombeangreb 1945, gælder det samme om Heussis Fremstilling som om Bogen om Kiel, at den for adskillige Punkters Vedkommende nu maa betragtes som primær Kilde.

Fremstillingen er delt i tre Hovedafsnit: Oprindelseshistorie og første Udvikling, Ortodoksiens Tidsalder, Perioden fra det 18. Aarhundredes Midte til op mod Nutiden (1918 er Slutningsaaret). En Fakultetshistorie af denne Art angaar ikke blot det enkelte Universitets lokale Forhold, men maa nødvendigvis ogsaa belyse den almindelige teologiske Udviklingsgang i de forskellige Tidsalder. Ikke mindst gælder dette Jena, der i flere Perioder har spillet en betydelig Rolle for Udformningen af denne. Et stort Held er det da, at Fakultetets Historie netop er blevet skrevet af en Mand som Karl Heussi, der som faa besidder et sikkert Overblik over de skiftende Tider og deres fremherskende Retninger.

Med megen Interesse læses Skildringen af de første stormfulde Perioder efter Universitetets Stiftelse 1548 (1558), og med Rette gøres der opmærksom paa, at Grundlæggelsen af den nye Højskole i høj Grad var politisk bestemt. Ikke blot vilde man skabe et teologisk Modstykke til Melanchtonismens faste Borge i Wittenberg og Leipzig, men det nye Universitet var et Led i den ernstinske Hertuglinies Magtkamp for at opbygge sin Position over for det albertinske Sachsen, som havde arvet Kurfyrstetitlen.

Den Retning, der til en Begyndelse kom til at præge Universitetet, var den saakaldte gnæsiolutheranske, og Hovedskikkelsen blev Mathias Flacius, lige saa berømt som Kirkehistoriker som berygtet som utrættelig teologisk Kamphane. Den første Menneskealder blev iøvrigt en Stridens Tid, hvor Flacianere og Melanctonianere afvekslende havde Magten og med absolut Utaalsomhed forfulgte det modsatte Parti. Ingen af disse Retninger sejrede dog helt, idet fra 1573 en ny formidlende Mellemretning, der senere skulde samles under Konkordieformlens Banner, blev den raadende her (som i Wittenberg og Leipzig).

Overgangstiden mellem det 16. og 17. Aarhundrede blev iøvrigt i Jena en lidet frugtbar Periode — ikke helt uden Grund kalder Forf. Tidens Teologer »die Epigonen der Epigonen«. Først med den store Systematiker Johann Gerhard († 1637) og hans Fæller oplevede Universitetet igen en virkelig Blomstringsperiode, nu i den strenge lutherske Ortodoksis Tegn. Karakteristisk for dette Slægtleds Mænd er det, at hos dem gik en stadig mere forfinet luthersk Skolastik Haand i Haand med en mystiskfarvet Strømning, til Dels overtaget fra Johann Arndt. Tiden fra ca. 1680 til 1750 blev atter en Nedgangsperiode, da den nu forældede Ortodoksi kæmpede mod Synkretisme, frembrydende Pietisme og Oplysningsbevægelse. Det 18. Aarhundrede kom dog til at opvise to betydelige Navne: Johann Franz Buddeus († 1729) og den lærde Kirkehistoriker Johann Georg Walch († 1775), begge Repræsentanter for en »moderat« Ortodoksi. Fra Midten af det 18. Aarhundrede og til den nyeste Tid har Jena været et Hovedsæde for liberale Retninger af forskellig Farve. Fra dette Afsnit bør særlig fremhæves Forf.s retfærdige og fordomsfrie Behandling af den yderliggaaende rationalistiske Ekseget H. E. G. Paulus († 1851), »der Nicht-Apostel«, der i Almindelighed spises af med en klichéagtlig Karakteristik. En lang Række fremragende Mænd har i de sidste 200 Aar virket i Jena, den betydeligste formodentlig Kirkehistorikeren Karl Hase († 1890), der i ikke mindre end 60 Aar var knyttet til dette Universitet.

Det er et meget værdifuldt Bidrag til tysk Universitets- og Aandshistorie, Karl Heussi har ydet i den foreliggende Bog. Forf. har sat sig til Opgave at skrive Fakultetets, ikke de enkelte Fakultetsmedlemmers, Historie, men faktisk gaar han ofte stærkt ind paa de forskellige Personlighedens Biografi, antagelig ogsaa den eneste Metode, ved hvilken Opgaven kunde løses paa tilfredsstillende Maade. For det 19. Aarhundredes Vedkommende behandles især Professoransættelsernes — ikke sjældent dramatiske — Forløb med stor Udførlighed. Beretningen herom giver dybe Indblik i Tidsforholdene og indeholder iøvrigt adskilligt, som

ikke er umiddelbart opbyggende. Derimod spejder man forgæves — som saa ofte i lignende Værker — efter Træk, der kunde belyse Jenas Forbindelse med Danmark, og dog var der Tider, da ikke faa Traade forbandt Jena med vort Land. I Ortodoksiens Periode saa man med Ærbødighed hen til Jena, og Mænd som Hans Poulsen Resen, Holger Rosenkrantz og Jesper Brochmand stod paa forskellig Maade i Forbindelse med Johann Gerhard. Der kan ogsaa mindes om, at den senere Biskop i Lund Peder Pedersen Winstrup et Par Aar i sin Ungdom var optaget i Husel hos Gerhard, hvem han i sine »Epigrammata« priser som »Solen i de Lærdes Kreds«. Forøvrigt synes Tallet af de danske Studerende, der blev immatrikulerede i Jena, at have været ret beskedent (jvfr. Die Matrikel der Universität Jena, I (1548 bis 1652)¹, 1944, og Th. O. Achelis' Fortegnelse over danske Studerende i Jena 1548—1850 i Præstehistoriske Samlinger 10. Hefte, 1934, S. 7—11). Jenas Betydning for Danmark bør dog ikke udelukkende maales efter de immatrikulerede Studenters Antal.

Bjørn Kornerup.

Universitetet i Basel, der blev stiftet 1459 af Pave Pius II og indviet 1460, har spillet en betydningsfuld og ejendommelig Rolle i europæisk Aandshistorie. Ogsaa adskillige Danske har besøgt det. Den tidligst forefundne er den »Jacobus Jacobi de Dacia dioc. Londensis«, der blev immatrikuleret 1494, og som siden blev Dr. decret. og Kannik i Lund. Fra senere Tider kan opregnes en lang Række Berømtheder: Christiern Torkelsen Morsing, Tycho Brahe, Sigvard Grubbe, Cort Aslaksen, Anders Krag, der i denne By udgav sine bekendte ramistiske Skrifter, Ole Worm, Caspar Bartholin, Hans Svane og adskillige andre. I det 17. Aarhundrede synes det især at have været unge Adelsmænd og Medicinere, der søgte til Basel.

Det er da ogsaa for dansk Lærdomshistorie af stor Værdi, at Arbejdet med en Udgivelse af Matriklen herfra er blevet taget op. 1941 fattede Universitetetsstyret i Basel i Anledning af 500-Aars Jubilæet 1960 Beslutning om at foranstalte udgivet en

¹ Medens den her nævnte Udgave af Matriklen i Modsætning til tidligere Matrikeludgaver i Form af virkelige Kildepublikationer kun fremtræder som »bearbejdet« d. v. s. som Person- og Stednavneregistre sammenstillede paa Grundlag af Matrikelmaterialet, repræsenterer en anden Matrikeludgave fra Jena »Die Matrikel der Akademie zu Jena 1548/1557«, herausgegeben von Theodor Lockemann und Friedrich Schneider, 1927, den modsatte Yderlighed, idet den — fraregnet en kortfattet Indledning og et Register — bringer Teksten i Facsimiletryk.

monumental Udgave af Inskriptionsprotokollerne over sine Studenter. 1951 forelaa 1. Bind af *Die Matrikel der Universität Basel* omfattende Tiden 1460—1529 ved Professor *Hans Georg Wackernagel*, og nu — 1956 — er 2. Bind for Aarene 1532/33—1600/01 udgivet (466 + 634 S.; Universitetsbibliotekets Forlag i Basel). Det bør straks siges, at denne Udgave, der er tilvejebragt med litterær Støtte fra mange Sider, hører til de fortrinligste paa sit Omraade. Ikke blot faar man som saa ofte en Udgave af Matriklens Tekst med tilhørende Sted- og Personnavneregister m. m., men der er tillige gjort et meget omfattende Arbejde for at identificere hver eneste af de i Matriklen indførte Personer. Vidtgaaende Undersøgelser er foretaget i Universitetsarkivet i Basel og i en Række andre Universitetsmatrikler, og der er samlet saa mange ukendte eller lidet tilgængelige Oplysninger, at Udgaven i Virkeligheden fremtræder som en Art samlet Repertorium over Studenter ikke blot i Basel, men ogsaa ved mange andre Universiteter. Udgiveren og hans Medarbejdere har indlagt sig den største Fortjeneste ved dette Værk, og man ser med Længsel hen til de følgende Bind. — En — som det synes — næsten fuldstændig Liste (men uden Kommentar) over danske Studerende i Basel 1494—c. 1750 er 1904 meddelt af Alfred Krarup i »Kirkehistoriske Samlinger« 5. R. II, 400—05. Mærkeligt nok kender Udgiveren ikke denne Fortegnelse.

Björn Kornerup.

Til den 2. internationale arkivkongres i Haag i sommeren 1953 forelå fra værtslandets statsarkivvæsen en smuk present i form af en trykt oversigt over de Nederlandske rigsarkivers indhold *De Rijksarchieven in Nederland. Overzicht van de inhoud van de rijksarchiefbewaarpplaatsen* ('s-Gravenhage, 1953, 404 s.). For første gang er der hermed tilvejebragt en samlet oversigt — ajourført til 1. januar 1953 — over alle de Nederlandske statsarkivers fonds, omfattende både de enkelte provinser *Rijksarchieven*, der må sidestilles med vore Landsarkiver, og *Algemeen Rijksarchief* i Haag, der, hvis man vil jævnføre med Danske forhold, må sidestilles med både Rigsarkivet og Landsarkivet i København, idet dets 1. og 2. afdeling omfatter de centrale regeringsorganers arkiver delt ved det i Nederlandsk historie skelsættende år 1795, mens dets 3. afdeling rummer provinsen (Syd-) Hollands arkiver.

For Haag-arkivets vedkommende forelå der i forvejen — foruden R. C. Bakhuisen van den Brink's 100 år gamle tilløb til en beskrivelse *Overzicht van het Nederlandsche Rijks-Archief I* ('s-Gra-

venhage, 1854) — en brugbar oversigt udgivet i 1927 af den daværende Algemene Rijksarchivaris professor R. Fruin (*Verlagen omtrent 's Rijks oude archieven* 1926 bd. I s. 87 ff), til glæde for ikke-yndere af det Nederlandske sprog udgivet i revideret form på Engelsk i 1932 under titlen *The General State Archives and their Contents*. For provinsarkiverne fandtes derimod kun trykte oversigter for Gelderland og Nord-Holland.

Den nu publicerede oversigt er sammenstillet og uniformiseret af den i 1953 fratrådte Alg. Rijksarchivaris D. P. M. Graswinckel på grundlag af oplysninger meddelt af lederne af Alg. Rijksarchiefs afdelinger og af provinsarkiverne. Resultatet er en strengt systematisk opstilling og en i konsekvens vidtdreven ensartethed. Stoffets mængde medfører selvsagt en meget knap form. Normalt angives blot betegnelserne for de enkelte arkiver og samlinger eller underafdelinger af disse og det tidsrum, de omfatter, samt om der findes inventarer, lister eller registre over dem; hvor trykte inventarer findes, anføres de nødvendige bibliografiske oplysninger. Derimod gives kun undtagelsesvis administrations- eller personalhistoriske oplysninger om de organer eller personer, hvorfra arkiverne stammer, hvorved oversigten i sit anlæg adskiller sig tydeligt fra det eneste Danske arbejde af tilsvarende karakter Kr. Erslevs *Rigsarkivet. En Oversigt* (1923). Hvor sådanne oplysninger er skønnet nødvendige, er de ganske kortfattede og henviste til anmærkninger. Til gengæld findes hyppigt krydshenvisninger mellem arkivfonds af beslægtet indhold. Hele værket afsluttes med indholdsfortegnelser og et udførligt person- og stednavneregister.

I sin art er denne oversigt et mønstergyldigt orienteringsmiddel af stor værdi for den arkivbenytter, der søger et hurtigt og sikkert systematisk overblik over de Nederlandske statsarkivers indhold og over hjælpemidlerne til benyttelsen af de enkelte grupper. Den fremkalder hos en Dansk benytter let ønsket om, at vi i Danmark måtte blive i stand til på lignende måde at udgive en tidssvarende samlet oversigt over både Rigsarkivets og Landsarkivernes indhold, selv om en sådan antagelig snarere burde følge den nu forældede og utilstrækkelige Erslevske oversigts bredere anlæg end den Nederlandskes stærkt skematiske form.

Sune Dalgaard.

Historisk Tidsskrift udgives med 2 hefter årlig. Den danske historiske Forenings medlemmer betaler årlig 12 kroner. Anmeldelser om indtrædelse modtages hos foreningens formand, overarkivar dr. phil. HOLLER HJELHOLT, Markvej 15, Kbh. F, H. Hagerup's Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige boghandlere. Meddelelser om bopælsforandring samt klager over mangler ved tidsskriftets tilsendelse bedes sendt til Rigsarkivet. Bidrag til optagelse i tidsskriftet bedes sendt til professor, dr. phil. ASTRID FRIIS, Kr. Zahrtmanns plads 83, Kbh. F. Bøger til anmeldelse bedes sendt til redaktionen, Institutet for Historie og Samfundskonometri Skt. Peders Stræde 5, Kbh. K.

Foreningens medlemmer kan, for så vidt forråd haves, få ethvert bind af 1—10. række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 kr. Registret til 3dje række leveres, når ønskes, gratis sammen med rækkens 6te bind; ellers betales det med 50 øre.

For følgende bøger gælder en **prisnedsættelse**:

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 ø.

RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 kr. (Enkelte bind eller Aktstykker. 50 ø.)

Desuden er **prisen** på en række enkelte hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 øre.

I følge overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske forening står adgangen åben for medlemmerne af Den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske forening mod et nedsat kontingent af 8 kroner om året. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre anmeldelse derom til Den danske historiske Forenings kasserer, professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, Blytsvej 8, Kbh. F.

INDHOLD

	Side
Studier over Povl Helgesen. I. Nogle Skibykrønike-problemer. Af professor, dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen	1
Summary	106
C. Th. Sørensens Uddrag af de Monrad-Allen'ske Optegnelser. Ved redaktør, cand. mag. Erik Møller	110

Oversigt.

Nyere Islamforskning. Af mag. art. Erling Ladewig Petersen	145
---	-----

Anmeldelser.

Erik Rasmussen: Kurantbankens forhold til staten 1737—73. Af Povl Bagge	164
Bemærkninger til anmeldelsen. Af Erik Rasmussen	191
Svar til dr. Erik Rasmussen. Af Povl Bagge	196
Hugo Matthiessen: En Greve. Af Stig Iuul	199
Johan Nicolai Madvig. Et Mindeskript. Af Erik Møller	208
Flensborg Bys Historie. Af Knud Fabricius	212
Sven A. Nilsson: Kampen om de adliga privilegierna 1526—94. Af Erling Ladewig Petersen	218

Nyt fra historisk videnskab.

Nekrolog over Hans H. Fusing (Knud Fabricius). — Nekrolog over Nils Ahnlund (Knud Fabricius). — Vilh. Lorenzen: Vore Byer (Victor Hermansen). — Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere I (Victor Hermansen). — Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte (Holger Hjelholt). — Robert Pries: Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein-Gottorp (Holger Hjelholt). — Alexander Scharff: Schleswig-Holstein in der europäischen und nordischen Geschichte (Holger Hjelholt). — Arnold Soom: Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrh. (Hans H. Fusing). — W. N. Medlicott: Bismarck, Gladstone, and The Concert of Europe (Holger Hjelholt). — Karl Heussi: Geschichte der theologischen Fakultät zu Jena (Bjørn Kornerup) — Die Matrikel der Universität Basel (Bjørn Kornerup). — Die Rijksarchieven in Nederland (Sune Dalgård)	225
---	-----